

Actes de la
**II Jornada
d'Onomàstica**

Oriola 2007

Actes de la
**II Jornada
d'Onomàstica**
Oriola 2007

COL·LECCIÓ ACTES, 2

© els autors

© ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA

Edita: Publicacions de l'ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA
Avinguda de la Constitució, 284. 46019 València
avl@gva.es - www.avl.gva.es

Disseny i maquetació: Espirelius

Fotografia de la coberta: Paco Alcántara

Impressió: Industrias Gráficas ECIR

ISBN: 978-84-482-5126-0

Depòsit legal: V-5087-2008

ABAD MERINO, Mercedes	
<i>Lenguas en contacto y onomástica</i>	11
BRU I SANSANO, Jaume	
<i>Algunes particularitats de la toponímia rural d'Elx</i>	21
CANO IVORRA, M. Antònia	
<i>Aproximació als canvis en els topònims. Anàlisi d'alguns topònims de la Nucia</i>	27
GARCÍA GALLARÍN, Consuelo	
<i>El uso antroponímico de los gentilicios</i>	33
LIMORTI PAYÀ, Ester	
<i>Toponímia de frontera a les terres de Múrcia de parla valenciana</i>	45
MARCO MOLINA, Juan Antonio	
<i>Dues experiències en el recull dels noms de les plantes: Agost i Elx. Derivació toponímica</i>	51
MARCO TORRES, Francisco	
<i>Toponímia de Orihuela</i>	65
MAS I MIRALLES, Antoni	
<i>La toponímia dels termes generals d'Oriola en el Llibre d'Antoni Almúnia (inventari i classificació)</i>	79
MILLAN, Jesús	
<i>Els canvis en l'espai durant el triomf de l'agricultura a l'extrem sud valencià</i>	95
MONJO, J.-LL., FLORES, M.-A., FLORES, LL.-X.	
<i>La toponímia de Guardamar del Segura. La problemàtica de la normalització</i>	107
MONTOYA ABAT, Brauli	
<i>La toponímia urbana d'Oriola al segle XVII</i>	121
NAVARRO GARCIA, Maria Jesús	
<i>Toponímia als dos aiguavessants de la serra de Crevillent</i>	131
NAVARRO ROMAN, Francesca	
<i>Toponímia de Petrer</i>	145
PÉREZ I PIQUER, Aigües Vives	
<i>Els treballs toponímics de l'AVL</i>	151
TERRADO I PABLO, Xavier	
<i>Toponímia difusa. Assaig de mètodes</i>	157

PRESENTACIÓ

ACTES DE LA II JORNADA D'ONOMÀSTICA. ORIOLA

Ascensió Figueres Górriz

[Presidenta]

L'Acadèmia Valenciana de la Llengua edita ara les actes de la II Jornada d'Onomàstica, que tingué lloc a Oriola els dies 19 i 20 d'octubre del 2007, amb la temàtica "Toponímia i antroponímia de l'antiga Governació d'Oriola". La publicació de les ponències i conferències és un compromís que vam assumir ara fa tres anys quan iniciarem estes trobades a Sant Mateu.

Entre les funcions que té encomanades l'AVL, està la de promoure i realitzar estudis sobre l'onomàstica valenciana, i és en esta funció que s'emmarquen les Jornades que, com la d'Oriola, organitzem anualment. Considerem que és una manera d'acostar la institució als estudiosos que treballen en les diferents comarques valencianes de manera entusiasta i abnegada. Molts dels participants en les Jornades col·laboren amb l'AVL en la constitució del *Corpus toponímic valencià*, que ha sigut aprovat ja pel Ple de la institució i que editarem pròximament.

L'onomàstica no té només un valor sentimental o d'utilitat per a l'investigador. La documentació administrativa, els mitjans de comunicació, la retolació urbana i rural, la cartografia, etc., utilitzen els topònims. La toponímia menor s'ha transmés bàsicament per via oral, i això implica de vegades vacil·lacions en la pronunciació, deformacions per etimologia popular, etc. Esta característica, que es dona en totes les llengües, s'agreuja en la zona valencianoparlant de la nostra Comunitat pel postergament del valencià en els àmbits escrits durant una llarga època, ja que això ha provocat traduccions i adaptacions aberrants en molts

casos. Però la toponímia de la zona castellanoparlant tampoc ha estat lliure de problemes: les deformacions per males interpretacions han sigut també abundants en la cartografia, especialment en zones, com la de l'antiga Governació d'Oriola, on hi ha hagut un canvi de llengua relativament recent a favor del castellà, però on hi ha una notable presència de toponímia en valencià.

En els set anys que l'ens normatiu té esta competència, els treballs s'han multiplicat. Pel que fa a l'antroponímia s'atenen demandes d'informes de particulars i d'oficines del Registre Civil per a determinar la forma correcta de noms i cognoms. Respecte a la toponímia, també es reben demandes concretes d'informes sol·licitats per ajuntaments i altres entitats administratives, i és competència de l'AVL emetre els informes vinculants en el procediment de canvi de nom dels municipis. Per això, la Secció d'Onomàstica treballa en la preparació d'obres que fixen els antroponims i els topònims en la forma valenciana correcta, entre les quals volem destacar les següents: *Vocabulari de noms de persona* (editat), *Corpus toponímic valencià* (en vies de publicació) i *Corpus toponímic històric* (en preparació).

Les Jornades d'Onomàstica també són una conseqüència directa de la nostra activitat acadèmica, encara que determinades opinions expressades per alguns especialistes, i recollides en estes actes, fruit de la reflexió i de la pluralitat, no sempre, ni necessàriament, siguen plenament coincidents ni compartides per la institució normativa.

Conferències i ponències

LENGUAS EN CONTACTO Y ONOMÁSTICA*

Mercedes Abad Merino

1. LENGUAS EN CONTACTO Y ONOMÁSTICA

La Orihuela de hoy se explica en su pasado, y si esto es válido para casi todos los ámbitos de estudio, es especialmente apropiado y necesario cuando queremos abordar cuestiones lingüísticas. Es cierto que ese convencimiento hace que con demasiada frecuencia aquellos siglos de gloriosa memoria, de influencia y prestigio, se conviertan en refugio para su población, pero en el caso que hoy nos ocupa no es un recurso retórico ni una excusa inmovilista, sino un imperativo metodológico que impone la situación de lenguas en contacto que durante siglos se dio en esta ciudad.

Efectivamente, valenciano y castellano convivieron durante varios siglos —a día de hoy no podemos precisar desde qué momento se da esta situación, pues todos los esfuerzos de las investigaciones se han centrado en averiguar hasta cuándo perdura el valenciano, y sería conveniente también desarrollar el otro aspecto de la cuestión— resolviéndose al final la situación con la desaparición del valenciano como lengua de interrelación habitual; Orihuela hoy es una ciudad monolingüe en castellano, aunque la variedad dialectal hablada aquí está repleta de interferencias y rasgos catalanes, empezando por el que se suele considerar el más evidente de ellos, que es el seseo, o por las muchas huellas que se pueden seguir en su vocabulario. La toponimia y la antroponimia, por supuesto, no escapan a ese comportamiento; junto a nom-

bres valencianos, por todas partes se aprecian nombres con distintos estadios de castellanización en la grafía y siempre castellanizados en la pronunciación: la zona del *Rabaloche* (y el apelativo —despectivo—: *rabalocheiro*), la playa de *Cabo Roig*, la patrona, Virgen de *Montserrat*; apellidos cuyo significado desconoce el hablante común como *Sabater*, *Fabregat*, *Fuster*, nombres a nuestros oídos de sentido caprichoso como *Punta Prima*...

Volvamos por tanto al pasado y a ese entorno de lenguas en contacto. Una situación lingüística semejante constituye uno de los objetos ideales de estudio desde el punto de vista sociolingüístico, pues ninguna mejor que ésta para observar el cambio lingüístico en su desarrollo, en la sociedad y en los individuos. Siguiendo la clásica definición de Weinreich (1974:17), "se dirá que dos lenguas están en contacto si son usadas alternativamente por las mismas personas. Los individuos que usan las lenguas son, por lo tanto, el punto de contacto". Como ya dijimos en otra ocasión (Abad Merino 1994), la definición es muy útil para el caso oriolano siempre que se interprete en un sentido amplio, siempre que se acepte que el contacto puede darse también en el seno de la comunidad entre individuos monolingües, tanto en catalán como en castellano.

* Este trabajo se inscribe en el seno del proyecto I+D+i "La configuración histórica del español hablado en el antiguo reino de Murcia (ss. XIII-XVII)", código HUM2007-64902.

En ese pasado, que tantos trabajos ha propiciado (Abad Merino 1994, 1995; Gómez Casañ 1993; Montoya Abat 1986, 1989) aún queda mucho por estudiar y muchas hipótesis por plantear, pero lo que cada vez parece más claro es que hay que profundizar en las relaciones Murcia-Orihuela, sobre todo a partir del *xvi*, cuando la expansión económica castellana redundó en el crecimiento comercial y mercantil de Murcia, tanto de la ciudad como de su Reino, cuando la frontera militar con Granada ya ha desaparecido, cuando la consolidación de una línea lanera comercial Granada-Baza-Lorca-Murcia-Cartagena-Alicante, sostenida por genoveses afincados en el Reino de Murcia y castellanos, influye poderosamente en los hábitos oriolanos. La configuración de un enorme espacio comercial en el sureste, cuyo punto de referencia era la ciudad de Murcia, terminó por condicionar todos los planos sociales enmarcados en la cuenca segureña: si las repoblaciones granadinas, con la presencia de murcianos, lorquinos, cavaqueños, muleños, etc., llevaban ese castellano hablado en Murcia hasta zonas próximas a Baza, por el curso del Segura son los comerciantes los que buscan un medio de comunicación más general; no era extraña la presencia de comerciantes oriolanos en Murcia, o la venta de productos manufacturados con los sellos murcianos en Orihuela. Ese mercado supracomarcal (suprarregional para el caso que nos ocupa) terminó por asentarse gracias a ese flujo comercial lanero aludido. Esta relación económica tan fuerte hace que los desplazamientos aumenten en los dos sentidos, al mismo tiempo que se alejan del núcleo valenciano. Por otra parte, ya no era tan importante el mantenimiento de una soberanía territorial frente a un reino extranjero, al depender de un mismo monarca, y el enfrentamiento entre Murcia y Orihuela, manifestado en el ámbito de la erección del Obispado (1564), adquiere otros derroteros mucho menos dramáticos tras los acontecimientos de Comunidades (el Marqués de los Vélez saquea Orihuela en 1519) y Germanías (el Marqués de los Vélez sofoca a los agermanados en 1521), y sobre todo, la interrelación de las distintas oligarquías locales, que buscan la identidad de intereses mediante los enlaces familiares. Este factor deberíamos tenerlo también presente a la hora de entender la razón por la que los grupos privilegiados usaron el castellano desde épocas muy tempranas.

Retrocediendo un poco en el tiempo, hay que centrar nuestro objetivo en la mitad del *siglo xiv*, unas décadas después de Torrellas, momento en el que la Vega Baja entró a formar parte del Reino de Valencia. Durante los enfrentamientos en la Guerra de los Dos Pedros, la zona fue campo de batalla entre castellanos y valencianos, siendo Orihuela víctima de un terrible asedio. Bien; pues en esos años, los dos reyes aludían al antiguo Reino de Murcia alfonsí, el previo al arbitrio, como propio. Fueron las autoridades oriolanas las que siempre se van a negar a la posible reunificación política ante la absorción que, de forma indudable, Orihuela iba a sufrir por parte de la ciudad principal de Murcia. A partir de entonces, y me refiero a los finales del *xiv*, la capital de la Gobernación entrará sin complejos en todo el entramado de enfrentamiento civil que se dio en el reino murciano. Si durante las hostilidades entre Fajardos y Manueles el enclave oriolano fue base de apoyo de estos últimos, en la guerra civil entre Fajardos de mitad del *siglo xv*, lo será de hostigamiento: primero como apoyo a los infantes de Aragón y finalmente como asiento de Mosén Diego Fajardo. Vemos que las relaciones son muy estrechas; pues a lo largo de este todo este tiempo, y a pesar de la intensidad de esos contactos, la lengua empleada en ellas es el valenciano, porque también hay que contar con el hecho de que se trata de reinos y jurisdicciones distintas y había que destacar las diferencias. Sin embargo, las relaciones comerciales, que se disparan desde la última década del *siglo xv* y que se prolongarán durante todo el *siglo xvi*, desempeñarán probablemente un papel muy importante en el desplazamiento lingüístico, en un momento en el que ya los grupos poderosos de una y otra demarcación mantienen los mencionados frecuentes tratos: es el tiempo de las alianzas y de la elitización de la sociedad.

Una situación como ésta, que se refleja en la documentación histórica, es un privilegio para cualquier investigador, y es valiosa por sí misma, independientemente del fin que persigamos. Se trata por tanto de analizar el comportamiento observado en los textos; describamos los datos que nos ofrecen. Vamos a situar nuestra exposición en el *siglo xvii*, pues en ese momento podemos encontrar ejemplos muy llamativos en los documentos. Veamos qué sucede con topónimos y antropónimos cuando son dos las lenguas de relación entre la población y analicemos hasta qué punto esta situación puede afectar al uso del nombre propio.

Si partimos de la premisa de que la identidad de un pueblo se refleja en sus nombres, podremos decir que su identidad lingüística también se muestra en ellos, y lo que es más, su historia. Á. Líbano Zumalacárregui (1996: 95) sintetiza perfectamente la importancia que la onomástica tiene más allá de la que le confiere su carácter lingüístico: “Los nombres propios de lugar y de persona son en su base palabras, es decir, realidades con una naturaleza esencialmente lingüística. Como elementos léxicos resultan además de un valor extraordinario para la interpretación y comprensión de asuntos relacionados con la historia de los pueblos y de su cultura, así como de otros aspectos más concretos de los mismos, como pueden ser las manifestaciones de sus creencias y mitos u otros factores relacionados con su vida cotidiana”.

En este caso los nombres nos van a ilustrar, nos van a permitir conocer otro aspecto de ese episodio histórico-cultural y lingüístico que es el del contacto de lenguas en Orihuela.

2. LOS DOCUMENTOS. IMPORTANCIA DEL TIPO DE REGISTRO

Los documentos históricos son, junto a los restos arqueológicos, el único material que nos permite acercarnos a una situación pretérita de una manera fidedigna; son la llave para la explicación de algunos acontecimientos críticos, para la fijación de cronologías; resultan indispensables para comprender el funcionamiento de las instituciones y para entender la sociedad de una época. Además, entre tantas y tantas cuestiones que pertenecen al ámbito de los historiadores, se convierten en la mejor fuente con que contamos para el conocimiento de la lengua de otro tiempo.

Las reflexiones de este trabajo nacen de la observación de muy diversa documentación del siglo ^{xvii} procedente del fondo del archivo municipal oriolano, especialmente interesante por cuanto se trata de un tipo de textos que nos permiten acceder a grupos sociales escasamente representados en la lengua escrita (salvo en los litigios, cuando sus testimonios aparecen relatados en estilo directo). Comprobamos que en los documentos que podríamos considerar más oficiales la variedad empleada es también la oficial, mientras que en otros tipos un poco más alejados de la institución que los genera —sólo un poco, pues siguen siendo textos emanados

por el Consejo, o por otras instituciones municipales— y más próximos a la vida cotidiana, hay más flexibilidad en torno a la variedad lingüística utilizada y más variación. No podemos decir que se trata de ejemplos de lengua hablada porque no lo son; la lengua escrita es un modo diferente de lengua, con sus propias convenciones y estructuras. No obstante, esto no quiere decir que no se pueda encontrar lo espontáneo y lo natural entre lo estereotipado, ni tampoco que todos los documentos históricos sean textos jurídicos o textos notariales; el universo documental es tan amplio que en él cabe todo tipo de manifestaciones; existe la correspondencia, en la que hay lugar para lo más formal pero también para lo privado, y entre las fórmulas de una declaración en un pleito puede deslizarse la forma de hablar de un testigo, de la misma manera que en las peticiones, en los albaranes o en las ápoas, podemos acceder a las manifestaciones escritas de la gente normal, de los que no eran profesionales de la escritura, con su pulso trémulo y su indecisión en tantas ocasiones fruto de la inseguridad. Y esta vacilación también la muestran los notarios y los escribanos cuando se enfrentan a un sonido con el que no están familiarizados, por lo que el estudio de esas manifestaciones, sea cual sea el emisor, siempre es valioso.

Por lo tanto, la tipología documental es un factor importante a la hora de encontrar ejemplos, como también lo es el estudio de las variedades contextuales funcionales (Abad Merino 1994, 1996). Hay que buscar en los archivos, con grandes dosis de paciencia, todo tipo de textos: formales e informales, oficiales y particulares, religiosos y laicos, ya que sólo así entraremos en contacto con las manifestaciones de un sector más amplio de la sociedad. No todas las épocas ofrecen la misma variedad documental, siendo unas más ricas que otras, pero partimos con ese inconveniente. En cualquier caso, el grado de oficialidad de un acta capitular o de un protocolo notarial no es el mismo que el de un albarán o en una memoria de gastos, y esta circunstancia influye en el comportamiento lingüístico. Así pues, debe tenerse conocimiento de todo tipo de textos, porque sólo de esta manera conseguiremos un análisis más objetivo y unos resultados menos parciales. En ese sentido, la muestra no sólo debe ser variada, sino también amplia, para que nos permita valorar la extensión social de un fenómeno y su vitalidad temporal si fuera posible. Porque como hemos di-

cho, estudiando la sociedad y el modelo político de cada época es posible caracterizar a cada grupo socio-profesional con un modelo textual (los notarios y los protocolos, los escribanos y las actas capitulares, los oligarcas y los recibos de trigo, los artesanos y los albaranes de cobro, etc.). En los textos cabe todo:

Memoria de lo que se li deu a Matheu Marin, offiçal real per raho de haver possat en execucio la sentencia de mort pera Miquel Teres y Gines Perez lo qual a de pagar la ciutat de Oriola.

Primo, per lo salari de haver possat en execucio lo torment contra Gines Peres. 1 *libra*.

Y per haver comprat cordells pera lo torment y dogals pera penyarlos. 25 *sous*.

Item per penyar als desusdits. 10 *libres*.

Item per tallar los les mans y orelles y clavarles en la forca. 1 *libra*.

Item per una ganiveta pera tallarles. 1 *libra*.

13 L. 25 *sous*

Mes se li den a dit Marin sinch *sous* per haver pegat doçents asots a un lladre ques diu Alonso Hernandes. 5 *sous*.

Pere Muñyos, Nott. y escriba.

Digo yo, Mateo Marin, ejecutor de sentençias y offiçal real de la çiudad de Origuella que rresibi de Enrrique Masquefa, mayordomo de la dicha ciudad, la cantidad que ressa este albalan mandado dar por los senores jurados de la çiudad de Origuella, y por la berdad di este en seis de disiembre de mill y seiscientos y dos años y lo firmo un testigo por mi.

Juan Martinez¹

En los textos podemos estudiar, parafraseando a Fishmann (1972) cuando definía la sociolingüística, quién habla qué lengua a quién, cuándo y con qué intención, y esta información del marco contextual y sociosituacional es en el caso que nos ocupa tan importante como los aspectos estrictamente lingüísticos. El cambio de lengua unas veces está motivado por las características del receptor, como se verá en la correspondencia, o por el tema (aunque a veces uno y otro van unidos); otras veces por el carácter más o menos informal del texto, y en muchas otras ocasiones no podemos atribuir el cambio más que a la familiaridad en el seno de la sociedad con las dos variedades que conviven: valenciano y castellano.

3. CAMBIO DE CÓDIGO Y ALTERNANCIA DE CÓDIGO EN ONOMÁSTICA

Sin duda, uno de los comportamientos más llamativos de una situación de lenguas en contacto es el del *cambio de código* (*code switching*). Con este nombre nos referimos al uso alterno de dos variedades lingüísticas diferentes en el mismo enunciado, en la misma oración o en uno de sus segmentos por parte de un mismo hablante, lo que implica la competencia de éste en los dos sistemas empleados ya que el enunciado resultante es gramatical en las dos lenguas, por lo que parece una postestad del sujeto bilingüe. Las razones que motivan el cambio de código son primordialmente de naturaleza extralingüística, si así entendemos las causas sociales o las contextuales. Los ejemplos que traemos a colación podrían interpretarse como cambio de código si aceptamos que es posible incluir en esa categoría el hecho de que en un mismo enunciado aparezca el mismo nombre escrito en dos variedades diferentes, incluyendo la firma como parte de ese enunciado. En otros casos podemos interpretarlo como *alternancia de lenguas* (*code alternation*), entendida como "elección de uno u otro sistema a disposición de los hablantes de una comunidad en función de factores sociales, contextuales o actitudinales" (Thomason 2001).

Veamos unos ejemplos de esa variación que experimentan en la escritura algunos nombres propios y que va más allá de las variantes fonéticas.

3.1. Alternancia y toponimia

En 1642 la ciudad de Orihuela recibe un despacho de Valencia, escrito en valenciano, donde se le comunica que le corresponde participar en el ejército que ha de luchar contra los catalanes y franceses con setenta soldados, un capitán, un alférez y un sargento, y a las universidades y villas de su jurisdicción con otros treinta, repartidos de una forma muy concreta. El mismo secretario que redacta la carta antedicha envía seguidamente el reparto específico escrito en castellano, pero los nombres de las localidades sufren algunas modificaciones:

A la ciudad de Orihuela le an cabido en la reparticion de los dos mil hombres un capitan, un alférez y un sargento y setenta soldados y a las universidades abaxo escritas los restantes soldados asta un numero de ciento repartidos en la forma siguiente para

1. 1602, diciembre 6. Orihuela. A. M. O. Sig. 653, s. f.

dicho capitan y su compañía ----- 70 soldados
 Benituser ----- 1 soldado
 Almoradi ----- 8 soldados
 Callosa de Orihuela y Redova ---- 12
 Coix ----- 3
 Granja de Rocamora ----- 1
 Albatera ----- 3
 Guardamar ----- 2

100 Orti secretario²

Benejúzar aparece escrito como *Benituser*, donde la grafía *t* puede ser el testimonio de la dificultad en la adaptación de un sonido a la grafía, cuando parece que quizás se destaca una pronunciación más africada que fricativa mediante el elemento oclusivo. De lo que no cabe duda es de que no está escrita en castellano.

El 15 de octubre de ese mismo año 1642, el correo mayor, Joan Moreno, escribe unas instrucciones en castellano para el alguacil que ha de llevar los despachos, donde los topónimos aparecen reflejados de la forma siguiente:

Primero A de ir a **Benejuser** [...]
 Item, mas pasara **Almoradin** [...]
 Item, de ahi pasara a Guardamar [...]
 Item, de esta se vendra derecho a La Granja [...]
 Item de ahi pasara a Albatera [...]
 Item, de ahi se vendra a Coix [...]
 Item de Coix <de Callosa> se vendra a Callosa y, echo (sic) sus diligencia y resibo, cobrara tres reales y se vendra a Origuella.³

Benejuser vuelve a ser la forma vacilante, pues es la única que se diferencia claramente en valenciano y castellano. En cuanto a *Almoradin*, se observa la aparición de una *-n* de refuerzo, frecuente en otras palabras agudas terminadas en *-í*.

Tras la firma, en el mismo folio y como continuación de lo anterior, el escribano de la ciudad, Antonio Llopes, certifica la partida del alguacil y los topónimos aparecen nuevamente variados:

Parte desta çiudad de Origuella Gines Saragosa, alguasil del racional desta dicha çiudad para las villas de Callosa y Albatera, universidades de **Almoradi** y Guardamar, lugares

de La Granja, y Coix i **Benejuser**, con unos despachos de Su Excelencia del señor Virey aserca del servicio queste Reino a ofrecido a Su Magestad, y a de traer recibo del entrego de cada villa, universidad y lugar. Oy miercoles a las dies de la noche que contamos 15 de octubre 1642. Antonio Llopes, escrivano de dicha çiudad.

La forma ahora es la castellana seseante *Benejuser*. Al día siguiente, 16 de octubre, el justicia de Benejúzar firma el certificado en castellano confirmando que el correo ha pasado por allí, según mandato. Éste emplea la forma *Benejuser*:

Llego a este lugar de **Benejuser** Gines Saragosa a la una y media de la noche, lo qual lo despacho al punto y el justicia y jurados obedesen el mandado de Su Magestade y daran aviso luego de continent a sus mercedes. Roch Gonbau, justicia.⁴

En Almoradí no hay variaciones:

Llego a esta universitat de Almoradi que sera agora las siete oras de la mañana lo qual se despacho a dicha ora. Los justicia y jurados obedesen el mandado de Su Magestat oy a 16 de octubre 1642. Balthasar (ilegible).⁵

Como interesante es también la variación en el topónimo Cox, en el mismo documento y por la misma mano, la del notario Botella de Cox, ya que se suceden las formas *Coix* y *Cox*.

Llego Gines Saragoça a este lugar de **Coix** oy a 16 de octubre de 1642 con el despacho de los señores justicia y jurados de la ciudad de Origuella. Llego a las ocho de la noche y se despacho de continente por justicia y jurados deste dicho lugar de **Coix**. En **Cox**, ut supra, Francisco Botella, notario.⁶

El 12 de marzo de 1643, siguiendo con el asunto de la leva, volvemos a encontrar un itinerario con instrucciones que ha de seguir el correo mayor en la entrega de un despacho real:

Va Francisco Lison, alguasil desta ciudad de Origuella, despachado de orden desta illustre ciudad para los lugares abaxo mençionados con un despacho de Su Magestad remitido de los señores eletos de los tres estamentos deste Reyno de Valençia. A de traer recibo de dichos lugares otorgado por el escrivano dellos, o por lo menos, donde no uviere escrivano, de mano del señor cura de dicho lugar. Va

2. A. M. O. Sig. 124, ff. 253 r. y 254 r.

3. 1642, octubre 15. Orihuela. A. M. O. Sig. 124, f. 256 r-v.

4. 1642, octubre 16. Benejúzar. A. M. O. Sig. 124, f. 257 r.

5. 1642, octubre 16. Almoradí. A. M. O. Sig. 124, f. 257 r.

6. 1642, octubre 16. Cox. A. M. O. Sig. 124, f. 257 v.

al ordinario yente y viniente. Parte hoy jueves, a las seis de la mañana a 12 de Março 1.643

Primero. A de ir a **Benechusar** y dar las cartas que lleva, haciendo reçibir auto dello y le an de dar por su dieta tres reales. _____ 3 Reales.

Item. Ira Almoradi y ara lo mesmo, y se le pagaran quatro reales castellanos. _____ 4 R.

Item. De alli passara a Guardamar y ara lo mesmo, y tomando riçibo le daran sinco reales castellanos. _____ 5 Reales.

Item. De alli se vendra a la Granja y hara lo mismo, i tomando su recibo le daran dos reales castellanos. _____ 2 Reales.
(f. 276 v.)

Item. De alli passara a Albaterra, y hara lo mismo y cobrara tres reales. _____ 3 R.

Item. De alli se vendra a Coix, y hara la misma diligencia, y cobrara dos reales castellanos. _____ 2 Reales.

Item. De alli se vendra a Callosa, y hara la misma diligencia, y cobrara quatro reales castellanos, de donde se vendra a Origuella _____ 4 Reales.

Advirtiendlo que en el lugar donde no se le pagare todo lo arriba dicho, lo qual va tasado por el correo mayor desta ciudad, aga auto dello para que su Magestad lo mande pagar por justicias y costas. Fecho en Origuella dicho dia, mes y año. Joan Moreno. Correo mayor.⁷

Benechusar por *Benejúzar*, es decir, la interpretación de la consonante catalana en su correspondencia castellana. En todos estos ejemplos la variación en la escritura nos muestra algo más que errores del escribano (podría serlo en el caso de Cox/Coix), pues habría que hablar de vacilación; escribir el topónimo en valenciano —independientemente de la ortografía seguida, pues no estaba fijada la norma—, en castellano, o en una forma mixta fruto del contacto. Otras veces no hay variación:

Certifico yo, Luis García, escrivano de lugar de Benejuser, como oy a la siete de la mañana llevo a dicho lugar Fransisco Lison, despachado por los señores jurados de la ciudad de Origuella, y entrego una carta al justicia y jurados deste lugar que haya del servicio de Su Magestad, y en fe de lo qual firmo hesta certificatoria en Benejuser a 12 de marzo 1643.⁸

A medida que pasan los años, no obstante, la vacilación y la variación desaparecen en favor de la forma castellana, como podemos ver en un ejemplo de 1673:

Y para que *vuestra merced* este noticioso le hazemos saber que en la fabrica de los gallardos que se han de

hazer para desagual el rio tienen utilidad todos los lugares que riegan sus tierras del rio, que son **Callosa, Benejuser, Almoradi, Roxales, Guardamar, La Daya, Albaterra, Coix, Catral, La Puebla y Redovan**, pues todos ellos gozan las utilidades del riego y sienten el daño de las crecidas, pues se inundan sus tierras de lo que revierte el rio, y assi parece estan obligados a la contribucion de los reparos.

Los que parece pueden tener algun daño de los gallardos que se han de hazer en los açudes de **Alfaytami** y **Roxales** son los herederos de la huerta de **Almoradi, La Daya** y **Guardamar**, por tomar agua las hazequias que riegan aquellos terminos en los dichos açudes, pero el daño que pueden pretender es imaginario y ninguno, porque los trastaxadores solo han de abrirse en tiempo de avenidas, en que les sera muy utiloso para que el agua pase mas apriessa y no vierta por todas las tierras de los dichos terminos que son las que menos padezen quando sale el rio de su natural cause.⁹

Y no hemos hablado del uso del topónimo mayoritario *Origuella, Orihuela*, que comparte el protagonismo con *Oriola*.

4. LENGUAS EN CONTACTO Y ANTROPÓNIMOS

En este apartado no vamos a estudiar los nombres que se emplean con más frecuencia en la época, aspecto éste que podríamos analizar a través de los libros de bautismo; ni vamos a referirnos a la proporción de nombres valencianos o castellanos, ya que lo que nos interesa destacar no es un aspecto cuantitativo, sino cualitativo, si bien es cierto que no se trata de manifestaciones aisladas.

Vamos a incidir en el especial comportamiento en el uso del nombre propio que surge en este entorno lingüístico de lenguas en contacto, y que va más allá de la castellanización de un nombre, como puede ser el de *Monserate*:

Para Su Excelencia del Señor Virey.

Los clamores de los vesinos desta ciudad nos obligaron a suplicar a *Vuestra Excelencia* se sirva de mandar se abrevie el negocio de Josepe Botella, que a que esta detenido en **Monserate** quatro meses a, y entran a guardarle dies ombres de guardia cada noche sin paga ninguna, y son gente que a de ganar un jornal para alimentarse, y algunos de los vesinos por librarse desta vexacion se an ido a otra parte, y esta ciudad nesesita de muchos pobladores, y asi suplicamos a *Vuestra Excelecía* se sirva de asernos este favor, que lo resibiremos

7. 1643, marzo 12. Orihuela. A. M. O. Sig. 124, f. 276 r.-v.

8. 1643, marzo 12. Benejúzar. A. M. O. Sig. 124, f. 277 r.

9. 1673, abril 1. Orihuela. A. M. O. Sig. 148, ff. 201 r. - 202 v.

a particular de mano de Vuestra Excelencia. Dios guarde la Excelentísima persona de Vuestra Excelencia los años que esta ciudad desea y a menester. Oriuela, febrero 1 de 1653.¹⁰

Nos referimos al hecho de que los mismos hablantes empleen su nombre en castellano o valenciano, tanto si se menciona como si se usa (en la firma) dependiendo la mayoría de las veces del contexto lingüístico; y también a que en el mismo enunciado se alternen las formas castellana y catalana independientemente de que el texto esté escrito en valenciano o en castellano (aunque son más frecuentes en textos castellanos).

Este fenómeno de traducción del nombre propio, en los ejemplos que traemos aquí, se da en eclesiásticos y seglares, en poderosos y no poderosos, en maestros y artesanos, por lo que sin duda reflejan un fenómeno vivo.

El primer tipo documental que nos hizo detenernos en este fenómeno fue el de las cartas del Consejo Oriolano, en los libros de correspondencia, ya que al tener que ir firmadas por el justicia y jurados nos ponían en contacto con la escritura verdadera de unos hablantes particulares, con nombre y apellidos, no con las muestras de notarios y escribanos. Un estudio detenido de las firmas (Abad Merino 1995-96) nos reveló que los jurados traducían su nombre en función de la variedad lingüística en que estuviera escrita la carta, o en función del destinatario a quien fuera dirigida, aunque no de una manera regular ni sistemática, ya que en algunas ocasiones vacilaban en la grafía que tenían que emplear:

En 1603,¹¹ cuando escriben al arzobispo de Valencia en castellano, firman así:

Gaspar Ortis - **Jurat**
Pedro Despratots - Jurado
Frances March - Justicia
El doctor Alfonso Gil - Jurado
Jaime Monblanch - jurado

Ese mismo día, cuando se dirigen al asesor de Oriuela en Valencia,¹² en valenciano, todos los nombres y cargos aparecen en valenciano:

Gaspar Ortis - jurat

Frances March - justicia
Micer Alfonso Gil - jurat
Jaume Monblanch - jurat

Cuando en ese mismo mes de enero se envía una queja a Murcia,¹³ en castellano, uno de los jurados vacila en la escritura de su nombre: escribe *Bartomeu*, pero después añade la sílaba *-lo-* y tacha la *-u* final:

Gaspar Ortis - Jurado
Jaime Monblanch - Jurado
Bartolome(u) Viudes - Jurado

Al escribirle al Obispo de Cartagena en castellano,¹⁴ otro de los jurados vacila en su nombre y escribe Jaume, aunque tacha la *-u-* y sobreescribe una *-i-*:

Francisco March - Jurado
Gaspar Ortis - Jurado
Bartolomé Viudes - Jurado
Jai/ume Monblanch - Jurado

Pero este comportamiento se daba también en otros tipos textuales, como en las épocas del libro de clavería. Allí, Mosén Martínez, el 17 de enero de 1603, escribe un recibo en valenciano y lo firma en la misma variedad; de hecho todos los nombres están en valenciano, *Frances* y *Anrich*:

Dich yo, mossen Frances Martinez que es veritat que e rebut del S. Anrich Masquefa clavari de la present ciutat les quaranta lliures conteses en lo retroescrit mandato y per la veritat fas lo present a 17 de janer de 1603.
Mossen Marti.¹⁵

Cinco días más tarde, el 22 de enero, el mismo sacerdote hace otro recibo en nombre de Andrés Martínez de Hellín, que no sabe escribir; lo redacta en castellano y Anrich se convierte en *Anrrique* y él, en *Francisco Martínez*:

Digo yo, Andres Martinez de Hellin, que es verdad que e reçebido de Anrrique Masquefa, clavarío de la present ciutat de Oriuela del año passado por manos de Joan de Araiz, çient y quarenta y quatro reales castellanos por el porte de

10. 1653, febrero 1. Oriuela. A. M. O. Sig.

11. 1603, enero 2. A. M. O. Sig. 97, f. 462 r.

12. 1603, enero 2. A. M. O. Sig. 97, f. 463 r.-v.

13. 1603, enero 31. A. M. O. Sig. 97, f. 470 r.

14. 1603, febrero. A. M. O. Sig. 97, f. 475 r.

15. 1603, enero 17. Oriuela. A. M. O. Sig. 653, s. f.

los azulejos que se an trahido para la dicha çudad, y por no saber escribir hize hazer el presente de manos de Mossen Francisco Martinez, en Orihuela, a 22 de henero de 1603.

Digo yo, Mossen Francisco Martinez ser verdad lo sobredicho.¹⁶

El síndico de Orihuela, Jaime Bou, perteneciente a un grupo social más elevado, también muestra este llamativo comportamiento, pues el 24 de diciembre de 1603 escribe de su puño y firma con su nombre una ápoca en castellano:

Digo **Jaime** Bou ques verdad que he resibido del señor Fiheramonte Palavisino dos mil y quinientos reales castellanos los quales me a pagado en virtud de una sedula de cambio dada en Alicante a disinueve días del mes de disiembre del año mil y seiscientos y tres, firmada por el señor Juan Batista Paravisino, y por la verdad yse la presente de mi mano, entendiendose y compreendiendose qualquier otra sedula hecha por dicha rason en Valensia a veint y quatro de dicho mes de disienbre del dicho año milseissientos y tres la qual sedula se yso aynstansia de Nicolas Tasca, mercader de Orihuela. 2500 reales. **Jayme Bou**, sindico de Oríguela.¹⁷

En otra ocasión, al escribir en valenciano un recibo similar, también traduce su nombre:

Dich io, **Jaume Bou**, que es veritat que he rebut del (ilegible) Gaspar Ortiz, cavaller clavari los sinçcents reals castellans contesos en lo retroescrit mandato, y per la veritar fiu lo present en Oriola a quatre de juni, any mil sissens y quatre.¹⁸

El maestro de primeras letras Juan Ubero irá alternando su nombre incluso en el mismo enunciado, usando la forma valenciana cuando lo menciona y la castellana cuando lo usa con la firma, en marzo de 1604:

Yo el maestro **Joan** Ubero confieso aver resçebido del señor Gaspar Ortiz, cavallero, ocho coronas de moneda contenidas en el retroescrito mandato quales me paga como clavario ques de las rentas desta cibdad y por la verdad hize el presente de mi mano y nombre, fecho en Orihuela a 23 de março 1604.

Ita est. **Juan** Ubero.

O el nombre valenciano en todo el texto, en julio del mismo año:

Yo, el maestro **Joan** Ubero digo que es verdad que he rescebido sel señor Gaspar Ortis, cavallero y clavario desta çibdad las quatro libras contenidas en el retroescrito mandato que la ciudad me mando librar por las causas en el contenidas, y por ser verdad hize el presente, fecho oy a 20 de julio 1604.

El maestro **Joan** Ubero.¹⁹

Y años más tarde:

Yo el maestro **Joan** Ubero confieso haver rescebido del señor Franses March, clavario de las rentas esta ciudad, las tres coronas contenidas en este mandato, y por las causas contenidas y por la verdad hize el presente, fecho en orihuela a 7 de julio de 1613.

Las quales dichas tres coronas he rescebido por manos de Christoval Portillo, colector del muro y sal.

El Maestro **Juan** Ubero.²⁰

Finalmente, escribe el nombre en castellano, tanto en el recibo como en la firma:

Yo el maestro **Juan** Uvero digo que es verdad que he resçebido del señor Juan García Despejo, clavario de las rentas desta ciudad, las quatro libras de moneda contenidas en el retroescrito mandato por las causas en el contenidas y por la verdad hize el presente fecho en orihuela a 18 de abril de 1623.

Las quales quatro L. rescibo del señor Thomas Muñoz como regente de la claveria.

Ita est el maestro **Juan** Uvero.²¹

Otro ejemplo llamativo es el de la variación que se desarrolla en torno al nombre del clavario de 1613, Jaume Roig / Jaime Roig; aunque no sólo en su nombre, sino también en el de quienes firman los albaranes. Puesto que la sucesión de soluciones diversas se da en un registro continuado compuesto por un grupo de recibos, vamos a ofrecer el texto completo, ya que es así donde el comportamiento de la alternancia consigue la mayor elocuencia:

16. 1603, enero 22. Orihuela. A. M. O. Sig. 653, s. f.

17. 1603, diciembre 24. Orihuela. A. M. O. Sig. 658, s. f.

18. 1604, junio 4. Orihuela. A. M. O. Sig. 658, s. f.

19. 1604, julio 20. Orihuela. A. M. O. Sig. 658, s. f.

20. 1613, julio 7. Orihuela. A. M. O. Sig. 659, s. f.

21. 1623, marzo 18. Orihuela. A. M. O. Sig. 664, s. f.

(1) He rebut yo, **Jaume** Arsis de **Jaume Roig** quaranta y quatre reals y son per dos alnes y tres palms de dap, setze blau que he donat pera la sobremesa del secret de la governacio e per la veritat e fiu lo present en Oriola, dotze de agost 1613.

Jaume Arsis

(2) He rebut yo, **Jaume** Sotto de **Jayme Roig** sesenta reals y son por el bufete que se ha hecho para el secreto de la governacion y por la verdad hize el presente de mano de otri y firmado de la mia en origuela a 12 de agosto 1613.

Jayme Soto

(3) Digo yo, Martin de Soja ques verdad que e resebido de **Jayme Roig** veinte y quatro reals castellanos por un juego de tintero y una campanilla para el secreto de la governasion, y por la verdad yse el presente de mano de Alonso... en origuela, y agosto a 12, 1613.

Martin de Soja

(4) Dich yo Batista Terer, sabater, que es ver que e rebut de **Jaume Roig** les cantitats conteses en lo retroescrit mandato y per la veritat fiu fer el present de ma de altry y firmat de mi en oriola y en 12 de agost de 1613.²²

En el primer caso (1) el recibo es modélico, pues está escrito en valenciano de puño y letra de Jaume Arsis y, por lo tanto, no es extraño que los nombres propios también lo estén: firma el mismo *Jaume Arsis* y el clavario es *Jaume Roig*.

En el siguiente ejemplo (2) el fenómeno se complica un poco más, ya que alguien cuya identidad desconocemos escribe el recibo en nombre del receptor, Jayme Soto; empieza el documento en valenciano, por lo que menciona al receptor como *Jaume Sotto*, pero cuando menciona al clavario traduce el nombre propio al castellano y escribe *Jayme Roig* y con esta traducción provoca un cambio de código (*code switching*) en el resto del texto, que sigue escribiendo ya en castellano hasta el final. El interesado firma en castellano: *Jayme Soto*. Este fenómeno es muy difícil de interpretar de una sola forma, pues admite muchas lecturas; Gómez Casañ (2006), que encuentra este mismo comportamiento en Orihuela y otras poblaciones castellanohablantes del antiguo Reino de Valencia, lo atribuye a la situación comunicativa en que se producían este tipo de textos: a la *oralidad dialogada*, pues para realizar estos escritos el anotador debía establecer un diálogo con el receptor

de las cantidades —en este caso— para conocer los datos concretos, y en ese intercambio comunicativo se cambiaría de registro de forma inconsciente, por parte de uno, de otro o de ambas partes.

En los dos últimos casos, seguimos observando la acomodación del nombre propio a la variedad empleada: en (3) aparece en castellano, *Jayme*, y en (4) aparece en valenciano, *Jaume*.

Pero donde realmente se lleva al extremo este comportamiento es en el siguiente ejemplo, pues al estar el albarán escrito en castellano, no solo se traduce el nombre propio, sino que también se castellaniza el apellido, Jaime Roche, lo que podría ser una práctica habitual:

Digo yo, Juan Gain que es berdad que e recebido cinquenta y siete reals castellanos de **Jaime Roche** contenidos en este mandato retroescrito, y por la berdad yce el presente de mi mano, oy en origuela a doce del mes de agosto de 1613.

Yo Guan Ghain²³

Todos los ejemplos aquí mostrados nos dejan oír a un grupo que normalmente no se manifiesta en los documentos; nos hablan de la gran flexibilidad idiomática que se vivía en la Orihuela del *xvii*; nos ratifican la ausencia de conflicto oficial (otra cosa será el conflicto interior que puedan albergar los hablantes bilingües a la hora de emplear una u otra variedad) y, por lo tanto, la plena vitalidad del topónimo y el antropónimo castellano junto al valenciano. Vemos un pasado lingüístico que dista mucho de ser uniforme y regular, fascinante en su diversidad. La onomástica deberá tener en cuenta, pues, en su valiosa labor de recuperación histórica, la especial situación de estas comarcas, en las que tras una etapa de contacto entre lenguas, terminó estableciéndose el castellano.

22. 1613, agosto 12. Orihuela. A. M. O. Sig. 659, s. f.

23. 1613, agosto 12. Orihuela. A. M. O. Sig. 659, s. f.

BIBLIOGRAFÍA

- ABAD MERINO, Mercedes (1994): *El cambio de lengua en Orihuela. Estudio sociolingüístico-histórico del siglo XVII*, Universidad de Murcia / Caja Rural Central, Murcia.
- (1995): "El nombre propio como índice diacrónico de una situación de bilingüismo", *Revista de Lexicografía*, II, pp. 7-27.
- (1996): "Propuesta metodológica para el análisis sociolingüístico de textos históricos", en Díez de Revenga, P. Jiménez Cano, J. M^a (eds.), *Estudios de Sociolingüística. Sincronía y Diacronía*, Diego Marín Editor, Murcia, pp. 9-24.
- FISHMANN, Joshua (1972): "The Relationship between Micro- and Macro-Sociolinguistics in the Study of Who Speaks What Language to Whom and When", en Pride / Holmes (eds.), *Sociolinguistics*, Penguin, Harmondsworth, pp. 15-32.
- GÓMEZ CASAÑ, Rosa (2002): "Rasgos del dualismo lingüístico-histórico del área castellano-hablante de Valencia", en *Actas del V Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española*, Gredos, Madrid, pp. 2447-2459.
- LÍBANO ZUMALACÁRREGUI, Ángeles (1996): "Onomástica e historia", en García de Cortázar, J. A. (ed.), *La memoria histórica de Cantabria*, Universidad Cantabria / Asamblea Regional de Cantabria, pp. 95-105.
- MONTOYA ABAD, Brauli (1986): *Variació i desplaçament de llengües a Elda i Oriola durant l'edat moderna*, Instituto Alicantino de Cultura Juan Gil-Albert, Alicante.
- (1989): *La interfèrència lingüística al sud valencià*, Generalitat Valenciana, Valencia.
- TERRADO PABLO, Javier (2002): "Asimilación lingüística, sustitución lingüística y pervivencia de la toponimia", en *Actas del V Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española*, 2 vols., Gredos, Madrid, pp. 1633-1644.
- THOMASON, Sarah G. (2001): *Language Contact. An introduction*, Edinburgh University Press, Edimburgo.
- WEINREICH, Uriel (1974): *Lenguas en contacto. Descubrimientos y problemas*, Ediciones de la Universidad Central, Caracas.

ALGUNES PARTICULARITATS DE LA TOPONÍMIA RURAL D'ELX

Jaume Bru i Sansano

INTRODUCCIÓ

Per oferiment d'Aigües Vives, de la Secció d'Onomàstica de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, hem estat durant uns quants anys rastrejant el camp d'Elx per buscar tots els topònims possibles. En aquest temps ens han aparegut alguns topònims ben coneguts, i que en ocasions oferien alguns dubtes, alguns trets curiosos o informacions dignes de ser divulgats. És per això que ara, també per oferiment d'Aigües Vives, presentem aquestes breus notes anecdòtiques.

En aquest article pretenem exposar una sèrie d'aspectes curiosos sobre alguns topònims del camp d'Elx. En primer lloc, alguns noms que per diverses raons s'han escrit tradicionalment de manera incorrecta, per tal d'esmenar-los; en segon lloc, alguns topònims dels quals hem trobat documentació antiga, i, finalment, topònims amb alguna curiositat sobre el seu origen.

CORRECCIÓ D'ALGUNS TOPÒNIMS

Començarem per la partida de la Marina, on hi ha una serra anomenada *la Santannera*, i per la partida de la Vallverda, on hi ha la *cases dels Santanners*. Normalment aquests topònims els hem trobat escrits com *la Sentanera* i *cases dels Sentaneros*, però, com diu Joan Salvador, es tracta d'un malnom procedent del topònim *Santa Anna*, nom d'una ermita i partida d'Elx, situades al nord del terme mu-

nicipal.¹ La pronunciació *sent* o *senta* ha estat i és habitual en molts indrets arreu del domini català quan va en posició proclítica.² Trobem diverses teories sobre aquesta evolució. Per a Joan Coromines ha estat l'efecte del fonema /k/, el mateix que per exemple *FACTU* > *fet*, encara que en *sant* es trobe separat per la nasal: *SANCTU* > *sent*.³ Segons Francesc de Borja Moll (1952: 78, §50) i Josep Moran (1990: 181-182), *sent* és un dels casos esporàdics de relaxament de *a* en *e* en monosíl·labs proclítics;⁴ en *Santa Anna* no és monosíl·lab, però pot actuar com a tal si la vocal final és absorbida per la inicial del nom.⁵ Per

1. Joan Salvador arreplega els malnoms *Santannera* i *el Santanner* al *Recull de malnoms del Camp d'Elx*, pàgines 76-77. Joan Castaño també aporta el malnom *Santanero*, però sense duplicar la *ena* a "Una classificació de malnoms il·licitans", *La Rella*, número 2, pàgina 52. També hi havia una ermita de Santa Anna a la Torre del Pla.

2. Joan Coromines, *Entre dos Llenguatges*, vol. I, pàgines 88-89 i *DECat*, s. v. *sant*; *DCVB*, s. v. *sant*.

3. *DECat*, s. v. *sant* i *Entre dos Llenguatges*, vol. I, pàgines 88-89. Cf. el francès *saint*, d'on també l'anglès *saint*.

4. De tota manera també trobem al segle XIV, al primer *Manual de Consells* de la Vila d'Elx, un habitant d'Elx anomenat Joan de Castellsent, notari, on apareix en posició enclítica.

5. De tota manera, sols consultant l'esmentada entrada *sant* del *DECat* de Coromines ja trobem alguns exemples en femení, tot i ésser més estranys, com *senta Maria*, *senta Caterina* o *Senta Margarita*. A Elx, al segle XVII, trobem també *senta Llúcia* i *senta Clara*, segons Maria Antònia Cano, "La toponímia en processos judicials. (Elx en la primera meitat del s. XVII)", *Butlletí de la Societat d'Onomàstica*, XI, pàgines 120-121.

a Maria Dolors Farreny *sent* és una forma dissimilada (1986: 132), però hi ha casos com *Sent Feliu*, *Sent Celoni* o *Sent Mi-quel* on la dissimilació no és possible. Finalment, per a Joaquim Martí el pas de *sant* a *sent* es deu a la tendència de la *n* a tancar la *a* en *e* (1994: 77-78). Per acabar amb aquests topònims, igual que escrivim *Santa Anna* i no *Senta Anna*, recomanem escriure *la Santanneria* i *cases dels Santanners*.

També a la Marina trobem en molts mapes la *casa de l'Escuera* o *casa de l'Esquëra*,⁶ però el topònim deu venir d'un cognom o malnom *Escuder*, en femení, *Escudera*, per la qual cosa recomanem representar-lo *casa de l'Escudera*. En aquest cas el que trobem és la caiguda de la *-d-* intervocàlica, freqüent a les comarques meridionals del domini lingüístic i que arriba al màxim grau a la comarca del Baix Vinalopó (Colomina, 1984: 109-127; Segura, 1996: 50-60 i 1998: 38-43). Segons Joan Castaño, els malnoms a Elx solen passar de generació en generació, i de pare a fill passen amb el diminutiu, i si és dona, amb la *-a* final del femení, fins que afecta tota la família i apareix en plural (1984: 49).

Aquesta pèrdua de la *-d-* intervocàlica afecta, com veiem i com és lògic, els topònims. Així trobem *Algoda*, pronunciat normalment per la gent de la partida *algoa*,⁷ el *camí de la Boluda* i la *casa de la Boluda*, pronunciat respectivament *camí de la bolua* i *casa de la bolua*, *hort de l'Esquiladoret* pronunciat *òrt de l'esquilauret*, la *Farcidura* pronunciat *la fassiüra*, *casa de la Fideuera* pronunciat *caza de la fiauera*,⁸ la *carada d'Aiala* pronunciat *caraiala*, *lo de Medina* pronunciat *lo i meïna*, on a més a més la consonant de la preposició *de*, per anar entre vocals, es perd i passa a formar un diftong, el mateix que ocorre en la *faena de lo de Punxa*, pronunciat *faena de lo i punxa*, o la *plaça de Baix*, pronunciat *la plàssa i baix*.

Segons diversos mapes dels horts municipals d'Elx, hi ha un hort vora el llit del Vinalopó, a ponent, prop del Palau de Justícia i de la Biblioteca i Arxiu municipals, que rep el nom

d'"Hort de Tombalobos".⁹ En trobar aquest topònim no sabíem si barrejava les dues llengües, però segons un informador nostre, que viu just al davant de l'hort, el nom antic, amb què l'ha conegut de sempre, és *hort de Tomballops*, per la qual cosa ens trobem davant d'un d'aquells topònims que en traduir-los sols s'ha traslladat la part *comprensible*. Segurament va ser traduït com a *huerto de Tombalobos*, on el verb *tombar* sembla que no va ser comprés. En recuperar el nom s'ha traduït com a *Hort de Tombalobos*, sense escoltar el que la gent diu, el nom original. A més a més, el nostre informador ens indicà que sembla ser que el malnom feia referència a la fortalesa física del portador. Joan Salvador aporta com a primera datació del malnom i del topònim l'any 1865, en què apareix en una làmina publicada pel diari *Información* el dia 15 de febrer del 2002, reproducció de l'original, i on es pot llegir "1865 - Iglesia de san Juan y Hort de Tomballops". El mateix autor afegeix que Pere Ibarra, al manuscrit inèdit *Apodos vigentes en Elche*, de l'any 1898, ja castellanitza el malnom com *Tomba lobos* (2002: 119).

L'anomenada *circumval·lació Sud* o *vereda dels Marxants*, en travessar el riu Vinalopó, ho fa a través d'un pont que apareix en molts mapes com a *Pont de Barrachina*. Segons ens informà Joan Salvador el nom correcte del pont és *pont d'Albarracina*, i així és com el coneix la gent dels voltants. El nom d'*Albarracina*, abans de la construcció del pont, feia referència a la *costera d'Albarracina*, a causa de la baixada i pujada que feia el camí en baixar al llit del riu, travessar-lo i tornar a pujar. Aquest camí encara es conserva a la part de llevant. La informació de Joan Salvador es veu confirmada ara per les fonts consultades per Joaquim Serrano, que troba la *costera Albarrasina* en un document dels anys 1611-1612 (en un llibre en preparació).

Al sud del terme d'Elx, a la partida de Daimés, trobàvem en diversos mapes locals el topònim *camí del Ocho*, que representava per a nosaltres tot un misteri. Tenint en compte la poca cura que normalment reben per aquestes latituds els topònims en català, en podíem esperar qualsevol cosa. Quin

6. Alonso, Espinosa i Montesinos, a l'article "Toponímia d'algunes partides rurals del Camp d'Elx", *Actes del Catorzè Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica (Segon d'Onomàstica Valenciana)*, recullen el topònim *la Escuera*, p. 391.

7. La gent que desconeix el nom sol pronunciar-lo amb la *-d-* intervocàlica perquè el llegeix sense haver-lo sentit *in situ*.

8. Joan Salvador recull el malnom *fiaueros*, que era dels moradors de la finca *la Fiauera*, al *Recull de malnoms del Camp d'Elx*, pàgines 124 i 128.

9. Així figura en un mapa, referència AV.1/191-1981, de l'Oficina Tècnica Municipal de l'Ajuntament d'Elx, també als mapes i a l'inventari que trobem a la pàgina d'Internet sobre el pla de protecció del palmerar, també de l'Ajuntament d'Elx. També l'esmenta així Vicente Serrano a *Huertos que han habido y aún quedan en Elche*, pàgina 40.

seria l'origen? Quina la forma correcta? *Camí de l'Otxo*, *camí de Lotxo*, *camí de lo Xo*? Era un nom meitat català meitat castellà? En una visita a la zona preguntàrem per què rebia aquest nom i la resposta no podia ser més fàcil. El camí anava a una finca que comprà un home que provenia del Baix Segura i que tenia vuit fills. La finca era, per tant, la *finca dels Vuit*, i el camí que dona accés a la finca era el *camí dels Vuit*.

DATAció ANTIGA DE DIVERSOS TOPÒNIMS

En altres articles hem parlat de topònims del primer *Manual de Consells* de la vila d'Elx (1999: 33-41; 2001: 397-408), però a mesura que avança l'estudi van apareixent més dades. Si seguim parlant de la pèrdua de la -d- intervocàlica, al sud del terme d'Elx hi ha el paratge anomenat *el Carmaet*, que trobem ara sense *d*, ara amb *d*, *el Carmadet*.¹⁰ L'historiador Joaquim Serrano ens comenta que troba, en l'any 1606, el nom *Carmadet*, amb *d*. Ara trobem també al *Manual de Consells* la forma més antiga trobada fins al moment d'aquest nom, ja que en una entrada del 16 de març del 1380 llegim "la senda de Carmahadet". Per això recomanem escriure *Carmadet* amb *d*.

A més de l'esmentat *Carmadet* podem afegir altres topònims que, gràcies al *Manual de Consells*, avancen la data d'aparició, com són *la Torre del Pla*, anomenada normalment *Torrellano* i del qual alguns polítics locals han recomanat que es diguera d'aquesta darrera forma, en contra del que deien historiadors i filòlegs, que donaven preferència a *la Torre del Pla*. Al *Manual de Consells* apareix en una entrada del 5 de novembre del 1379. En dates posteriors, però sense precisar-ne l'any, Francesc Torres diu que *la Torre del Pla* apareix castellanitzada com a *Torre del Llano* o com a *Torrellano* (1991: 685). Joaquim Serrano també troba *la Torre del Pla* l'any 1580 (llibre en preparació).

Al sud de la ciutat, enmig dels horts i ja prop de les construccions urbanes, trobem el *partidor de Matrof*, que apareix documentat al primer *Manual de Consells* quatre vegades el 29 de febrer del 1380 com a *Matrof* o com a *Matroff*.

Un altre topònim és *lo Canyonaval*, que apareix dues vegades el 16 de gener del 1384. En aquest cas no hem acon-

seguit localitzar geogràficament el paratge, ja que els llocs amb canyes vora canals o séquies han estat molt nombrosos al camp d'Elx, tot i que en els últims decennis n'han desaparegut molts.

En una eixida cap al sud, seguint la séquia Major, trobem les restes en lamentable estat d'un molí que ha rebut molts noms: *molí de la Veta*, *molí de Berenguer* o *molí de la Torreta*. El darrer nom es deu al fet de trobar-se vora la *torre de Ressemblanc*, del segle ^{xv}. Sabem pel primer *Manual de Consells* de la Vila d'Elx, del segle ^{xiv}, que rebia antigament el nom de *molí de Rabacen Blanch*, per la qual cosa el nom antic de la torre degué ser també *torre de Rabacen Blanch*.¹¹ Gràcies a l'historiador Joaquim Serrano sabem que al segle ^{xvi} *Rasamblanch* era el nom d'una alqueria.¹²

ALGUNES CURIOSITATS

A la partida d'Algorós trobàvem en diversos mapes locals la *casa de Carancha*. Es tracta del malnom d'un antic propietari de la casa, procedent del castellà *cara ancha*. Joan Salvador també esmenta aquest malnom,¹³ però en ordenar el malnom el situa entre els d'origen desconegut. En una conversa personal amb Joan Salvador, li vam indicar l'origen del cognom i ens digué que ho va saber després de publicat el llibre i que, a més a més, el malnom no li venia pels trets facials, sinó per ser un fanàtic admirador del torero *Cara Ancha*. El nom d'aquest torero era José Sánchez del Campo, nascut a Algeciras el 1848 i mort a Aznalcázar el 1925. Fou torero del 1874 al 1894, i devia ser conegut a Elx, ja que apareix esmentat al periòdic *elxà El Bou*, al número 29, del 20 de setembre de 1885.

Molts camins d'Elx reben el nom de la primera o última casa, o també del primer o últim hort. Hi ha, com a mostra, el *camí dels Antons* o *camí de l'Abuela* (Salvador, 2002: 27). L'anomenada *casa de l'Abuela*, ja desapareguda, que encara apareix al mapa del Progrés, just al final del camí, donà nom al camí veí. La *casa de Mallorca* dona nom al camí ho-

10. En l'article d'Alonso, Espinosa i Montesinos trobem el topònim *camí del Carmaet*, p. 390.

11. El *Manual de Consells* diu "que l'almeida qui és davant les cases del molí de Rabacen Blanch solia éser pus alta", full 155v. L'entrada és del dia 27 de març del 1380.

12. Joaquim Serrano documenta aquesta forma el 1590, *Resemblanch* el 1676 i *Resenblanch* el 1705.

13. Però fent referència a l'antic nom de l'*hort del Palombar*, on actualment hi ha el Club de Tennis, *Recull de malnoms del Camp d'Elx*, pàgines 135 i 139.

mònim. L'*hort de la Seca*, al final també del camí, donà nom al *camí de l'Hort de la Seca*.

Doncs bé, l'esmentada *circumval·lació Sud* o *vereda dels Marxants* ha rebut, segons els nostres informadors, altres noms, com ara *vereda del Tio Bou* o *Reial Vereda del Cèsar*. El darrer nom el trobàvem intrigant, ja que és difícil pensar en una referència a l'emperador romà, però al mapa del Progrés trobem novament la resposta a l'origen. Al final de la vereda hi havia la *casa de Cèsar*, que degué originar el nom antic de l'actual circumval·lació. La casa va desaparèixer perquè la zona fou convertida en polígon industrial i per la construcció de la Ciutat Esportiva.

Actualment, a la ciutat d'Elx, quan la gent compra una terra al camp diu que s'ha comprat una casa o un xalet, però tradicionalment d'això se n'ha dit comprar o tenir una *faena* (o en diminutiu *faeneta*). La paraula *faena* prové del llatí *FACIENDA*, que ha donat en castellà la paraula *hacienda*, i que en el seu primer significat del diccionari de la RAE dóna precisament 'finca agrícola'.¹⁴ Aquest *faena* ha donat nom a algunes finques, així *faena de la Fideuera*, *faena de lo de Punxa*, *faena de Santa Fe*, *faena del Tramussero* o *faena de l'U de Maig*, *faena la Candelària*, etc.¹⁵ Modernament, a la carretera de Santa Pola hi ha la *Faeneta*, prop de la mateixa carretera la *Nova Faeneta de Mariano*. A la partida d'Asprella hi ha també una casa que destaca de la resta per la presència d'una torre, aquesta casa es troba a la finca anomenada *la Haciendica* o *la Haciendecica*, que és, com hem vist, l'equivalent castellà.¹⁶

Com a nota també curiosa, al sud del terme, a la partida de Puçol, hi ha la *Pedra Escrita*, que dóna nom al *camí de la Pedra Escrita* i a l'*hort de la Pedra Escrita*,¹⁷ que poca gent a Elx —i fora d'Elx— coneix i que rep el nom d'una pedra amb

una inscripció en llatí que data de l'època romana, que deu tractar-se d'un mil·liari.

Hem esmentat suara la *Torre del Pla*. En aquesta partida hi ha una estació de tren que actualment s'anomena *Estació de la Torre del Pla* o *Estació de Torrellano*, però fins fa uns decennis el nom era diferent. Quan l'actual nucli urbà de la Torre del Pla eren sols algunes cases aïllades al voltant d'una ermita, el nom era *Estació de Santa Pola*, i així apareix, per exemple, al mapa 893 de l'Institut Geogràfic Nacional, escala 1:50.000, dels anys 1938 i 1949. Suposem que a mesura que anava creixent l'esmentat nucli urbà anava perdent vigència aquest darrer nom, ja que la localitat de Santa Pola es troba a uns 15 quilòmetres de l'estació, mentre que la Torre del Pla es trobava a uns centenars de metres. Actualment el nucli arriba quasi a l'estació.

Al sud de la ciutat d'Elx hi ha la partida de *les Atzavares*, que prové de la paraula *atzavara*, geosinònim en català de la *pitera*. Al País Valencià s'ha perdut aquella paraula, però la toponímia ens recorda que a Elx, a l'extrem meridional, en una altra època hi hagué també aquesta paraula per a designar la *pitera*.¹⁸

14. Per a la relació català *faena* – castellà *hacienda* vegeu les dades que recull Joan Coromines, *DECat*, s. v. *feina*, on aporta dades d'Elx i d'altres localitats del migdia valencià.

15. Més exemples en Alonso, Espinosa i Montesinos, p. 391.

16. Pronunciats *l'assiendica* o *l'assiendessica*. Recullen el topònim Alonso, Espinosa i Montesinos, p. 391, com *la Siendica*. Joan Salvador, al llibre *Recull de malnoms del Camp d'Elx*, també aporta el malnom *el de l'haciendica*. Coromines també troba *hacienda* en català amb aquest sentit a Novelda i Alacant, *DECat*, s. v. *feina*.

17. Que també cita Vicente Sansano a *Huertos que han habido y aún quedan en Elche*, pàgina 42.

18. Això mateix ens diu Coromines, que afegeix *alzavara* en murcià, *DECat*, s. v. *atzavara*.

BIBLIOGRAFIA

- AJUNTAMENT D'ELX (2007): *Plan Especial de Protección del Palmeral*, <http://www.elche.es/planpalmeral/index.aspx> (11 d'octubre del 2007).
- ALONSO, Manel; ESPINOSA, Mila; MONTESINOS, Esther (1991): "Toponímia d'algunes partides rurals del Camp d'Elx", dins *Actes del XIV Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica (Segon d'Onomàstica Valenciana)*, vol. II, Alacant, pp. 390-392.
- BRU I SANSANO, Jaume (1999): "Uns brins de toponímia elxana medieval", dins *Revista el Vinalopó*, 2, Petrer, pp. 33-41.
- (2001): "Topònims del *Manual de Consells* número 1 de la Vila d'Elx (s. XIV)", dins *Butlletí interior de la Societat d'Onomàstica*, 87, pp. 397-408.
- CANO I IVORRA, Maria Antònia (1990): "La toponímia en els processos judicials d'Elx al segle XVII", dins *XV Col·loqui de la Societat d'Onomàstica de Reus*, butlletí XL, pp. 115-124.
- CASTAÑO I GARCIA, Joan (1984): "Una classificació de malnoms il·licitans", dins *La Rella*, número 2, Elx, pp. 47-60.
- COLOMINA I CASTANYER, Jordi (1984): "La generalització de la pèrdua de la /d/ intervocàlica en el valencià meridional alacantí", dins *Anales de la Universidad de Alicante. Escuela de Magisterio*, 1, Alacant, pp. 173-202.
- (1985): *L'Alacantí: un estudi sobre la variació lingüística*, Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert, Alacant.
- COROMINES, Joan (1976-77): *Entre dos llenguatges*, 3 volums, Barcelona.
- (1980-90): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana (DECat)*, 9 volums, Curial, Barcelona.
- El Bou*, La premsa en Elche (edició facsímil).
- FARRENY I SISTAC, Maria Dolors (1986): *Processos de crims del segle XV a Lleida: transcripció i estudi lingüístic*, Lleida.
- Mapa el Progreso*, 1906-1923.
- OFICINA TÉCNICA MUNICIPAL (1981): *Horts de palmeres de la ciutat d'Elx*, mapa, referència AV.1/191-1981, Ajuntament d'Elx.
- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1938): *Mapa 893 – Elche*, escala 1:50.000.
- (1949), *Mapa 893 – Elche*, escala 1:50.000.
- MARTÍ MESTRE, Joaquim (1994): *El 'Libre de antiquitats' de la Seu de València*, Institut de Filologia Valenciana/PAM, València/Barcelona.
- MOLL, Francesc de Borja (1952): *Gramàtica històrica catalana*, Gredos, Madrid (ara en català, *Gramàtica històrica catalana*, València, 1991).
- MORAN I OGERINJAUREGUI, Josep (1990): *Les Homilies de Tortosa*, PAM/Curial, Barcelona.
- SALVADOR I JORDAN, Joan (2002): *Recull de malnoms del Camp d'Elx*, Elx.
- SEGURA I LLOPES, Carles (1996): *Estudi lingüístic del parlar d'Alacant*, Alacant.
- (1998): *El parlar d'Elx a estudi: aproximació a una descripció*, Ajuntament d'Elx, Elx.
- SERRANO BARCELÓ, Vicente (1996): *Huertos que han habido (sic) y aún quedan en Elche*, Elx.
- SERRANO, Joaquim (en preparació): "Magram i Franc al cinc-cents. La territorialitat morisca (1526-1609)", capítol d'un llibre en procés de redacció.
- TORRES FAUS, Francesc (1991): "La toponímia del terme general d'Alacant", dins *Actes del XIV Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica (Segon d'Onomàstica Valenciana)*, vol. II, Alacant, pp. 682-688.

APROXIMACIÓ ALS CANVIS EN ELS TOPÒNIMS.

ANÀLISI D'ALGUNS TOPÒNIMS DE LA NUCIA

M. Antònia Cano Ivorra

[Universitat d'Alacant]

L'objectiu que ens proposem és tractar d'explicar, a través de l'estudi del canvi d'alguns topònims, quines són les diferències de punt d'observació que fan triar topònims diferents d'un mateix lloc, d'una mateixa realitat observada o percebuda des d'una altra perspectiva.

El punt de partida d'aquest treball va ser l'inici de l'estudi de la toponímia d'un plànol de l'Arxiu de l'Ajuntament de la Nucia, facilitat per l'Ajuntament de la Nucia a través del regidor d'Educació, Pere Lloret, quan juntament amb Josep Martines elaboràvem el recull de la toponímia inicialment per al projecte l'Atles Toponímic Valencià.¹

El document *Instituto Geográfico y Estadístico / Trabajos topográficos / Bosquejos planimétricos por términos municipales mandados formar por la Ley de 24 de agosto de 1896. Provincia de Alicante / Término de la Nucia / Callosa de Ensarria, 1899*, és un plànol general del terme la finalitat principal del qual era fixar la delimitació de les fites entre municipis i registrar la situació de les propietats. En aquest plànol hi ha el traçat i els noms dels barrancs i camins que juntament amb les principals séquies formen una irregular graella. Aquestes línies serien, probablement, els referents bàsics de la situació de les

propietats, sobretot cases rurals que porten majoritàriament el nom del propietari i d'algunes altres construccions com ara els molins o les ventes. Fora d'aquests elements solament hi ha alguns noms de paratges o partides. Per contra hi trobem pocs noms de relleu, ja que els tossals i les foies registrats hem d'interpretar-los com a zones de conreu més que no com a elevacions destacades o vessants i petites depressions. En el present treball hem triat solament alguns topònims que presenten formes no sempre coincidents amb les actuals i que ens poden ajudar a entendre l'origen dels canvis.

En l'estudi i la interpretació dels canvis en els topònims seguirem la línia del treball que juntament amb Josep Martines vam iniciar en "Cap a una teoria lingüística de la toponímia des de l'òptica de la Gramàtica Cognitiva" (1998).

Ací manifestàvem que:

[...] l'estudi dels topònims com a parcel·la —tot i que peculiar— del lèxic, ens forneix la possibilitat de desplegar alguna de les aportacions de la lingüística cognitiva. La generació dels topònims és un exercici creatiu que pot revelar molt sobre la ment i sobre el llenguatge humans.

Tractarem de suggerir quines són les vies de categorització dels elements del paisatge; recorrerem a la teoria del prototipus com a mitjà per a explicar aqueix exercici de recreació de l'espai, i remarcarem el paper de la metàfora en aquest esforç de l'ésser humà per *donar nom*, al capdavant, per entendre el món on es mou.

1. Després, també amb la col·laboració de Maria Isabel Guardiola, per a la revisió dels mapes topogràfics i per al fullet informatiu de la toponímia de la Nucia, treballs tots coordinats directament per Aigües Vives Pérez, primerament a la Conselleria d'Educació i ara a l'Acadèmia Valenciana de la Llengua.

Ara, com hem dit, intentarem explicar, a través de l'estudi dels canvis d'alguns topònims, quines són les diferències en el punt d'observació que fan triar un altre nom per al mateix lloc, per a una mateixa realitat observada o percebuda des d'una altra perspectiva.

Hem de tenir en compte que atorgar un nom a un lloc és un exercici de localització que es fa des de la posició del subjecte, d'un tipus de persona en un moment i en un context sociocultural determinat (cultura, manera de viure, ofici...).

Els noms de lloc encara que són fonamentalment mitjans per a orientar-nos, per a situar-nos en l'espai, per a construir una representació entenedora d'una realitat física externa, també ens situen en un temps determinat, atès que la generació o la utilització d'uns topònims concrets, atenent a realitats determinades, ens ofereix un document per a entendre què veien, què necessitaven anomenar, per a què i com percebien aqueixa realitat, la realitat viscuda i, tal volta, la desitjada. D'ací la importància de documentar els canvis i d'analitzar-los.

Com sabem la percepció de l'espai va lligada a l'experiència. En el treball citat exposàvem aportacions d'autors com ara: López Quintás (1987: 207) quan diu que l'espai només pot començar a prendre sentit en la mesura que és un espai viscut. O de Lakoff i Johnson (1996), que han mostrat com l'experiència esbiaixa la nostra comprensió del món, i així davant d'un espai nou "no viscut" l'ésser humà es representa el paisatge segons les claus que li forneixen aqueixos condicionants vitals: l'experiència. El mateix Lakoff afirma que el pensament és imaginatiu: la comprensió de la realitat sovint va més enllà de la simple representació objectivadora; el recurs de la metàfora i la metonímia són mecanismes freqüents en la categorització. En l'estudi dels canvis en els topònims seguirem igualment aquestes aportacions.

Com dèiem al treball citat, la nostra interacció amb el paisatge pot ser entesa des de diverses perspectives encara que molt vinculades entre si, com ara:

- a) La particular aproximació cognitiva de què participa el subjecte.
- b) La posició física del subjecte respecte l'objecte observat.

c) La mena de relació que aquest ha establert històricament amb el medi; aquesta relació es fonamenta en l'imperatiu de satisfer les necessitats bàsiques, l'espai és molt més que un escenari.

d) La manera com s'ha organitzat socialment el grup humà i el paper que ha correspost al lloc en aqueixa organització.

e) El sistema de creences.

f) Els trets naturals que han copsat l'atenció de l'observador.

La categorització que fa el subjecte interpretant una realitat objectiva (a), la podem observar en el canvi que han experimentat dos dels topònims documentats al plànol: *acequia Mare* i *acequia del Riego Nuevo*.

L'actual *séquia Mare* (nom documentat al DCVB) és el topònim més popular d'una conducció d'aigua que originalment, i ara en usos més restringits, és coneguda com a *rec Major*. En aquest canvi, de *rec Major* a *séquia Mare*, pensem que s'ha partit de la comparació d'una realitat objectiva amb una realitat pròpia de l'experiència més pròxima i viscuda.

En aquest procés hi ha el canvi de *rec* 'canal de regatge' per *séquia*, sinònim que correspon normalment a un referent més concret i conegut ara sobretot en valencià, al mateix temps que es produeix la identificació *rec* 'canal' amb l'homòfon *reg* 'acció de regar', 'regatge'. Podem comprovar aquests canvis en una expressió com ara: "És el president del reg de la Séquia Mare" que fa inviable l'altra expressió *"És el president de la séquia del Rec Major". L'ús de *reg* en el context del primer exemple testimonia que aquest mot ha pres un significat nou 'organització del regatge' a partir del significat abstracte 'regatge', mentre que *séquia* ha substituït l'accepció més concreta de *rec* 'canal de regatge'; en el canvi d'accepció s'ha actuat pel procediment de la metonímia, a partir del desplaçament del significat. Un altre factor que ha pogut contribuir a aquest canvi és la generalització en l'ús de l'adjectiu *regadiu* com a nom, per exemple quan diem: "el secà i el regadiu d'un terme", és a dir, ocupant el lloc de *reg*, per exemple en contextos que ara diríem: "València /... / terra ameníssima / tota de *regadiu*/..." en compte de l'origi-

nal “València /... / terra ameníssima / tota de *rec*/...”, J. Roig (*Spill*, 7231, 8026, 13511).²

Per una altra part, en el canvi s'ha recorregut al recurs de la metàfora per a interpretar i substituir *Major* per *Mare*, interpretant *major* i afegint-hi una connotació de 'generadora d'altres séquies', 'dispensadora de béns', 'que valora l'aigua com a font de vida per a beure, com a garant de les collites per als cultius'. Per tant, s'ha atorgat a la séquia, realitat propera i femenina, la categoria excelsa de la feminitat, és a dir *mare*.

L'altre topònim *acequia del Riego Nuevo*, séquia del Rec Nou, actualment rep el nom de *séquia del Planet*. La forma que presenta aquest mot en el plànol ens indica que, al contrari que en el topònim anterior, el procés de canvi encara no s'ha fet i l'adjectiu *nou* ens confirma que és de construcció posterior a l'anterior (séquia Mare). El canvi degué produir-se progressivament de la forma *rec Nou* a *Reg del Planet* o *séquia del Planet*. En aquest cas el canvi de *Nou* per *del Planet* ha estat determinat per la relació que s'ha establert entre *rec* i el nom de la partida, el Planet, on es va situar la bassa d'emmagatzematge d'aigua, construïda a certa distància d'on naix la conducció, després de passar i regar una altra partida, Porvella, i la font i llavador públics del poble. La bassa del Planet, que regula el sistema de les tandes del reg, es va interpretar com a 'font generadora de l'aigua'. Així, d'un sintagma com ara *l'aigua o el rec que ve de la bassa del Planet* va passar a *l'aigua o el rec del Planet* i d'ací a *séquia del Planet*, ara no solament per a identificar la part del rec ('canal') a partir de la bassa, sinó també el recorregut des del naixement fins a la bassa. Per tant, en aquest cas el procediment que ha contribuït al canvi és el de la metonímia.

Per tal de justificar el canvi de *rec* per *séquia* adduirem les mateixes raons que en el cas anterior (séquia Mare): també en aquest cas hi ha hagut confusió de *rec* amb l'homòfon *reg* i aquest ha pres el valor d'organització del regatge'. Però contràriament al cas abans esmentat, no podem sentir “el president del reg de la Séquia del Planet”, sinó “el president del reg del Planet”. És a dir, el topònim *séquia Mare* funciona com un nom compost, per tant inseparable, mentre que el topònim *séquia del Planet* encara no s'ha fossilitzat; la primera part del sintagma, *séquia*, sembla que es comporta com un genèric. En aquest procés, l'es-

tructura sintàctica diferent —N+N / N+S_{Prep}— sembla que deu influir en el procés de fixació dels topònims.

Però pot haver-hi uns altres factors que cal tenir en compte. Abans dèiem que la nostra interacció amb el paisatge pot ser entesa des de diverses perspectives. Una altra d'aquestes (c) és la mena de relació que el subjecte ha establert històricament amb el medi; aquesta relació es fonamenta en l'imperatiu de satisfer les necessitats bàsiques, en el qual l'espai és molt més que un escenari.

Seguint aquesta via farem una mirada al passat. Sabem de l'ús local com a sinònims del *carrer de Sant Antoni* o *carrer de la Séquia*, i coneixem una cançoneta nadalenca que diu “Sant Antoni de la Séquia,/ sant Vicent del Portalet,/ sant Rafel de la Capella,/ sant Josep i el Jesuït”, que relaciona els sants amb els llocs del poble on són ubicats; en els dos exemples apareix la *Séquia* com a topònim. Tots dos testimonis ens fan pensar que abans del rec Major i del Rec Nou, ara séquia Mare i séquia del Planet, al poble hi havia la Séquia, a soles, que proveïa d'aigua el poble i regava l'horta dels voltants. A l'hora d'ara, el lloc on hi ha la font que raja per set canelles, el llavador i l'abeurador rep el nom *dels Xorros* i la séquia que rega l'horta rep el nom de *séquia del Planet*.

És ben curiós que abans de la instal·lació de l'aigua potable, l'altra possibilitat de bastiment d'aigua era la Favara com a font, als afores del poble, i com a reg. En aquest cas el reg que també té la seua bassa, però just davall del naixement de la font, no ha generat una paral·lela *séquia de la Favara*, sinó com a molt *l'aigua de la Favara*.

En tot aquest procés degué actuar l'imaginari dels primers pobladors documentats, moriscs, que tenien al seu abast una séquia, la Séquia, que, canalitzada des d'aproximadament un quilòmetre seguint un dels costats del barranc (el barranc de Polop o Gulabdar), arribava a una zona plana (el Planet) on estaven situades les cases, que així disposaven d'aigua, i d'ací era conduïda per a regar les hortes properes, escalinates abancalades que a poc a poc es despengen fins a la partida de l'Almassil, de l'àrab *masil* 'llit de les aigües'.³ Per

2. Vegeu *DECat*, s. v. *regar*.

3. Encara que a l'*Onomasticon Cataloniae*, s. v. *Massil*, es proposa una etimologia de l'àrab *masjid* 'oratori, temple', el mateix que ha donat el mot *mesquita*, pensem que almenys en el topònim que ens ocupa l'etimologia podria ser el mot àrab *masil* 'llit de les aigües' o *masá'il* 'llits de les aigües'. Cf. *Dictionnaire*, J. B. Belot, i *Diccionario*, F. Corriente.

tant, aquesta Séquia ha actuat com a prototip de les construccions posteriors que li van prendre el nom.

Per l'altra part, hi havia *la Favara*, de l'àrab *fawwāra* 'font, deu', les aigües de la qual irrigaven les terres costerudes que hi ha al davall, formant una marjal, d'on ve l'actual nom de la partida de l'Almarx, de l'àrab *marj* 'prat'; i que més avall formen el barranc que travessa una part important de l'horta. En aquest cas és el nom *font*, la Favara, pel naixement immediat, el que ha prevalgut; en l'altre, l'aigua que arribava a les cases era d'una séquia, per tant va prendre el nom de la *Séquia*.

També podríem aportar que *séquia*, en àrab *sāqiya*, prové d'una forma verbal àrab que significa 'beure amb algú, donar-li a beure', i en la construcció amb règim preposicional 'donar a algú terres per a conrear en participació'. Aquests continguts semàntics s'adiuen bé al context ací descrit; per tant, part d'aquest component semàntic pogué romandre en l'arabisme tan proper.

Aquest és el nom que encara és viu entre les persones que anaven amb el cànter i la canterella per aigua, anaven a llavar, a escurar o a abeurar els animals a la Séquia. Com també podien anar per aigua, a llavar la roba o a abeurar els animals a la Favara.

És quan s'han deixat de fer aquestes faenes, aquests usos, quan l'aigua que brolla de la Séquia és considerada com a no potable, quan s'ha convertit en un lloc d'esplai, que ha començat a ser substituït el nom originari pel *dels Xorros*. Com dèiem abans, un factor que cal tenir en compte en la creació o recreació dels noms és la mena de relació que el subjecte ha establert històricament amb el medi, els canvis en aquesta relació poden comportar canvis en els noms, així com en el contingut semàntic, en allò que evoquen.

En aquest cas els trets naturals que han copsat l'atenció de l'observador (f) quan ha triat el nou topònim, *els Xorros* (castellanisme bastant arrelat⁴), són els rajos. S'ha focalitzat l'atenció en un dels components que identificava el topònim tradicional, aquest és l'element que ara es considera *significatiu* unit al nou ús d'esplai, mentre que identifica la construcció formada per la font, el llavador, el banc d'escurar i l'abeurador.

Una altra perspectiva (b) en la nostra interacció amb el paisatge pot ser entesa des de la posició física del subjecte respecte l'objecte observat. Tractarem d'observar-la en els casos següents.

És un fet conegut que una realitat geogràfica que s'extén linealment pot prendre diversos noms, o bé relacionat amb els llocs que travessa, d'aquesta en podríem dir relació objectiva, com és el cas del topònim documentat al plànol com a *barranco de Lopez*. Aquest barranc, abans de passar per la partida de Lopes, pren el nom del *Barranquet* o *barranc del Molí* i, després, el podem sentir anomenar com a *barranc del Colom* i, més avant, *barranc de la Rompuda*, que és on va a parar al riu.

A més, es pot establir una relació subjectiva, com ara en el cas dels rius que travessen diversos municipis i reben a cada lloc el nom del poble d'on prové el riu. Així, tant al plànol que comentem com en l'ús habitual entre els nuciers, rep el nom de *riu de Callosa* (al plànol: *rio de Callosa de Ensarriá*), el mateix riu que a Callosa en diuen *riu de Guadalest* i, més amunt, a Beniardà, rep el nom de *riu de la Solana*, lloc d'on prové primerament.

Aquest és també el cas del nom dels camins entre pobles i de les carreteres. En aquest cas no solament el punt d'observació és el de procedència, sinó, sobretot, el de destinació. El subjecte pot descriure una realitat objectiva, com ara el nom de les dues poblacions que comunica el camí o carretera, com ara els exemples del plànol: "camino de Nucia a Alfaz del Pi / camino de Nucia al de Altea a Callosa de Ensarriá / camino Viejo de Polop a Benidorm", etc. Però també pot prendre una perspectiva més subjectiva, orientada en aquest cas fonamentalment a la població més important de destinació. Així, a la Marina, abans de construir-se la carretera d'Alacant a València pel Mascarat es va construir una carretera que des d'Alacant passava per Benidorm i que arribava a Pego (al plànol, *carretera de Pego*) i és el nom d'aquest poble que va prendre la carretera. En aquest cas sembla que l'observador interpreta que el punt més interessant és el d'arribada a Pego; és a dir, per una part arribar a l'altre extrem de la Marina per a uns o a un extrem de la província per a uns altres, però també implicava la possibilitat de facilitar travessar pel Coll de Rates, una barrera muntanyenca important (que separa les dues parts de la Marina). Aquest fet sempre, abans

4. Cf. DCVB, s. v. *xorro*, i DECat, s. v. *xorrar*.

i ara, ha estat considerat com una gesta destacada. El nom de *carretera de Pego* que arreplega el plànol, i que ha arribat fins a nosaltres a l'hora d'ara, és cada vegada menys usat a favor d'un altre de més actual: *carretera de Benidorm* o *carretera de Benidorm a Callosa*. El canvi del nom originari, amb el contingut semàntic a què anava associat, s'ha substituït per un altre que s'ajusta a la realitat actual. Actualment els pobles al voltant de Benidorm formen una conjunt urbà residencial i un mateix espai d'activitats econòmiques.

Si ens centrem en la perspectiva (c), tractarem d'esbrinar la mena de relació que l'ésser humà ha establert històricament amb el medi i com aquesta relació es fonamenta en l'imperatiu de satisfer les necessitats bàsiques. El topònim i la representació que ens hem fet del lloc que aquest designa poden estar condicionats per l'ús a què la societat ha sotmès aqueix lloc. De vegades els noms de lloc evocuen les activitats a què han estat o estan dedicats o que hi han desplegat els humans.

Seguirem aquesta via d'anàlisi en l'estudi del topònim *la Pedrera* que el plànol documenta. Aquest nom ens indica l'existència d'una activitat d'extracció de pedra, fet molt probable si sabem, a més, que un dels oficis tradicionals més destacats dels homes nuciens era el de picapedrer. Però si contrastem aquesta informació amb la realitat que identifica actualment aquest topònim encara viu, sembla no confirmar-se la hipòtesi, ja que des de fa almenys quatre generacions la Pedrera és una partida de l'horta. Si en una enquesta preguntem si hi ha alguna pedrera, probablement la resposta serà negativa, però si fem el reconeixement directe del lloc, identificarem una àrea de cantals molt obscurs i esmicolats que destaca entre els bancals de terra dels conreus, enmig de la qual hi ha un petit promontori rocós també del mateix color, fàcilment identificable com la pedra que s'usava per a empedrar els carrers i carreteres, basalt. Aquest lloc no és diu *la Pedrera* sinó *el tossalet Negre*.

El canvi de nom *el tossalet Negre* – *la Pedrera* (extracció i preparació de la pedra) a *el tossalet Negre* (solament restes de pedra) – *la Pedrera* (partida d'horta), mostra clarament un canvi de perspectiva. Anomenar un lloc per l'activitat productiva que s'hi fa o anomenar-lo pels trets físics, per les característiques topogràfiques, la forma, en aquest cas el relleu i el color. Si tractem d'esbrinar quins factors han ajudat

o provocat aquest canvi, haurem d'adduir que segurament el topònim, ara menor, del *tossalet Negre* és el més antic (*el tossalet Negre*) i el de *la Pedrera* degué prendre relleu quan l'extracció de la pedra i la preparació de llambordes era habitual. Però probablement l'arribada de l'aigua de reg, a través el reg de la Séquia Mare i el reg de la Séquia del Planet, va convertir les terres pròximes en regadiu, que per proximitat degueren prendre el nom de *la Pedrera*. La disminució i l'acabament de l'explotació de la pedra, al mateix temps que l'augment de la importància de l'activitat agrícola del rodal, van ser factors que poden explicar el canvi, *l'horta* o *els bancals a la vora de la Pedrera* van passar a dir-se *la Pedrera*. Abans la Pedrera era el lloc d'activitat dels picapedrers, ara la Pedrera és el lloc d'activitat dels llauradors. Hi va haver un desplaçament del topònim, ara identificava una realitat diferent, seguint el procés de metonímia.

En el canvi d'aquest topònim hi ha un altre factor a tenir en compte, la substitució en la parla local del mot genuí *pedrera* pel castellanisme *cantera*. Si preguntem a persones relacionades familiarment amb els picapedrers ens diuen que "pedrera és com ho diuen a Barcelona", "ací es diu cantera". Alguns dels que es van desplaçar a les pedreres dels voltants de Barcelona i molts altres van nàixer o van viure abans amb les famílies durant bastant de temps a Abarán (Múrcia), a més d'altres llocs de parla castellana. Aquest fet pot oferir-nos una explicació del canvi: el coneixement d'una altra o d'altres pedreres diferents de la coneguda, la referència diària durant bastant de temps al nom del lloc de treball com a *la cantera*, el contacte amb uns altres treballadors, etc., degué ajudar a construir una representació mental diferent que va forçar un canvi en el prototip de pedrera, i el nou prototip de pedrera s'identificava amb un mot nou, un genèric castellà, *cantera*. Mot que després, a través dels picapedrers i les famílies, es va escampar a la resta del poble. A partir d'aleshores les pedreres, també les del poble, eren *canteres*.

Per tant, *la Pedrera*, que ja no donava nom a l'extracció de pedra del tossalet Negre, va passar a identificar solament la zona d'horta que s'havia format als voltants. Va esdevenir solament un topònim, un nom propi que identifica una part de l'horta amb una situació i característiques que ara en formen el significat nou.

CONCLUSIÓ

L'anàlisi dels canvis en els topònims analitzats ens ha mostrat com van associats a un canvi de perspectiva. Les diferències de punt d'observació fan triar noms diferents per a un mateix lloc, per a una mateixa realitat observada o percebuda des d'una altra perspectiva. Hem vist com el fet d'atorgar un nom a un lloc és un exercici de localització que es fa des de la posició del subjecte, d'un tipus de persona en un moment i en un context sociocultural determinat: una manera de viure, una organització dels recursos, etc. Per tant, els canvis d'aquest context, fruit de l'evolució, afavoriran el canvi en el nom dels llocs.

En l'estudi d'aquests canvis hem pogut observar com la teoria del prototipus ens ajuda a entendre les representacions mentals que d'un context determinat es va fer un col·lectiu humà i la manera com les va expressar.

Hem vist com la metàfora, en el cas de *séquia Mare*, i metonímia, en la major part dels exemples, són uns dels recursos més usats en la generació dels topònims. En el topònim els *Xorros*, el nom d'una part, els rajos, dona nom, com hem dit, al tot, al conjunt format pels rajos, el llavador, el banc d'escurar i l'abeurador. El topònim la *séquia del Planet* pren el nom del mot topogràfic d'una partida per la qual passa i on està situada la bassa que regula el reg; en aquest cas és el contenidor qui ha donat nom al continent. Els topònims *riu de Callosa* i *carretera de Benidorm o de Callosa* es formen per la relació de direcció, mentre que en el cas de la *Pedrerà* la relació és de proximitat.

També hem vist com alguns dels canvis tenen una relació directa amb el canvi del lèxic comú: *raig/xorro*; *rec/séquia*; *pedrerà/cantera*; o amb els canvis semàntics, per exemple en la distribució de *reg* i *regadiu* front a *regatge*.

Per tant, un estudi més ampli i aprofundit de la toponímia des de la teoria cognitiva ens pot oferir un millor coneixement de l'etiologia dels topònims i apropar-nos al coneixement de les persones que els van crear i de les persones que els usen.

BIBLIOGRAFIA

- ALCOVER, Antoni Maria, BORJA MOLL, Francesc de, i SANCHIS GUARNER, Manuel (1930-1962): *Diccionari català-valencià-balear*, 10 volums, ed. Moll, Palma de Mallorca.
- BELOT, J. B. (1964): *Dictionnaire al-faraed arabe-français*, Beirut.
- CANO, M. Antònia i MARTINES, Josep (1990): "Context sociolingüístic i la toponímia de la Vall de Guadalest durant el s. XVIII (1734-1796) a través dels protocols notarials del Marquesat de Guadalest i de la Baronia de Confrides", *Actes del XIV Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica (Segon d'Onomàstica Valenciana)*, vol. II, Alacant, Societat d'Onomàstica / Universitat d'Alacant, pp. 458-566.
- (1992): "L'onomàstica en els capbreus de l'església parroquial del Castell de Guadalest de 1518 i 1589", *Actes del XVI Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica*, Castelló de la Plana, pp. 543-553.
- (1998): "Cap a una teoria lingüística de la toponímia de l'òptica de la Gramàtica Cognitiva", *Estudios de Lingüística Cognitiva I*, José Luis Cifuentes (ed.), ed. Universitat d'Alacant, Alacant, pp. 247-263.
- CORONIMES, Joan (1983-1991): *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*, 9 volums, Ed. Curial / La Caixa, Barcelona.
- (1994-1994): *Onomasticon Cataloniae*, vol. II-VII, Ed. Curial Debatte, Barcelona.
- CORRIENTE, F. (1970): *Diccionario español-árabe*, Instituto Hispano-Árabe de Cultura, Madrid.
- GEERAETS, Dirk (1997): *Diachronic Prototype Semantics. A contribution to Historical Lexicology*, Clarendon Press, Oxford.
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (1995): *Diccionari de la Llengua Catalana*, Barcelona.
- LAKOFF, George i JOHNSON, M. (1980): *Metaphors w live by*, University of Chicago Press, Chicago. [Seguim la traducció espanyola: *Metàforas de la vida cotidiana*, Càtedra, Madrid, (1986)]
- LÓPEZ QUINTÁS, A (1997): *Estética de la creatividad*, Càtedra, Madrid.
- MARTINES, Josep (1991): "Els noms de lloc de vora mar de l'Albir (l'Alfàs del Pi, la Marina, País Valencià)", *A sol post. Estudis de llengua i literatura*, 2, Col·lecció "Universitas", ed. Marfil, Alcoi, pp. 195-224.
- (1998): "Creativitat lèxica. Passat i present", dins M. Antònia Cano, Josep Martines i Vicent Martines (eds.), *Un món de llengües*, Col·lecció "Universitas", ed. Marfil, Alcoi, pp. 171-195.
- i MARTINES, Vicent (1990): "L'Alfàs, toponímia a estudi", *Actes del XIV Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica (Segon d'Onomàstica Valenciana)*, vol. II, Societat d'Onomàstica / Universitat d'Alacant, Alacant.
- MOREU-REY, Enric (1980): *Els nostres noms de lloc*, ed. Moll, Palma de Mallorca.
- SALVADOR, Vicent (1998): "Metàfora i variació lingüística", M. Antònia Cano, Josep Martines i Vicent Martines (eds.), *Un món de llengües*, Col·lecció "Universitas", ed. Marfil, Alcoi, pp. 263-274.

EL USO ANTROPONÍMICO DE LOS GENTILICIOS

Consuelo García Gallarín

[Universidad Complutense]

INTRODUCCIÓN

He de confesar que la ilusión por participar en esta jornada estuvo acompañada de incertidumbre; comprenderán esta reacción cuando les diga que quien les habla es una andaluza que enseña Historia de la Lengua Española y que, desde hace años, se dedica al estudio de la onomástica, un campo en el que ha ido descubriendo la influencia cultural valenciana.

Antes de abordar el tema principal, y a modo de introducción, me he permitido ofrecer una muestra de la traslación de materiales onomásticos, destacando el uso antroponímico de varios topónimos y de sus derivados, e intentando explicar la ausencia de gran parte de estos gentilicios en los repertorios que he consultado. En el análisis partiremos de las dos lecturas posibles, para después analizar la motivación del apellido *Valenciano*.

Es en el campo de la onomástica donde podemos aprender cuáles son los recursos lingüísticos que se emplean en la asignación del nombre propio, también el poder evocador de esta categoría, su idoneidad para anunciar la historia de una cultura, escrita por hombres que la iluminaron con hechos memorables, y también por gentes sencillas, dispuestas a mostrar la parte más íntima de su existencia, su afectividad y sus creencias. Los datos onomásticos dicen mucho del espíritu de un pueblo, puesto que la elección de un nombre

responde frecuentemente a impulsos de admiración o afecto que nos llevan a establecer vínculos con ciertos referentes e indirectamente con las culturas a las que representan. Los antroponimos y los topónimos anuncian los principales episodios que alimentaron la imaginación de quienes los eligieron. Soy consciente de que las culturas de distintos territorios son un sistema de defensa contra la globalidad, de que son sencillamente modos de vivir y de expresarse, y que los nombres propios no sólo identifican realidades únicas e inclasificables sino que son una fuente riquísima en la que a veces descubrimos lo que nos une a unos y a otros, pero también lo que nos diferencia.

Para evaluar la suerte de los gentilicios en la onomástica se necesita averiguar si el uso de estos derivados es exclusivamente antroponímico o si también se encuentran en los repertorios de topónimos. Conocemos bastantes casos, localizados en zonas muy alejadas del área a la que se refiere el gentilicio: *Andaluz* y *Centenera de Andaluz* son los nombres de dos pueblos de la provincia de Soria; el gentilicio en estos casos alude a los movimientos de repoblación ocurridos durante la Reconquista, ya que dicha provincia fue zona de paso entre la España cristiana y la musulmana. Otros topónimos revelan la presencia de pobladores foráneos: *Galleros* (Segovia), *Gallegos* de Altamiro (Ávila), *Gallegos* de Hornija (Valladolid), *Gallegos* del Pan (Zamora), *Gallegos*

de Solmirón (Salamanca), *Galleguillos* (Salamanca y León). Asimismo, *Gascones* o *Vascones* aluden a movimientos de repoblación en los que participaron personas de esta procedencia: *Gascueña* (Cuenca), Loma del *Gascón* (Sevilla), pero también *Basconcillos* (Burgos), *Basconcillos* del Tozo (Burgos), *Báscones* de Ojeda (Burgos), *Vizcaínos* (Burgos), entre otros nombres citados por Nieto Ballester.¹ Estos ejemplos confirman que la toponimización de los gentilicios es un cambio conocido de todos.

En esta ocasión se valorará la representatividad de los gentilicios y de sus posibilidades como identificadores personales por alusión al lugar de procedencia de los designados, es decir, antropónimos surgidos por recategorización de un adjetivo que, según el *Diccionario de uso del español actual*,² “expresa el origen o la patria”. En el *Diccionario de la Academia Española* se pueden leer dos acepciones de la palabra: “1. Perteneciente a las gentes o naciones. 2. Relativo al linaje o familia.”

La primera acepción del *DRAE* se basa en una lectura relacional del gentilicio, que es la que nos permite interpretar correctamente el enunciado (1); sin embargo, los diccionarios no contemplan la posibilidad de otra interpretación del adjetivo como valorativo o descriptivo, que es la correspondiente al enunciado (2).

(1) Me gustan los helados *valencianos*

(2) Ana es muy *valenciana*

Más adelante veremos si la antroponimización de gentilicios como *valenciano*, empleados como sobrenombres o apellidos, surge por el uso relacional o calificativo de estos derivados: Juan *Valenciano*.

La historia de este grupo de antropónimos desvela que, además de indicar el origen o la procedencia, algunos gentilicios fueron impregnándose de otros sentidos y que, en determinadas situaciones, esos cambios semánticos propiciaron la oficialización de *Gallego*, *Navarro*, *Toledano* o *Valenciano*, que en unos casos favorecieron y en otros perjudicaron al portador.

1. Son datos tomados de Emilio Nieto Ballester, *Breve diccionario de topónimos españoles*, Madrid, Alianza Editorial, 1997.

2. *Diccionario de uso del español actual*, Madrid, SM, 1996.

1. EL USO ANTROPONÍMICO DE TOPÓNIMOS

La facilidad con que se producen trasvases de materiales onomásticos se debe a la naturaleza gramatical del nombre propio. No podemos olvidar que es un signo universal, cuya elección puede producirse con independencia del étimo. Desde el punto de vista semántico, su uso tiene una finalidad esencialmente cognitiva. Tengamos en cuenta que el desarrollo del sistema onomástico responde a lo que define funcionalmente al nombre propio:

- a) La múltiple aplicabilidad: una forma puede designar a diferentes particulares (*Juan García*, *Juan Murcia*, *Juan Valenciano*, *Juan Bueno*).
- b) La monovalencia o propiedad de designar e identificar a seres únicos mediante la construcción del objeto de referencia, una operación que requiere previamente la contextualización: *Juan de Gandía*.

En el proceso de construcción del objeto de referencia se destacan aquellos rasgos prominentes de la personalidad del designado, incluso el lugar de procedencia, y en el caso de los topónimos sobresalen peculiaridades del lugar (accidentes geográficos, fauna, flora, nombres de los propietarios del terreno o algún hecho histórico).

¿Por qué admitimos que *Altea* o *Aitana* sean primeros nombres de mujer y rechazamos topónimos como *Valencia* o *Benidorm*? La especialización del topónimo en nombre o apellido no parece ser la consecuencia de un fenómeno de bloqueo (3). Es cierto que *Valencia* es un apellido muy extendido, tendencia que podría haber impedido la difusión del mismo topónimo como primer nombre personal (4), sin embargo, otros casos contradicen esta hipótesis; así, el topónimo *Altea* funciona como primer nombre y como apellido (5).

(3) Ana *Valencia* nos ha ayudado a planchar la ropa

(4) **Valencia* García nos ha comprado unos caramelos

(5) *Altea* es una niña muy alegre

En la actualidad, *Altea* y *Aitana* son nombres de personas jóvenes, al menos en Madrid. Las estadísticas indican que, en parte de los años ochenta y noventa, *Aitana* era una novedad

antroponímica,³ un nombre exótico que, sin embargo, hoy pertenece al grupo de los 100 nombres más frecuentes portados por niñas nacidas en Madrid a partir de 1996, es decir, menores de 11 años. Entonces casi todas las *Aitanas* procedían de Alicante, hoy el nombre identifica a personas de distintas comunidades españolas, incluso a residentes de origen hispanoamericano. Asimismo, a principios del año pasado había en Madrid 9 personas llamadas *Altea*; sólo una de ellas había nacido en Alicante, 7 en Madrid y la novena en otra ciudad castellana.

En realidad, al hablante no especializado le interesan los valores que el nombre propio desarrolla con el uso y que la semiótica se ha encargado de desvelar. Hoy son nombres laicos, de niñas o de mujeres jóvenes; en ellos encontramos la continuación de una tendencia anterior y que surgió por la reinterpretación de advocaciones alusivas a lugares de culto: *Leire*, por encontrarse el monasterio de San Salvador de Leyre, *Estíbaliz* o *Montserrat*. Estos y otros nombres de lugar han servido de modelo a las comunidades que se involucraron pronto en el proceso de secularización de la sociedad, imponiendo topónimos de hoy o del pasado, como es el caso de *Iria*, frecuentísimo en Galicia y extendido por todo el territorio español. Ha cambiado la motivación y se han abierto otras puertas por las que accedemos a espacios donde se presencia el intercambio de materiales onomásticos provenientes de uno u otro campo, la antroponimia o la toponimia. Podríamos llamarlas designaciones cruzadas.

Hoy la gente aprueba la originalidad de elegir nombres de lugares mayores o menores: *Arabia*, *Altea*, una iniciativa que

supone romper con tradiciones preservadas por la Iglesia. Sin duda se imponen por afecto al referente inicial, en este caso la ciudad de *Altea*, pero cuesta creer que sea la única razón para buscar antropónimos en nombres de lugar. Un factor favorable para el triunfo de esta tendencia es el contacto de los españoles con personas de otras comunidades y el descubrimiento de nuevas costumbres a través de la población inmigrante; por ejemplo, son muchas las mujeres hispanoamericanas cuyos nombres son de origen toponímico. En los bancos de datos consultados aparecen *Bélgica*, *Colombia*, *Italia*, *Irlanda*, entre otros macrotopónimos que ejemplifican la modalidad del nombre-homenaje. En el caso de los topónimos, la característica del lugar, el tratamiento literario que ha merecido o lo que simbólicamente representa son aspectos que lo convierten en idóneo para funcionar como primer nombre:

Sierra de Aitana

Perfil puro

de España

(Blas de Otero)

En general, las posibilidades del tratamiento metafórico del étimo, o el valor simbólico que pueda alcanzar, determinan la idoneidad de éste para ocupar el primer lugar en la denominación personal, equiparándose a nombres transparentes también susceptibles de recibir dicho tratamiento. Las personas que han llamado *Perla*, *Sol*, o *Luz* a sus descendientes, sin tener en cuenta la personalidad de otros homónimos, suelen sentirse atraídas por los usos metafóricos de estas palabras en la vida cotidiana: "este niño es *un sol*".

En resumen, la elección se debe a distintos motivos:

- a) Una motivación sentimental, pues a través del nombre se rinde homenaje a un lugar que puede alcanzar la categoría de símbolo.
- b) Una motivación más frívola, y que reconocemos en quienes declaran su afición a imponer al recién nacido el nombre de un personaje famoso; en el caso de *Aitana*, el de una reconocida actriz española.
- c) Tampoco faltarán personas dispuestas a buscar en la literatura o en la historia un referente, curiosamente *Aitana* es el nombre de la hija de Rafael Alberti, y *Altea* es un personaje de *El Adefesio*, obra del mismo autor.

3 Número de personas llamadas *Aitana* en Madrid.

1ª fase de la investigación:

Aitana: 89 personas homónimas, residentes en Madrid y nacidas en el siglo xx. DOC. CONT: --- (1900-1940), 1.1. (1941-1960), 5.6. (1961-1975), 93.3 (1976-1993).

2ª fase de la investigación:

Niñas nacidas en el periodo de 1996 a 2006, residentes en Madrid: *Carmen* 1538 / *M Carmen* 413. *Rebeca* 390. *Aitana* 386 (*Aitana* es un nombre perteneciente al grupo de los 100 nombres más frecuentes entre las niñas de Madrid).

Niñas y mujeres adultas residentes en Madrid: 411 (Estas *Aitanas* han nacido en Alicante, Álava, Asturias, Baleares, Ciudad Real, La Rioja, Las Palmas, La Coruña, Madrid, Málaga, Pontevedra, Segovia, Tarragona, Toledo y Valencia). En documentos madrileños: *Aitana*, *Aitana Deyanira*, *Aitana Patricia*, *Samantha Aitana*, *Aitana Fiorella*, *Aitana Sofía*, *Aitana Manuela*. Nombres portados por mujeres jóvenes (menores de 20 años) y nacidas en Chile, Ecuador, México, Perú, Venezuela. *Altea* (DOC. CONT.: 9 personas que residen en Madrid, nacidas en Alicante, Madrid y Segovia).

A pesar del traslado de los materiales toponímicos a la antroponimia, hemos de precisar que las máximas posibilidades denominativas de los topónimos se encuentran en la subclase de los apellidos y no en el primer nombre; sin embargo, los datos indican que ni todos los topónimos ni todos los gentilicios han llegado a convertirse en apellidos, sobre todo si dan nombre a pequeños núcleos de población. No conocemos a personas que sean portadoras del apellido *Aitana* o *Altea*, y desde luego los gentilicios *Alteano* o *Altean* no aparecen en el banco de datos del INE. Tampoco conocemos derivados del orónimo *Aitana*. Si tuviéramos que crear un adjetivo relacional, tendríamos que superar primero alguna dificultad de tipo morfofonológico.⁴

2. EL USO ANTROPONÍMICO DE LOS GENTILICIOS

El análisis del uso antroponímico de los gentilicios requiere un trabajo previo de clasificación de estos adjetivos. En esta ocasión se han hecho unas calas en los derivados deonomásticos⁵ de la Comunidad Valenciana, los seleccionados comienzan por las letras A, B y C.

ALICANTE: alicantinos, alicantins, lucentinos, lucentios.

- ANO: agresanos, agresans; alteans, alteanos; atzu-vianos.
- ENSE: alquerienses, alquerians; banyerins, bañerenses; beneixamins, benejamenses, benejamís; benimaurelenses.
- ENSE/-EÑO: almoradideños, almoradienses, almoradileños, almoradileños.
- ENSE/-ERO: agostenses, agoters, icositanos < Icosa, benillopenses, benilloperos, benilluperos, benillupers.
- ENSE/-INO: caldenses, caldins, caldinos.

4. *Aitán, aitanano, aitano, aitaniano, aitanino* (en algunos casos tendríamos que recurrir a la haplogía).

5. Estos ejemplos ponen de manifiesto que la alternancia *-ense/-es* se sustenta en el origen culto o popular de la base: *jatíves*, pero *setabense*. En el repertorio que ahora les presentamos pueden apreciarse otras alternancias: *-ense /-ano*, como *torrevejano* y *torrevejense*, fluctuaciones que también se dan en otras provincias, por ejemplo: *segoviense* y *segoviano*. Véase el *Diccionario de gentilicios...*

- ENSE/-UNO/-UDO: benillobenses, benillobudos, benillobunos, benillobuts; castallanenses, castallenses, castalludos, castalluts, castellanenses.
- EÑO: alfaguareños.
- EROS: abdeteros; aigüesers; albireros; almudaineros, almudainers; baloneros, baloners; benasauers, benasaueros; benigembleros; benijofareros; benimagrelleros; benimallunteros; benimarfullers, benimarfulleros; benimassoters, benimasoteros; benirrameros; campaneteros; campellers, campellers; campers, camperos.
- INO: alcalainos, alcalains; alfacinos, alfassins, alfazinos; alfacinos; callosins, callosinos.
- UDO: benimantelludos, benimantelluts.

VALENCIA

- ANO: alcublanos; andillanos; antellanos, antellans; barchetanos, barxetans; belgidanos, belgidans; beniparrelanos, beniparrellans; benisueranos, benisuerans; callejanos.
- ANO/-ENSE: alcludianos, alcludiencs, alcludienses; alquerians, alquerienses.
- ANO/-ENSE/-EÑO: alciranos, alcirenses, alcireños, alzirenys.
- ANO/-INO: benirredranos, benirredrins.
- ENSE: albaidenses, albaidins, albaidís.
- ENSE/-EÑO: alberiquenses, alberiquenys; alfafarenses, alfafarenys, alfafareños; algarenses, algareños; almusafenses, almussafenys.
- ENSE/-ERO: albaidelenses, albaideleros; aieloners, aiyeloneros, ayalenses, ayelenses; albalateros, albalatencs; alborayenses, alboraiers; beniopenses, benioberos; burjasenenses, burjasotenses, burjasoteros, burjassoters.
- ENSE/-INO: ayalenses, ayelenses, aielins; carletenses, carletinos, carletins.
- EÑO: bugarreños, camporruteños.
- ÉS: bairenenses.
- ÉS/-ERO: benaviteros, benaviters, benaviteses.
- ERO: alacuaseros, alacuaseros; albaidenses, albaidins, albaidís; albalaeros, albalaers; albaseteros;

alboracheros; alcaceros, alcassers; alfareros, alfarers, alfarrasiers, alfarrasiners; almoíneros, almoners; anneros; barxers; belluseros, bellusers; benaguasileros, benaguasilers; benimusleros, benimuslers; benissaners; cabañaleros.

-ERO/-ANO: albalateros, albalatans.

-ERO/-EÑO/-ENSE: algemesinenes, algemesiñeros, algemesireños.

-INO: agullentinos, agullentins; almiseratinos, almiseratins; benimodins; bocairentinos, bocairentins; bolbaitinos.

CASTELLÓN

-ANO/-ENS: alcudianos, alcudienes; almedijanos.

-ENSE: almenarenses, almenarencs; bechinenses, betxinencs; borriolenses, borriolencs.

-ENSE/-ERO: alquerienses, alquerieros; arañueleros, arañuelenses.

-ERO: camperos.

-ERO/-INO: benlloqueros, benlloquinos, benlloquins.

-INO: almazorinos, almazorins.

Si consultamos los datos que ofrece el Instituto Nacional de Estadística, comprobaremos que estos gentilicios no llegaron a integrarse en el sistema antroponímico, excepto el derivado *valenciano*. Son varios los motivos de dicha ausencia:

1. La rareza de este grupo de palabras, seguramente porque son fácilmente reemplazables (de Valencia o *valenciano*, de Bellús o *bellusers*). Eran voces extrañas para Nebrija,⁶ también para otros gramáticos de los Siglos de Oro,⁷ y siguieron siéndolo en los siglos posteriores; prueba de ello es la tardía inclusión de éstas en los diccionarios: a. 1770, *alavés*, *alicantino*; a. 1780, *alavense*, *ceutí*, *cordobés*; a. 1783, *barcelonés*, *burgalés*, *burgueño* (ant.); a. 1803, *barcelonense*, *granadino*, *granadés*, *hispalense*, *sevillano*, *iliberitano*, *jaenés* (ant.), *leridano*, *madrileño*, *matritense*, *malaqueño*, *salmantino*, *sala-*

manquino, *salamanqués*, *tarraconense*, *gaditano*, *gerundense*, *leonés*, *legionense*, *logroñés*, *lucense*, *palentino*, *segoviano*, *soriano*, *toledano*, *valenciano*, *zamorano*, *zaragozano*, *cesaraugustano*, entre otros.⁸

Estas voces llegaron demasiado tarde para que el sistema antroponímico las retuviera, bastaban para la identificación personal los sobrenombres o apellidos derivados de los nombres de los antiguos reinos: *Castellano*, *Aragonés*, *Gallego*, etc.

2. La variabilidad morfológica ha sido otro inconveniente para el aprendizaje. La alternancia -ANO/-ENSE se aprecia en *oriolano*, *oriolense* y *orcelitano*. En este caso, la alternancia -ANO/-ENSE no se sustenta en el origen culto o popular de la base, como ocurre en *cordubense* / *cordobés*, *onubense* / *huelvaño*, *hispalense* / *sevillano*.

Desde esta perspectiva, interesa resaltar que la relativa permisividad en el proceso de formación no siempre es consecuencia de la arbitrariedad con que se producen estas formaciones, o fruto de presiones morfofonológicas, sino que responde también a la necesidad de distinguir los lugares homónimos: *canetarios*, *canetenses* (Canet D'en Berenguer, Valencia), *canetenses*, *canetencs* (Canet de Mar, Barcelona), *caneteros* (Canet de Verges).

Está claro que los de Oriola son *oriolano*s y los de Orihuela del Tremedal son *orihuelano*s, pero quienes castellanicen el topónimo provocarán confusiones respecto a las provincias de origen, Teruel o Alicante. Son numerosos los pueblos que han necesitado la especificación:

ALCALÁ DE CHIVERT (CASTELLÓN DE LA PLANA): *alcalaínos*, *alcalains*, *chisvertenses*, *chivertencs*.

ALCALÁ DE EBRO (ZARAGOZA): *alcalaínos*.

ALCALÁ DE GUADAIRA (SEVILLA): *alcalareños*, *hienipenses*, *lucurgentinos* (de Hienipa y Lugurgentum, respectivamente).

ALCALÁ DE GURREA (HUESCA): *alcalínos*.

ALCALÁ DE HENARES (MADRID): *alcalaeño*, *alcalaínos*, *complutenses* (de Complutum).

ALCALÁ DE JOVADA (VALENCIA): *alcalaínos*, *alcalains*.

ALCALÁ DE JÚCAR (ALBACETE): *alcalaeños*, *alcalainos*, *alcaleños*.

ALCALÁ DE MONCAYO (ZARAGOZA): *alcaladinos*, *alcalaínos*.

6. "De los lugares no tan principales no tenemos así en el uso estos nombres gentiles" (1492, Nebrija, *Gramática*).

7. 13. "Muchos lugares no forman gentilicio por desacomodados, i suplense por el genitivo como de Valladolid, de Badajoz, de Ciudad Rodrigo, de Madrid, de Lugo" (a. 1627, Correas, *Arte Castellana*).

8. C. García Gallarín, "Los gentilicios en la historia del español", *Estudios ofrecidos al profesor José Jesús de Bustos Tovar*, vol. I, Madrid, Editorial Complutense, 2003, 590-91.

ALCALÁ DEL OBISPO (HUESCA): alcalaínos.
 ALCALÁ DEL RÍO (SEVILLA): alcalaínos, alcalareños.
 ALCALÁ DEL VALLE (CÁDIZ): alcalaínos, alcalareños.
 ALCALÁ DE LA JOVADA (ALICANTE): alcalaners.
 ALCALÁ DE LA SELVA (TERUEL): alcalaeros, alcalaínos.
 ALCALÁ DE LA VEGA (CUENCA): alcalaínos, alcalejos, alcaleños.
 ALCALÁ DE LOS GAZULES (CÁDIZ): alcalaínos.
 ALCALÁ LA REAL (JAÉN): alcalaínos.

3. Estos gentilicios ponen de manifiesto que sin información enciclopédica resultaría difícil reconocer la relación entre *oriolano* y *orcelitano*.⁹ Tomás de la Torre¹⁰ ha declarado que en sus trabajos de campo sobre los gentilicios ha podido constatar que “los propios habitantes de una población (incluso personas con cargos representativos) ignoraban por completo el gentilicio que les correspondía”. El citado investigador menciona el desconcierto de los habitantes de Játiva cuando han de dictar el gentilicio que les corresponde: *etabitanos, jatibeses, jativenses, jativeses, setabenses, setabienses, setabinos, setabianos*. La opacidad del corpus se incrementó considerablemente por la aparición de latinismos en las crónicas locales, principal consecuencia de alternancias del tipo (*malagueño/malacitano, oriolano/orcelitano*). Las voces cultas fueron rescatadas por los traductores y se difundieron en panegíricos del modelo de las *laudes urbium*, y por otra parte quedaban las formas populares, las que se formaron espontáneamente sobre la base de los topónimos vigentes.

4. El principal impedimento para el uso antroponímico de ciertos topónimos o sus derivados era la escasa representatividad de sus habitantes en el conjunto de los residentes de los grandes núcleos urbanos, receptores de inmigrantes.

9. Nieto Ballester nos explica que en época romana acuñó moneda con el nombre de Saetabi Augustanorum, de donde *setabenses, setabienses, setabinos, setabianos*. Adquirió un considerable desarrollo en la época árabe Šātiba y después en los siglos XIV y XV.

Es evidente que muchos de estos gentilicios no se corresponden con la toponimia actual; así, *orcelitano* deriva de *Orcelis*, según imaginativos cronistas de los siglos XVI y XVII, entre ellos Pedro Bellot y Juan Cival, cuyas obras han sido analizadas por Manzón Albarracín y por Juan Bautista Vilar. Todos concluyen, que en tiempos remotos, hubo un poblamiento cercano al monte Orchello.

10. Tomás de la Torre, *Gentilicios españoles*, Madrid, Vision Net, 2006.

No olvidemos que, tanto los topónimos como los gentilicios, eran apellidos de desplazados. Los siguientes ejemplos atestiguan la existencia de apellidos que en el pasado identificaban a gentes que procedían de distintos lugares.

Loys de Alberuela, micer Lorenço Molón, *Albert de Oriola*, jurados de la ciutat de Çaragoça (a. 1472-1492, anón. *Documentación medieval de la Corte de Justicia de Ganaderos de Zaragoza*).

Expliciunt vocabula excerpta a Gregorio de Oriola, legenti Pompeopoli (Nebrija, colofón de las *Introducciones burgalesas* de 1493).

Eran jurados de la ciudad el vicescanciller Alonso de la Caballería, Juan de Ejea, *Gaspar de Oriola* (a. 1579, Jerónimo Zurita, *Anales de la corona de Aragón*).

La literatura de los Siglos de Oro confirma que la elección de estas etiquetas o apellidos fue en algunos casos un acto transcendental en la aventura de construir una nueva identidad, lejos del lugar de nacimiento. Sigue pendiente la periodización de la antroponimia, pero podemos adelantar que estos textos literarios recrean muy frecuentemente la habilidad de los desfavorecidos para inventarse su historia personal con pistas falsas de nacionalidad, es decir, cambiando el lugar de procedencia o borrando los rasgos lingüísticos que delatasen el verdadero origen.

—Llábase —respondió el cura— la princesa Micomicón, porque llamándose su reino Micomición, claro está que ella se ha de llamar así.

—No hay duda en eso —respondió Sancho—; que yo he visto a muchos tomar el apellido y alcurnia del lugar donde nacieron, llamándose Pedro de Alcalá, Juan de Úbeda y Diego de Valladolid, y esto mesmo se debe de usar allá en Guinea: tomar las reinas los nombres de sus reinos (a. 1605, *Quijote*, I, XXIX, 317).

Estuvo en Orán en casa de aquel mercader hasta el año de 1516, que fueron cuatro años, y por ganar más la voluntad de su amo dijo que se quería mudar el nombre y llamarse, como él, Juan de Bilbao (a. 1604-1618, fray Prudencio de Sandoval).

Dijo ser un caballero de la casa de los Quiñones de León, si bien nacido en Canaria, donde tenía su padre. Para desconocerse más, se puso antojos y comenzó a cecear un poco (a. 1637, Castillo Solórzano).

A través de las fórmulas denominativas con topónimos se interpretaba la alcurnia de los desplazados: los soldados tenían que viajar, también los que necesitaban esquivar las adversidades o los que acudían a la corte buscando un futuro más próspero. Tomaban el apellido del lugar de procedencia personas de todos los estamentos, de este modo se pretendía infundir al designado un reconocimiento que no le correspondía por herencia familiar sino por pertenecer a una determinada comunidad.

El qual también escogió por armas suyas el bendito Fray don Tomás de Villa Nueva, religioso de esta sagrada religión de agustinos y arzobispo de Valencia, natural de esta villa, de quien por humildad tomó el sobre nombre (a imitación de los de la orden de S. Gerónimo) dejando el de su linaje que era Castellanos, y pagóle Dios esta humildad, en que todos los de su linaje tomen de su nombre de pila el sobre nombre, llamándose Ioan Tomás, Alonso Tomás (c1. 604-1614, Bartolomé Jiménez Patón, *Epítome de la ortografía latina y castellana*).

Los investigadores han señalado las zonas que concentraban más hidalgos, y hoy se sabe que el número de éstos se igualaba al de plebeyos en León, que en la provincia de Burgos, que englobaba la "Montaña", la Rioja y una parte de la provincia de Palencia, había una cuarta parte de hidalgos, y que en las provincias vascas de Guipúzcoa y Vizcaya los fueros fundamentaban la pretensión de nobleza para todos los habitantes de las provincias.

Al asociarse este tipo de denominación a un arquetipo, era posible la ocultación de la verdadera identidad. Lejos del lugar de nacimiento, un valenciano autodenominado *Navarro* podía pasar por norteño y oficializar el falso gentilicio, si lograba imitar lingüísticamente a los oriundos del lugar. No carece de fundamento esta hipótesis, pues la peculiar dicción de las gentes del norte peninsular se extendió rápidamente en Madrid; el lenguaje facilitaba la transmutación de los perseguidos en respetables hidalgos. Son suficientes los testimonios literarios que recrean el fenómeno social del disfraz, no sólo como recurso de mujeres que necesitaban ocultar su condición femenina sino como solución para los desfavorecidos que intentaban resguardarse bajo la protección de denominaciones compartidas o plurivalentes, basadas en el lugar de nacimiento.¹¹

En conclusión, el vizcaíno originario y natural del infanzonazgo de Vizcaya tiene fundada su intención de ser noble de sangre de tiempos inmemoriales a esta parte (como no venga por bastardía u otra dolencia semejante), y esto por lo que acabamos de decir y porque así lo aclaran todos los Fueros viejos y así lo canta el antiguo blasón (a. 1587, Andrés de la Poza).

Y en concordia desto, dicen hasta hoy las corónicas valencianas que los que vienen de aquellos solares son tenidos por hijosdalgo, y los que nacen en Bellos y en Muro de Bellos y en Pujatuebo, Bielsere, que están en el Valle de Puértolas, y la lengua que entonces los godos hablaban quedó en aquellos que allí se salvaron en los Pirineos (a. 1602, Mateo Luján de Saavedra, *Segunda parte de la vida del pícaro Guzmán de Alfarache*).

Esta práctica deja entrever la utilidad de la información que proporciona la onomástica para el estudio de los movimientos migratorios y, desde luego, para una valoración del multiculturalismo; aunque en etapas donde reinaba la conflictividad, como en los siglos XVI y XVII, ni los apellidos de origen toponímico ni los correspondientes gentilicios reflejaban fielmente la verdadera procedencia del portador o de sus antepasados, pues los buenos imitadores del habla podían desvincularse del lugar de nacimiento, si en éste se concentraban muchos cristianos nuevos. La autenticidad del dato onomástico se admitía si los llamados *de Valencia* o *Valenciano* aportaban verosimilitud a la denominación hablando como valencianos, del mismo modo que los llamados *Navarro* tenían que demostrar lingüísticamente la ascendencia norteña.¹² Los dos apellidos están atestiguados en los libros de bautismo del Madrid del siglo XVII, y hoy están bien representados en todo el territorio español.

Nos interesa saber cuántos gentilicios se encuentran en el repertorio de apellidos y hasta qué punto participan éstos en el proceso de construcción del objeto de referencia, es decir, en la construcción de una identidad a partir de la diferenciación cultural: Juan *Navarro*, Juan *Valenciano* eran, en el siglo XVII, personas identificables por el habla, el vestido y otros aspectos socioculturales. Hemos encontrado los apellidos más frecuentes de este grupo en el CORDE, en los libros de bautismo de los ar-

11. García Gallarín, 2001: 420.

12. Sobre esta cuestión trato en "Los gentilicios recategorizados en apellidos. Contribución al estudio de la influencia norteña en el Madrid de 1600 a 1630", *Homenaje a Fernando Tato*, RION VII, 2, pp. 443-458.

chivos parroquiales de Madrid, en repertorios onomásticos valencianos (Labarta, 1987), en el padrón y también en los datos del Instituto Nacional de Estadística; no obstante, es escasa la representación de este tipo de derivados. Nadie negará que son muchas las personas cuyo apellido proviene de un gentilicio, aunque no podemos afirmar que haya variedad, es decir, son muchos los homónimos pero pocos los gentilicios escogidos. Lo confirman los datos siguientes, tomados del INE.

Navarro: 175922. *Gallego*: 69307. *Castellano*: 17720. *Catalán*: 12872. *Vizcaíno*: 9524. *Toledano*: 6298. *Aragonés*: 4924. *Montañés*: 4421. *Valenciano*: 2535. *Murciano*: 1843. *Andaluz*: 840. *Leonés*: 435. *Asturiano*: 151. *Extremeño*: 40. Estos apellidos se encuentran en todo el territorio español.

3. EL APELLIDO VALENCIANO Y LA LIMPIEZA DE SANGRE

Valentino y *valenciano* constan en la documentación medieval. La interpretación referencial de cada uno de los gentilicios mencionados nos llevaría a admitir que los del norte fueron más aventureros, que emigraron más que los del este y sur peninsulares, puesto que hay más personas llamadas *Navarro*, *Gallego*, *Castellano* o *Vizcaíno*, antropónimos que aventajan a *Valenciano*, *Murciano*, *Andaluz* o *Extremeño*. Todos son apellidos de desplazados, más o menos adecuados para que el portador viviese independizado de la historia personal, de su intrahistoria. En periodos de crisis social, la antroponimia ayudaba a escapar del control inquisitorial, así, los llamados *Valenciano* o *de Valencia* ocultaban más fácilmente el verdadero origen que los identificados por el topónimo (Coves, Onda, Palop..., cit. por Labarta, 1987, 132), pues una localización más precisa ponía en peligro a la persona, si ésta tenía que ocultar la historia familiar. Las fuentes literarias de los Siglos de Oro proporcionan numerosos testimonios sobre las preferencias de los españoles en el aspecto onomástico, y éstas podrían resumirse en la elección de los nombres de los antiguos reinos con menor presencia de cristianos nuevos; por este motivo, el apellido *Valenciano* sería menos seguro que el gentilicio *Navarro*, pues un elevado número de moriscos residían en Valencia.

DOC. HIST. "pro domino Fratre andrea, episcopo valentino" (a. 1255), "ha tomado con sus galeas a Perot Valls, valenciano" (a. 1489), "Jacobus el Valentino" (a. 1508,

Fr. Ávila), "mosén Marradas, valenciano" (a. 1525-1529, Fr. Zúñiga), "llamado Johan Fernández, valenciano" (a. 1535-1552, Fernández), "Fray Gregorio, merçenario y valenciano" (a. 1606-1611, Méndez Nieto).

Estas fórmulas denominativas prevalecieron durante siglos en el registro notarial. Abundan las construcciones aposicionales, que frecuentemente cumplen una función identificadora (Pedro el Valenciano o Pedro Valenciano).

No olvidemos que latín y romance se han mantenido en contacto durante siglos y que en el caso concreto de los gentilicios el trasvase comienza en la época medieval, integrados en las fórmulas denominativas. El uso lo promueven clérigos y leguleyos, acostumbrados a una normativa que reservaba la lengua latina para los signos de validación, principalmente para la firma y la data del documento. Los más doctos se esforzaban para llevar a la lengua vulgar voces latinas, incluidos estos derivados, que el vulgo tardaría tanto tiempo en aprender, de ahí la rareza de gran parte de estas voces en la antroponimia. Evidentemente esta tendencia no influyó por igual en todos los sectores sociales, de ahí la importancia de clarificar la pluralidad normativa, que permitió la coexistencia de voces cultas y populares, latinas y árabes, o alternancias entre el gentilicio y la determinación con *de*, más fácil para los indoctos.

Ciertamente la identificación personal mediante gentilicios era un recurso eficaz, cuyo antecedente se encuentra en estas construcciones aposicionales, tan frecuentes en la documentación notarial y que ilustraban la fase previa al cambio categorial. El proceso de antroponimización queda patente en los siguientes ejemplos:

La muger de Alonso *Valenciano*, vecinos del lugar de Huebro (a. 1549).

Un Pedro Valenciano" (a. 1568, Díaz del Castillo).

Santiago *Valenciano*, Juan Baptista *Valenciano* (padres de niños bautizados en la Parroquia de San Sebastián de Madrid, de 1600 a 1630).

Los datos que ofrece el INE confirman que el apellido *Valenciano* se ha difundido por todo el territorio español.

Desde el punto de vista lingüístico, la representatividad de estos gentilicios en usos antroponímicos se explica porque este tipo de adjetivos deonomásticos se recategorizan

fácilmente, como nombres comunes (*Ha desayunado dos valencianos*) o como nombres propios (*Pedro Valenciano*). Un ilustre alicantino, Ignacio Bosque,¹³ ha explicado con rigor los cambios categoriales de los gentilicios cuando dejan de ser adjetivos; se pregunta dicho lingüista cómo se determinan las clases dentro de la lengua y reconoce que la respuesta es difícil porque, en sentido amplio, los criterios son unas veces psicológicos y otras veces son sociales o culturales, especialmente si las entidades categorizadas son las personas.

¿Cómo se explica la alternancia Juan *Valencia*, Enrique *de Valencia* y Pedro *Valenciano* en la antroponimia? ¿Fue diferente la motivación de quienes eligieron *Valencia* como apellido respecto a la que impuso *Valenciano*?

Es necesario aclarar que existe una ambigüedad interesante en muchos SSNN en los que intervienen adjetivos de estas características; así, gentilicios como *valenciano* admiten dos lecturas antes de la antroponimización:

- a) La lectura relacional rechaza el sufijo *-idad*, u otro del mismo significado. Los relacionales no denotan cualidades ni propiedades. "Luis es *valenciano*" equivale a "Luis es de Valencia".
- b) En "Luis es muy *valenciano*", se interpreta el derivado como adjetivo calificativo, de ahí que pueda formar el abstracto *valencianidad*.

En el último enunciado, el adjetivo *valenciano* permite identificar al designado por la *valencianidad*. El DRAE la define así: "calidad o carácter de lo que es valenciano". "Calidad de valenciano, lo que distingue culturalmente al valenciano". El abstracto *valencianidad* resume toda la experiencia que conforma la idiosincrasia valenciana; en él se condensa la historia y la intrahistoria de los territorios que estuvieron vinculados al reino de Valencia, donde la convivencia entre moros y cristianos fue más estrecha. La palabra evoca la riqueza del mestizaje, tan vapuleado por la Inquisición en el periodo de expulsión de los moriscos. Entonces llamarse *Valenciano* sería motivo de sospecha, por indicar el sobrenombre o apellido la vinculación con un territorio que había estado habitado por un amplio sector árabe-parlante y que tuvo que cristianizarse

involuntariamente¹⁴ para protegerse de una institución que llegó a ser el principal aparato de control del Estado español, al disponer de una red de tribunales por toda la geografía que garantizaba una constante vigilancia "tanto del pensamiento como de la conducta de los súbditos" (R. Eberenz y M. de la Torre, 2003: 18).

Ana Labarta registra 3.350 sobrenombres de moriscos, correspondientes a un número mayor de personas homónimas. El material que ofrece dicha investigadora se divide en dos grandes bloques, uno hispano-árabe y otro hispano-romance. Muchos moriscos adoptaron apellidos romances tras su obligada conversión y bautismo: además de patronímicos y de nombres de pila usados como sobrenombres, elegían con frecuencia un sobrenombre tomado del lugar de origen o residencia. Son datos onomásticos que nos orientan sobre los movimientos demográficos de los moriscos. En el corpus de Labarta, los topónimos aventajan a los gentilicios: *Alaqua*, *de Alcalá de Gorga*, *Alcántara*, *Antellón*, *Barchet* y *Barchete*, *Bellot*, *de Betera*, *Biar*, *Bocairente*, *Bolbay* y *Bolbayr*, *Bolcasin*, etc. Sólo hemos encontrado en el repertorio tres gentilicios: *Valençiana* y *Valençiano*, *Chelvino* y *Gandiano*, los dos últimos no se encuentran hoy entre los apellidos registrados por el INE.

La documentación histórica nos enseña cómo percibían los rasgos característicos de la *valencianidad* algunas personas de otras culturas. Este abstracto se definía por:

a) *La lengua*

Gonzalo Fernández de Oviedo se refiere a la afluencia de españoles de todas las regiones en los primeros cincuenta años de la conquista. En su *Historia* destaca la diversidad lingüística de estos españoles.

Quanto más que han acá passado diferentes maneras de gentes; porque aunque eran, los que venían, vasallos de los Reyes de España, ¿quién concertará al vizcaíno con el catalán, que son de tan diferentes provincias y lenguas? ¿Cómo se

13. Ignacio Bosque, *Las categorías gramaticales*, cit., 105 ss.

14. Según R. A. Reymont (2001), los trabajos de expulsión se realizaron con relativo éxito, pues muchos propietarios del oriente peninsular necesitaban la mano de obra de los moriscos; al mismo tiempo que aumentaba el celo de la Inquisición, crecía el tráfico de certificados de buen comportamiento cristiano, lo que permitió a muchos moriscos regresar clandestinamente.

avernán el andaluz con el *valençiano*, y el de Perpiñán con el cordobés, y el aragonés con el guipuzcoano, y el gallego con el castellano (sospechando que es portugués) y el asturiano o montañés con el navarro? (F. de Oviedo, *Historia General y natural de las Indias*).

Según tan diversas son
las condiciones, y trajes,
cada qual de su naçión,
pareçe la confusión
de Babilonia en lenguajes.
Españoles y françeses,
y tudescos y alemanes,
úngaros, sardos, ingleses,
florentinos, ginoveses,
valençianos, catalanes
(a. 1540-1579, Sebastián de Horozco, *Cancionero*).

Arrodillada delante de una puerta, que *en valenciano* se llama porta (a.1592, Tárrega).

Son Celestinas del nuevo.
Ya saben hablar francés,
Italo, inglés y caldeo,
Vergamasco y valenciano,
portugués, morisco y griego
(a. 1600-1604, anón., *Romance*).

b) La indumentaria

Ordinariamente no gastan más de camisa, chaleco, y calzoncillos anchos de lienzo del país, mas para la decencia, que para el abrigo. Lo templado del clima les ahorra gastos, y les permite poco luxo (a. 1795, Antonio José Cavanilles, *Observaciones sobre la historia natural*).

c) La capacidad artística

Los catalanes, *valencianos* e aun algunos del Reyno de Aragón fueron e son grandes ofiçiales desta arte. Escrivieron primeramente en novas rimadas (a. 1446-1449, Marqués de Santillana, *Prohemio*).

d) La destreza militar

En esta batalla se señalaron muchos cavalleros *valencianos*, mostrándose valientes y esforçados cavalleros & muy fieles servidores de la Corona Real (a. 1524, Juan de Molina, Traducción de la *Crónica de Aragón* de Lucio Marineo Sículo).

Los *valencianos*, gente belicosa y galana, ordenaron unas justas y torneo (a. 1552, Alonso Núñez de Reinoso, *Los amores de Clareo y Florisea*).

e) La habilidad de los valencianos como artesanos y agricultores

Un puñal valençiano (a. 1462).
Vnos chapines valençianos, siete rreales (a. 1477-1491).
Rallar honça y media de xabón valençiano (a.1525).
Tres platicos valencianos pequeños (a.1538).

f) El carácter festivo

Allá guía su camino,
A ese reino *valenciano*,
Porque allí reside Amor,
Allí vive más tirano;
Allí Venus tiene cortes
En invierno y en verano.
(a.1573, anón., romance)

Anteriormente hemos aludido a la *limpieza de sangre*, un aspecto personal que marcó la vida de numerosos valencianos del siglo XVII y que explica la preferencia de apellidos como *Montañés*, *Navarro* en lugar de *Valenciano*,¹⁵ puesto que este último apellido no habría resultado tan seguro como *Navarro* o *Vizcaíno* en plena exaltación de la limpieza de sangre de las gentes del norte.

Soy *valenciano*, hijo de padres honrados (a. 1604, Mateo Alemán).

Julio Caro Baroja¹⁶ nos enseña que en Valencia y Murcia, más que en Andalucía, ha influido mucho la actividad económica de los árabes, dejando huellas imperecederas. Fue aquí donde el terrible decreto de expulsión, firmado por Felipe III en 1610, arruinó la vida de más del 30% de la sociedad valenciana de la primera mitad del siglo XVII, cuando miles de moriscos tuvieron que salir de su país, dejando todos los bienes personales. En 1620 quedó despoblado en gran parte el valle del Segura.

15. Distribución territorial por provincia de residencia del apellido *Valenciano* (Fuente: INE): Albacete 363, Alicante 83, Almería 0, Badajoz 20, Baleares 46, Barcelona 172, Burgos 74, Cádiz 0, Castellón 36, Ciudad Real 79, Córdoba 10, La Coruña 9, Cuenca 77, Girona 0, Granada 10, Guadalajara 58, Guipúzcoa 28, Huelva 153, Jaén 11, León 16, La Rioja 18, Madrid 691, Málaga 0, Murcia 45, Navarra 0, Asturias 19, Palencia 0, Las Palmas 38, Pontevedra 5, Santa Cruz de Tenerife 7, Cantabria 6, Sevilla 32, Tarragona 9, Teruel 6, Toledo 20, Valencia 242, Valladolid 7, Vizcaya 70, Zaragoza 43.

16. Caro Baroja, cit., 89.

España perdió trescientos mil súbditos laboriosos, el 3 por ciento de la población total, pero esta proporción se elevaba al 16 por ciento en Aragón y al 38 en el reino de Valencia. Esta fatal medida no fue popular; no era reclamada por ningún estamento, no por simpatía hacia los moriscos, sino porque con su marcha todos perdían (Antonio Domínguez Ortiz, *España, tres milenios de historia*, 162).

Las diferencias cuantitativas entre los apellidos *Navarro* y *Valenciano* podrían ser el indicio de una realidad conflictiva, pues sólo mediante el apellido los perseguidos lograban situar su nacimiento en los lugares más seguros, es decir, donde no habían residido moriscos o donde escaseaban los cristianos nuevos. Los nombres evitaron la dramática situación que padecieron las minorías musulmanas y las gentes que las protegieron, al menos así lo indican los registros bautismales:

Ángela, hija de esclava adulta de nación morisca de Valencia (a. 1617, *Libro de bautismo de la Parroquia de San Sebastián*, 128).

Con mi intervención he pretendido justificar la ausencia de este tipo de derivados en la onomástica española. Es evidente que los gentilicios de otras ciudades valencianas ni siquiera llegaron tarde al corpus de antroponimos; sin embargo, resistió el apellido *Valenciano*, valorado pronto como una marca de honorable individualidad, también de riqueza cultural.

BIBLIOGRAFÍA

- CARO BAROJA, J. (1946/1971): *Los pueblos de España*, Istmo, Madrid.
- CASTRO, A. (2001): *España en su historia. Cristianos, moros y judíos*, Crítica, Barcelona.
- DOMÍNGUEZ ORTIZ, A. (2000): *España, tres milenios de historia*, Marcial Pons, Madrid.
- EBERENZ, R. y DE LA TORRE, M. (2003): *Conversaciones estrechamente vigiladas. Interacción coloquial y español oral en las actas inquisitoriales de los siglos xv y xvii*, Pórtico, Zaragoza.
- GARCÍA GALLARÍN, C. (2003): "Los gentilicios en la historia del español", *Estudios ofrecidos al profesor José Jesús de Bustos Tovar*, vol. 1, Editorial Complutense, Madrid, pp. 579-599.
- (2001): "Los gentilicios recategorizados en apellidos. Contribución al estudio de la influencia nortea en el Madrid de 1600 a 1630", *Homenaje a Fernando Tato*, RION VII, 2, pp. 443-458.
- et al. (1997): *Antroponimia madrileña del siglo xvii. Historia y documentación*, PatRom, Madrid.
- LABARTA, A. (1987): *La onomástica de los moriscos de Valencia*, CSIC, Madrid.
- LONGÁS, P. (1990): *Vida religiosa de los moriscos*, Univ. de Granada.
- NIETO BALLESTER, E. (1997): *Breve diccionario de topónimos españoles*, Alianza Editorial, Madrid.
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA: *Nuevo Tesoro Lexicográfico de la Lengua Española (NTLE)*.
- *Corpus Diacrónico del Español (CORDE)*.
- TORRE APARICIO, T. de la (2006): *Gentilicios españoles*, Vision Net, Madrid.
- VILAR, J. B. (1981): *Orihuela, una ciudad valenciana en la España moderna. Historia de la ciudad y obispado de Orihuela*, Patronato Ángel García Rogel, Obra Social de la Caja de Ahorros de Alicante y Murcia, Murcia.

TOPONÍMIA DE FRONTERA A LES TERRES DE MÚRCIA DE PARLA VALENCIANA

Ester Limorti Payà

INTRODUCCIÓ

A l'oest de les Valls del Vinalopó, fitant amb els pobles valencians del Pinós i l'Alguenya, trobem una extensió d'uns 300 km² de territori, ja dins de la Regió de Múrcia, de parla valenciana. Aquesta zona, que coneixem com a comarca del Carxe, està integrada per masos disseminats i xicotets nuclis de població sense ajuntament propi (la Canyada del Trigo, la Canyada de l'Alenya, la Torre del Rico, el Raspai o el Carxe) que depenen de Favanella, Jumella i Iecla i constitueixen la frontera lingüística del català al sud-oest del domini lingüístic.¹

1. Més informació sobre qüestions geogràfiques i de població a Limorti i Quintana (1998), Limorti (1998).

L'estudi de la toponímia d'aquest territori resulta interessant perquè es tracta d'una zona valencianoparlant integrada històricament dins de la Regió de Múrcia, però des del punt de vista de relacions, abocada als pobles valencians de les Valls del Vinalopó.

Per a portar a terme aquest treball ens hem basat en enquestes orals fetes a la població actual. Hem aprofitat també informació esporàdica trobada als Protocols Notarials de Monòver i als Protocols Notarials de Iecla, tot i que no hem fet un buidatge d'aquests. Estudar aquests documents comporta una gran dedicació de temps per a destriar només uns pocs topònims de tot l'elenc que està inserit al mig de la redacció dels protocols. Aquest treball, imprescindible per a poder aprofundir en el coneixement de l'origen dels topònims, quedaria per tant pendent per a investigacions posteriors. No hem trobat als arxius de Monòver, de Jumella i de Iecla cap material cartogràfic antic que ens facilitara també l'estudi diacrònic dels topònims.

En aquest article no farem un recull exhaustiu de topònims, ja ho féiem l'any 1995 (Limorti, Quintana i Azorín), sinó que ens centrarem en les característiques de la toponímia de la zona, i concretament en aquelles que són conseqüència del caràcter fronterer.

UNA MICA D'HISTÒRIA

Històricament aquest territori s'ha trobat sempre dins d'una zona de límits imprecisos a cavall entre dos regnes. Quan es delimitaren les fronteres entre les corones d'Aragó i de Castella pel tractat d'Almirra de 1244, les comarques del Vinalopó quedaren sota el domini castellà. L'any 1264 Jaume I acudí en ajuda d'Alfons el Savi per tal de sufocar una revolta de sarraïns murcians i repoblà la zona amb catalans, aragonesos i neovalencians. L'any 1296 Jaume II ocupà el Regne de Múrcia, que formà part de la corona catalanoaragonesa fins a l'any 1304, que és quan, pel tractat de Torroelles, Jaume II renuncià a part del Regne de Múrcia però incorporà el Camp d'Alacant, les Valls del Vinalopó, el Baix Vinalopó i el Baix Segura al Regne de València. El català es degué parlar a Múrcia durant els segles XIII i XIV, fins al segle XV a Cartagena i a Oriola fins al segle XVIII.

L'origen del valencià a la zona té a veure amb una repoblació tardana. Pràcticament des de l'expulsió dels moriscos degué quedar despoblada, i ja a finals del s. XVIII i XIX principal-

ment les terres començaren a ser cultivades per gent que provenia sobretot dels pobles de les Valls del Vinalopó.

A hores d'ara la llengua encara reflecteix la procedència dels habitants: la meitat nord va ser repoblada majoritàriament per pinosers i monovers, mentre que a la meitat sud va arribar, sobretot, gent originària de l'Alguenya i de Novelda. La procedència dels repobladors marca lingüísticament aquestes dues zones: en la primera hi ha preferència per les variants *son*, *vermar*, *venir*, *tenir*, *mirar-ho*, *teulà*, *monyica*, *arrapar*, *taranyina*, que són pròpies del Pinós i de Monóver, mentre que a la banda meridional predominen les formes *sony*, *vremar*, *vindre*, *tindre*, *mira-v-ho*, *terrat*, *monya*, *arranyar* i *taratinya*, coincidents amb el parlar de Novelda i de l'Alguenya.

Els topònims que apareixen formats a partir d'antropònims i gentilicis també deixen veure aquesta dualitat: *la Ilometa Poveda* i *la Torre del Rico* (cognoms abundants al Pinós i a Monóver) i *la casa dels Monoveros* (a la meitat nord); *els Escandells*, *el racó dels Navarros*, *els Martines*,² cognoms propis de l'Alguenya i Novelda (a la meitat sud).

2. És com es coneix la Canyada de l'Alenya que, segons els informants, va ser fundada per una família que provenia de Novelda i que tenia de cognom *Martines*.

HIBRIDISME GRADUAL DE LA ZONA

Gran part de la toponímia de la comarca del Carxe deu ser de creació relativament recent (s. XVIII, XIX), d'una època en què el castellà ja tenia assumit totalment el seu caràcter de llengua de l'administració, llengua escrita i de cultura. Aquest fet, juntament amb l'alt grau de familiarització que de sempre han tingut aquests habitants amb el murcià, amb el qual havien de conviure, justifica la castellanització d'aquesta toponímia. Els límits entre una llengua i una altra no es poden fixar geogràficament amb una línia recta: no oblidem que a les zones extremes conviuen castellans i valencians ja des d'antic. Tots els entrevistats deixen veure que tenen clar quina era la llengua de cada casa i així mostren que hi havia dues comunitats molt diferenciades. Els topònims formats a partir de gentilicis contribueixen a marcar la llengua dels propietaris: *la casa dels Fortuneros*.

La facilitat que tenen aquests valencians per a parlar castellà (amb un accent murcià, cosa que no passa a pobles valencians veïns com el Pinós i l'Alguenya) és una prova de la familiaritat que sempre han tingut les dues comunitats lingüístiques entre elles. De la mateixa manera, fins fa poc els caste-

llanoparlants s'integraven fàcilment i eren capaços d'entendre i parlar valencià. Tot i això, tradicionalment han estat molt delimitades les dues cultures: els castellanoparlants eren coneguts pels valencianoparlants com *els murcians* i aquests anomenaven els valencianoparlants *los che* o *los valencianos*.

Segurament aquests detalls (la fixació tardana de la toponímia i la convivència de dues llengües) són els que fan que el grau de castellanització de la toponímia de les poblacions més occidentals siga tan elevat. Al costat de topònims tan valencians com *els Estrets*, *els alts dels Boixos*, *Esperit Sant*, *la serra de les Panxes* o *el Cantal* en trobem altres com *la casa del Olmo*, *el morro del Gato*, *la casa de l'Hambre* o *la casa del Piojo*.

Les fronteres administratives són clares i delimitades, però quan es tracta de fronteres lingüístiques és inevitable parlar de gradacions i de territoris de transició. Si fem una ullada a la toponímia de la part castellana de Jumella i de lecla que fita amb la zona valenciana pot donar-se el cas de trobar una forma catalana que els veïns valencians ja desconeixen en la parla viva actual. La forma *toll*, per exemple, que ha desaparegut en la comarca de les Valls, la trobem com a topònim en zona castellana de Jumella: *La Herrada del Tollo*.

Si a la part valenciana de Múrcia podem parlar d'una toponímia valenciana amb un alt grau d'interferències lingüístiques del castellà, a la banda castellana els catalanismes abundants esguiten la toponímia de base castellana. Veiem alguns exemples d'aquest darrer cas:

Agranadoras (Jumella)
Alacranes, sierra de los (Jumella)
Albellón de los Frailes (lecla)
Aneguillas, cerros de las (Jumella)
Barranquetes, Los (Jumella)
Calderones, Los (Jumella)
Maneta (lecla)
Noguera (lecla)
Noningú (lecla)
*Panizo*³ (lecla)
Pedrer, barranco de la (Jumella)
Rabosera (lecla)

3. Si no és un mot pres del català, almenys és un terme compartit.

Rabosera, La (Jumella)
Tollo, El (Favanella)
Tollo, herrada del (Jumella)

Montoya (1989) i Colomina (1995) han estudiat la influència valenciana en la toponímia de Múrcia i dels pobles castellans de la comarca.

A l'hora de fixar per escrit de manera oficial els topònims ja no podem parlar de convivència lingüística, sinó més bé de submissió de la zona valenciana a la pressió de l'administració murciana. La forma escrita oficial que trobem d'aquests topònims està feta sense cap respecte a la llengua dels habitants. Per posar algun exemple: *la Canyada de l'Alenya* (també coneguda com *els Martines*) que té el mateix ètim que el de la propera localitat de *l'Alguenya*, s'ha convertit oficialment en *Cañada de la Leña*; *els Escandells*, nom provinent del cognom de la primera família que habità la zona, s'ha retolat com *Los Escandeleles*.

ANÀLISI LINGÜÍSTICA DE LA TOPONÍMIA DEL CARXE

A grans trets podem dir que el valencià parlat a la comarca del Carxe és el mateix que el que trobem al Pinós o a Monòver, amb algunes característiques que l'aproximen a l'Alguenya o a Novelda i d'altres que el particularitzen. Aquests trets particularitzadors tenen a veure, precisament, amb el contacte estret amb el murcià veí. Pel que fa a la toponímia, el que diferencia el recull toponímic del Carxe respecte al de la resta de pobles valencians veïns és, precisament, aquest hibridisme lingüístic. Ens centrarem a continuació en aquestes peculiaritats de la toponímia de la zona des del punt de vista fonètic, morfològic i lèxic.

1. Fonètica

- Presència del so fricatiu velar sord /χ/: *la font de la Sanguijuela* (Jumella), *Quitapellejos* (Iecla), *els Tinajons* (Jumella).
- Pronúncia betacista quasi generalitzada: *la co[β]a No[β]a* (Jumella), *la casa [β]ella* (Jumella).
- Ensordiment del so palatal africacat sonor, a pesar que de vegades fa l'efecte que només afecta el primer element oclusiu; en aquest cas podríem parlar d'un ensordiment parcial: *els Gorlinetxadors*, *la cova de Txauze el Barbut*.

2. Morfologia

Com déiem adés, la toponímia i la llengua, en aquestes terres, suposen un continuïum des del murcià al valencià veí i en sentit contrari que atenua les diferències entre ambdós pobles. D'aquesta manera, al costat de diminutius com *-illo*, *-ejo*, *-uelo*, que penetren a la banda valenciana, el sufix *-ete*, *-eta* s'estén àmpliament pel castellà oriental (*Los Barranquetes*, *Caseta*, *Caretas*). Des del punt de vista morfològic, destaca la profusió de sufixos compartits que sovintegen o escassegen segons ens movem cap a ponent o cap a llevant.

El sufix diminutiu *-ico* és molt productiu a mesura que ens endinsem cap a ponent i és viu també en el murcià veí. Aquesta gradació es pot comprovar en un fet curiós: a Monòver, on és força habitual en valencià, no s'utilitzaria mai parlant castellà, mentre que al Pinós i la comarca del Carxe és possible utilitzar-lo parlant valencià i castellà.

Cabecico, el (Iecla)
Pinyonico, el (Favanella)
Pocico Bartolo, el (Iecla)
Serricos, els (Iecla)

També és destacable la presència del sufix *-illo*, diminutiu relegat a hores d'ara al dialecte andalusí i al murcià veí, i dels finals en *-uelo*, totalment bandejats de l'espanyol parlat actualment però que han restat fossilitzats en la toponímia als dos costats de la frontera lingüística.

Casa del Mojuelo, la (Favanella)
Quintanilla, la (Iecla)

El sufix *-ejo*, que indica col·lectiu, molt abundant al poble veí del Pinós, apareix també a la zona valenciana de Múrcia: *l'alt del Peralejo*, i a la part castellana: *L'Aljuzarejo* (Jumilla) i *Los Castillejos* (Iecla).

El sufix *-ero* té una explicació diferent, si tenim en compte que té un alt rendiment en el valencià actual i s'aplica sobretot als gentilicis, malnoms i oficis. La majoria dels topònims comarcals així ho demostren:

Minero, les coves del (Jumella)
Monoveros, la casa dels (Jumella)

3. Lèxic

Deixant de banda la toponímia deformada per la pressió de la llengua escrita, hem provat d'assajar una classificació dels noms de lloc en relació a l'origen dels mots que hi contenen:

- a) Molts castellanismes assentats en el parlar comarcal, com ara *espà* per *espasa*, que se sent al Baix Vinalopó i a la meitat sud de les Valls de Vinalopó, *cura* o *xarco*, han deixat petjada en la toponímia. A més a més, cal remarcar el murcianisme *xarate*, que designa el *llagostí*⁴ a l'extrem sud-oest de la comarca del Carxe i que el trobem una mica deformat en un topònim d'aquesta zona:

Espà, la serra de l' (Favanella)

Sarate, el (Favanella)

Cura, barranc del (Favanella)

Xarco de la Peña, casa del (Jumella)

- b) Destaquen, per l'abundància, un grapat de formes castellanes inusuals, generades, de vegades, per la influència de la documentació escrita. Aquest és possiblement el conjunt de topònims més singular de tots i que causa més estranyesa:

Algarrobo, la font de l' (Favanella)

Àngeles, la casa de los (Jumella)

Canyada del Trigo, la (Jumella)

Colorado, el terror del (Jumella)

Gato de Baix, el morro del (Iecla)

Gato del Dalt, el morro del (Iecla)

Hambre, la casica de l' (Jumella)

Lobo, el barranc del (Jumella)

Losses, les (Iecla)

Mojuelo, la casa del (Jumella)

Olmo, la casa de l' (Jumella)

Oscuro, el barranc (Favanella)

Pagabien (Jumella)

Pelavivos (Iecla)

Pino, la casa del (Jumella)

Piojo, la casa del (Jumella)

Pulgues, la casa de les (Jumella)

Quebrades, la venta de les (Iecla)

Quebrades, les (Iecla)

Quitapellejos (Iecla)

Sanguijuela, la font de la (Iecla)

Tesoro, el barranc del (Iecla)

Tinajons, la casa dels (Jumella)

Paral·lelament anotem solucions lèxiques del murcià desconegudes en valencià: *la cova dels Paines* (Jumella), *els Paineters* (Jumella), que manté la pronúncia tradicional del castellà contigu.⁵

Fins i tot en genèrics la presència de castellanismes és llampant. *Foia* i *assagador* són substituïts sistemàticament per *hoia* i *vereda* [ve'rea], que apareixen al costat de *penyasco*, *herrada* i *pico*. *Collado* i *cabeço* tenen un ètim més discutible:

Penyasco: el penyasco de l'Aguila (Favanella).

Hoia: l'hoia del Mollidar (Iecla). Aquest genèric és molt usat a la part castellana de Iecla: *Hoya del Pozo, Hoya del Campo, Hoya del Raso, Hoyalejas, Hoyica del Río...*

Herrada: l'herrada del Carxe (Iecla). També aquest és un topònim freqüent a la toponímia del terme castellà de Iecla: *Herrada de Caseta, Herrada del Caete, Herrada de la Sierra...*

Vereda: la vereda Reial (Iecla).

Tot i això hi ha un predomini absolut de genèrics en valencià: *alt, alturó, barranc, canyada, lloma, pla, rambla, replana, serra, terror...*

CONCLUSIONS

Amb aquest treball hem procurat simplement proporcionar una breu introducció a les característiques de la toponímia d'una zona tan complexa sociolingüísticament com és la comarca del Carxe. La situació geogràfica d'aquesta, integrada administrativament a la Regió de Múrcia, condiciona les peculiaritats lingüístiques, culturals i toponímiques.

Podem parlar, en general, de toponímia totalment valenciana amb una forta influència castellana, tal com passa en

4. Arreplegat com a *charate* per Sevilla, 1990, i Molina, 1991.

5. Apareix arreplegat *paine* en el sentit de *pinta* per Molina, 1991.

la llengua. En sentit invers, des de la perspectiva de les zones castellanoves, podríem fer la mateixa anàlisi. Hi ha una gradació en aquest intercanvi lingüístic que avança des de dos fronts: en la part castellanoparlant hi ha més valencianització a mesura que ens apropem a la zona valenciana, i des de les Valls del Vinalopó, més castellanització a mesura que avancem devers a ponent, fins al punt d'arribar a trobar en la toponímia de la part castellana formes desaparegudes en el valencià veí. A banda d'aquesta contigüitat, cal tenir en compte que la repoblació més tardana de la comarca del Carxe va implicar una major submissió a la llengua dominant i una major influència de la forma escrita. Trobem documentats, ja en el s. XVI, topònims totalment castellans.

BIBLIOGRAFIA

- BLASCO, C. i NAVARRO, C. (1990): "Toponímia rural i urbana de l'antiu municipi de Novelda (Novelda i la Romana)", dins *Ayudas a la investigación, arqueología, arte, toponímia*, vol. III, Instituto de Cultura Juan Gil-Albert / Diputació Provincial d'Alacant, p. 287-309.
- BLASCO, C. i NAVARRO, C. (1991): "Toponímia de l'Algaiat (la Romana)", dins *Actes del XIV Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica*, vol. II, Alacant, p. 406-419.
- COLOMINA i CASTANYER, J. (1985): *L'Alacantí. Un estudi sobre la variació lingüística*, Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert / Diputació Provincial d'Alacant.
- GÓMEZ ORTÍN, F. (1991): *Vocabulario del noroeste murciano*, Consejería de Cultura, Educación y Turismo / Editora Regional de Murcia.
- GUILLÉN GARCIA, J. (1999): *El habla de Orihuela*, Caja Rural Central.
- HERNÁNDEZ CARRIÓN, E. (2004): *Palabra de calle. El léxico de Jumilla*, Real Academia Alfonso X el Sabio.
- LIMORTI, E. (1998): "La situació lingüística a la comarca murciana del Carxe", dins *Actes de la Cinquena Trobada de Socilingüistes catalans*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, pp. 255-263.
- QUINTANA, A. i AZORIN, D. (1995): "Toponímia de la comarca del Carxe", *Actes del XIX col·loqui general de la Societat d'Onomàstica*, Fraga, 1994, pp. 84-96.
- i QUINTANA, A. (1998): *El Carxe. Recull de literatura popular valenciana de Múrcia*, Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert / Diputació Provincial d'Alacant.
- (2005): "El patrimoni toponímic de l'antic terme de Monòver (el Pinós, l'Alguenya i Monòver)", dins *El patrimoni històric comarcal*, II Congrés d'Estudis del Vinalopó, CEL, Petrer, pp. 77-102.
- MOLINA FERNÁNDEZ, P. (1991): *Parablero murciano*, Ediciones Mediterráneo, Múrcia.
- MONTOYA i ABAT, B. (1982): "El repartiment lingüístic al Vinalopó Mitjà", *L'Espill*, núms. 13-14, pp. 57-70.
- (1986): *Variació de desplaçament de llengües a Elda i a Oriola durant l'Edat Moderna*, Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert / Diputació Provincial d'Alacant.
- (1989): *La interferència lingüística al sud valencià*, Generalitat Valenciana, València.
- (1995): "Toponímia d'estrat. El cas del català a Múrcia", dins *Materials de Toponímia, II (Mestratge de Toponímia. 1990-1991)*, Universitat de València, pp. 1.035-1.059.
- NAVARRO, C. i BLASCO, C. (2004): "Poblament i població a la Vall de Novelda durant l'Edat Mitjana", *Revista del Vinalopó*, 6-7, Centre d'Estudis Locals del Vinalopó, pp. 65-103.
- ORTUÑO PALAO, M. i ORTÍN MARCO, C. (1999): *Diccionario del habla de Yecla*, Ayuntamiento de Yecla / Real Academia Alfonso X el Sabio.
- QUINTANA i FONT, A. (1996): "Textos catalans hodierns de Múrcia", *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes, XXXII*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 229-258.
- SANCHIS GUARNER, M. (1976): "Notícies de parlars comarcals", *Obra completa-1*, Editorial 3i4, València, pp. 213-227.
- SEMPERE MARTÍNEZ, J. A. (1995): *Geografía lingüística del murciano con relación al substrato catalán*, Real Academia Alfonso X el Sabio, Múrcia.
- SEVILLA, A. (1990): *Vocabulario murciano*, María Dolores Sevilla, Múrcia.

DUES EXPERIÈNCIES EN EL RECULL DELS NOMS DE LES PLANTES: AGOST I ELX. DERIVACIÓ TOPONÍMICA

Juan Antonio Marco Molina
[Universitat d'Alacant]

1. INTRODUCCIÓ

Els referents més propers del nostre treball són les obres de Joan Pellicer (2001, 2004a i 2004b) i Daniel Climent (1982, 1992 i 1996), autors que han fet una seriosa i valuosa aportació al coneixement dels noms populars que reben les plantes a les terres del migjorn valencià. Esta activitat té com a referència bàsica la conservació del patrimoni; en concret, una part del patrimoni cultural amb fortes arrels en el medi natural, ja que es tracta d'un aspecte que reflectix les relacions entre la societat i el paisatge vegetal d'un territori determinat. És, per tant, una qüestió que té molt a veure amb la percepció i valoració que es fa del medi, basades en el coneixement acumulat de generació en generació; i és esta condició, la de ser un patrimoni de transmissió oral, la que determina la seua vulnerabilitat i fragilitat.

El perill de pèrdua és, si cal dir-ho, molt greu en l'actual context socioeconòmic, en el qual els tipus de vida rural estan pràcticament extingits i solament els nostres pares i avis mantenen part del coneixement al·ludit. Hem considerat que és un moment oportú o adequat per a recollir i fixar, en la mesura de les nostres possibilitats, tot allò que es puga sobre els noms i utilitats de les plantes. L'eina elegida per a complir este objectiu ha sigut l'exposició-enquesta, i l'àmbit geogràfic cobert fins ara: les poblacions d'Agost i Elx. A més, hem plan-

tejat la derivació toponímica o fitonímica que hem trobat als espais geogràfics esmentats.

2. L'EXPOSICIÓ-ENQUESTA: ORIGEN, CARACTERÍSTIQUES I PRIMERS RESULTATS

La idea original va sorgir a Medspai, grup d'investigació sobre Medi, Societat i Paisatge del Departament d'Anàlisi Geogràfica Regional i Geografia Física de la Universitat d'Alacant. Al marge de les qüestions patrimonials al·ludides, les motivacions també inclouen obtindre un registre complet dels noms populars de les plantes, així com les variacions lingüístiques tant interterritorials com intraterritorials; aspecte que es posa de manifest en els llistats de noms aportats per Joan Pellicer (2001, 2004a i 2004b) i que nosaltres tenim molt presents a l'hora d'interpretar els fitònims (Marco Molina 2004: 17). Per tal d'avançar en el recull, ens vam plantejar que, amb la finalitat d'enquestar el major nombre possible de persones, una fórmula que podia resultar rendible era la de combinar els procediments habituals d'enquesta personalitzada amb un tipus d'enquesta que abastara el col·lectiu més ample possible. Per això pensàrem que, mitjançant una exposició a base de fotografies detallades i generals, junt als exemplars secs de les diferents plantes, calia fer vindre o convidar els veïns d'una localitat i entorns perquè ens contaren el que sabien al voltant dels noms i de les utilitats d'un nombrós grup d'espècies vegetals, sobretot silvestres, presents en el seu terme.

2.1. Com es va forjar la iniciativa

El contacte amb l'alumnat de la Universitat Permanent (per a la gent major) de la Universitat d'Alacant i la necessitat de dissenyar activitats de formació i recerca fora de les aules va suposar una demanda per part de la direcció d'este centre, a càrrec de Concepción Bru Ronda, que es podia satisfer amb el desenvolupament de l'exposició-enquesta. Mancava, encara, l'espai geogràfic i la població on materialitzar-la. L'oportunitat vingué de la mà de la corporació municipal d'Agost, encapçalada en aquells moments per l'alcalde, Felip Vicedo Pellín, i els regidors de Cultura i Medi Ambient, Mari Carmen Mira Marín i José Luis Belda, respectivament. Ja teníem la idea i bona part del material necessari per a muntar l'exposició, les persones que s'encarregarien d'aplicar les enquestes i la institució que facilitaria les infraestructures necessàries per a la celebració de l'exposició-enquesta.

No obstant això, val a dir que este esquema, força complex, necessitava alguns afegits que n'asseguraren un funcionament adequat. El primer pas va ser l'elecció de les plantes que formarien part de l'exposició-enquesta. Conscients de la impossibilitat d'abastar tota la flora d'Agost, se seleccionaren 130 espècies vegetals. Definit el contingut, era necessari tindre en compte la formació dels 36 alumnes de la Universitat Permanent que hi participarien, la qual es pot dir que era tan diversa com la flora d'este poble. Llavors començarem una mena d'activitats formatives bàsiques encaminades a aconseguir que s'assabentaren de les característiques essencials de cadascuna de les plantes; primer a l'aula, amb l'ajuda de material bibliogràfic, i després al camp, mitjançant el reconeixement de les diferents espècies i la recol·lecció d'exemplars que, posteriorment, s'assecaven, novament, a l'aula. Rematada esta darrera operació estàvem en condicions d'abordar el disseny definitiu dels panells i el seu muntatge. En esta fase es va contar amb el finançament del Vicerectorat d'Extensió Universitària de la Universitat d'Alacant, l'actitud i la disponibilitat total de l'alumnat, així com la participació activa de la resta de membres de Medspai (Ascensión Padilla Blanco, Silvia Díez Lorente, Pablo Giménez Font, Emilio Martínez Ibarra i Ángel Sánchez Pardo). Pel que fa a

l'altre grup implicat, l'Ajuntament d'Agost, hem de destacar diversos aspectes, ja que no solament va oferir el suport institucional, sinó que també vam comptar amb les infraestructures i suport logístic i tècnic del seu personal (Nieto, José Martínez Noguera i Jose *el Barrender*). A més a més, una funció clau de la corporació municipal era la de publicitar i difondre la celebració d'esta activitat, i ho va fer no solament a través dels conductes habituals: el que va resultar fonamental va ser el reclutament personalitzat d'aquells veïns que tenien un interès especial en els temes relacionats amb les *herbes*; d'esta manera ens asseguràvem l'enquesta dels millor coneixedors de les plantes d'Agost. Es completa, així, l'esquema esmentat i com es va forjar esta iniciativa.

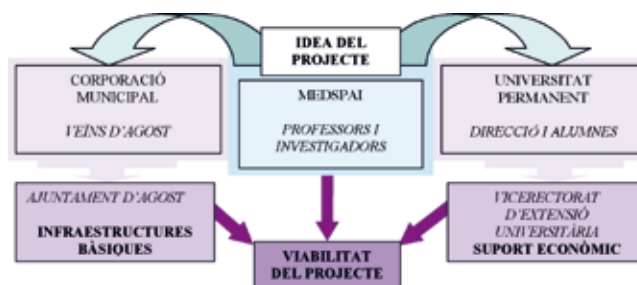

Figura 1. De com es va forjar la iniciativa de l'exposició-enquesta.

Este plantejament és aplicable, igualment, al cas d'Elx, però també és obligat assenyalar les seues peculiaritats: el paper jugat per l'Ajuntament d'Agost va correspondre ací a l'Institut d'Estudis Comarcals del Baix Vinalopó (IECBV), representat per Alfred Garcia Mas i Vicent Soler, entre altres. Al mateix temps he de dir que el suport econòmic va estar a càrrec de la institució cultural esmentada i de la Fundació CAM Cultural. Les diferències no s'esgoten en este canvi. Sens dubte, la intervenció d'un nou agent (IECBV) implicat en l'organització d'esta segona experiència va suposar una addició, una millora i una ampliació dels objectius. Si bé es mantingué la idea de l'exposició-enquesta sobre els noms i utilitats de les plantes, també és cert que s'ampliaren els continguts de l'exposició i, a més dels panells dedicats a 80 espècies vegetals, se'n van afegir una vintena dedicats a destacar, d'una

banda, les relacions entre el botànic i geògraf Antoni Josep Cavanilles i el Baix Vinalopó, i de l'altra, la figura del metge crevillentí Al-Safra; seccions que van estar a càrrec de Joan F. Mateu Bellés (2007) i de Justo Medrano Heredia i Assumpció Candela Gomis (2007), respectivament. Una altra aportació de l'IECBV, igualment enriquidora, va ser la incorporació d'un objectiu didàctic a l'exposició: als matins, la sala estava a disposició dels centres d'ensenyament comarcals que, amb l'ajuda d'un quadern didàctic elaborat per a l'ocasió (Garcia Mas i León 2007), desenvoluparen diferents activitats.

2.2. *Característiques de les exposicions*

El plantejament original és, però, el que es va materialitzar a Agost. Cadascuna de les 130 espècies o subespècies estava recollida en panells mitjançant fotografies i un plec de la planta seca. Les imatges captaven detalls de fulles, flors i fruits i, quan era possible, fotografies de l'aspecte general de l'espècie i de la formació dominada per esta. Esta part gràfica es completava amb el nom científic de la planta (en llatí), un text remarcant les seues principals característiques i informació sobre l'hàbitat i distribució coneguda del vegetal en qüestió al terme municipal. Un altra peculiaritat fou que els tàxons no estaven distribuïts en un ordre determinat; tot i això, anaven per parelles i este emparellament obeïa a raons diverses perquè, en uns casos, es tractava de dues espècies del mateix gènere, s'assemblaren o no; en altres casos, eren espècies força semblants, amb moltes possibilitats de ser confoses, encara que no compartiren gènere, o, fins i tot, es tractava d'herbes força diferenciades que simplement compartien l'hàbitat. D'altra banda, es van col·locar allunyades aquelles espècies que pogueren rebre el mateix nom, per tal de comprovar la coherència de l'enquestat i el seu coneixement de la flora i llur distribució al terme.

En el cas d'Elx, les característiques formals, quant a la presentació de cadascuna de les 80 espècies, eren molt semblants a les descrites d'Agost. Les principals diferències es referien a les mesures dels panells, a la informació que contenien i a l'organització de l'exposició. Si a Agost cada parella de plantes es va representar en fulls A2 (420 x 594 mm), a Elx cada espècie emplenava un full A1 (594 x 841

mm), justament el doble. Pel que fa a la informació escrita, és obligat assenyalar que, a més del nom científic, també apareixia el nom popular (sempre que fóra conegut), mentre que la informació referida a la localització de la planta anava reforçada i il·lustrada amb un mapa de distribució de l'espècie en la comarca del Baix Vinalopó. El sistema de representació utilitzat s'ha fonamentat en l'estimació del grau de presència del tàxon en àrees homogènies corresponents als diferents ambients o tipus de vegetació reconeguts en la comarca; ambients que, d'altra banda, han sigut el criteri d'organització de les espècies en l'exposició, de manera que es recorrien distintes seccions de plantes agrupades segons si pertanyen a un tipus de vegetació o a un altre. Els ambients diferenciats van ser: boscos, màquies i pinars; brolles, matollars i prats secs; vegetació rupícola; vegetació de rius, barrancs i rambles; vegetació d'albuferes, marjals i saladers; vegetació costanera i vegetació nitròfila (Marco i Díez 2007: 25-130).

2.3. *Primers resultats de l'exposició-enquesta d'Agost: els noms*

L'exposició-enquesta sobre Les Plantes d'Agost: Noms i Utilitats es va desenvolupar des de l'11 de juny fins al 20 del mateix mes de 2004, encara que els dies efectius d'enquesta van ser solament huit, ja que el primer es dedicà a una xarxada i a la inauguració, mentre que el darrer va consistir en una eixida al camp, on poder contrastar part de les respostes sobre els noms de les plantes, i un dinar. Al llarg dels huit dies esmentats van passar 142 visitants per l'exposició-enquesta, dels quals 76 (poc més del 50%) van donar alguna contestació referida als noms o les utilitats de les plantes exposades, amb un total de 855 respostes o, com preferim, enquestes, és a dir, considerem com a enquesta cadascuna de les respostes per persona i planta. D'esta manera, i llevades les errades, els resultats referits als noms de les plantes queden reflectits en la taula 1 com a síntesi de les 852 enquestes referides als noms. Els noms recollits de cada planta estan ordenats de major a menor segons el nombre de contestacions a l'enquesta; en cursiva van les respostes en castellà i entre parèntesis les errades i confusions més significatives.

Nom científic	Nom recollits
1. <i>Juniperus oxycedrus</i> ssp. <i>oxycedrus</i>	ginebre <i>enebro</i>
2. <i>Juniperus phoenicea</i> ssp. <i>phoenicea</i>	savina boletes de matarrates <i>sabina</i>
3. <i>Anthyllis cytisoides</i>	botja blanca botja conillera <i>albaida</i>
4. <i>Anthyllis terniflora</i>	botja blanca <i>albaida fina</i>
5. <i>Quercus ilex</i> ssp. <i>rotundifolia</i>	carrasca bellotera carrasca vera/borda <i>encina</i>
6. <i>Quercus coccifera</i>	coscolla bellotera amarga xaparra <i>coscoja</i>
7. <i>Ephedra fragilis</i>	trompetera raïm de mar (cua de cavall) <i>efedra</i>
8. <i>Salsola genistoides</i>	escobella <i>salsola</i>
9. <i>Stipa tenacissima</i>	espart <i>esparto</i>
10. <i>Lygeum spartum</i>	almasset almarset espart bord <i>albardín</i>
11. <i>Ceratonia siliqua</i>	garrofer <i>algarrobo</i>
12. <i>Pistacia lentiscus</i>	llentiscle mata <i>lentisco</i>
13. <i>Helictotrichon filifolium</i>	cerello
14. <i>Stipa offneri</i>	-
15. <i>Thymus vulgaris</i> ssp. <i>vulgaris</i>	tomello <i>tomillo</i> timó tomellet timonet

Nom científic	Nom recollits
16. <i>Thymus moroderi</i>	cantauesso cantuesso <i>cantueso</i>
17. <i>Sideritis leucantha</i> ssp. <i>leucantha</i>	rabo-i-gat rabo de gat <i>rabo de gato</i> rabet de gat rabogat
18. <i>Satureja obovata</i> ssp. <i>canescens</i>	pebrella herba olivera <i>hierba oliva</i>
19. <i>Lonicera implexa</i>	madreselva <i>galán de noche</i>
20. <i>Clematis flammula</i>	jasmí bord
21. <i>Myrtus communis</i>	murta <i>mirto</i>
22. <i>Nerium oleander</i>	baladre <i>adelfa</i>
23. <i>Arundo donax</i> ssp. <i>arundinacea</i>	canya <i>caña</i>
24. <i>Phragmites australis</i> ssp. <i>australis</i>	carrís (canyot/canyota) <i>carrizo</i> carriso
25. <i>Scirpus holoschoenus</i> ssp. <i>holoschoenus</i>	junc <i>junco</i> junquera
26. <i>Typha angustifolia</i>	boga puros de boga <i>enea</i>
27. <i>Imperata cylindrica</i>	sisca
28. <i>Glaucium flavum</i>	-
29. <i>Teucrium libanitis</i>	-
30. <i>Helianthemum squamatum</i>	-
31. <i>Helianthemum violaceum</i>	herba turmera
32. <i>Helianthemum syriacum</i>	-
33. <i>Rosmarinus officinalis</i>	romer <i>romero</i>
34. <i>Cistus clusii</i>	romer mascle romerina estepa <i>estepa pringosa</i>

Nom científic	Nom recollits
35. <i>Cistus albidus</i>	estepa estepa blanca jara
36. <i>Cistus salviifolius</i>	estepa negra estepa
37. <i>Rhamnus lycioides</i> ssp. <i>lycioides</i>	espí negre espino <i>espino negro</i>
38. <i>Erica multiflora</i>	petorrera cepello cepelló petorreta petorret
39. <i>Globularia alypum</i>	herba sullà sempreviva <i>coronilla de fraile</i>
40. <i>Fumana ericoides</i>	-
41. <i>Ononis tridentata</i>	arnatxo
42. <i>Astragalus hispanicus</i>	-
43. <i>Coronilla minima</i> ssp. <i>lotooides</i>	llentilles <i>curalotodo</i>
44. <i>Coronilla juncea</i>	-
45. <i>Phagnalon saxatile</i>	mançanilla
46. <i>Phagnalon ruoestre</i>	mançanilla capçotera
47. <i>Moricandia arvensis</i>	coletjó
48. <i>Moricandia moricandioides</i>	coletjó
49. <i>Helianthemum cinereum</i> ssp. <i>cinereum</i>	setge
50. <i>Fumana hispidula</i>	-
51. <i>Brachypodium retusum</i>	server fenàs servero
52. <i>Teucrium pseudochamaepitys</i>	iva
53. <i>Teucrium buxifolium</i> ssp. <i>rivasii</i>	-
54. <i>Hypericum ericoides</i>	<i>rompepiedra</i> <i>pinillo de oro</i>
55. <i>Pinus halepensis</i>	pi <i>pino carrasco</i> <i>pino</i> pi carrasco

Nom científic	Nom recollits
56. <i>Pinus pinea</i>	pi pinyoner <i>pino piñonero</i> pi pinyonero pinyonero
57. <i>Salix eleagnos</i>	-
58. <i>Ulmus minor</i>	olm orm <i>olmo</i> orma
59. <i>Rubus ulmifolius</i>	brazier <i>zarzamora</i> sarsa sarsal morera mora
60. <i>Smilax aspera</i>	<i>zarparrilla</i> sarsaparrella
61. <i>Salsola vermiculata</i>	salao <i>salsola</i>
62. <i>Atriplex halimus</i>	salao
63. <i>Inula viscosa</i>	joliverda herba mosquera caça mosques
64. <i>Senecio vulgaris</i>	-
65. <i>Dorycnium pentaphyllum</i> ssp. <i>pentaphyllum</i>	ramàs botja blanca
66. <i>Foeniculum vulgare</i> ssp. <i>piperitum</i>	fenoll <i>hinojo</i>
67. <i>Osyris lanceolata</i>	<i>Bayón</i> (murta)
68. <i>Daphne gnidium</i>	matapoll <i>torvisco</i>
69. <i>Diplotaxis eruroides</i>	citró herba blanca
70. <i>Sisymbrium irio</i>	citró herba blanca
71. <i>Centaurea aspera</i> ssp. <i>stenophylla</i>	bracera centaula
72. <i>Mantisalca salmantica</i>	bracera
73. <i>Vella lucentina</i>	(herbeta de la sang)
74. <i>Artemisia lucentica</i>	-
75. <i>Rubia peregrina</i> ssp. <i>longifolia</i>	cama-roja rogeta

Nom científic	Nom recollits
76. <i>Rubia peregrina</i> ssp. <i>peregrina</i>	cama-roja rogeta
77. <i>Asparagus horridus</i>	esparraguera esparraguera borda espàrreg bord esparraguera de monte esparreguera punxosa
78. <i>Asparagus acutifolius</i>	esparraguera esparraguera vera esparreguera
79. <i>Asphodelus ramossus</i>	ceba porrina porrassa porrines <i>gamón</i>
80. <i>Asphodelus fistulosus</i>	ceba porrina
81. <i>Bupleurum frutescens</i>	-
82. <i>Bupleurum rigidum</i>	-
83. <i>Pistacia terebinthus</i>	cornicabra
84. <i>Arbutus unedo</i>	madronyo madronyera madronyer arboç
85. <i>Atractylis humilis</i>	cardo card
86. <i>Eryngium campestre</i>	panicard card panical panicardo cardo cardo borriquero
87. <i>Helychrisum stoechas</i>	gitana siempreviva bosca ferratera
88. <i>Mathiola fruticulosa</i>	violetas del campo
89. <i>Sonchus tenerrimus</i> ssp. <i>tenerrimus</i>	llinçó/llinçons lletsó linzones alizonas cerraja
90. <i>Sonchus oleraceus</i>	llinçó d'ase llinçó serralla

Nom científic	Nom recollits
91. <i>Lithodora fruticosa</i>	herbeta de la sang hierba de las siete sangrías
92. <i>Echium vulgare</i>	ull de poll llengua de bou
93. <i>Convolvulus althaeoides</i>	corriola/corrioles corretjola correhuela campanillas
94. <i>Convolvulus arvensis</i>	corriola corretjola
95. <i>Sedum sediforme</i> ssp. <i>sediforme</i>	raïm de pastor raïmet de pastor zurrón de pastor
96. <i>Sedum album</i>	raïm de pastor
97. <i>Euphorbia serrata</i>	lletrera lletrera vera lechetrezna
98. <i>Euphorbia nicaeensis</i>	lletrera lletrera borda lechetrezna
99. <i>Euphorbia characias</i>	lletrera
100. <i>Mercurialis tomentosa</i>	mercurial
101. <i>Ononis fruticosa</i> ssp. <i>microphylla</i>	arnatxo boquetes de lobo
102. <i>Ononis natrix</i> ssp. <i>natrix</i>	-
103. <i>Ulex parviflorus</i>	argilaga argilaga blanca (argilaga negra) argelaga aliaga tojo
104. <i>Genista scorpius</i>	argilaga negra (argelaga blanca) ginesta
105. <i>Phlomis lychnitis</i>	pelossella
106. <i>Sideritis tragoriganum</i> ssp. <i>tragoriganum</i>	rabo-i-gat rabo de gat rabo de gato
107. <i>Teucrium murcicum</i>	tomillo macho
108. <i>Teucrium homotrichum</i>	capçotera
109. <i>Teucrium carolipau</i>	(te de roca)

Nom científic	Nom recollits
110. <i>Teucrium capitatum</i> ssp. <i>gracillimum</i>	timó mascle
111. <i>Linum suffruticosum</i>	lli blanc <i>lino silvestre</i> <i>lino</i>
112. <i>Coris monspeliensis</i>	-
113. <i>Thymelaea hirsuta</i>	palma marina bufalaga marina palmarina
114. <i>Thymelaea tartonraira</i> ssp. <i>valentina</i>	-
115. <i>Fagonia cretica</i>	<i>manto de la virgen</i>
116. <i>Zygophyllum fabago</i>	<i>collejas</i>
117. <i>Setaria verticillata</i>	llapassa llepassa
118. <i>Hordeum murinum</i>	civaeta capellà civaeta de capellà civà de capellà llapassa <i>avena borde</i>
119. <i>Piptatherum miliaceum</i>	nugaella/nugaelles nyugaella
120. <i>Hyparrhenia hirta</i>	alberlatge cerratge herba segaissa
121. <i>Capparis spinosa</i>	tapenera caparrera <i>alcaparra</i>
122. <i>Salvia verbenaca</i>	sàlvia
123. <i>Chiladenus glutinosus</i>	te de roca
124. <i>Polygala rupestris</i>	-
125. <i>Rhamnus alaternus</i>	aladern <i>aladierno</i>
126. <i>Olea europaea</i> var. <i>sylvestris</i>	olivera borda
127. <i>Tamarix</i> sp. <i>pl</i>	tamarit
128. <i>Hammada articulata</i>	-
129. <i>Herniaria fruticosa</i>	<i>rompepiedra</i>
130. <i>Atractylis humilis</i>	-

Taula 1. Llistat de les plantes exposades.

En la selecció de les 130 plantes exposades han entrat tant espècies força comunes al terme com altres amb poblacions molt reduïdes o, fins i tot, unes poques de les quals es té la sospita que poden ser o han sigut a Agost. Cal que en comentem alguns exemples significatius que, al mateix temps, servisquen per a justificar tant la seua inclusió com els emparellaments esmentats més amunt.

Així, les quatre primeres de la taula 1 són expressives de parelles de plantes que pertanyen al mateix gènere. No obstant això, les dues primeres no s'assemblen massa i estan clarament identificades com *ginebre* i *savina* respectivament. Cal afegir que en el cas de la primera el nom recollit és l'habitual de les terres del migjorn, enfront de *càdec* o *cada*, de distribució més septentrional. En canvi, la segona rep l'específic *savina*, sense cap qualificatiu perquè només hi és esta subespècie que, per metonímia d'un dels seus usos, també s'anomena *boletes de matarrates*.

Les espècies números 3 i 4 pertanyen al gènere *Anthyllis* i s'assemblen prou. No obstant això, en la bibliografia consultada reben denominacions diferents ja que, mentre que la número 3 rep el nom d'*albada*, la número 4 es diferencia afegint-li l'epítet *finà*, que expressa esta qualitat de les seues fulles i flors davant de l'anterior. En l'enquesta, esta diferenciació solament es reflectix en una contestació feta en castellà, mentre que en valencià la resposta més repetida identifica ambdues espècies amb la denominació *botja blanca* que, en el cas d'*Anthyllis cytisoides*, s'enriquix amb la variant *botja conillera* pel seu ús com a ferratge d'este bestiar. Esta espècie, encara que arriba a ser dominant en indrets margosos del terme d'Agost, no hi ha propiciat cap topònim. Per finalitzar cal comentar que el genèric *botja* té un clar sentit morfològic per a identificar subarbusts que no ultrapassen el metre i mig alçària i tenen forma preferentment arrodonida.¹ Es tracta d'un mot força emprat en denominacions de plantes que, fins i tot, arriba a substituir altres més específics, com succeïx a Santa Pola, on *botja* s'utilitza per a identificar el timó (Marco 2004: 11).

1. El terme equivalent en castellà, *boja*, té el mateix sentit i, al Bajo Segura i a la veïna Múrcia, ha donat el genèric *emboje* o *embojo* per tal d'identificar totes les botges que s'utilitzaven en la cria dels cucs de seda que s'introduïen en els *sarsos* en l'època de fer els capolls (informació facilitada per na Clàudia Noguera Lorente).

Força semblants són també les parelles dels gèneres *Coronilla* i *Moricandia* (espècies números 43-44 i 47-48 respectivament). De les dues primeres no coneixíem nom popular i continuem sense saber-ne, ja que l'enquesta ha resultat estèril en este punt. Circumstàncies paregudes motivaren la inclusió de les altres dues, doncs, si bé s'ha confirmat la denominació més freqüent per a *Moricandia arvensis*, és a dir, *coletjó*, no hem registrat cap discriminació per a *Moricandia moricandioides* i l'anomenen amb el mateix mot. En el cas d'esta darrera espècie, hi havia un altra motivació, ja que es tracta d'un endemisme iberollevantí de distribució prou rara que, com molts d'altres endemismes, no està suficientment identificat popularment. És el mateix que passa amb un endemisme exclusiu de la comarca del Camp d'Alacant o, com s'ha imposat, l'Alacantí, que rep el nom científic de *Vella lucentina*, el qual no ha suscitat cap resposta satisfactòria, si bé un dels enquestats declarà que son pare l'anomena *herbeta de la sang*, encara que no ho siga, perquè se li assembla molt.

En canvi, hi va haver altres parelles d'espècies del mateix gènere igualment semblants que van donar el resultat perseguit. Les dues espècies del gènere *Thymus* són molt semblants mentre no estan en flor —en eixe moment fenològic no hi ha dubte—, *Thymus vulgaris*, ssp. *vulgaris* (número 15 de la taula 1), no és un altre que el *tomello* o *tomellet*, nom més repetit que *timó*; mentre que *Thymus moroderi* (número 16 de la taula 1) és el *cantauesso*, endemisme quasi exclusivament valencià.² Una altra parella de tàxons força semblants va ser la corresponent al gènere *Sonchus*, de les quals *Sonchus tenerrimus*, ssp. *tenerrimus* (número 89 de la taula 1), va rebre la denominació majoritària de *llinçó*, mentre que *Sonchus oleraceus* (número 90 de la taula 1) és clarament diferenciat de l'anterior amb el nom *llinçó d'ase*. El darrer exemple que comentarem és una parella de plantes pertanyents al gènere *Sedum*, de les quals, *Sedum sediforme*, ssp. *sediforme* (número 95 de la taula 1), ha sigut el tàxon que ha acaparat el major nombre de respostes sobre el nom: *raïm de pastor*, idèntica denominació que el seu congènere *Sedum album*. Es tracta d'una planta tan arrelada en les tradicions popu-

lars que queda reflectida, fins i tot, en dites com l'aportada per na Josefina Castelló: "Què coses més guapes que fa el Senyor, que fins damunt les teulades creix raïm de pastor."

Per a finalitzar esta relació d'exemples comentarem el cas d'una parella d'espècies de gèneres diferents, encara que de la mateixa família, la de les gramínies. Es tracta de dues herbes que sense els elements florífers ni fructífers s'assemblen molt, tant que en algunes comarques, per tal de diferenciar-les, s'utilitza el nom *espart* com a genèric i s'afegix *ver* i *bord* per referir-se a *Stipa tenacissima* (número 9 de la taula 1) i a *Lygeum spartum* (número 10 de la taula 1), respectivament. A Agost el mot *espart* queda reservat per a la primera, mentre que, si bé la segona ha registrat la denominació *espart bord* en una enquesta, el nom més repetit ha sigut *almasset*, característic en estes comarques meridionals valencianes. De les dues espècies, l'*espart* és la que més abunda al terme d'Agost i, malgrat això, no ha generat cap topònim; han sigut altres plantes les que han cridat l'atenció i han derivat en noms de lloc tant al terme esmentat com al conjunt del Baix Vinalopó.

3. LA DERIVACIÓ TOPONÍMICA

La incorporació de noms de plantes, bé siguen salvatges o conreades, a la toponímia és una constant per tot arreu que em va cridar l'atenció com a geògraf i, molt especialment, com a biogeògraf dedicat a l'estudi dels paisatges vegetals. Ben aviat em vaig adonar que els fitònims o fitotopònims, lluny de ser una anècdota, adquirixen gran significació en la toponímia de qualsevol espai geogràfic analitzat. És per això que ens vam plantejar l'*Atles fitonímic d'Alacant* (Marco Molina 2004), però abastant només aquells noms de lloc que feren referència a vegetals espontanis; la derivació toponímica que abordem en esta ocasió té el mateix objecte. Abans com ara, un aspecte fonamental és la font utilitzada en el recull de topònims i, si en l'obra esmentada, per raons de tractament homogeni de tot l'espai geogràfic, vam usar només els mapes topogràfics escala 1:25.000 de l'Institut Geogràfic Nacional, a hores d'ara, per tractar-se d'un espai més reduït i perquè no pretenem ara fer una classificació sistemàtica com en altres ocasions (Marco Molina 2001 i 2004), les fonts d'informació són més diverses. En comptes del mapa topogràfic esmentat,

2. Dels endemismes iberollevantins del País Valencià, Laguna Lumbreras et al. (1998) diferencien tres grups segons el grau d'exclusivitat respecte del territori valencià, llavors els classifiquen en: grup A, endemismes exclusivament valencians; grup B, quasi exclusivament valencians, i grup C, d'àrea de distribució ampla.

la base del recull ha estat la cartografia oficial escala 1:10.000 de l'Institut Cartogràfic Valencià. En el cas concret d'Agost, també comptem amb els primers resultats de la revisió toponímica encarregada per l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, que finalment s'incorporarà a la cartografia oficial assenyala-da; i és de justícia tancar este repertori de fonts destacant la valuosa aportació de n'Antoni Mas i Miralles (1998) en el seu estudi sobre toponímia de Santa Pola.

Tot i això, no voldríem passar al comentari dels fitònims sense fer una menció al primer document que vam consultar. Com que el context geogràfic d'esta II Jornada d'Onomàstica és l'antiga Governació d'Oriola, vam fer memòria d'una curiositat que hi havia al final de la recopilació que en Vicente Castañeda y Alcover (1919-1924) va fer de les relacions de Tomás López, ja que es tracta d'un mapa de la Governació d'Oriola al segle XVII. Però no és un mapa curiós solament; també és suggerent. Encara que alguns topònims tenen una grafia ben diferent de l'actual, encara no s'ha produït o consumat cap substitució lingüística; com a molt, alguna des-encertada transcripció. Malgrat això, el que hui en dia és anomenat *Pujálvarez*, al mapa és *puig d'Abres*; transformació d'un nom i topònim que va més enllà de l'anècdota, perquè en la forma original es pot interpretar com el testimoni d'un estat biogeogràfic no solament ben diferent de l'actual, sinó també del que presentava al segle XVIII, quan Cavanilles (1795-1797) denuncia l'acusada deforestació a què havien estat sotmeses les muntanyes del Baix Segura. El topònim adquirix, així, un valor extraordinari com a element de la memòria històrica d'un paisatge i com a eina fonamental en estudis d'evolució del paisatge vegetal; aspecte que, com vorem més endavant és, malauradament, més freqüent del que ens pensem.

3.1. Interpretació dels fitònims del terme d'Agost

Començar este apartat fent referència a un topònim del terme municipal de Tibi pot paréixer una contradicció, però ho fem amb la intenció de destacar el valor del recull de noms fet al llarg de l'exposició-enquesta. Com ja assenyalàrem en una altra ocasió (Marco 2004: 69), en els mapes topogràfics apareix, a Tibi, el topònim *puntal de Arnachal* que caldria normalitzar com a *puntal de l'Arnatxal*, on l'específic significa lloc poblat per l'*arnatxo*, mot local emprat per a designar l'arnall,

denominació recollida per Masclans (1981) com a sinònim de *ruac*, que s'utilitza per a identificar una papilionàcia que forma part de les brolles i matollars gipsícoles: *Ononis tridentata*. Es tracta d'una espècie indicadora de substrats algepsosos tan fidel que Font Quer (1954) va afirmar que "si en un mapa de la Península señalásemos con discos todas las localidades en las que ha sido encontrado el arnallo [...], tendríamos casi exactamente reproducido el mapa de los terrenos yesosos hispánicos". A les terres del sud valencià, és un arbust freqüent en les margues i argiles riques en algeps tant d'edat triàsica (Keüper) com miocena. No obstant això, l'indret esmentat de Tibi està constituït per margues calcàries no gaire algepsoses, la qual cosa entraria en contradicció amb l'axioma indicat si no fora perquè, com demostra l'enquesta d'Agost, *arnatxo* s'empra, localment, no sols per a *Ononis tridentata*, sinó també per a *Ononis fruticosa*, ssp. *microphylla*. La darrera és la que domina el paisatge vegetal de l'esmentat puntal de Tibi, on el mot té la mateixa polisèmia.

L'exposició-enquesta d'Agost, a més del que era previsible tenint en compte les plantes exposades, també va suposar el recull d'informació d'altres que citaven els enquestats. Estos resultats afegits representen dades noves al voltant de la corologia d'algunes espècies i totes força interessants. Però en lloc destacat hem d'esmentar els resultats referits a una part de la flora que es considera prioritària per ser endèmica, rara o amenaçada. La darrera categoria inclou, o pot incloure, espècies que, fins i tot, han estat cultivades, però que en la situació actual del món rural corren el perill d'extingir-se. És el cas de *Sorbus domestica*, la qual als diccionaris rep el nom de *servera* i es tracta d'una espècie de flors cultivada que, com indica Laguna Lumbreras (1998: 358), formaria part del llistat de les espècies que presenten risc de desaparició. En la cartografia oficial de l'ICV, 1:10.000, s'arreglen dos topònims que, per la transcripció, plantegen algun dubte, com *la lloma de la Cervera* i *la Cervera*. En cap dels dos indrets així designats hi ha *Sorbus domestica*. No obstant això, la informació aportada per Pepe Mollà, propietari de les terres i casa de *la Cervera*, avalen la idea de l'existència d'un exemplar d'este arbre fruïter, de tal manera que els noms correctes serien *la lloma de la Servera* i *la Servera*, els quals tindrien novament el paper de fixar la memòria de l'antiga

presència de la rosàcia esmentada. És més, per a reforçar esta idea cal afegir que encara en resten alguns exemplars més: un a la vora de la carretera de Castalla i d'altres prop de l'indret anomenat *l'Estret*.

Deixant al marge els topònims derivats de la presència de les dues espècies del gènere *Pinus* (números 55 i 56 de la taula 1), el grup més nombrós és el constituït per topònims que al·ludixen a *Myrtus communis*, és a dir, a la murta (número 21 de la taula 1), ja que entre els que apareixen als mapes i els recollits per nosaltres se'n compten 6, encara que distribuïts dissimètricament en dos paratges del terme d'Agost. Al sud-est del poble trobem la *partida de la Murta*, el *camí* i la *casa de la Murta*, el turó que ho domina tot anomenat el *Castellet de la Murta* i, fins i tot, la *rambla de la Murta*. D'altra banda, al nord d'Agost, als peus del Maigmo trobem el *pont de la Murtera*. Ambdues constituïxen les localitats més meridionals de la província d'Alacant, on hem recollit fitònims sobre esta espècie (Marco Molina 2000 i 2004). En principi arribarem a pensar que es tractava d'un conjunt de topònims testimoni de la presència passada d'esta espècie; de fet, en l'exposició-enquesta, alguns veïns d'Agost declararen que creien que el mot *murta* era la denominació de l'arbust de la família de les santalàcies de nom científic *Osyris lanceolata* (número 67 de la taula 1), perquè és freqüent i, fins i tot, abundant a la partida esmentada; mentres que, de la murta pròpiament dita, no en coneixien cap exemplar. Circumstància completament lògica si pensem que sols hi ha dues murtes al fons de la rambla de la Murta, és a dir, on es donen les condicions d'humitat que necessita esta espècie, però en una posició força amagada. Potser fóra més abundant en un altre temps, quan l'aprofitament i la gestió de l'aigua venien determinats per paràmetres molt diferents dels actuals.

A l'altre paratge, el *pont de la Murtera*, es confirma la sospita indicada: la murta ja no hi és. Hi havia murta, el mateix que hi havia més humitat i aigua relacionada amb la presència d'algunes infraestructures hidràuliques, descrites per Morales i Box (1986), destinades a l'aprofitament dels escassos recursos hídrics d'estes terres per a regar petites hortes de subsistència o autoconsum. Situació que es va mantindre fins que les extraccions d'aigües subterrànies feren baixar els nivells piezomètrics i deixaren de brollar algunes fontetes. No

és gens estrany, per tant, que desaparegudes o, millor, alterades les condicions de circulació de les aigües, desapareguera, igualment, la murta i només reste en la toponímia.

Circumstàncies idèntiques envolten la interpretació dels topònims que, en este mateix indret, pensem que deriven del nom de *Salix eleagnos* (número 57 de la taula 1), encara que cap dels enquestats coneix este arbret. Amb *sarga* hem emparentat el nom de la partida, *Sarganella* i de les cases de *Sarganella de Dalt* i *Sarganella de Baix*. El mot es repeteix a la veïna Foia de Castalla, una vegada el diminutiu de *sarganella*: *sarganelleta*; i una altra, el diminutiu de *sargar*: *sargaret* (Marco Molina 2004: 162).

La darrera espècie que ha inspirat algun topònim és *Rubus ulmifolius* (número 59 de la taula 1), rosàcia anomenada generalment *esbarzer*. No obstant això, ja hem destacat la diversitat de formes locals emprades per a designar esta espècie (Marco Molina 2001: 61 i 62), circumstància que també es pot comprovar en els resultats de l'exposició-enquesta d'Agost. La variant local d'*esbarzer* és *brazier*, però no és l'únic nom que rep: s'enregistren dos grups; l'un format per *sarsa* i *sarsal* i l'altre per *mora* i *morera*. Pel que fa a la derivació toponímica, val a dir que als confins entre Agost i Petrer hi ha una *rambla de la Sarsa*, en la qual, sense ser abundant, està present l'*esbarzer*. A primer cop d'ull, *mora* i *morera* ens portarien a pensar en els arbres de la família de les moràcies (*Morus alba* i *Morus nigra*), però seguint a Moreu-Rey (1982) es planteja la possibilitat que, com a derivats de *mora*, es referisquen a l'*esbarzer* i no als arbres esmentats. Hipòtesi que en el cas d'Agost resulta versemblant, tenint en compte que en l'extrem est del poble hi havia el *Moreret*, agrupació d'*esbarzers* que creixien a la vora del Llavador i la Font, d'on procedia la humitat que este arbust requereix i de la qual són testimoni actualment algunes mates de jonc (*Scirpus holoschoenus*).

3.2. Interpretació dels fitònims del Baix Vinalopó

L'anàlisi de les enquestes fetes a Elx encara no ha finalitzat i el present treball només es presenta com una primera aproximació de la derivació toponímica. Les fonts utilitzades per al recull de fitotopònims ja les hem esmentades, però convé reiterar que, a més dels que reflectix la cartografia

oficial d'escala 1:10.000 de l'ICV de la Generalitat Valenciana, s'ha contat amb l'aportació de Mas (1998) sobre la toponímia de Santa Pola.

Un grup nombrós de topònims fa referència a plantes que viuen en indrets humits i més o menys salins. Es tracta d'espècies hidròfiles i higròfiles que requereixen la proximitat dels nivells freàtics a la superfície. D'estes característiques, al costat de la salinitat de l'aigua o del sòl, hem d'anomenar els topònims derivats de la denominació més freqüent de diversos arbres del gènere *Tamarix*, és a dir, de tamarit doncs trobem *torre*, *platja* i *ermita del Tamarit* al voltant de les salines del Braç del Port, espai on són presents alguns exemplars. És més, al mapa del segle XVII que hem referit abans, trobem *puerto del Tamarit* entre la Gola de l'Albufera i el castell de Santa Pola, aproximadament allò que es coneix hui en dia com *platja del Tamarit*.

Entre les dues zones humides més conegudes del Baix Vinalopó, com són l'Albufera i el Fondó d'Elx-Crevillent, es localitzen els Carrissals, és a dir, lloc on abunda el carrís, denominació local de la gramínia que rep el nom científic de *Phragmites australis* característica d'indrets aigualosos com este. Pot ser que es tracte de les restes d'una zona més ampla que, al mapa esmentat, s'identifica amb la denominació genèrica de *carrissal* i que inclouria els Saladars d'Albatera, el Fondó, els Carrissals i les marjals que llavors ocuparien la marge esquerra del Segura, al sud del Molar.

D'altres espècies higròfiles que han inspirat topònims són la regalèssia i l'om, encara que no hem comprovat la seua presència. La primera apareix en la forma local *regalíssia* i ha donat *camí de la Regalíssia*, localitzat entre el llit del Vinalopó i la partida de la Foia, espai del camp d'Elx beneficiat pel reg situat en la part baixa del ventall al·luvial del riu, en el qual el nivell freàtic està pròxim a la superfície i, per tant, amb unes característiques propícies per a la presència de *Glycyrrhiza glabra*. El plantejament és semblant en el cas de l'om, localment anomenat *olm*, el qual ha donat *camí de l'Olm*, situat al nord-est d'Elx.

L'altre grup de topònims que analitzarem deriva dels noms d'espècies vegetals que s'integren en les brolles, màquies i *bosc*os que colonitzen les serres i llomes de la comarca. Les brolles són les formacions vegetals més esteses per les

montanyes del Baix Vinalopó, fet que deriva de la intensa deforestació a la qual han estat sotmeses. Probablement siguen les constituïdes pel romer (*Rosmarinus officinalis*) i la corona de frare (*Globularia alypum*) les més abundants; formació vegetal que mereix el nom genèric de *romerar* o, localment, *romeral*. Esta denominació ha estat utilitzada en dos topònims idèntics, *el Romeral*, localitzats l'un al nord-est del Molar i l'altre, prop del barranc Fort, a la Serra de Crevillent.

De les espècies característiques de la màquia solament hem recollit una referència al llentiscle (*Pistacia lentiscus*) i dues al margalló (*Chamaerops humilis*). En el primer cas, encara que també s'ha enregistrat com a denominació de *Pistacia lentiscus mata* o *mata de pou*, ha sigut el nom *llentiscle* el que s'ha incorporat en el topònim *cova del Llentiscle*, situat al vessant meridional de la Serra de Crevillent. Pel que fa a *Chamaerops humilis*, les dues denominacions locals recollides en l'enquesta, *margalló* i *palmitera*, han derivat en dos topònims recollits per Antoni Mas (1998) a la serra de Santa Pola. Es tracta del *barranc dels Margallons* i la *sima de les Palmiteres*, dels quals el segon seria una forma local castellanitzada (Mas 1998: 192).

De les espècies vegetals que podrien donar lloc a l'aparició de formacions arbòries destaquen els pins (*Pinus halepensis* i *Pinus pinea*) i la carrasca (*Quercus ilex*, ssp. *rotundifolia*). El conjunt més nombrós està format pels topònims derivats del mot *pi*, ja que A. Mas (1998: 196-199) recull una entrada per a *pi*, set entrades per a *pinada* i huit per a *pinet*. El topònim *casa del Pi* es repeteix per tot arreu de les terres al·cantines. Els corresponents a *pinada* [piná] al·ludixen a una agrupació de pins que, per la data aportada per Mas (1998: 197), ben bé podria tractar-se d'un topònim que es referira a les pinedes que poblaven la serra de Santa Pola a principis del segle XVIII i no a les que resultaren de les repoblacions forestals del segle XX. La resta de topònims derivats de *pi* es formen, aparentment, amb el seu diminutiu *pinet*, encara que també es pot interpretar com un col·lectiu de pins. En este cas cal destacar que, a més de les referències aportades per Mas (1998), també hi ha reflectida una *torre del Pinet* al mapa del segle XVII citat. En la cartografia oficial de l'ICV apareix el *replà dels Pins* al vessant de solana de la serra de Crevillent. La seua interpretació es òbvia, encara que convé assenyalar que

es tracta d'un topònim amb el qual s'identifica un paratge per allò que hi és més excepcional. En efecte, en un vessant constituït per calcàries, amb forts pendents i escàs recobriment vegetal, el que resulta més cridaner és una agrupació de pins en un tram aplanat del vessant.

La darrera espècie vegetal tractada es coneix genèricament amb el mot *carrasca* (*Quercus ilex*, ssp. *rotundifolia*), si bé en l'enquesta, a més de *carrasca*, també es recull amb el nom *bellotera*. Per l'àmbit geogràfic del qual es tracta, la segona denominació podria induir a error, doncs, exceptuant la serra de Crevillent, la major part del Baix Vinalopó se situa fora de l'àrea de distribució de *Quercus ilex*, ssp. *rotundifolia*, i, per tant, es podria pensar que al·ludiria a la coscolla (*Quercus coccifera*), més freqüent en estes terres. Errada a la qual arribarem en les primeres aproximacions al tema (Marco 1985: 33) i amb les quals arrossegàrem, segurament, a altres (Mas 1998: 116). No obstant això, investigacions posteriors sobre la distribució de la carrasca a la província d'Alacant (Marco et al. 2002) revelaren la presència de l'espècie, encara que de forma aïllada, fins i tot, per les zones més meridionals de la comarca del Baix Vinalopó. En la toponímia queden reflectides les dues formes locals de denominar este arbre, doncs al vessant meridional de la serra de Crevillent trobem, en la cartografia oficial de l'ICV, *cadolles de la Carrasca*, mentre que A. Mas (1998: 116 i 117) recull *bancal*, *barranc* i *partida*, tots tres, de la *Bellotera* a l'oest de Santa Pola. Caldria afegir que en la memòria d'alguns santapolers, com n'Encarnación Molina Mas (ma mare), hi ha un *camí de la Bellotera*, o que al Camp d'Elx, prop de la Foia, hi ha una *finca de la Bellotera* (Marco 2004: 73). Esta dualitat de formes per a designar *Quercus ilex*, ssp. *rotundifolia*, presenta, igualment, una dualitat geogràfica que no es referix només a la localització. Els topònims amb el mot *carrasca* estan situats a la serra de Crevillent, en un espai muntanyenc dedicat abans a la ramaderia i als aprofitaments forestals. En canvi, els topònims amb la forma *bellotera* estan en les parts baixes, relativament planes i, sobretot, en espais cultivats. Sembla que l'ús del mot *bellotera* està motivat pel tipus d'aprofitament del qual han sigut objecte estos arbres. La idea bàsica és que són arbres plantats en bancals i vores de bancals i que han sigut tractats com qualsevol altre fruïter, fins i tot, regant-los. Així es comprova en la *bellotera de la*

Foia, la qual en la tardor-hivern de 1997 va oferir una collita de vora 300 kg (Marco 2004: 73). És més, convé tindre memòria que la bellota fou un fruit sec típicament nadalenc, doncs són dolces i aptes per al consum humà, tradició que es recorda en pobles com Santa Pola. És, per tant, versemblant pensar que els exemplars que hem trobat en este poble i per la resta del Camp d'Elx tinguen l'origen esmentat i la funció assenyalada. De fet, un darrer argument que reforça esta hipòtesi pot ser que el trobem revisant els capítols del *Libro del Magnífico Almutasaf de la villa de Elche (Vigente en el año 1580)*, transcrits per Pere Ibarra en la seua *Historia de Elche* (1895: 162), doncs un està dedicat a les *abellotes y almeles* que diu: "Multábase á los que vendían mezcladas las bellotas de encina, con las carrasqueñas, y las almendras dulces, con las amargas." Capítol ben expressiu del que estàvem plantejant, ja que equipara a la mateixa categoria ametles i bellotes.

4. CONSIDERACIONS FINALS

Sembla prou evident que l'ús de la toponímia i, més concretament, de la fitonímia resulta de gran interès en els estudis de biogeografia. El paper de molts topònims com a elements que mantenen viva la memòria d'un paisatge passat ens permet qualificar-los d'eina fonamental en estudis d'evolució del paisatge vegetal, ja siga com evidències del llarg i heterogeni procés de deforestació que han sofert les nostres terres, o bé com a indicadors dels processos i funcionament del medi en relació amb les activitats dels diferents grups socials, aspectes que reforcen la idea del caràcter patrimonial de la toponímia com un bé enormement valuós que és necessari conservar amb tota la seua riquesa i diversitat.

BIBLIOGRAFIA

- CAVANILLES, Antoni Josep (1795-1797): *Observaciones sobre la historia natural, geografia, agricultura, poblacion y frutos del Reyno de Valencia*, facsímil de la ed. de la Imprenta Real en Madrid, de Albatros Ediciones, Bibliotheca Valentina 2, València, 1985.
- CASTAÑEDA y ALCOVER, Vicente (1919-1924): *Relaciones topográficas, geográficas e históricas del Reino de Valencia hechas en el siglo XVIII a ruego de Don Tomás López*, Tip. de la Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos, Madrid, Edició facsímil amb introducció de Francesc Torres Faus, Consell Valencià de Cultura, Generalitat Valenciana.
- CLIMENT i GINER, Daniel (1982): *Les nostres plantes*, Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert, Diputació d'Alacant.
- (1992): *Les nostres plantes (Una aproximació multidisciplinar al món vegetal de les nostres terres)*, Aguacalra, Alacant.
- (1996): "Aproximació a la fitonímia popular del Baix Segura", *Quaderns de Migjorn*, 2, Associació Cívica per la Normalització del Valencià, Alacant, pp. 127-161.
- FONT QUER, Pius (1954): "La vegetación", dins M. de Terán, dir.: *Península Ibérica. Geografía Física*, vol. I, Barcelona, pp. 143-271.
- IBARRA y RUIZ, Pedro (1895): *Historia de Elche*, reproducció facsímil de l'edició de Tip. De Vicente Botella en Alicante, de Manuel Pastor, Papers d'Elx, Elx, 1982.
- LAGUNA LUMBRERAS, Emilio et al. (1998): *Flora endémica, rara o amenazada de la Comunidad Valenciana*, Conselleria de Medi Ambient, Generalitat Valenciana, València.
- LEÓN NICOLÁS, José Luis i GARCIA MAS, Alfred (2007): *Les plantes del Baix Vinalopó. Quadern Didàctic*, Institut d'Estudis Comarcals del Baix Vinalopó, Elx.
- MARCO MOLINA, Juan Antonio (1985): "La utilitat dels topònims: el cas de la Serra de Santa Pola", *La Rella*, 4, Elx, pp. 29-35.
- (2001): "Assaig metodològic per a la interpretació, sistematització i representació cartogràfica dels fitònims", *Cuadernos de Geografía*, 69/70, Departament de Geografia, Universitat de València, pp. 53-74.
- (2004): *Atles fitonímic d'Alacant*, Publicacions de la Universitat d'Alacant, Alacant.
- MARCO MOLINA, Juan Antonio i DíEZ LORENTE, Silvia (2007): "Catàleg de les plantes de l'exposició", dins A. Garcia i V. Soler, coms.: *Les plantes del Baix Vinalopó*, Institut d'Estudis Comarcals del Baix Vinalopó, Elx, pp. 25-130.
- MARCO MOLINA, Juan Antonio; PADILLA BLANCO, Ascensión y SÁNCHEZ PARDO, Ángel (2002): "Distribución de la carrasca (*Quercus ilex ssp rotundifolia*) en Alacant", dins J. M Panareda y J. Pintó, eds.: *Temas en Biogeografía*, Aster, Terrassa, pp. 412-424.
- MAS i MIRALLES, Antoni (1998): *Toponímia de Santa Pola. Una aproximació lingüística*, Ajuntament de Santa Pola.
- MASCLANS, F. (1981): *Els noms de les plantes als Països Catalans*, Montblanc/Martin, Barcelona/Granollers.
- MATEU BELLÉS, Joan Francesc (2007): "El botànic Cavanilles i el Baix Vinalopó", dins A. Garcia i V. Soler, coms.: *Les plantes del Baix Vinalopó*, Institut d'Estudis Comarcals del Baix Vinalopó, Elx, pp. 131-135.
- MEDRANO HEREDIA, Justo i CANDELA GOMIS, Assumpció (2007): "Saps més que Al-Safra", dins A. Garcia i V. Soler, coms.: *Les plantes del Baix Vinalopó*, Institut d'Estudis Comarcals del Baix Vinalopó, Elx, pp. 137-140.
- MORALES GIL, Alfredo i BOIX AMORÓS, Margarita (1986): "El aprovechamiento del agua y los suelos en un dominio semiárido: la cuenca del Barranco Blanco. Agost (Alicante)", *Investigaciones Geográficas*, 4, Instituto Universitario de Geografía, Universidad de Alicante, pp. 7-24.
- MOREU-REY, Enric (1982): *Els nostres noms de lloc*, Moll, Mallorca.
- PELLICER, Joan (2001): *Costumari botànic. Recerques etnobotàniques a les comarques centrals valencianes*, Bullent, Picanya.
- (2004a): *Costumari botànic (2). Recerques etnobotàniques a les comarques centrals valencianes*, Bullent, Picanya.
- (2004b): *Costumari botànic (3). Recerques etnobotàniques a les comarques centrals valencianes*, Bullent, Picanya.

TOPONÍMIA DE ORIHUELA

Francisco Marco Torres

AGRADECIMIENTOS

En primer lugar, quiero agradecer a la Acadèmia Valenciana de la Llengua el haberme invitado a participar en la II Jornada de Onomástica, titulada Toponimia y Antroponimia de la Antigua Gobernación de Orihuela, organizada por el Ayuntamiento de Orihuela, la Cátedra Arzobispo Loaces de la Universidad de Alicante, con sede en Orihuela, y la Acadèmia Valenciana de la Llengua. Es la primera vez que esta entidad se reúne en un término municipal de la Comunidad Valenciana con población castellanohablante (a excepción de la pequeña partida rural de Barbarroja).

A continuación explicaré brevemente cuál ha sido el proceso seguido para la recogida de topónimos, un proceso, por cierto, que inicié hace 13 años, en mi segunda etapa de estudiante en la Universidad de Alicante poniéndome en contacto con una de las ponentes de esta tarde, Doña María Antonia Cano, encargada de la rama de filología catalana en la Escuela de Magisterio. En un principio, me dijo si estaba interesado en realizar un trabajo de campo, que consistía en recoger los topónimos de Benejúzar, Jacarilla, Algorfa y San Miguel de Salinas, actualizarlos y trasladarlos a la cartografía oficial de la Comunidad Valenciana publicada a escala 1:10.000 por el Instituto Cartográfico Valenciano. La idea me gustó y acepté. La tarea consistía en anotar en los mapas 1:10.000 de estos términos municipales toda aquella toponimia viva referida a los elemen-

tos físicos no desaparecidos, como las vías de comunicación: *sendas, caminos, veredas, carreteras*, etc.; la orografía terrestre: *sierras, cabezos, lomas, partidas, parajes*, etc.; la orografía marina: *playas, calas, cabos, puertos*, etc.; la hidrografía natural: *barrancos, ramblas, ríos, fuentes*, etc.; la hidrografía artificial: *azudes, arrobas, azarbes*, etc.; el hábitat: *casas, barrios, caseríos, barracas*, etc., y los lugares de interés como los *molinos de viento, palomares, áreas recreativas*, etc.

Para realizar este trabajo, me puse en contacto con gente mayor de estos pueblos y ellos me asesoraron sobre las personas más idóneas para cada tramo de terreno; sobre todo eran labradores y jornaleros que habían pasado gran parte de su vida trabajando esas tierras y, en otros casos, pastores y cazadores. Además de la información de campo he ido consultando publicaciones, libros, mapas y planos de ayuntamientos, juzgados de aguas y algunos archivos municipales. También quiero añadir que todos los topónimos que presento en esta ponencia son actuales o de reciente desaparición.

Dos años después de entregar la toponimia de los municipios anteriores, por medio de una compañera de trabajo, entré en contacto con Aigües Vives Pérez, coordinadora del proyecto Atles Toponímic Valencià y me sugirió que me hiciese cargo de los municipios de San Fulgencio, Rojales, Daya Nueva, Daya Vieja, Formentera del Segura, Benijófar, Rafal, Bigastro, Benferri, Torrevieja, Pilar de la Horadada y Orihuela.

Acepté de buen grado, con la única condición de no tener límite de tiempo para entregar el trabajo. Después de tres años de recorrer todos los rincones de estos términos municipales, me sorprendió la belleza de algunos de los lugares y la manera de vivir que tenía la gente, así como el hecho de que en cada partida o paraje hubiera un nombre para referirse a un lugar en concreto, muchos de los cuales no aparecen en la documentación oficial.

A la hora de analizar los topónimos, he pasado largas horas de trabajo. En algunos casos he conseguido averiguar el origen de la palabra, como es el caso de *El Sambuchar*, que procede de *acebuche*, o de la *fuelle de Ordera*, nombre que he encontrado en los anales oriolanos de Bellot como *Fuelle de en Tordera* y situada en el mismo lugar. En otros casos probablemente haya errado. También hay un número considerable de topónimos de los que no he conseguido saber el significado, como es el caso de *Onculto*, *Orchero* y *Raperea* en Los Rubiras (La Murada); o *Lo Briz*, *Pisana* o *Chumilla* en Torremendo. Descubrir el significado de los topónimos es a veces un trabajo difícil, principalmente por dos causas: la deformación del lenguaje por parte de la población y el hecho de mezclar palabras de origen catalán con las castellanas. Del primer caso ya he citado ejemplos anteriormente; del segundo, entre otros, encontramos el topónimo *cañada del Albericoque*, que es una mezcla que hacemos entre el *albaricoque* castellano y el *albercoc* catalán.

Otro dato significativo es la utilización de dos topónimos distintos para referirse a un mismo lugar. Los ejemplos más llamativos son: el punto de mayor altitud de la sierra de Orihuela, que para los habitantes de La Matanza se llama *La Naveta* y para los de Raiguero de Bonanza, la *peña de Orihuela*; y el topónimo *sierra de Escalona* que se utiliza en Torremendo y, en cambio, en San Miguel de Salinas se utiliza el de *Los Alcores* para denominar el mismo elemento orográfico.

Quiero añadir que este es un trabajo que no se acaba nunca, pues cada vez que hablas con alguien o bien aparecen topónimos nuevos, o bien desaparecen. Todos estos datos, además de actualizar la catografía valenciana, nos van a servir para la elaboración de unos cuadernillos informativos, serie llamada "Toponimia dels Pobles Valencians", de los que hoy se presentan *Jacarilla* y *Benejuzar*.

0. INTRODUCCIÓN

Orihuela, capital de la comarca del Bajo Segura, es la ciudad más meridional de la Comunidad Valenciana. Su término municipal, con una extensión de 365 km², es el más grande de la provincia de Alicante y el cuarto de la Comunidad, a pesar de que en el último medio siglo le han segregado 62 km² de Torrevieja, 54 km² de San Miguel de Salinas y 71 km² del Pilar de la Horadada.

Tiene un perímetro muy irregular, con enclaves en otros municipios y con multitud de entrantes y salientes. Esta peculiaridad se debe a que la totalidad de los municipios que hoy integran la comarca no son sino segregaciones del de Orihuela a lo largo de más de 400 años. Algunos de estos municipios eran fincas y haciendas de los linajes más influyentes de la nobleza oriolana, que aplicando el fuero alfonsino consiguieron la independencia en beneficio propio. El caso más relevante fue el de D. Jerónimo de Rocamora que durante la primera mitad del siglo ^{xvi} consiguió la jurisdicción sobre Benferri, Granja de Rocamora, Rafal y Puebla de Rocamora.

Tras las segregaciones que dieron origen a la totalidad de municipios de la Vega Baja, el término municipal de Orihuela no se encuentra en un núcleo homogéneo, sino que está repartido en tres núcleos dispersos de diferente tamaño: al norte, el Campo de la Murada, que comprende desde la sierra del Argallet hasta Los Vicentes; el segundo, el más compacto y extenso, desde La Matanza hasta la costa y, el último, el paraje de Lo Maté, con una extensión de 1 km², situado entre Benejuzar y Almoradí. Dentro de este extenso término municipal están los municipios de Rafal, Jacarilla y Bigastro, éste último a su vez dividido en dos partes.

A grandes rasgos sus límites son: al norte La Algueña, Hondón de los Frailes, Hondón de las Nieves, Albatera y Benferri; al este Granja de Rocamora, Cox, Callosa de Segura, Redován, Catral, Almoradí, Benejuzar, Algorfa, San Miguel de Salinas y Torrevieja; al sur el mar Mediterráneo y Pilar de la Horadada, y al oeste la provincia de Murcia. El término municipal de Orihuela es muy complejo, su extensión longitudinal es de 25 km, desde la partida de Los Marques en La Matanza, que linda con la provincia de Murcia, hasta la abandonada ermita de Onteniente en la partida de El Mudamiento, que linda con Catral y Almoradí. Entre sus extremos transversales hay

unos 60 km de distancia que van desde la sierra del Argallet, en la partida de Barbarroja, hasta cabo Roig, en el mar Mediterráneo. Dentro de este término tan extenso encontramos multitud de paisajes y de usos del suelo.

En el norte, Barbarroja es uno de los pocos lugares de Orihuela donde se mantiene la agricultura tradicional mediterránea de secano, basada en el cultivo de almendros, algarrobos y vides. El campo de La Murada y La Matanza dejaron de ser de secano a principios del siglo anterior con la llegada de Riegos de Levante y, sobre todo, con el trasvase Tajo-Segura, que ha transformado la zona en regadío, la mayoría con cultivo de cítricos. A continuación nos encontramos con la sierra triásica de Orihuela, para llegar al gran llano aluvial que atraviesa el río Segura, donde se mezclan todo tipo de cultivos, desde las hortalizas hasta los cítricos. Después pasamos a la zona comprendida entre la sierra de Hurchillo y la sierra de Escalona. Aquí se mezclan todo tipo de usos del suelo, desde el matorral bajo mediterráneo, pasando por los frutales de secano (algarrobos y almendros), hasta las grandes extensiones de cítricos. Desde la sierra de Escalona siguiendo el curso del río Nacimiento hasta llegar a la dehesa de Campoamor nos encontramos un paisaje boscoso mediterráneo, con predominio de pinos, de un gran valor ecológico y ambiental. Concluimos el recorrido en la franja costera que inició su despegue turístico en 1963 en Campoamor. A partir de entonces se han ido multiplicando las urbanizaciones que, en la actualidad, ocupan prácticamente todo el frente marítimo.

El relieve del término municipal está enclavado dentro del dominio penibético. Los plegamientos siguen la dirección nordeste-sudoeste, que configura las líneas generales del relieve, con varias alineaciones o franjas montañosas que descienden de altitud conforme nos acercamos al mar. Estas franjas montañosas están separadas por llanuras. La primera alineación montañosa es la sierra del Argallet, que separa Orihuela de la Algueña, donde se encuentra la cima más alta del municipio: la peña Gorda, de 1.099 m. La segunda línea de alturas la forman las sierras subbéticas de Crevillente y Abanilla, cuya máxima elevación es el cerro del Agudo, de 731 m. La tercera línea de alturas la constituye la sierra de Orihuela, que emerge aislada en medio del llano aluvial. Sus formas son abruptas y muy fragmentadas. La cima más alta es la peña

de Orihuela, de 643 m. Más al sur, en la margen derecha del río Segura surge la cuarta alineación montañosa, la sierra del Cristo, con 271 m. Es la última estribación de la murciana sierra de Carrascoy. Más abajo, la sierra de Escalona, con 345 m, es una prolongación de las Columbares de Murcia, que la separan del Pilar de la Horadada. Uniendo estas dos sierras encontramos la sierra de Pujálvarez, de 341 m de altitud. Cierran el relieve del término municipal los aproximadamente 8 km de costa que se desplazan desde punta Prima, que lo separa de Torrevieja, hasta la cañada de Matamoras, que linda con el Pilar de la Horadada. Está formada por una serie de acantilados medios y bajos, articulada por una gran cantidad de barrancos y calas. En esta zona la toponimia tradicional está desapareciendo y se está creando otra basada en los nombres de las nuevas urbanizaciones.

En la hidrografía actual hay que distinguir entre el regadío histórico del río Segura y el regadío moderno de los grandes canales y trasvases. El regadío tradicional de la huerta de Orihuela ha sido su fuente de riqueza y principal protagonista del desarrollo de la economía de la ciudad. Su sistema de riego, creado por los musulmanes, es bastante complejo, ya que se compone de canales de *aguas vivas* y *aguas muertas*. La red de *aguas vivas* parte de los azudes del Segura. De los ocho azudes que tiene el río en la comarca, cuatro se sitúan en el término de Orihuela.

El primer azud es el de las Norias, lindante con la provincia de Murcia. De este toman el agua dos acequias que riegan la margen derecha: la acequia de Molina, que riega desde la partida de los Desamparados hasta la partida de Hurchillo, y la acequia de Alquibla, que acaba en Benijófar. Más adelante está el azud del Molino de la Ciudad, donde toma el agua la acequia de los Huertos, que finaliza su recorrido en Molins. En el centro de la ciudad se sitúan dos azudes, prácticamente juntos, que riegan las tierras de la margen izquierda. Del primero, llamado azud de Almoradí, nacen la acequia del Escorratell que finaliza en Redován, la de Almoravit, que riega el pequeño paraje de Los Huertos en Orihuela, y la acequia Vieja de Almoradí, que finaliza en Almoradí. Del segundo azud toma el agua la acequia Mayor de Callosa, que es la que más tierra riega de toda la Vega Baja; esta finaliza su recorrido en Catral. Toda esta red de *aguas vivas*, una vez que sale del río,

va a las acequias, después pasa a las arrobas y acaba en los brazales e hilas.

La red de *aguas muertas* procede a la inversa. Los escurridores colectan directamente las filtraciones en las azarbetes y de éstas pasan a los grandes azarbes, los cuales vuelven a resurgir en *aguas vivas*. Los más representativos son el de Abanilla, Millanares-Mudamiento y Mayayo. En la actualidad, para mayor ahorro de agua, la mayor parte de toda esta infraestructura hídrica está canalizada y bajo tierra.

El río Segura a su paso por Orihuela cuenta con pocos afluentes. Los más importantes son la rambla de Abanilla y la rambla del Derramador. Al sur del municipio se encuentra el río Nacimiento, más bien una rambla, que nace en la sierra de Escalona, en el paraje de Rebate de Pilar de la Horadada, y desemboca en la playa de la Glea en Campoamor. El regadío moderno apenas presenta algunos topónimos.

Las vías de comunicación han tenido un peso muy importante a lo largo de la historia de la Vega Baja en general, y de Orihuela en particular, ya que ha sido un lugar de paso natural para unir el levante peninsular con el sur, como lo atestiguan algunos restos de la antigua calzada romana que pasaba entre San Miguel de Salinas y Pilar de la Horadada. En la actualidad cinco ejes fundamentales atraviesan el término municipal de Orihuela. En primer lugar, la autovía Alicante-Murcia, que fue inaugurada en 1990. El segundo eje es la carretera nacional 340, que une las mismas poblaciones i que en la actualidad ha perdido bastante peso al ceder el tráfico de paso a la anterior autovía. En tercer lugar, la línea de ferrocarril que une Alicante i Murcia. El cuarto eje es la autopista de peaje de Crevillente a Cartagena. Por último, cierra la conexión con el sur peninsular la N-332 que une Alicante con Cartagena, en la actualidad saturada de tráfico.

De los 77.979 habitantes censados en enero de 2006 en Orihuela, viven en la ciudad y capital municipal alrededor de 32.000, lo que supone un 42% del total, mientras que los restantes se reparten en nada menos que 80 poblados, sin contar caseríos que, a efectos estadísticos, se agrupan en 21 entidades de población, de las cuales la mayor es Orihuela Costa, que incluye, a su vez, 22 urbanizaciones situadas junto a la playa y sus aledaños, con una población en torno a los 25.000 habitantes. El resto del término municipal se divide en

dos grupos. Por un lado el tradicional campo de secano, hoy en gran parte transformado en nuevos regadíos, donde encontramos las pedanías de Barbarroja, La Murada, La Matanza y Torremendo. El otro grupo acapara un importante número de población, que gira en torno al eje del río Segura y corresponde al llano aluvial del regadío tradicional. Las pedanías más importantes son: Raiguero de Poniente, La Aparecida, Raiguero de Levante, Rincón de Bonanza, Desamparados, Arneva, Hurchillo, Correntías, Molins, Camino Viejo, Escorratell, Media Legua, La Campaneta, San Bartolomé y el Mudamiento.

La concentración de la población en los núcleos urbanos ha llevado al abandono y, en algunos casos, a la desaparición de gran cantidad de población dispersa. Esto se da de manera más significativa en los caseríos de Los Rubiras y Los Vives, en el Campo de la Murada, y de La Ermita y de La Dehesa, en Torremendo. Hay una gran cantidad de casas solariegas abandonadas, muchas de ellas semiderruidas, que seguramente desaparecerán como ha sucedido con las barracas.

La conclusión más significativa es que Orihuela posee un patrimonio toponímico muy rico y variado. Un patrimonio que ha llegado vivo a nuestros días gracias a la aportación de las personas que han nacido, o que han trabajado, en estos lugares del término (pastores, jornaleros, ganaderos, etc.) y que han aportado de forma desinteresada gran información toponímica. Pero la actual situación está en un proceso de degradación imparable debido, principalmente, a la transformación que han sufrido las antiguas tierras, antes de campo, convertidas hoy en modernas explotaciones agrarias. En el transcurso de este proceso han desaparecido cabezos, casas, cuevas, cañadas, ramblizos, etc. En la actualidad encontramos la degradación más importante en la costa y sus alrededores, donde el proceso urbanizador está acabando tanto con el paisaje como con la toponimia.

Aprovecharemos esta ponencia para recordar y rendir un homenaje a los informadores, muchos de ellos desaparecidos, por el favor que nos han hecho en transmitirnos estos ricos valores patrimoniales.

No voy a analizar en este momento la totalidad de los 2.698 topónimos encontrados en el término municipal de Orihuela, sólo haré mención de los más importantes o de mayor relevancia. Dentro de un término tan amplio, el

análisis toponímico lo realizaré dividiendo el término en seis unidades de relieve:

1. Barbarroja y Campo de la Murada
2. Campo de la Matanza
3. Sierra de Orihuela
4. Llano aluvial
5. Campo de Torremendo
6. Costa de Orihuela

1. BARBARROJA I CAMPO DE LA MURADA

La primera pedanía del amplio término municipal de Orihuela es la de Barbarroja, la única que en la actualidad aún mantiene el habla valenciana. Corresponde a una franja estrecha de terreno que se encuentra entre la sierra del Argallet y la de Crevillente. En la parte más septentrional de esta partida nos encontramos con el paraje de El Cofer, donde destaca la presencia de toponimia relacionada con la vegetación mediterránea:

El Cofer. Es el topónimo al que más alusión se hace en esta zona. Para J. Corominas, procede de *cofin*, derivado de *cofa*, que es una palabra de origen catalán que significa 'espuerta o capazo'. Por otro lado, *cofer* viene del francés *cofre*, y éste del latín *COPHINUS*, que significa 'cesta' (DRAE). Ambos significados hacen alusión a un lugar donde se producían recipientes para trasladar o guardar objetos como cestos, capazos, etc., que se elaboraban con esparto, planta herbácea típica de esta zona. Encontramos con este topónimo: *serra de Cofer*, *racó de Cofer*, *font de Cofer*, *rambla de Cofer*, *Cases de Cofer Altes*, *Cases de Cofer Baixes*, *solana de Cofines* y el *paraje de Cofer*.

La sierra de Crevillente separa Barbarroja de La Murada. Llama la atención la cantidad de nombres que recibe según donde nos encontremos. Si nos situamos en la parte de Murcia se conoce como la *sierra de Abanilla*; en el Hondón, *serra de Crevillent*; para los habitantes de Barbarroja es la *sierra de la Murada*, y en La Murada la denominan *sierra del Agudo*.

En la parte de la sierra perteneciente al término de Orihuela, la mayor parte de los topónimos hacen referencia a formas de relieve muy abruptas, como ejemplo:

Sierra del **Cuchillo**. Según el DRAE es un utensilio formado por una hoja de metal afilada por un solo lado y con mango, que se usa para cortar. Para J. Corominas viene del latín *CULTELLUS* 'cuchillito', diminutivo de *CULTER* 'cuchillo', 'reja

del arado'. Hay variantes de significado. La Academia define "montaña escarpada en forma de cuchilla" sin localizar. *Pi-chardo*, "montaña o altura escarpada, curva y afilada".

Peña **Lisa**, se aplica a la superficie que no tiene asperezas, salientes ni arrugas. También se aplica al objeto o a la superficie sin adorno ni decoración (DRAE).

Cerro del Agudo. Cerro 'elevación natural del terreno, de poca altura y aislada' (DRAE). Para J. Corominas, "lomo espinazo, pescuezo de los animales, en particular del toro", es una elevación de tierra aislada menos considerable que una montaña, del latín *CIRRUS* 'rizo, capote, crin'. **Agudo**, 'que termina en punta afilada' (DRAE). Para J. Corominas procede del latín *ACUTUS*, participio pasivo de *ACUERE* 'aguzar'.

Cuerda de la Murada. 'Cima aparente de las montañas'. En geomorfología, *cuerda* es una 'divisoria de aguas' (DRAE).

En todo el Campo de la Murada la mayor parte de la toponimia existente está en relación con los parajes, los barrios o núcleos de población menores y con las casas. Todos reciben el nombre, apellido o apodo de sus propietarios, excepto *Lo Salar*, *La Senal* y el *Mojón Blanco*.

2. CAMPO DE LA MATANZA

La partida o pedanía de La Matanza se encuentra situada entre Benferri por el norte y la sierra de Orihuela por el sur. Esta partida forma una suave pendiente o glacis desde la sierra de Orihuela hasta el río Chicamo o rambla de Abanilla.

En toda esta zona, prácticamente llana, sobresalen algunos cabezos, del mismo modo que hay que destacar que todos los barrancos de la sierra de Orihuela acaban en ramblas que confluyen al río Chicamo. En esta partida el hábitat es muy disperso y cercano a las vías de comunicación. En cuanto al análisis toponímico de esta pedanía, comentaré los aspectos más representativos.

Rambla. 'Cauce con fondo plano y paredes abruptas que forman las aguas cuando llueve de forma torrencial' (DRAE). Las ramblas de esta zona tienen su referente toponímico relacionado con el hábitat más cercano, como la *rambla de los Venturas*, la *rambla de los Mateos* y la *rambla de los Mejías*. Las tres llevan sus aguas al río Chicamo o rambla de Abanilla.

Cabe destacar que, por su gran extensión, en el cabezo Ros encontramos otros tres barrancos cuya toponimia también hace alusión a apodos de los habitantes del lugar. Tenemos el *barranco del Cojo*, el *de los Manolillos* y el *del Señor*.

Raiguero. El nombre es muy común en la región de Murcia y con este se hace referencia a los piedemontes horadados de forma natural por las aguas de lluvia que discurren desde las cimas hasta el valle. En la *Enciclopedia de la Región de Murcia* (tomo 7, pág. 215) se define *raiguero* como "canal natural que se origina en la ladera de una elevación y por el cual discurren las aguas de lluvia". En esta región, reciben principalmente el nombre de *raigueros* las laderas de pendiente suave que dan al valle de la huerta del Segura y del Guadalentín.

Alberto Soto López (2002) dice que la palabra *raiguer* es una castellanización de la catalana *raiguer*, de raíz. *Raiguer* procede a su vez del latín *radix*, *radicis* 'raíz'. *Raig*, por su parte, tiene entre su amplio campo semántico el significado de 'chorro' (se dice en catalán *raig d'aigua* para indicar 'chorro de agua'). Efectivamente, atendiendo a la raíz de la palabra, *raiguer* es la zona por donde discurren distintos chorros, barrancos, etc. de agua que está situado justo en la falda de la montaña, donde comienza la subida. En los alrededores de la sierra de Orihuela encontramos los *raigueros de la Matanza*, *de los Frailes*, *de Bonanza*, *de Levante* y *de Poniente*.

- Raiguero de **La Matanza**. Es uno de los topónimos más antiguos del término de Orihuela. En el *Libre dels repartiments* aparece como *el Camp de la Matanza*:

aquesta es una quadrella DCC at q son en dos logares es alsaber les CC at atinent de la rambla defavanella asi como comenta la rambla q u entra defortuna tro a una fieta depedra qes en mig-delapla. Etsón les dc at de estas, entre el cabezo de la Matanza y los cabezos de Abanilla (columna 227).

Para algunos investigadores, el topónimo *La Matanza* es anterior a la dominación musulmana, entre ellos encontramos a Mercedes Abad Merino (1994), que dice: "En la época prerromana, Asdrúbal fundó una guarnición de tierras oriolanas. Según una versión que data de los tiempos de Jaime I el Conquistador, el nombre Matanza tiene su origen en un litigio ocurrido du-

rante la dominación cartaginesa". El genérico *campo* aludiría así al lugar en el que luchan dos ejércitos, no al terreno de tierra de secano al que hoy día nos referimos.

- Raiguero de **los Frailes**. 'Hombre que pertenece a una orden religiosa, especialmente una orden mendicante' (*DRAE*). Para J. Corominas el vocablo está tomado de la lengua de Oc *fraire* 'hermano', y éste del latín *FRATER*, IS. Estas tierras pertenecían a la orden religiosa de los dominicos, que tras la desamortización de Mendizábal, como otras muchas, pasaron a manos del Estado para posteriormente subastarlas.
- Raiguero de **Bonanza**. 'Prosperidad o buena situación' (*DRAE*). Para J. Corominas, viene del latín vulgar *bonacia*, alteración del latín *MALACIA* 'calma chicha, bonanza', debida a *BONUS* 'bueno' por haberse tomado *MALACIA* por un derivado de *MALUS*; en realidad *MALACIA* procedía del griego *malaxia* 'blancura, flojedad', derivado de *malaxós* 'blando'. Los autores de la Academia Italiana han opinado posteriormente que *bonaccia* es un derivado puramente italiano de *BUONO* 'bueno'. *Bonanza* se refiere a que sus tierras son muy ricas y aptas para la agricultura.
- Raiguero de **Levante** y de **Poniente**. Ambos hacen referencia a los puntos geográficos donde se encuentran situados.

3. SIERRA DE ORIHUELA

La sierra permotriásica de Orihuela es un gran macizo que emerge en el llano aluvial. Su cima más alta es la Peña de Orihuela, con 633 m de altitud. Tiene un gran número de topónimos, de los cuales me limitaré a analizar los genéricos y algunos de los topónimos, comenzando por los puntos más altos hasta llegar a los más deprimidos:

Peña. 'Piedra grande que se encuentra en estado natural, o que ha sido trabajada por el ser humano' (*DRAE*). Según J. Corominas, procede del latín *PINNA* 'almena', también 'pluma', y se ha utilizado en muchos textos literarios tempranos desde el siglo XI. También puede proceder de *PENNA* 'cumbre, cima'. En la sierra de Orihuela encontramos el topónimo *peña de Orihuela*, que se refiere al punto más alto de la sierra, con

633 m de altitud. Esta peña tiene forma de nave, hecho que hace que los habitantes de la umbría la denominen *La Naveta*. En cambio, los de la solana la llaman *peña de Orihuela*.

Leja. Se trata de un murcianismo, que significa según el *DRAE* "Vasar, anaquel.- Poyo o anaquelería de ladrillo y yeso u otra materia que, sobresaliendo de la pared especialmente en las cocinas, despensas y otros lugares semejantes, sirve para poner vasos, platos, etc.". J. Corominas dice que es una palabra muy usada en la zona de Almería, Murcia y la Vega Baja. Significa 'balda o vasar', en general es cualquiera de los estantes o poyos de una estantería, pero sobre todo de la despensa de la casa. La definición de *leja* como accidente geográfico sólo la he encontrado en Corominas (1980-1988), que la define como "porció de roca planera que surt lateralment d'un cingle i per la qual poden passar els isards, però difícilment les persones".

En la sierra de Orihuela, el topónimo *leja* se utiliza en aquellas zonas de la sierra muy escarpadas, donde no se puede acceder, y en el caso de conseguirlo es muy difícil salir de ese lugar. Encontramos el topónimo *lejas del Pino* cerca del linde con Murcia; *lejas del Puerto*, cerca del paso del barranco de la Baronesa y La Aparecida; además de la *leja de Millamón*, las *lejas de Lodroño*, la *leja Verde* y la *leja de Coral*, todas ellas en la solana de la sierra mirando hacia La Aparecida.

Quijar. 'Quijada, muela. Cerro escarpado, alto y con cima plana, de poca extensión' (*DRAE*). Encontramos dos topónimos: por un lado, el *quijar de la Vieja* en la parte más elevada del raiguero de Poniente, y por otro, el *cabezo de la Muela*, que se adapta perfectamente a esta definición. En el cabezo de la Muela encontramos una cruz de hierro de unos ocho metros de altitud que se divisa desde todo el llano aluvial, cuya construcción es de principios del siglo xx.

Canto. 'Piedra de pequeño tamaño, más o menos desgastada por el choque contra las rocas, que se encuentra en las orillas del mar, en los cauces de las corrientes de agua y que forma parte de ciertas rocas sedimentarias de origen detrítico' (*DRAE*). Encontramos dos topónimos con la palabra *canto*. Los *cantos Gordos* se localizan en el barranco de los Calderones, en el Raiguero de Levante, y recibe el topónimo de *Gordo* por el gran tamaño de las rocas desprendidas de la

sierra. *Canto Forat*, un topónimo evidentemente catalán, que en castellano significa 'agujero, orificio'.

Collado. 'Elevación natural del terreno, de poca altura y bordes suaves. O depresión suave del terreno por donde se puede pasar fácilmente de un lado a otro de la sierra' (*DRAE*). Para J. Corominas, procede del latín *collis*, que significa 'paso bajo entre dos cerros por el cual se pasa de un lado a otro de una sierra'. Su significado es el mismo en todas partes. Encontramos tres collados: el *de la Peña Blanca*, que une el Raiguero de Poniente con Lo Marqués por el barranco de los Mojones; el *collado de las Balsitas*, que une el barranco de la Baronesa con el Raiguero de Levante, y, por último, el *collado Oriolet*, topónimo que procede de la época de la Reconquista. El sufijo *-et* es un diminutivo valenciano y *oriol* es un ave de unos 25 cm de longitud de plumaje amarillo, pico curvado hacia abajo y cola y patas negras. Lo más significativo es que el oriol es el símbolo del escudo de Orihuela.

Recorral. Palabra compuesta por el prefijo *re-*, que entra en la formación de palabras con el significado de intensificación o énfasis, y el sustantivo *corral* 'lugar cerrado y descubierto que sirve para guardar el ganado' (*DRAE*). J. Corominas lo define como 'recinto para pelear o para encerrar ganado', 'sitio cerrado y descubierto junto a una casa o dentro de ella'. Quizá venga del latín vulgar *currale*, en el sentido de 'circo para carreras' o de 'lugar donde se encierran los vehículos', derivado del latín *carrus* 'carro'. Este nombre aparece en distintos lugares de la Vega Baja, y hace referencia a lugares estrechos, abruptos y sin salida, donde los pastores guardaban o dejaban pastar al ganado sin que éstos pudiesen escapar. En la sierra de Orihuela encontramos *El Recorral*, *recorral del Barranco Miguel*, *recorral de los Hornos* y el *barranco del Recorral*.

Barranco. 'Hondonada profunda hecha en la tierra, generalmente por una corriente de agua' (*DRAE*). J. Corominas opina que es sin duda prerromano, que procede del latín *barrancos* y que se utiliza en todas las épocas. En la sierra de Orihuela he localizado el nombre de 71 barrancos y los he clasificado lingüísticamente en seis grupos:

- El más numeroso, compuesto por 22 barrancos, es el relacionado con aspectos orográficos o geográficos en general: *Mojones*, *Cerrado*, *Serretilla*, *Arenales*,

Colorado, Sendas, Senda Larga, Oscuro, Sin Salida, Muela, Cantos, Fuente, Siete Casas, Cortado, Cueva Redonda, Mortero, Hoyos, Covachones, Cuerda, Raja del Colorado, Recorral y dos topónimos *barranco de los Calderones*, situados cada uno en un lugar distinto de la sierra.

- El segundo grupo está compuesto por topónimos relacionados con el hábitat y son nombres de personas, apellidos o cualidades de las personas. En total lo forman 21 barrancos: *Vieja, Machos, Mancheños, Baronesa, Miguel, Fenoll, Pachecos, Gil, Sevas, Chinchilla, Pina, Roca, Santiago, Peñalver, San Cristóbal, Tines, Pilines, Sanes, Tío Caralo, Castilla y Castillejo*.
- El tercer grupo está relacionado con la vegetación y está compuesto por nueve barrancos: *Hinojos, Acebuche, Higuera, Granado, Baladre, Sabinas, Paleras y Higuera Verdal*.
- El cuarto grupo es el relacionado con la fauna: *Burro, Vaca, Madriguera y Mulador*.
- En quinto lugar, los relacionados con algún oficio, como *Hornicos, Hornos y Minas*.
- Y, por último, un grupo sin especificar de barrancos que reciben el nombre del lugar donde se encuentran: *Cementerio, Muertos, Infierno, Castillo y Tres dedos*.

4. LLANO ALUVIAL

Voy a centrar principalmente el estudio toponímico del llano aluvial en la hidrografía:

Río Segura. Vocablo de sonido fuerte que no recoge el *DRAE*. Sí que admite, en cambio, los términos *surgente, surgidor y surgiente* (que surge), y su infinitivo *surgir* (brotar agua).

Azud. 'Presa hecha en el río, a fin de tomar agua para regar y otros usos' (*DRAE*). Según J. Corominas es una 'presa para tomar agua de los ríos', 'rueda hidráulica que sirve para el mismo efecto'; procede del árabe *sudd* 'obstáculo, obstrucción', 'presa', del verbo *sadd*, 'cerrar'. Aparece por primera vez en los textos del siglo XII. En el término municipal de Orihuela encontramos cuatro azudes:

1) Azud de las **Norias**. 'Máquina con la que se saca agua de los ríos para regar los campos. Es una gran rueda afianzada por el eje en dos fuertes pilares, la cual, movida por

el impulso de la corriente, da vueltas y arroja el agua a la acequia' (*DRAE*). Para J. Corominas es una alteración del antiguo (*a*)*nora* por influjo de *acenia* y *acequia*, (*a*)*nora* viene del árabe *naura*, derivado de *nácar* 'gruñir'. Los primeros documentos con la palabra *noria* aparecen en el siglo XII.

Este azud es el primero, y se encuentra a la entrada del río en Orihuela, procedente de Murcia. En su margen izquierda se encuentra la *noria de Pando* o *Cobos*. En su margen derecha encontramos la *noria de Moquita*; su origen etimológico no se sabe, pero es un nombre evidentemente musulmán, ya que aparece por primera vez este topónimo en el *Libre dels Repartiments de Oriola*, de 1310 (columna 285). Otros topónimos relacionados con la azud de las Norias, son:

Acequia. 'Zanja o canal por donde se conducen las aguas para regar y para otros fines' (*DRAE*). Para J. Corominas, el origen etimológico de la palabra es el árabe *sâqiya*, participio activo del verbo *sâqâ* 'regar'; el primer documento donde aparece es del siglo XII.

- Acequia de **Alquibla**. 'Punto del horizonte o lugar de una mezquita hacia donde los musulmanes dirigen la vista cuando rezan', procede del árabe *gibla* 'el sur' y aparece documentado por primera vez en el siglo XIII en unas leyes de Alfonso X. Este topónimo aparece en el *Libre dels Repartiments de Oriola*. Todo nos hace pensar que el origen del topónimo es debido a que la acequia, durante su recorrido, sigue la línea recta en dirección hacia el este, donde se encuentra La Meca. Esta es la primera acequia de la margen derecha del río y tiene diversas arrobos que explicamos más adelante.

- Acequia de **Molina**. La acequia de Molina o de Santa Bárbara ya estaba construida en toda su extensión en la época de la Reconquista, pero regaba sólo 1.500 tahúllas (Rufino Gea 1903: 6). Su recorrido es corto, pero amplio. Riega las pedanías oriolanas de Desamparados, Arneva y Hurchillo. Toma el agua del mismo azud que la acequia de Alquibla, pero su construcción es posterior.

Arroba. 'Unidad de capacidad de líquidos, variable según las regiones' (*DRAE*). En el Bajo Segura, *arroba* es el equivalente a la hila o hijuela valenciana, término que expresa la unidad estándar para medir el agua en todo el reino de Valencia.

Etimológicamente, *hilo/a de agua* era utilizada en Al-Andalus. En un documento de 1223 que describe un conflicto de agua entre dos pueblos cerca de Morvedre, la unidad de medida que utilizaban es el *khait* (hila). Los topónimos de las arrobas de la acequia de Alquibla hacen referencia al paraje que riega. Tenemos la *arroba del Coronel, de los Palacios, Nueva de los Palacios y la arroba de los Saladares*, este último paraje aparece en el *Libre dels Repartiments* al citar a Arneva como: "Es a saber un loc de Saladar que es molto mala tra". (Columna 263)

2) Azud del **Molino** de la Ciudad. **Molino**. 'Máquina o mecanismo que sirve para triturar una materia para reducirla a trozos muy pequeños o a polvo' (*DRAE*). J. Corominas dice que viene del latín tardío *MONIMUM*, abreviación de *SAXUM MOLINUM*, 'muela'. Se utiliza en todas las épocas y es común a todos los romances de Occidente. Recibe el topónimo *molino* por la actividad industrial que ha desempeñado desde sus inicios a finales del siglo XVIII. Aunque siempre se ha dedicado a la mollienda, a principios del siglo anterior se utilizó hasta la década de los cincuenta como fábrica de luz para abastecer a las poblaciones de Callosa de Segura y Orihuela. Dejó de funcionar a mitad de los ochenta del siglo anterior. Su entorno conforma uno de los paisajes más bonitos del río en la comarca. Tanto el azud del Molino, como el de las Norias, tras el nuevo encauzamiento del río a principios de la década anterior, han quedado fuera del recorrido del nuevo cauce.

De este azud del Molino de la Ciudad toma el agua la acequia de **los Huertos o de Molins**. Riega las tierras del sur de la ciudad y las pedanías de Correntías y Molins.

La mayoría de los topónimos de las 14 arrobas que encontramos en su recorrido hacen alusión a los propietarios de las tierras que riegan, a su condición social o al tipo de vegetación que tenía la arroba. Entre los nombres que hacen alusión a la vegetación encontramos las arrobas *del Regaliz, de la Palmera, del Olmo, del Álamo y de las Viñas*. Las que hacen referencia al nombre de las personas que poseen las tierras o a su condición social son las *de Gregorio Masquefá, de Miguel Ruiz, de Amorós, de Cascante, de las Viudas y del Marqués*. Los topónimos de las tres restantes arrobas son muy variados, así tenemos la *arroba de Pálmos*, que se refiere a un sistema de medición, la *arroba del Soto*, porque es la más cercana a la orilla del río, y por último, la *arroba de la Caseta*.

3) Azud de **Almoradí**. Término procedente del árabe *Al-Muwalladín*, Muladíes, 'los conversos al Islam'.

- Acequia de **Almoravit**. v Relativo a una antigua dinastía musulmana que reinó en el norte de África y en la Península Ibérica durante la segunda mitad del siglo XI y primera del siglo XII' (*DRAE*). Según J. Corominas "integrante de un imperio marroquí que dominó la España musulmana en la primera mitad del siglo XII", del árabe *murabit*, 'ermitaño, devoto'. Esta acequia riega el pequeño paraje de los Huertos, a las afueras de Orihuela. Ambos topónimos aparecen en el *Libre dels Repartiments* haciendo referencia a la vocación agrícola de las tierras, ya que dada su riqueza son las primeras que se reparten en la huerta de Orihuela (columnas 1 y 2).

- Acequia del **Escorratel**. Topónimo que aparece en el *Libre dels Repartiments*, escrito como "descorratelyl" (columna 78). Esta acequia riega toda la pedanía del Escorratel y parte de las tierras de Redován, donde finaliza su recorrido.

- Acequia **Vieja** de Almoradí. Se le denomina *vieja* porque de las dos que discurren por el término de Almoradí esta es la más antigua. **Vieja** 'que existe desde hace mucho tiempo' (*DRAE*). Esta acequia es la tercera que toma agua del azud de Almoradí, es la más larga y riega las tierras de la Campaneta, San Bartolomé, Rafal, Cantalobos, y la huerta de Benejúzar.

4) Azud de **Callosa**. Es citado por varias fuentes árabes como "Calyusa" o "Qalyusa", nombre preárabe de Callosa, seguramente en relación con una vía empedrada.

La acequia Mayor de Callosa es tal vez la más antigua de la Vega Baja. El geógrafo árabe-almeriense Al-Udri, hacia mediados del siglo XI, describe el sistema de irrigación del río Tudmir (o parte de éste) de esta manera:

Después los habitantes de la ciudad de Orihuela empiezan a sacar una acequia de este río de sus tierras (de sus parajes), hasta que termina (la acequia) hacia un lugar llamado Al-Qatrullat (Catral, se refiere por tanto a la acequia mayor de Callosa por tanto la más antigua de la Vega Baja). El largo y amplitud de esta acequia es de 28 millas. Y se termina el sistema de aguas a un distrito que se llama Al-Muwalladín (Almoradí) y a una alquería que se llama (Al-Yazirah).

Es la acequia de mayor longitud de la comarca y la que más tahúllas riega, alrededor del 45% del total de las tierras de regadío tradicional de la Vega Baja.

A su paso por el término municipal de Orihuela encontramos ocho arrobos, entre las que destacamos la *arroba del Toranger*, topónimo que llama la atención por su origen valenciano. La *arroba de Montblanc* riega las tierras de uno de los caballeros que participaron en el reparto de tierras después de la Reconquista, como lo atestigua el *Libre dels Repartiments*. Y, por último, la *arroba de Alginet*, que debe su nombre a una antigua alquería localizada entre Almoradí y Benejúzar, siguiendo el texto del *Libre dels Repartiments*, corresponde a la segunda cuadrilla del primer reparto y dice: "Esta es laquadrella dalgenet et..." (columnas 19, 53 y 152). En la actualidad la alquería no se ha localizado pero se mantiene el topónimo *arroba*.

5. TORREMENDO

5.1. Hidrografía

Barranco. El genérico barranco está analizado en la sierra de Orihuela. En la pedanía de Torremendo encontramos diez nombres de barrancos que se refieren a elementos distintos. En primer lugar, cuatro hacen referencia a aspectos físicos del relieve: *barranco Hondo*, *de las Cuevas*, *Ancho* y *de las Pozas*. Otro grupo recibe el nombre por el tipo de vegetación que posee, como el *barranco del Zarzal*, *del Baladre* y *del Pino*. Otros dos lo reciben por la fauna predominante: *barranco de los Cuervos* y *barranco de los Zorreros*. Y, por último, *barranco del Sordo*.

Rambla. 'Cauce con fondo plano y paredes abruptas que forman las aguas cuando llueve de forma torrencial' (DRAE). Para J. Corominas, 'lecho natural de las aguas pluviales', del árabe *rāmla* 'arenal'. El primer documento se cita en Murcia hacia el siglo XIII, el genérico es muy utilizado en todo el Levante.

- Rambla del **Derramador**. 'Hacer que salga un líquido o una sustancia disgregada del recipiente que lo contiene y se esparza' (DRAE). J. Corominas opina que viene de un latín vulgar *DIRAMARE* 'separarse las ramas de un árbol' de donde 'dispensar, desparramar' y des-

pués 'verter, derramar', derivado de *RAMUS* 'rama'. La acción corriente en castellano antiguo es 'dispersar, desperdigar', o bien construido intransitivamente 'dispersarse, esparcirse'. Los primeros documentos son del siglo XIII. La rambla del Derramador es la mayor de la margen derecha del río. Nace en la sierra de Escalona, a los pies del pico Alcor, y recibe el nombre de *rambla de Alcoriza*. En la parte oriental aparece la rambla de la Almazarica, ambas se unen en el paraje de Lo Belmonte. A partir de aquí recibe el nombre de *Arroyo Grande* hasta el embalse de la Pedrera, a partir del cual cambia el nombre por el de *rambla del Derramador*. Esta rambla pasa junto a Jacarilla, donde vierte sus aguas al río Segura.

- Otras ramblas de esta partida son las *de San Onofre*, *del Estrecho*, *del Pon*, *de los Llores* y la *rambla Salada*.

Fuente. Genérico analizado en el apartado dedicado a la sierra de Orihuela. En esta zona encontramos cuatro fuentes.

- Fuente **Ordera**. 'Tordera, tordo, nombre común que se da a los pájaros passeriformes de color oscuro y pico delgado y negro como el mirlo o el ruiseñor' (DRAE). Para J. Corominas viene del latín *TURDUS*, conservado en todos los romances de occidente y utilizado en todas las épocas. En *Tordera* es un topónimo que aparece en los anales oriolanos, situado en la raya entre Murcia y Orihuela en el año 1441, que dicen: "primeramente que de allí donde es definida la partición de la huerta, vaya línea hasta el portichuelo de En Tordera y allí se haga mojón, quedando la fuente para Orihuela. Y allí a Fuente Amarga ...". Llama la atención como en el transcurso del tiempo desaparece la *t*.
- Fuente **Amarga**. 'Que tiene sabor áspero, fuerte y algo desagradable' (DRAE). Según J. Corominas viene del antiguo *amaro*, alterado por influjo del verbo *amar*; *amaro* viene del latín *AMARUS*. Como hemos visto anteriormente este topónimo aparece por primera vez en el siglo XV.
- Las otras dos fuentes son la *del Piojo* y la *de Don Juan*. Estas cuatro fuentes eran utilizadas como abrevaderos por los ganaderos de las vías pecuarias que recorrían esta

zona. La fuente del Piojo desapareció por un corrimiento de tierras en la riada de 1987.

Cañadas. Existen multitud de cañadas en esta zona y en el resto del término municipal de Orihuela. Por lo extenso del trabajo no haré mención a ninguna, ya que requeriría un estudio minucioso y amplio, que tal vez realice más adelante.

5.2. Orografía

Sierra. 'Alineación de montañas con cimas no muy altas y con pocos kilómetros de longitud, especialmente cuando el resultado es un plegamiento geológico' (DRAE). Para J. Corominas, viene del latín *SERRA* 'sierra de aserrar'. Los primeros documentos donde aparece como 'línea de montañas' son del siglo x, aunque es una palabra que se utiliza desde la época de los griegos con el significado de 'sistema montañoso'.

- Sierra del Cristo. Es la primera alineación montañosa procedente de la vecina sierra de la Cresta del Gallo de Murcia.
- Sierra del Piojo. Está a continuación de la anterior. En ésta diferenciamos tres sectores: *El Serretón* (sierra o cordillera de poca extensión), *La Serreta* (diminutivo de sierra) y, como curiosidad diré que, al finalizar la sierra, ésta se cierra en forma de semicircunferencia elevada, que los lugareños denominan *El Pulpito*.
- Sierra del **Pino**. 'Árbol resinoso de tronco fuerte y rugoso, con las hojas estrechas en forma de aguja, cuyas semillas (piñones) se encuentran en el interior de una formación lechosa' (DRAE). Según J. Corominas, viene del latín *PINUS* i los primeros documentos donde aparece son de la segunda mitad del siglo xii. Es de uso general y común en todos los romances. Debe su nombre a la gran cantidad de este tipo de arbolado que existe en esta pequeña sierra.
- Sierra de **Pujálvarez**. Topónimo que en textos del siglo xiv aparece como *Puig dels arbres*. Su cota máxima de altitud es la cima del Cejo, con 339 m. **Cima**, 'parte más alta de una montaña' (DRAE). **Cejo**, 'corte vertical y profundo del terreno' (DRAE).
- Sierra de **Escalona**. 'Distribuir una cosa en el tiempo o en el espacio de una manera ordenada y sucesiva' (DRAE). Su cima más alta es El Alcor, 'colina, elevación natural

del terreno de poca altura y bordes suaves' (DRAE). Según Corominas, significa 'colina' i viene del árabe *gûr*, plural de *gâra*; los primeros documentos corresponden al siglo x.

El topónimo *Alcor* es muy utilizado en esta zona. Además del mencionado anteriormente, la población de San Miguel denomina *Los Alcores* a las últimas estribaciones de la sierra de Escalona. A los pies de la cima del Alcor nace la rambla de Alcoriza.

Dehesa. 'Tierra acotada y sometida a custodia, por lo general destinada a pastos' (DRAE). Para J. Corominas, 'tierra destinada a pastos', del latín tardío *DEFENSA*; en la edad media 'prohibición' porque la dehesa está comúnmente acotada. Primer documento en el siglo x.

- Dehesa de **Pinohermoso**. Debe su nombre a que las tierras que comprende esta dehesa pertenecían a uno de los linajes más importantes e influyentes de Orihuela en el siglo xix, que adquirió gran poder durante el reinado de Isabel II.
- Dehesa de **Campoamor**. El topónimo *Campoamor* apareció a finales del siglo xix y se debió a que toda esta dehesa pasó a ser propiedad del político y poeta asturiano D. Ramón de Campoamor. Logró su propiedad a través de su esposa, que la heredó de su padre, y éste la adquirió tras la desamortización de Mendizábal.

Partidas. 'División territorial de carácter agrario que tiene vigencia particularmente en la región valenciana' (DRAE). Según J. Corominas, del latín *PARS-TIS*, de uso general en todas las épocas y común a todos los romances.

Toda esta área morfológica, que comprende desde el llano aluvial hasta la sierra de Escalona y de Fuente Amarga hasta Lo Mate (entre Almoradí y Benejúzar), es muy rica en toponimia. Las tierras que la forman eran de secano, existía un hábitat disperso, en el que cada finca tenía su casa o alquería y su nombre. La relación de topónimos es muy variada; destacan los que hacen mención de la insalubridad del terreno, no apto para el cultivo. Entre ellos destacan: *Peñón*, *Cuesta*, *Loseta*, *Bermeja*, *Montejano*, *Asomada*, *Tollo*, *Saladares*, *Pesquera*, *Saló*, *Poso*, etc. Si observamos casi todos los topónimos analizados se refieren a tierras de muy mala calidad y de gran

impermeabilidad, donde hasta hace poco tiempo era muy difícil subsistir. El topónimo que resumiría todo lo anterior es el de **Hambre Viva**.

6. COSTA DE ORIHUELA

Esta unidad morfológica comprende desde la sierra de Escalona hasta el mar Mediterráneo.

Orografía

Desde la sierra de Escalona hasta el mar apenas hay accidentes montañosos importantes, lo único a destacar es la presencia de gran cantidad de lomas. Los nombres de estas lomas están referidos a accidentes geográficos: *loma Larga, de la Barca, de las Crujías, del Cortado y de la Mina*; a la presencia humana: *loma de la Ballesta, loma de lo Sastre*, y también hay otras cuyo origen es muy variado, como la *loma de las Veletas, de Muñino, del Ventorrillo y de las Madroñelas*.

HIDROGRAFÍA

Entre los barrancos encontramos los relacionados con la fauna: *barranco del Lobo* (existen dos con el mismo nombre en esta zona) y *barranco del Toro*; relacionado con la vegetación está el *barranco del Granado*; relacionados con la presencia humana, *barranco del Garbanzuelo* y el *barranco de Rubio*; relacionados con el relieve, *barranco de los Menores* y el *barranco Hondo del Puntal*; otros como el *barranco de la Estaca* y el *barranco de Muñino*. La gran mayoría de estos barrancos vierten sus aguas al río Nacimiento.

Parajes

El Convento. 'Edificio situado generalmente en una población, donde vive una comunidad de religiosos' (DRAE). Este topónimo es uno de los más antiguos de la comarca. El convento fue creado en el siglo ^{xv} por los dominicos, en el lugar donde existía desde el siglo ^{xiv} una ermita dedicada a San Ginés. Años más tarde pasó a cargo de Orihuela, que lo cedió a los frailes mercenarios. Durante los siglos ^{xvi} y ^{xvii} se conoce esta zona como San Ginés. Con la desamortización de Mendizábal las tierras pasaron al Estado y se fueron vendiendo. El topónimo comenzó a utilizarse menos y en la actualidad está casi extinguido, conocido sólo por los mayores de la zona.

Campoamor. Topónimo que aparece a finales del siglo ^{xix}. Tras la desamortización de Mendizábal todas las tierras que comprendían el Convento pasaron a D. Guillermo Maclure, suegro del poeta y político D. Ramón de Campoamor. Las más cercanas a la costa se denominaban *Matamoras*, que también fueron adquiridas por él. Matamoras y la dehesa de San Ginés acabaron llamándose *dehesa de Campoamor*, que es como se le conoce en la actualidad.

La peña del Águila de Abajo. Tanto el genérico *peña* como el topónimo *águila* ya han sido analizados con anterioridad. En este paraje lo más llamativo es la aparición del nombre **Gollizno**, 'garganta, cualquier estrechura de montes, ríos u otros parajes' (DRAE). En toda la comarca sólo aparece localizado aquí: en la zona sur, entre Pilar de la Horadada y Orihuela, aparecen el *Gollizno de los Luises* y el *Gollizno de los Gamones*. Asimismo en el término de San Miguel de Salinas, en el paraje de Lo Sinerio, aparecen los golliznos *de Muchao-liva, de Salzaparrilla, de la Higuera, de los Gavilanes, del Aljibe, de lo Hita y del Viento*.

El resto de los parajes se pueden agrupar de la siguiente manera:

- Vegetación: *La Mimosa, La Ciñuelica, Los Pinos y La Bojosa*.
- Relieve: *El Puntal, Tierras Nuevas, Tierras Fuertes, La Cuerda y La Morra*.
- Hidrografía: *la Zenia, los Chorradores y los Barrancos*.
- Presencia humana: *Hacienda Vieja, Las Filipinas, El Garbanzuelo, La Chismosa, La Campana, La Mosca, La Regia, La Fraela y la Hacienda de la Costa*.

Litoral marítimo

Punta Prima. Punta: 'lengua de tierra alargada, baja, y de poca extensión que entra en el mar' (DRAE). Según J. Corominas, del latín PUNCTUM 'punzada, herida de punta', 'punto, señal minúscula', derivado de PUNGERE, aparece en todos los tiempos. Punta, 'punzada' del mozárabe, 'extremo de una cosa, especialmente si es agudo'. **Prima:** etimológicamente, voz patrimonial del latín PRIMA, femenino de PRIMUS 'primero'. El topónimo *prima* es una disminución o acortamiento de *primera*. **Primera:** 'que ocupa el lugar número uno en una serie ordenada' (DRAE). Etimológicamente procede del latín

PRIMARIUS 'de primera fila'. El topónimo *punta Prima* aparece por primera vez en un mapa del Reino de Valencia de 1614.

Puntal. 'Elevación o prominencia de un terreno, que forma como punta' (DRAE). Para J. Corominas viene de *punto*, del latín PUNCTUM, derivado de PUNGERE. Es una palabra de muchos significados, uno de ellos es 'prominencia de un terreno'. Encontramos en la costa oriolana el *puntal Blanco*, del *Cebo*, de la *Glea* y el *del Cuervo*.

La Testa. 'Extremo de un cabo o punta de tierra' (DRAE). Es un topónimo casi desaparecido que se refiere justo al punto más extremo del cabo Roig que entra en el mar.

Cabo. 'Lengua de tierra que entra en el mar' (DRAE). Para J. Corominas viene del latín CAPUZ 'cabeza'. El primer documento en el que aparece es del siglo x. Las diversas acepciones castellanas proceden todas fácilmente de la latina 'extremo de una cosa', 'lengua de tierra que penetra en el mar'. En el litoral oriolano encontramos:

Cabo **Peñas.** 'Piedra grande que se encuentra en estado natural o que ha sido trabajada por el ser humano' (DRAE). Según J. Corominas procede del latín PINNA y en el siglo xi ya aparece como *penna* 'cumbre, cima'. Este cabo se localiza en el paraje de la Mosca, al sur de Punta Prima.

Cabo **Roig.** Es de los pocos topónimos que ha conservado el nombre en valenciano. Se denomina *roig* por el color característico de los materiales que forman el lugar. Resulta llamativa la transcripción fonética, ya que en valenciano se pronuncia [róɣ]; en cambio, en la comarca se ha castellanizado, pronunciando cabo [rój]. La mayoría de los topónimos de salientes de la costa han desaparecido y los únicos que en la actualidad se mantienen son punta Prima y cabo Roig.

Playa. 'Extensión casi plana, formada por arenas o piedras que está en la orilla del mar, de un río o de un lago' (DRAE). J. Corominas dice que viene del latín tardío PLAGIA, y éste probablemente del griego *playia* 'lados, costados', de ahí pasó a 'ladera' y luego a 'costa marítima'. El primer documento donde aparece *playa* es del siglo xiv. En la cartografía oficial aparecen las *playas de Punta Prima*, de la *Mosca*, de la *Glea* y *playa del Barranco Rubio o de la Fuente de la Gota*. Para la mayoría de la población de la zona, las dos primeras son muy

conocidas, en cambio los topónimos de las tres últimas se resumen con el nombre de *playa de Campoamor*.

Playa de la Glea. 'Greda, arcilla arenosa, por lo común de color blanco azulado que se usa principalmente para desangrar los paños y quitar manchas' (DRAE). J. Corominas le atribuye el significado de 'arcilla arenosa de color blanco azulado', del latín CRETA. En Almería y sur peninsular reemplaza en el uso popular a *arcilla*, palabra desusada en otras zonas, allí suele pronunciarse *grea*. En nuestra comarca, además de perderse la *d* intervocálica, aparece un cambio de consonante de *r* a *l*. La *glea* se utilizaba no hace mucho tiempo para la limpieza de utensilios de cocina.

Cala. 'Parte pequeña del mar que entra en la tierra y suele estar rodeada de rocas' (DRAE). Para J. Corominas es una 'ensenada pequeña', voz común del catalán, la lengua de Oc y el italiano, de origen seguramente prerromano, de una lengua anterior al celta y al íbero. Aparece por primera vez en el siglo xv. En la costa de Orihuela encontramos la *cala de la Mosca*, que en la actualidad conserva su topónimo. La *cala de las Estacas*, sólo conserva su nombre de manera oficial, pero todo el mundo la conoce como *playa Flamenca*, topónimo que apareció en la década de los ochenta del siglo anterior. Los nombres de la *cala Cerrada* y la *cala del Bosque*, igual que la anterior, sólo se conservan oficialmente; la primera es conocida popularmente como *cala Chica o Pequeña de la Zenia* y la segunda como *playa de la Zenia*. La *cala Capitán*, en cambio, conserva su nombre original. Los nombres de *La Caleta* y la *caleta de la Glea* tampoco se utilizan, en su lugar se denominan *playa de Cabo Roig*, la primera, y *playa de Campoamor*, la segunda.

Isla. 'Porción de tierra que está rodeada de agua por todas partes' (DRAE). Para J. Corominas viene del latín INSULA, se emplea en todas las épocas y es común a todos los romances.

- Isla del **Carmen.** Es la única isla que existe en el término de Orihuela. Se trata de un pequeño islote que se localiza en la *cala Capitán*. Hasta hace 10 años estaba separada de la tierra a unos 20 m de distancia y para llegar allí había que ir nadando, pero hoy día está unida a la playa. En la actualidad nadie la conoce por isla del Carmen, ya que popularmente se llama *isla Capitán*.

- Isla del **Escullano**. Palabra compuesta del sustantivo *escull* y el sufijo *-ano*. **Escull**, 'escollo, peñasco a flor de agua o que no se descubre bien' (*DRAE*). Para J. Corominas, *escollo* ha sido tomado del italiano *scoglio*, procedente del dialecto de la Liguria; el catalán *escu-ll*, procede de un latín vulgar *SCOCLU*, variante inexplicada del latín *SCOPULUS* 'peña', 'peñasco', 'escollo'.

BIBLIOGRAFÍA

- ABAD MERINO, Mercedes (1994): *El cambio de la lengua en Orihuela. Estudio sociolingüístico-histórico del siglo XVII*, Caja Rural Central.
- BELLOD, Mosén Pedro (2001): *Anales de Orihuela I, II*, editado por Juan Torres Fontes, Instituto Alacantino de Cultura Juan Gil-Albert / Real Academia Alfonso X el Sabio, Murcia.
- CANALES MARTÍNEZ, Gregorio (1995): *El Bajo Segura. Estructura espacial, demográfica y económica*, Universidad de Alicante.
- COROMINAS, Joan (1984): *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, Gredos.
- (1980-1988): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Curial, Barcelona, 8 vols.
- DE GEA CALATAYUD, Manuel (1997): "La formación y expansión decisiva de la huerta de Murcia-Orihuela: un enfoque desde la perspectiva de la Orihuela musulmana (s. VIII-XIII)", *Alquibla*, n° 3, pág. 155-200.
- Diccionari valencià* (1995), Generalitat Valenciana, Bromera.
- Diccionario de la Real Academia de la lengua española (DRAE)*.
- GALÁN PÉREZ, Manuel (1996): *Por tierras del aluvión*, Caja Murcia / Excma. Diputación Provincial de Alicante.
- GARCÍA PLASENCIA, Francisco Manuel (1994): *Pipirijate, remijónico de expresiones de la huerta de Almoradí y la Vega Baja*.
- GARCÍA SERRANO, Justo: *Vocabulario del dialecto murciano*.
- GEA, Rufino (1903): *La acequia de Molina*.
- GIL OLCINA y CANALES MARTÍNEZ (1998): *Residuos de la propiedad señorial en España. Perduración y ocaso en el Bajo Segura*, Instituto Alacantino de Cultura Juan Gil-Albert.
- Gran enciclopedia de la región de Murcia*.
- Gran enciclopedia Larousse* (1987): 24 vols.
- GUILLÉN GARCÍA, José (1999): *El habla de Orihuela*.
- Libre dels repartiments de les terres entre vehins de la molt noble y leal e insigne ciutat de Oriola* (1310): facsímil 2001, *Alquibla*.
- Proyecto de clasificación de vías pecuarias (Orihuela)* (1991): Conserjería d'Agricultura i Pesca, Generalitat Valenciana.
- RIVES GILABER, José María (1995): *Diccionario callosino (y de la Vega)*, Cooperativa Eléctrica Callosina.
- SOTO LÓPEZ, Alberto (2002): *Sustrato catalán en el habla del Bajo Segura*, Instituto Alacantino de Cultura Juan Gil-Albert / Ayuntamiento de Orihuela.
- VILLAR, Juan Bautista (1981): *Historia de la ciudad de Orihuela*, Patronato Ángel García Rigel, 6 vols.

CARTOGRAFÍA

- Planos de adaptación y revisión del PGOU de Orihuela. Escala 1:5.000. Publicado en mayo de 1988. Vuelo 1982.
- Planos parcelarios del Juzgado Privativo de Aguas de Orihuela. 1:3.000. 1943. Acequia Puerta de Murcia. Acequia de Noria de Pando. Acequia de Alquibla. Acequia de Molina. Acequia Los Huertos. Acequia de Almoravít. Acequia del Escorratel. Acequia Vieja de Almoradí y Acequia Mayor de Callosa.
- Planos parcelarios del Juzgado Privativo de Aguas de Orihuela. 1:5.000. Del año 1997 al 2006.
- Servicio Cartográfico del Ejército: *Mapa Topográfico Nacional* 1:50.000. Hojas 892 (Fortuna), 913 (Orihuela), 914 (Guardamar del Segura), 934 (Murcia) y 935 (Torrevieja).
- Institut Cartogràfic Valencià 1:10.000. CV-10 892 (3-1) Mina (El Cófer), 892 (3-2) Barbarroja, 892 (3-3) Los Vives, 892 (4-3) Ondique, 892 (3-4) Los Vives, 892 (4-4) Albaterra, 913 (2-1) Los Márquez, 913 (3-1) Benferri, 913 (4-1) Cox, 914 (1-1) Catral, 913 (2-2) Los Márquez, 913 (3-2) Orihuela, 913 (4-2) Callosa de Segura, 914 (1-2) Almoradí, 913 (2-3) Raiguero de Poniente, 913 (3-3) Arneva, 913 (4-3) Bigastro, 913 (3-4) Sierra del Cristo, 913 (4-4) Cabezo Gordo, 914 (1-3) Benejúzar, 914 (1-4) El Ventorrillo (Vistabella), 934 (3-1) Los Canónigos, 934 (4-1) Torremendo, 935 (1-1) San Miguel de Salinas, 934 (4-2) Sierra de Escalona, 935 (1-2) Las Filipinas, 935 (2-2) Tierras Nuevas (La Zenia), 935 (1-3) Los Torres (Río Seco), 935 (2-3) Campoamor y 935 (2-1) Salinas de Torrevieja.

LA TOPONÍMIA DELS TERMES GENERALS D'ORIOLA EN EL *LLIBRE* D'ANTONI ALMÚNIA (INVENTARI I CLASSIFICACIÓ)

Antoni Mas i Miralles
[Universitat d'Alacant / IIFV]

1. INTRODUCCIÓ

Aquest treball és complementari d'un altre publicat per aquest mateix autor i que porta per títol "L'antroponímia en un manuscrit oriolà del segle XVII".¹ Tots dos treballs s'han dedicat a l'anàlisi onomàstica del *Llibre de tots los actes, lletres, privilegis y altres provisions*, d'Antoni Almúnia, el primer dedicat a l'antroponímia i aquest segon, a la toponímia, com bé pot deduir el lector. El corpus d'on hem tret tot el material onomàstic prové d'un manuscrit oriolà de 1620, publicat recentment.² La redacció d'aquest *Llibre* és un encàrrec que el Consell oriolà fa al notari de la Sala, Antoni Almúnia, perquè fera un inventari de tots els documents administratius que hi havien arxivats. D'aquesta manera, el notari oriolà va recopilar tots els privilegis, acords del Consell, provisions, cartes i, fins i tot, a partir de la centúria setzena, aveïnament de la ciutat d'Oriola. Cronològicament la documentació que recull aquesta obra comprèn el període que s'estén entre la conquesta de Jaume I, el 1265, fins al 1620, any en què el notari oriolà donà per acabat el seu *Llibre*.

Actualment aquest manuscrit es troba a l'Arxiu Municipal de Múrcia, amb el títol de *Noticiero Oriolense (1303 a 1620)*. El document està enquadernat amb unes tapes modernes i que, amb prou seguretat, no són les originals, ja que, per una banda, el tipus de paper no correspon a l'utilitzat en el segle XVII i, per una altra, porten un títol en castellà i que no coincideix amb el que trobem en altres obres.³ Cal, doncs, pensar que les tapes originals es trobaven malmeses per l'ús o el temps i, per tant, es va decidir canviar-les per unes altres de noves, o bé que les tapes antigues del manuscrit foren estripades, per circumstàncies que ara desconeixem, i en el seu lloc s'agregaren aquestes actuals.

Aquest treball pretén fer una anàlisi toponímica referida als termes generals d'Oriola, un territori ben ampli que abraçava les terres que formen avui la comarca del Baix Segura més els termes de Favanella, actualment en la província de Múrcia, i el de Crevillent, municipi que ara pertany al Baix Vinalopó. La metodologia que hem utilitzat per a la realització d'aquesta anàlisi és com segueix. En primer lloc, hem fet un buidatge onomàstic del nostre corpus, a partir del qual hem aconseguit una base de dades amb uns 4.320 ítems entre els antropònims

1. Dins de les *Actes del XXXIII Col·loqui de la Societat d'Onomàstica*, Montblanc, 24 d'octubre de 2006, (en premsa).

2. *Llibre de tots los actes, lletres, privilegis y altres provisions del Consell d'Oriola*, d'Antoni Almúnia. L'edició i l'estudi introductori ha anat a càrrec nostre i s'ha publicat dins de la col·lecció "Fonts històriques Valencianes", núm 35, del Servei de Publicacions de la Universitat de València.

3. Per exemple, la *Gran Enciclopedia de la Región Valenciana* (1973), en parlar del notari oriolà, esmenta que aquest va deixar inèdit el *Llibre de tots los actes, lletres, privilegis y altres provisions*, títol que correspon, més o menys, al que recullen V. Ximenes i J. P. Fuster en les seues respectives obres.

i els topònims. Després de bandejar els ítems repetits, ens hem quedat amb un total de 2.141, dels quals 1.771 són antropònims i 370 són topònims. A continuació hem diferenciat, per un costat, els topònims generals, és a dir, els referits al regne de València, els de la resta de la corona aragonesa, els de la resta de l'Estat i els de l'estranger, que en són 134 en total; per un altre costat, els topònims referits a Oriola, que sumaven 236. D'aquests encara hem diferenciat els que assignem a la toponímia urbana, uns 49, mentre que els referits a la toponímia rural dels seus termes generals arribaven als 187.

Aquest treball, doncs, se centrarà en l'anàlisi d'aquests 187 topònims documentats. A continuació ens hem marcat dos objectius. En primer lloc, exposem el lema a partir del qual intentem assajar una anàlisi lingüística buscant l'etimologia del mot amb l'ajuda de l'obra de J. Coromines i del *Diccionari català-valencià-balear*, després hem intentat datar cada topònim comprovant si ja apareixia esmentat al *Llibre del repartiment*⁴ i, finalment, hi hem introduït la referència documental que apareix al nostre corpus. En segon lloc, hem intentat assajar una classificació lingüística dels topònims, a més d'una classificació semàntica dels lemes, per un costat, i també dels genèrics, per l'altre.

2. RECULL TOPONÍMIC

Allenya, canyada de: J. Coromines es refereix a la forma *Alenyà* com a mot de base grecoromana a diversos indrets de les terres catalanes. Es podria referir a l'arbust del mateix nom segons el *DCVB* o a un possible derivat del verb *allenyar*, 'proveir de llenya'. A favor d'aquesta darrera interpretació trobem avui una canyada de la Lenya, partida catalanoparlant de Favarella ja en terres del Carxe murcià. "Ytem, a 29 de juny, lletra de la ciutat, que la canyada de la Allenya és terme de Oriola".

Albatera: M. Asín pensa que és un arabisme que significa 'la senda'. J. Coromines, en canvi, rebutja aquesta procedència àrab i creu més aviat que prové del mossàrab amb el significat de 'paratge blanquínos'.

- **Albatera:** Vila de la comarca. "Ytem, a tres de agost [1439], es determinà en Consell que Al-

batera y los demás poble paguen lo terç de les fàbriques".

- **Albatera, punta de:** "Ytem, ordenà també que-s relleen los atalladors que atallen en la punta de Albatera".

Almodòvar: Nom de Guardamar durant l'època àrab.⁵ "Altres privilegis [1303] consedit per lo matex rey a la vila de Oriola ab la qual li donà per térmens a la dita vila a Favarella, Clevillent, Albatera, Coix y Almodòvar".

Albufera: Arabisme, 'estany o mar'.

- **Albufera:** "Ytem, dit dia [15 d'abril de 1566], determinà lo Consell que-s còrrega la Albufera".
- **Albufera, céquia de l':** "Ytem, a 27 de juliol [1530], lo Consell donà lisença a Jaume Roís, cavaller, per a mudar la céquia de l'Albufera".
- **Albufera, pont de la Céquia de l':** "En est any [1568] estan los capitols ab los quals se ha de fer lo pont de la Céquia de l'Albufera".
- **Albufera, aboquera de la Cequia de l':** "que la ciutat allargàs la aboquera de la Céquia de la dita Albufera dins la mar".

Alcarchofetes, canyada de les: Possiblement el mot provinga del diminutiu plural de *carxofa* precedit per l'article àrab. M. T. Ferrer troba al *Llibre del repartiment* el topònim *Carxofar*. "A 22 de setembre [1603], fan gràcia al monestir de Nostre Senyora del Remey de la canyada de les Alcarchofetes".

Alcor: Nom d'un pujol de la serra de l'Àguila. "Redonda és de la boca de la Pinella a la escarelola de Pere Roís y al Alcor".

Algorfa, lloma de: J. Coromines parla d'un arabisme molt estès en la toponímia catalana amb el sentit de 'sala alta', mentre que el *DCVB* apunta la possibilitat d'un derivat de *garrofa*. M. T. Ferrer ja l'enregistra en el *Llibre del repartiment*. "...y al estany de les Salines per la lloma de Algorfa, lo camp de la Matança" [28 de setembre de 1439].

Almoradí: Vila de la comarca. M. T. Ferrer l'esmenta al seu treball sobre el *Llibre del repartiment*. El *DCVB* dóna com a etimologia 'el de Murad'.

4. Per a aquesta funció hem utilitzat com a base el treball de M. T. Ferrer (1988).

5. Amplieu la informació en l'aclaridor i interessant treball de J. D. Garrido (1999).

- **Almoradí:** "Ytem, dit dia [29 de juny de 1445], determinà lo Consell que Jaume Masquefa, señor de la Daya, se li diga que no perturbe als de Almoradí".
- **Almoradí, almarjal de:** "Ytem, dit dia [13 de febrer de 1435], lo Consell féu bovalar per a los bous de la llaurada lo almarjal de Almoradí".
- **Almoradí, céquia de:** "...està la sentència que los jurats de Oriola poden tancar les céquies de Callosa y Almoradí [...]. Publicada a dèset de juliol dit any" [1589].
- **Almoradí, pont de:** "Ytem, a dos de janer dit any [1485], es determinà en Consell que-s adobe lo pont de Almoradí".
- **Almoradí, universitat de:** "...està la sentència [...] entre la ciutat de Oriola y universitat de Almoradí sobre los càrrechs. A set de maig dit any" [1589].

Alquibla, céquia del: Aquest arabisme podria tenir el significat de 'sud', 'meridional', en referència a la seua situació. Aquest mateix topònim el trobem també al *Llibre del repartiment*. Avui encara és viu. "Ytem, a onze de febrer [1401], en Consell se determinà y es donà lisença que los porchs chichs ab ses mares vajan per la vora de la orta de la céquia del Alquibla en amunt".

Ambriol, canyades: Possiblement procedesca d'un nom de persona àrab en opinió de J. Coromines. "Ytem, a set de janer [1401], en Consell, dit any, es tractà que cometien als jurats per a que vesen los previletgis de Berthomeu de Riudolins en rahó de les canyades appel·lades Ambriol".

Arneba: Aquest topònim apareix al *Llibre del repartiment* segons el treball de M. T. Ferrer. Avui és el nom d'una partida oriolana. Desconeixem el seu significat i la seua procedència.

- **Arneba, acarp de:** "Ytem, que los pasos del camí de Urchello sien trencats y lo pont de la acarp de Arneba, lo qual pont sempre hés estat nomenat lo pont Trencat" [1462].
- **Arneba, partida de:** "Ytem, a 28 dies del mes de novembre [1582], es determinà en Consell [...] nomenaren elets per a la partida de Arneba a Joan Masquefa, cavaller, y Antoni Peres, ciutadà".

- **Arneba, pont de la Acarp de:** "Ytem, que los pasos del camí de Urchello sien trencats y lo pont de la Acarp de Arneba, lo qual pont sempre hés estat nomenat lo pont Trencat" [1462].

Asut: Arabisme, 'reclosa, sèquia d'un riu'.

- **Asut:** "Ytem, lletra, de dos de novembre [1549], sobre los ganados que havien pres en l'Asut, terme de Oriola".
- **Asut, partida de l':** "Ytem, a 26 de dembre [1568], es tingué Consell en lo qual es lixgué una lletra de Favarella sobre un carbó que les guardes havien pres en la partida de l'Asut".

Atalladors, senda dels: Segurament fa referència als encarregats d'observar i vigilar una zona o al camí per on passa aquest encarregat. "Ytem, a 20 de janer [1555], determinà lo Consell que los justícia e jurats trametesen gent a-dobar la senda dels Atalladors".

Banch de Ferrar, puesto del: En opinió de J. Coromines el mot *banc* sembla ser una alteració de l'originari *ban* amb el sentit de 'devesa muntanyenca'. Podríem pensar també en una relació amb el *banc del ferrer* per la similitud de la forma o perquè aquest lloc es destinava a ferrar. "A 22 de octubre [1603], gràcia a Joan Visent del puesto del Banch de Ferrar".

Benejússer: Població de la comarca. Possiblement siga un altre arabisme del qual desconeixem el significat, encara que possiblement estiga relacionat amb algun antropònim.

- **Benejússer:** "Dit dia [7 de juny de 1602], comisió a dit doctor Fonso Gil per a anar a Catral e Benejússer a enpatronar".
- **Benejússer, puesto del:** "A 22 de octubre [1603], gràcia a Joan Visent del puesto del Benejússer".

Benferri, torre de: Actualment és un municipi del Baix Segura. Segurament es tracta d'un altre arabisme. Aquest topònim el recull M. T. Ferrer al *Llibre del repartiment*. "[10 de febrer de 1435] jutges delegats y assignats de la mesta a la Torre de Benferri, per a que los dits jutges puxen fer justícia en pena de cent morabatins".

Beniafel: Llogaret del Baix Segura. Igual que els anteriors, aquest també sembla ser un arabisme.

- **Beniafel:** "Ytem, dit dia [6 d'agost de 1456], féu relació en Consell Pere Roís, misajer, de lo

que havia pasat en Múrcia [...], y que havien asentat que dins huyt dies vendrien a fer lo molló a Beniafel”.

- **Beniafel, camí de:** “Ytem, al camí de Beniafel sien trencats los pons” [30 de juny de 1462].
- **Beniafel, lloch de:** “Ytem, a dotze de janer dit any [1597], determinà lo Consell que-s faca contradicció davant sa magestat que lo lloch de Beniafel no-s faça vila real”.
- **Beniafel, molló de:** “Nota, que de la amollonació que Oriola té ab Múrcia des de lo dit molló de Beniafel fins a la mar” [6 de agost de 1456].

Benisalà: M. T. Ferrer troba al *Llibre del repartiment* el topònim *Benisalat*. Amb la introducció de mot *beni-* cal pensar també que es tracta d'un altre arabisme.

- **Benisalà, céquia de:** “Ytem, sia trencat lo pont de la céquia de Masquefa y de la acarp de la Font y tots los altres pons de la céquia d'Escorratell, tro al pont de la céquia de Benisalà” [1462].
- **Benisalà, pont de la Céquia de:** “Ytem, sia trencat lo pont de la céquia de Masquefa y de la acarp de la Font y tots los altres pons de la Céquia d'Escorratell, tro al pont de la Céquia de Benisalà” [1462].
- **Benisalà, vereda de:** “Dit dia [8 de maig de 1609], nomenen los señors jurats bons hòmens per a veure la vereda de Benisalà”.

Biela, pont de: No sabem si es refereix a la barra que permet la rotació de la roda o a l'hipocorístic del nom 'Gabriela'. “La despesa del pont del Reval. Gasto de la obra de la puente Biela. 5.306 sueldos, 2 dineros” [28 de setembre de 1430].

Callosa: Vila de la comarca. Nom de procedència llatina i que significa 'terreny eixut de dura consistència' a parer de J. Coromines. M. T. Ferrer ja l'enregistra també al *Llibre del repartiment*.

- **Callosa:** “Ytem, que vagen a Callosa hon estava y si porfidiava en voler venir, se li facen protest” [10 de maig de 1449].
- **Callosa, camí de:** “En est any [1558] es féu lo portal del camí de Callosa y lo portal de la porta de Magustre”.

- **Callosa, céquia de:** “està la sentència que los jurats de Oriola poden tancar les céquies de Callosa y Almoradí [...]. Publicada a dèset de juliol dit any [1589]”.

Carril, camí: El mot *carril* pot tenir el sentit també de 'camí' o 'via'. “Ytem, en lo Consell que-s tingué, a vint-y-set de març [1570], revocà lo Consell la gràcia feta al Colegi del camí Carril”.

Carros, camí dels: “Ytem, a tres de març [1455], determinà lo Consell que-s donasen cent sous a dos castellans per a fer lo camí dels Carros”.

Catral: Un altre poble de la comarca que ja recull M. T. Ferrer al *Llibre del repartiment*.

- **Catral:** “Dit dia [7 de juny de 1602], comisió a dit doctor Fonso Gil per a anar a Catral e Benejúser a enpatronar”.
- **Catral, calçada de:** “Ytem, dit dia, determinà lo Consell que-s adobe la calçada de Catral” [1484].
- **Catral, peixqueres de:** “Consell contra lo batle en què ven les peixqueres de Catral” [25 de març de 1603].

Ceñiola, colmenar de: Al *Llibre del repartiment* recollim les formes de *Ceniola* i *Zeniola*, com a llocs prop de la mar. Possiblement faça referència a un derivat de 'zénia'. “A 26 de noembre [1603], fan gràcia a Pere Sanches, llaurador, de un citi de colmenar al Çeñiola”.

Chicabo, font de: El topònim pot fer referència al riu Chicamo, és a dir, al riu de Favarella. Segons el fragment documental que adjuntem a continuació, aquesta font es trobava prop de l'Allenya, i, per tant, pròxim a la població murciana. “Nota que sobre estos mollons de la canyada de l'Allenya y font del Chicabo y ha molts actes en un llibre” [6 de gener de 1497].

Cinch Alqueries: “En est any [1530] anaren *manu armata* molts vehins de Oriola al terme de Múrcia a inpedir que no-s obrís un riacho que solien obrir entre Beniafel y Cinch Alqueries per lo dany que feen a Oriola”.

Cofre, partida de: Segurament es refereix al topònim Cofer i possiblement estiga relacionat amb el significat dels mots *cofi*, *cofa*, o també, *cove*.⁶ Actualment és un topònim en-

6. Vull agrair aquesta informació a Francisco Marco.

cara viu. A Benferri trobem el paratge de les *llomes de Cofer*. “Ytem, a 24 de març [1542], escriu la ciutat una lletra a Favanel·la sobre negoci tocant als mollons, clamant-se la ciutat perquè llauren moriscos de Favanel·la en la partida de Cofre”.

Coix: Poble de la comarca que ja trobem al *Llibre del repartiment* a l'article de M. T. Ferrer.

- **Coix:** “Altres previlegi conedit per lo matex rey a la vila de Oriola ab la qual li donà per tèrmens a la dita vila a Favanel·la, Clevillent, Albatera, Coix y Almodòvar” [1303].
- **Coix, foyes de:** “Ytem, a vint-y-set de dembre [1491], féu donació lo Consell a mossén Joan Roís, señor de Coix, del tosal y pati qu'està en la montanya, al peu de la penya, a les foyes de Coix”.

Colmenar, siti de: Segurament, el mot *colmenar* pren aquí el significat de 'lloc on trobem bucs o ruscs de palla'. “A 7 de juliol [1604], gràcia a Monejano de un siti de Colmenar”.

Cornuda, cala: No sabem si el topònim fa referència al peix espasa o a la forma semicircular de la cala. “Ytem, que sia adobada la cala Cornuda, y que si lo bolig se afollarà, se pague per la vila deu florins” [1408].

Covatelles, les: Segurament el topònim fa referència a un derivat de *cova*. “A 9 de mars [1602], los señors jurats fan gràcia a Andreu Tribes de dos centes tafulles a les Covatelles”.

Daya, la: Llogaret de la comarca. Actualment diferenciem la Daia Nova i la Daia Vella. Ja apareix al *Llibre del repartiment*.

- **Daya, la:** “Ytem, dit dia [4 d'octubre de 1440], per quant Francés Masquefa, señor de la Daya, al·legà en Consell que la Daya era carrer de Oriola, la defensasen de una provisió feta per sa magestat evocan-se una causa así”.
- **Daya, lloc de la:** “Ytem, se tractà y determinà en lo dit Consell que com hi agués qüestió ab lo noble don Ramon de Rocafull y ab Jaume Masquefa per rahó de les sises dels llochs de Albatera y de la Daya” [1410].

Enmig, camí de: “Ytem, a 27 de març [1512], en Consell es tractà sobre lo portell que els de Múrcia havien fet a la part del camí de Enmig”.

Ermosa, canyada: Castellanisme. “Ytem, a 29 de novembre [1556], féu la ciutat gràcia al monestir de Sent Ginés de la canyada Ermosa”.

Escorratell: Possiblement estiga relacionat amb el mot *escórrer*, per a referir-se a alguna part del riu per on es vesa l'aigua. Aquest topònim apareix també al *Llibre del repartiment*. Actualment és el nom d'una partida oriolana.

- **Escorratell, céquia d':** “Ytem, sia trencat lo pont de la Céquia de Masquefa y de la acarp de la Font y tots los altres pons de la Céquia d'Escorratell, tro al pont de la Céquia de Benisalà” [1462].
- **Escorratell, partida d':** “y de allí envés lo mont a la mar romanga en la partida d'Escorratell” [7 d'octubre de 1439].
- **Escorratell, pons de la Céquia d':** “Ytem, sia trencat lo pont de la Céquia de Masquefa y de la acarp de la Font y tots los altres pons de la Céquia d'Escorratell” [30 de juny de 1462].

Favanel·la, acarp de: Aquest topònim és el corresponent al castellà *Abanilla*. En principi aquest llogaret estava adscrit a Oriola, però després passà a formar part del regne murcià. Aquest mateix topònim el trobem també al *Llibre del repartiment*. “Ytem, a vint-y-set de agost [1532], féu lo Consell gràcia als de Catral de l'aygua de la Acarp de Favanel·la y de la de Mayayo per a regar”.

Figuera, barranch de la: “Són bovalars del barranch de la Figuera al Lozar a la verada, com va la vereda devés la ciutat” [7 d'octubre de 1439].

Foja, partida de la: El mot *fojja* pot fer referència a l'ocell o també a un clot segons trobem al *DCVB*. “Dit dia [8 de març de 1603], fan gràcia a Ginés Vives de un tros de terra en la partida de la Foja”.

Fondons: En opinió de J. Coromines es tracta d'un mossarabisme. No podem assegurar si fa referència al Fondó dels Frares, llogaret al nord d'Oriola que era propietat dels frares d'aquesta ciutat.

- **Fondons:** “Ytem, dit dia [7 d'octubre de 1489], determinà lo Consell que los moros de Asp no llauren los Fondons per ser terme de Oriola, en pena de perdre lo llauraet”.

- **Fondons, partida dels:** "Ytem, dit dia [29 de juny de 1582] determinà lo Consell que-s defen-se la partida dels Fondons de la gràcia que fés feta de aquelles".

Font, acarp de la: "Ytem, sia trencat lo pont de la Cèquia de Masquefa y de la acarp de la Font [1462]".

Foradada: Es tracta d'un derivat del verb *foradar*.

- **Foradada:** "A cinch de setembre [1601], gràcia a Onorat Gil de Butros de terra en la Foradada".
- **Foradada, aljub de la:** "Ytem, dit dia [12 de gener de 1597] determinà lo Consell que los jurats fasen fer lo aljub en la Foradada".
- **Foradada, camp de la:** "A 19 de juny [1602], gràcia de miser Peris e sos germans de un tros de tera en lo camp de la Foradada".
- **Foradada, torre de la:** "Ytem, lo primer de setembre [1553], escriu lo duch de Maqueda a la ciutat manant que-s faca la torre de la Foradada".

Francés Soler, estret de: Antropònim. "És bovalars del estret de Francés Soler tro al pont de na Ginera" [7 d'octubre de 1439].

Ginera, pont de na: Antropònim, femení d'en *Giner*. "És bovalars del estret de Francés Soler tro al pont de na Ginera" [1439].

Granja, la: Era un altre llogaret de la comarca, avui anomenat *la Granja de Rocamora*, topònim al qual s'ha afegit el cognom del senyor.

- **Granja, la:** "Ytem, en est dia [23 de febrer de 1491], determinà lo Consell que tots los jueus y moros de Coix, Albatera y la Granja paguen un real per casa".
- **Granja, torre de la:** "Ytem, a deu de janer [1469], escriu a la ciutat una lletra del conde de Cosentayna ab la qual esclamaria que los Rocafulls li havien combatut la sua torre de la Granja".

Guardamar: Topònim romànic amb el significat de 'miramar'.⁷

- **Guardamar:** "Ytem, a quinze de juliol dit any 1338, en València, lo mateix rey concedí previlegi a Oriola, ab lo qual uní al regne de València, Oriola, Elig y Alacant y Guardamar".
- **Guardamar, camí de:** "Ytem, a dos de febrer [1438], determinà lo Consel que-s adobe lo camí de Guardamar, que puxa anar carro per l'orta".
- **Guardamar, castell de:** "A 4 de març [1612], cojutòria de Pere Masquefa, cavaller, en alcayt del castell de Guardamar".
- **Guardamar, lloc de:** "Dit dia [10 d'agost de 1610], determinà lo Consell que la ciutat de-fensa la potestat que Oriola té en lo loch de Guardamar".
- **Guardamar, marí de:** "Ytem, tantost y ha altra crida que ningú que té eretat en secà o regadiu des de el pont de Sancho Navarro tro al del marí de Guardamar no venen los erbatges en pena de sexanta sous" [1435].
- **Guardamar, salines de:** "Ytem, lo dit rey en Pere en los damunt dits dia, mes e any [1351] y lochs, concedí previlegi a Oriola, ab lo qual féu donació de les salines de Guardamar a dita vila".

Joan Vidal, camp de: Un altre antropònim. "...y de allí tro al camp de Joan Vidal, y en après fonch fet lo camp de la Matança bovalar" [7 d'octubre de 1439].

Llob, port del: Fins fa poques dècades, l'existència d'aquest animal per les serres de la zona era ben normal. "Dit dia [30 de setembre de 1603], gràcia a Pere Pareja de terres dellà del port del Llob".

Lozar: Desconeixem el significat d'aquest mot. "Són bovalars del barranch de la Figuera al Lozar a la verada, com va la vereda devés la ciutat" [7 d'octubre de 1439].

Manastalla, molló: Igualment, no tenim coneixement del significat d'aquest mot. "Ytem, a 21 de maig [1536], determinà lo Consell que-s desbardome lo riu des de Guardamar fins al molló de Manastalla per a posar sobre lo número de tafulles".

Mar, cèquia de la: "Vist quant satisfà al útil de aqueixa nostra ciutat lo acabament e obra de la albufera e cèquia de la mar al estany nomenat les salines de cap de Server" [19 de març de 1489].

7. Vegeu l'article d'A. Mas (2002).

Marco, abeurador de: Un altre antropònim. Al *Llibre de repartiment*, M. T. Ferrer troba el topònim Cabeço de Marcho Navarro. "Ytem, en quinze dies del mes de octubre en dit any [1523], està feta relació per experts per hon va la vereda de Moquita a l'abeurador de Marco".

Masquefa: Cognom d'una important família medieval oriolana.

- **Masquefa, céquia de:** "Ytem, sia trencat lo pont de la Céquia de Masquefa y de la acarp de la Font" [1462].
- **Masquefa, pont de la Céquia de:** "Ytem, sia trencat lo pont de la Céquia de Masquefa" [30 de juny de 1462].

Mata: Segurament té el sentit de 'bosquet'. Actualment, és el nom d'una partida de Torrevella.

- **Mata de Guardamar, salines chiques de la:** "Ytem, a çinch de març dit any [1321], per lo mateix rey en Palència féu donació a Oriola de les salines chiques de la Mata de Guardamar ab previletgi fet en los dits dia, mes e any".
- **Mata, salines de la:** "Ytem, en dit llibre de provisions reals, lo primer, en calendari de 22 de setembre [1572], y à una lletra real ab la qual manà al balle informe sobre les salines de la Mata y si la torre té cortijo".

Matança, la: Nom d'una partida oriolana. Topònim que recull també el *Llibre del repartiment*. Desconeixem el seu significat.

- **Matança, la:** "A 13 de maig dit any [1609], fan provisió los señors jurats que-s obra la vereda del pont de Genisala que va a la Matança".
- **Matança, camp de la:** "...y a la sima de les Sa-furdes y a la rambla del Pi y al estany de les Salines per la lloma de Algorfa, lo camp de la Matança" [7 d'octubre de 1429].
- **Matança, vereda de la:** "Que-s obra la vereda de la Matança" [1609].

Mayayo, acarp de: Existeix aquest mot com a cognom, però no sabem si aquí és un antropònim. Actualment és el nom d'una assarb que passa entre Sant Fulgenci i Guardamar. "Ytem, a vint-y-set de agost [1532], féu lo Con-

sell gràcia als de Catral de l'aygua de la acarp de Favarella y de la de Mayayo per a regar".

Molí, acut del: "Dit dia [28 d'abril de 1615], lloà y aprovà lo Consell lo que los jurats havien consertat ab mestre Agostín sobre la fàbrica de l'acut del molí de la ciutat".

Molina, almajals de: Antropònim. Al *Llibre del repartiment*, M. T. Ferrer també esmenta un 'arrafales de Molina'. "Ytem, lo mateix infant don Alfonso, estant en Tarazona, lo any 1324, ab lo qual revocà la donació feta en favor de Pere de Castro de part del camp de les Salines y dels almajals de Molina".

Montagut, almarjals de: M. T. Ferrer troba al *Llibre del repartiment* el topònim de la senda de Montagut. "Ytem, a 27 de març [1512], en Consell es tractà sobre lo portell que els de Múrcia havien fet a la part del camí de Enmig al riu per llansar la aygua en los almarjals de Montagut".

Moquita: Topònim que recull M. T. Ferrer al *Llibre del repartiment* possiblement com un antropònim, ja que enregistra la forma 'saladars dels hereters de Moquita'. El topònim existeix encara en *las Norias de Moquita*.

- **Moquita, partida de:** "A 6 de mars [1602], los señors jurats fan gràcia a Ginés Almodòver de un çiti de terra a la partida de Moquita".
- **Moquita, vereda de:** "Ytem, en quinze dies del mes de octubre en dit any [1523], està feta relació per experts per hon va la vereda de Moquita a l'abeurador de Marco".

Morteró, cabeso de: Desconeixem la procedència del mot. "Redonda és de la boca de la Pinella a la escarelola de Pere Roís y al Alcor, y al cabeso del Morteró" [7 d'octubre de 1439].

Mosques, cala de les: Desconeixem el significat d'aquest topònim, i descartem la possibilitat que es referesca a la presència en aquesta cala d'aquests insectes. "Dit dia [17 de juny de 1603], gràcia dels señors jurats a Joan Martínez, manco, de dos-centes tafulles de terra en lo camp de la present ciutat en la cala de Mosques".

Moxent, casa de: Segurament fa referència a un antropònim, el cognom del propietari o d'alguna persona natural d'aquesta població valenciana. "Ytem, dit dia [28 de juny de 1565], determinà lo Consell que-s demane la canyada de la Al-lenya a la casa de Moxent y els Fondons al pare de don Diego de Sentàngel".

Murada: Mot de procedència llatina que significa 'mur', 'paret'. Pot indicar també els afores de la ciutat. Avui és una pedania oriolana que reivindica la seua constitució com a municipi independent.

- **Murada:** "És lletra molt de notar per a fundar que del altra part de la Murada ningú pot al·legar poció contra la ciutat titulada" [14 d'octubre de 1548].
- **Murada, asut de la Serra de la:** "Ytem, a set de març [1548], està una gràcia feta per la ciutat a Pere Aeix de Albatera de un tros de terra al peu del asut de la Serra de la Murada".
- **Murada, camí de la:** "Ytem, dit dia [10 d'octubre de 1482], determinà lo Consell que-s adobe lo camí de la Murada, per lo qual es va a Jumilla".
- **Murada, serra de la:** "Ytem, a set de març [1548], està una gràcia feta per la ciutat a Pere Aeix de Albatera de un tros de terra al peu del asut de la Serra de la Murada".

Múrcia: ciutat del regne de Castella i veïna rival per aleshores.

- **Múrcia, acarp de la Porta de:** "Lletra de la ciutat al Ayuntamiento de Múrcia sobre la acarp de la Porta de Múrcia" [1609].
- **Múrcia, asut de:** "Los actes, instructions y supplicació per a Madrid sobre lo acut de Múrcia" [1604].
- **Múrcia, camí de la Porta de:** "Ytem, en lo camí de la Porta de Múrcia sia feta altra cava y trencats pasos, ponts y camins, aquells que seran menester" [30 de juny de 1462].
- **Múrcia, carrisal de:** "Letra de Múrcia pregant a la ciutat mane ab penes que ningú desfaça la parada del carrisal de Múrcia" [1617].
- **Múrcia, parada del Carrisal de:** "Letra de Múrcia pregant a la ciutat mane ab penes que ningú desfaça la parada del Carrisal de Múrcia" [1617].
- **Múrcia, partida de la Porta de:** "...per a la partida de la Porta de Múrcia foren elets Francés Ferrandes de Mesa, cavaller, y Jaume Rauzell, ciutadà" [28 de novembre de 1582].

- **Múrcia, riacho de la Porta de:** "Elets del riacho de la Porta de Múrcia" [28 de novembre de 1580].

Murtera, vereda de la: Segurament el topònim fa referència a l'arbust de la murta. "Ytem, a dotze de janer [1550], es féu crida que-s desocupe la vereda de la Murtera, que va de Calloza a Rafal".

Nofre Ferrandes, acut de: Un altre antropònim. "Ytem, a 9 de juliol [1589], es determinà en Consell que-s supplique a sa magestat dexe fer a la ciutat un molí a l'acut de Nofre Ferrandes".

Oriola: Topònim d'etimologia dubtosa, molts creuen que ve del mot llatí *aureola* amb el significat de 'daurada'. Altres hi veuen el femení de l'oriol, l'ocell que vola més alt. Però possiblement aquesta segona opció respon a una reinterpretació posterior a partir del nom llatí.

- **Oriola, camí de:** "Ytem, a dèset de març [1510], està la lisència que la ciutat donà als de Catral per a que poguessen fer una ermita de Senta Bàrbera, camí de Oriola".
- **Oriola, camp d':** "Crida dels cremats del camp de Oriola" [1614].
- **Oriola, vila de:** "en lo present any mil tres-cens y tres, consedí lo rey don Alfonso el Savi un previlegi a la vila de Oriola ab la qual li consedí que gojàs de tots los previlegis y libertats que té Alacant".

Palomar, cabeso del: M. T. Ferrer troba al *Llibre del repartiment* el topònim de *rova del Palomar*. "És bovalars del estret de Francés Soler tro al pont de na Ginera, y de dit pont tro al cabeso del Palomar" [7 d'octubre de 1439].

Partidors: "És redonda tro als Partidors, y de allí al Torrejó" [7 d'octubre de 1439].

Pere Roís, escarelola de: Antropònim. En aquest cas, desconexim el significat del genèric *escarelola*. "Redonda és de la boca de la Pinella a la escarelola de Pere Roís y al Alcor" [7 d'octubre de 1439].

Pi, rambla del: M. T. Ferrer també troba al *Llibre del repartiment* el *barranc del Pi*. "...y al cabeso del Morteró y a la sima de les Safurdes y a la rambla del Pi y al estany de les Salines per la lloma de Algorfa" [7 d'octubre de 1439].

Pinella, boca de la: Possiblement el topònim siga un derivat de *pi*. "Redonda és de la boca de la Pinella a la es-

carelola de Pere Roís y al Alcor, y al cabeso del Morteró" [7 d'octubre de 1439].

Portichol, camp del: Diminutiu del substantiu *port*. Al *Llibre del repartiment* M. T. Ferrer fa referència a la forma *Porticiol*. "A 30 de setembre [1603], gràcia a Franco Gonsales de terra en lo camp del Portichol".

Prats, los: "A 9 de maig [1609], gràcia feta a Joan Masquefa de un tros de terra en los Prats".

Rabat: Arabisme, 'monestir fortificat de frontera'. Topònim que enregistrem al *Llibre del repartiment*.

- **Rabat:** "Ytem, en vint-y-quatre de setembre dit any [1350], estant lo dit rey en Pere en Saragoça, consedí previletgi a Oriola, ab lo qual donà per terme a Oriola a Clevillent, Favarella, Guardamar, Albatera, Coix y Rabat".
- **Rabat, port de:** "A 13 de dembre [1618], feren gràcia a mossén Jordi de una cañada al port de Rabat".

Rafal: Arabisme que significa 'casa de camp'. Un altre dels llogarets que formen la comarca. Apareix també al *Llibre del repartiment*.

- **Rafal:** "Ytem, a dotze de janer [1550], es féu crida que-s desocupe la vereda de la Murtera, que va de Calloza a Rafal".
- **Rafal, vereda de:** "A 12 de juny [1602], los señors jurats donen comisió a Gaspar Ortiz per a que obra la vereda de Rafal".

Rajolar, punta del: Mot derivat de la construcció de rajoles. "Ordenà lo Consell que en la punta del Rajolar sia feta una cava perquè la gent de a cavall no puxen pasar" [30 de juny de 1462].

Redonda, balca: Es tracta clarament d'un castellanisme amb el significat de 'devesa i zona de pasturatge'. "Ytem, féu-se crida que los bestiaris no abeuren en la balca Redonda sots certa pena" [1485].

Redovà: El nom d'aquest llogaret del Baix Segura el trobem també al *Llibre del repartiment*.

- **Redovà:** "Ytem, a deu de juny [1498], en Consell, que els Fondons que llauren gent de Redovà y de Asp, ó remedien los justícia e jurats".
- **Redovà, mur de:** "Ytem, dit dia [21 de maig de 1491], féu lo Consell gràcia a don Miguel Sentàngel per vint anys de la sisa del real del mur de Redovà".

- **Redovà, orta de:** "Ytem, determinà lo Consell que los bestiaris puxen entrar en la orta de Redovà" [1401].

Roja, riba: "A 21 de agost [1602], los señors jurats fan gràcia a Diego Liminiana de un tros de terra a la riba Roja".

Roig: Segurament aquest lema fa referència al color de la terra.

- **Roig, cap:** "Ytem, lo primer de octubre [1554], està la orde de la pexquera de cab Roig".
- **Roig, aljub de la Torre de Cab:** "Lletra del visrey, de sis de maig [1617], manant que-s faça lo aljub en la Torre de Cab Roig".
- **Roig, chapa de Cap:** "A 16 de febrer [1607], que s'adobe la chapa de Cab Roig per Joan Francisco".
- **Roig, cala de Cab:** "Ytem, dit dia [14 de març de 1470], determinà lo Consell que en la cala de Cab Roig es faça una torre per lo perill que hi à en dita cala".
- **Roig, cortijo de Cab:** "A 29 de maig [1602], los señors jurats donen comisió a Gaspar Ortiz per a que adobe lo cortijo de Cap Roig".
- **Roig, cortijo de Torre de Cab:** Ytem, lo primer de noembre dit any [1562], determinà lo Consell que-s faca lo cortijo de la Torre de Cab Roig".
- **Roig, partida de Cab:** "A 6 de noembre [1602], gràcia a Jaume Garcia Javaloyes de un tros de terra en la partida de Cap Roig".
- **Roig, plans de cab:** "A 2 de octubre [1602], gràcia a Gaspar de Lluna de un tros de terra als plans de cap Roig".
- **Roig, torre de Cab:** "Ytem, dit dia [12 de setembre de 1445], determinà lo Consell que-s faça desenxagnador en la torre de Cab Roig".

Roser de Callosa, ermita del: "Ytem, a deu de juny [1564], determinà lo Consell que lo acte que els de Callosa havien fet en donar la ermita del Roser de Callosa per a fer monestir dels flares del Remey".

Safurdes, sima de les: M. T. Ferrer troba al *Llibre del repartiment* les formes *Çafurdes* i *Casurdes*. Desconeixem el significat d'aquest mot. "...y al cabeso del Morteró y a la sima de les Safurdes" [7 d'octubre de 1439].

Salines: Al *Llibre del repartiment* M. T. Ferrer troba també el topònim *Salines d'Oriola*. Segurament és una referència a les actuals salines de Torrevella i la Mata.

- **Salines:** "A 18 de setembre [1619], fan gràcia a Jaume Ortís, cavaller, de 50 tafulles de terra en les Salines".
- **Salines, camp de les:** "Ytem, lo mateix infant don Alfonso, estant en Taracona, lo any 1324, ab lo qual revocà la donació feta en favor de Pere de Castro de part del camp de les Salines y dels almajals de Molina".
- **Salines, estany de les:** "...a la rambla del Pi y al estany de les Salines per la llima de Algorfa" [30 de juny de 1462].

Sancho Navarro, pont de: Antropònim. "Ytem, tantost y ha altra crida que ningú que té eretat en secà o regadiu des de el pont de Sancho Navarro tro al del Marí de Guardamar no venen los erbatges en pena de sexanta sous, y que les vendes sien nul·les" [1435].

Sant Francesc, camí de: "A 7 de maig [1603], fan gràcia a Gregori Marades de una rambla qu'està en lo camí de Sant Fs.".

Sen Berthomeu, arona de: "Ytem, a cinch de maig dit any [1558], estan los actes de la vereda de la Multera a la arona de Sen Berthomeu".

Sent Cristòfol, ermita de: "Ytem, a vint-y-cinch de febrer [1408], ordenà lo Consell que ningú puxa tallar los abres de la ermita de Sent Cristòfol en pena de sexanta sous".

Sent Ginés: Un altre hagiòtopònim, molt freqüent a la diòcesi de Cartagena, de la qual formava part Oriola abans de la seua segregació.

- **Sent Ginés, ermita de:** "Ytem, a 9 de març [1555], escriu lo provincial de la Mercè lletra a la ciutat regraciant les mercens que havien fet al convent de la Mercè en haver donat la ermita de Sent Ginés als frares de la Mercè".
- **Sent Ginés de la Gleda, charcos de:** "Ytem, a vint-y-quatre de juny dit any [1455], determinà lo Consell que ningú peixque en los Charcos de Sent Ginés de la Gleda en pena de sexanta sous

perquè són per a servici dels que van a vel·lar a dita ermita".

- **Sent Ginés, céquia del aygua de:** "Ytem, a vint-y-huyt de maig [1456], féu caritat lo Consell de vint-y-cinch tinbres per a obrar la céquia del aygua de Sent Ginés".

Senta Bàrbera, ermita de: "Ytem, a dèset de març [1550], està la lisència que la ciutat donà als de Catral per a que poguessen fer una ermita de Senta Bàrbera, camí de Oriola".

Server: Segurament el mot *cerver* fa referència a l'arbust del mateix nom, el fruit del qual és la cervera. En el nostre corpus sempre apareix escrit amb la grafia *s*. En canvi, al *Llibre del repartiment* M. T. Ferrer troba la forma *cerver*.

- **Server, cap:** "Ytem, a 24 de juny [1553], determinà lo Consell que Joan Miró, ciutadà, anàs a València hà tractar y asentar el fer la tore de Cab Roig y de Cab de Server com ho manà lo duch de Maqueda ab sa lletra".
- **Server, acéquia de l'Albufera del Cap:** "En est any [1568] estan los capítols ab los quals se ha de fer lo pont de l'Acéquia de l'Albufera de Cab de Server".
- **Server, albufera de Cap de:** "Ytem, lo primer de març [1439], ordenà lo Consell que, per quant i ha qui vulla traure la albufera de Cap de Server, ho cometen als justícia e jurats per a que facen capítols".
- **Server, estany de les Salines de Cap de:** "Vist quant satisfà al útil de aqueixa nostra ciutat lo acabament e obra de la albufera e cèquia de la mar al estany nomenat les Salines de Cap de Server" [19 de març de 1489].
- **Server, salines del Cap de:** "Ytem, estant lo dit infant don Joan en Monçó, a vint-y-huyt de juliol dit any 1389, ordenà ab son previletgi que en les salines del Cap de Server se puxa fer pexquera".
- **Server, loma del Cap de:** "A 14 de febrer any present [1602], los senors jurats fan gràcia a Matheu Moreno de un tros de terra a la loma de Cap Server".
- **Server, partida de la de la Llima del Cap de:** "A 15 de setembre [1603], gràcia a Ginés Moñi-

no de un tros de terra en lo camp de la partida de la Lloma del Cap de Server”.

- **Server, pont de l'Acéquia de l'Albufera de Cap:** “En est any [1567] estan los capítols ab los quals se ha de fer lo pont de l'Acéquia de l'Albufera de Cab de Server”.
- **Server, punta de Cap de:** “*Ytem*, lo mateix rey, en València, a tretze de mars any 1313, concedí previletgi a Oriola que els navegants que ab ses mercaderies aportarien a la punta del Cap de Server fosen salvos ab ses robes y mercaderies”.
- **Server, salines del Cap de:** “*Ytem*, estant lo dit infant don Joan en Monçó, a vint-y-huyt de juliol dit any 1389, ordenà ab son previletgi que en les salines del Cap de Server se puxa fer pexquera”.
- **Server, torre de Cap de:** “*Ytem*, a vint-y-huyt de janer dit any [1401], es determinà en Consell que Joan de Ayora, obrer y mestre, que ha fet la torre de Cap de Server, se li reba compte”.

Siscar: Segurament es tracta d'un derivat del mot *sisca*, espècie de canyís, amb el sufix *-ar* per a indicar-ne abundor.

- **Siscar, font del:** “A 20 de noembre [1602], gràcia a Ginés Domingues de dos-centes tafulles a la font del Siscar”.
- **Siscar, partida de la Font del:** “A 7 de agost [1602], gràcia a Pere Villegas de una cañyada en lo camp de la present ciutat en la partida de la Font del Siscar”.

Socós, lo: Desconeixem si es refereix al mot *so-cors* amb la reducció del grup *-rs* final. “*Ytem*, escriu don Fernando Loases, bisbe de Leyda, a la ciutat, lletra de dos de maig [1552], pregant a la ciutat faca acomodar-se en lo preu de les casetes que estan prop lo Socós per a encorporar-les al col·legi”.

Tamaridal: Segurament el topònim és un derivat del mot *tamarit*. Al *Llibre del repartiment* M. T. Ferrer troba el topònim del *barranc del Tamaridal*. “*Ytem*, a dotze de abril dit any [1598], es determinà en Consell que lo tros de terra qu'està al Tamaridal, al mudament dels tres talladors, no-s puxa fer gràcia de aquell a persona ninguna sinó que sia per a enbelliment de la ciutat”.

Tordera, font d'en: Antropònim. “...que s'escriga al Consell de Múrcia sobre que no consenten que els de Múrcia se'n entren a llaurar en lo terme de Oriola a la part de la font en Tordera que és mollon comun” [26 de febrer de 1402].

Torrevel·la: Nom actual d'un important municipi de la comarca que va sorgir al voltant d'una torre. “Dit dia, fan gràcia a Ginés Aledo de un tros de terra en la Torrevel·la” [8 de març de 1602].

Torrejó: Possiblement el mot faça referència al castellanisme *torrejón*. “És redonda tro als partidors, y de allí al Torrejó” [7 d'octubre de 1439].

Trencat, pont: “*Ytem*, que los pasos del camí de Urchello sien trencats y lo pont de la Acarp de Arneba, lo qual pont sempre hés estat nomenat lo pont Trencat”.

Tres Aljubs: “...que havia entrat en lo terme de Albatera als Tres Aljubs a erbejar ab son ganado” [27 de desembre de 1407].

Tres Talladors: “*Ytem*, a dotze de abril dit any [1598], es determinà en Consell que lo tros de terra qu'està al Tamaridal, al mudament dels Tres Talladors, no-s puxa fer gràcia de aquell a persona ninguna sinó que sia per a enbelliment de la ciutat”.

Ufe: Possiblement es refereix a *uf* amb una epenetètica i amb el sentit, segons J. Coromines, de la locució ‘en abundor’.

- **Ufe, acarp:** “*Ytem*, que sia desfet lo pont de la acarp de Ufe” [30 de juny de 1462].
- **Ufe, pont del Acarp de:** “*Ytem*, que sia desfet lo pont de la Acarp de Ufe” [30 de juny de 1462].

Urxello: És poc probable que aquest nom estiga relacionat amb el mot *orxella*, és a dir, nom de líquens de diferents espècies dels quals s'extrau material per a colorar (DCVB). Apuntem, en canvi, la possible relació amb el mot *orcelis*, d'origen preromà, i que servia per a indicar el nom on se situava la població en època grega. M. T. Ferrer documenta al *Llibre del repartiment* les formes següents: *Orchello*, *Orcele*, *Orxell* i *Urxella*. Avui existeix *Hurchillo*, nom d'una pedania d'Oriola.

- **Urchello, acarp de:** “*Ytem*, dit dia, determinà lo Consell que-s faca lo pont de la acarp de Urchello per ser útilós” [29 de setembre de 1499].

- **Urchello, camí de:** "Ytem, que los pasos del camí de Urchello sien trencats y lo pont de la acarp de Arneba, lo qual pont sempre hés estat nomenat lo pont Trencat" [1462].
- **Urchello, pont de:** "Ytem, a 27 de dembre dit any [1497], determinà lo Consell que lo pont de Urchello y el de la acarp de Arneba els faca fer lo mustacaf".
- **Urchello, pont de la Acarp de:** "Ytem, dit dia [29 de setembre de 1499], determinà lo Consell que-s faca lo pont de la Acarp de Urchello per ser útils".

Vella, acarp: "...y que tota aquella aygua havia de buydar per la acarp Vella y que era en gran dany de Oriola" [27 de març de 1513].

Verts: Segurament fa referència al color del terreny.

- **Verts, cabesos:** "Ytem, que les egües tinguen son past en los Cabesos Verts devés los mol·lons" [1410].
- **Verts, almarjal dels Cabesos:** "Ytem, a vint-y-quatre de febrer [1410], ordenà lo Consell que lo almarjal dels Cabesos Verts sia deeça per a els bestiaris de la llaurada".
- **Verts, pons dels Cabesos:** "Ytem, que los passos y pons dels Cabesos Verts sien trencats, els que senyalaran Pere Masquefa y Joan de Ayo-ra" [1462].

Xacarella: El nom d'aquest municipi del Baix Segura el trobem també al *Llibre del repartiment* amb múltiples formes: *Zacarella*, *Sacariella*, *Xacariella* i *Xaquarella*. Nom d'un municipi del Baix Segura. "Posà scriptura lo señor de Xacarella pretenent y al·legant que ell pot vendre el erbatge de Xacarella" [3 d'agost de 1491].

3. ANÀLISI TOPONÍMICA

3.1 Classificació lingüística

En primer lloc, hem d'assenyalar que, possiblement, *Urchello* procedesca d'un mot preromà, concretament d'*orcelis*. En segon lloc, i d'acord amb l'opinió de J. Coromines, tindríem un mossarabisme en el nom de la població *Albatera*, topònim que

per M. Asín és considerat un arabisme sense cap mena de dubte. En canvi, és segur que el mot *fondó* és un mossarabisme.

Però al marge d'aquests casos, el nombre de topònims procedents de l'àrab és força significatiu. Comencem esmentant el nom de poblacions com *Almodòver*, *Almoradí*, *Benejússer*, *Benferri*, *Beniafel*, *Rafal*, *Xacarella*, a més d'altres mots comuns com *Albufera*, *Algorfa*, *Alquibla*, *Asut*, *Benisala*, *Rabat*. En aquest grup podem incloure també el terme *Alcarchoferetes*, amb l'article àrab davant del nom comú *carxofa*, a més d'apuntar també altres noms l'origen etimològic dels quals molt possiblement provinga d'aquesta llengua com *Alcor*, *Favanella*, *Redovà*, *Safurdes*, etc.

A continuació, hem de fer esment de la incipient aparició de castellanismes en la toponímia oriolana d'un text de principi del segle XVII. Aquests tipus de mots són més freqüents en els genèrics, on trobem *puesto*, *riacho*, *calçada*, *redonda*, *cortijo*, *charcos*, etc., mentre que els lemes són menys probables i només enregistrem els topònims *Ermoso*, *Torrejón*, aquest darrer amb la pèrdua de la *n* final, com si volguera adaptar-se a la forma catalana, etc.

Finalment, hem d'afegir que gairebé la totalitat dels topònims estan vinculats a la llengua catalana, tant pel que fa als genèrics com als lemes, característica òbvia si tenim en compte que aquesta era la llengua pròpia de la zona abans d'iniciar-se el procés de substitució lingüística a partir de mitjan segle XVII.

3.2 Classificació dels genèrics

A) Poblaments

Cinch Alqueries
Lloc de Beniafel
Lloc de la Daya
Lloch de Guardamar
Universitat de Almoradí

B) Construccions

Casa de Moxent
Castell de Guardamar
Cortijo de Cap Roig
Cortijo de la Torre de Cab Roig
Ermita de Sent Cristòfol
Ermita de Sent Ginés

Ermita de Senta Bàrbera
 Ermita del Roser de Callosa
 Torre de Benferri
 Torre de Cab Roig
 Torre de Cap de Server
 Torre de la Foradada
 Torre de la Granja
 Torre Vella

C) Vies de comunicació

Calsada de Catral
 Camí Carril
 Camí de Beniafel
 Camí de Callosa
 Camí de Enmig
 Camí de Guardamar
 Camí de la Porta de Múrcia
 Camí de Murada
 Camí de Oriola
 Camí de Sant Francés
 Camí de Urchello
 Camí dels Carros
 Pons de la Céquia d'Escorratell
 Pons dels Cabelos Verts
 Pont de Almoradí
 Pont de Biela
 Pont de la Acarp de Arneba
 Pont de la Acarp de Urchello
 Pont de la Céquia de Benisalá
 Pont de la Céquia de l'Albufera
 Pont de la Céquia de l'Albufera del Cap Server
 Pont de la Céquia de Masquefa
 Pont de na Ginera
 Pont de Sancho Navarro
 Pont de Urchello
 Pont del Acarp de Ufe
 Pont Trencat
 Port de Rabat
 Port del Llob
 Senda del Atalladors
 Vereda de Benisalà

Vereda de la Matança
 Vereda de la Murtera
 Vereda de Moquita
 Vereda de Multera
 Vereda de Rafal

D) Orònims

Barranc de la Figuera
 Cabeso del Palomar
 Cabeso de Morteró
 Cabelos Verts
 Canyada de Allenya
 Canyada de les Alcarchofetes
 Canyada Ermosa
 Canyades Ambriol
 Estret de Francés Soler
 Foyes de Coix
 Loma de Algorfa
 Loma del Cap de Server
 Plans de Cab Roig
 Punta de Albaterra
 Rambla del Pi
 Serra de la Murada
 Sima de les Safurdes

E) Relleu litoral i marí

Cala Cornuda
 Cala de Cab Roig
 Cala de les Mosques
 Cap del Portichol
 Cap Roig
 Cap Server
 Marí de Guardamar
 Punta de Cap de Server

F) Hidrònims

Abeurador de Marco
 Acarp Arneba
 Acarp de Favarella
 Acarp de la Font
 Acarp de la Porta de Múrcia

Acarp de Mayayo
Acarp de Ufe
Acarp de Urxello
Acarp Vella
Acut de Nofre Ferrandes
Acut del Molí
Albufera
Albufera de Cap Server
Aljub de la Foradada
Aljub de la Torre de Cab Roig
Almarjal de Almoradí
Almarjal de Molina
Almarjal dels Cabesos Verts
Almarjals de Montagut
Asut
Asut de la Serra de la Murada
Asut de Múrcia
Balça Redonda
Boca de la Pinella
Céquia d'Escorratell
Céquia de Almoradí
Céquia de Benisalà
Céquia de l'Albufera
Céquia de l'Albufera
Céquia de l'Albufera del Cap Server
Céquia de Callosa
Céquia de la Mar
Céquia de Masquefa
Céquia de Sent Ginés
Céquia del Alquibla
Charcos de Sent Ginés
Estany de les Salines
Estany de les Salines de Cap Server
Font d'en Tordera
Font de Chicabo
Font de Siscar
Riacho de la Porta de Múrcia
Salines chiques de Mata de Guardamar
Salines de Guardamar
Salines de la Mata
Salines del Cap Server

G) Indrets

Camp d'Oriola
Camp de Joan Vidal
Camp de la Foradada
Camp de les Salines
Campt de la Matança
Mur de Redovà
Orta de Redovà
Parada del Carrisal de Múrcia
Partida de la Lloma de Cap de Server
Partida d'Escorratell
Partida de Arneba
Partida de Cab Roig
Partida de Cofre
Partida de Fondons
Partida de l'Asut
Partida de la Foja
Partida de la Fon de Siscar
Partida de la Porta de Múrcia
Partida de Moquita
Puesto del Banch de Ferrar
Punta del Rajolar
Siti de Colmenar

H) Altres

Arona de Sent Bertomeu
Chapa de Cap Roig
Colmenar de Ceñiola
Escarelola de Pere Roís
Molló de Beniafel
Molló Manastalla
Peixqueres de Catral

3.3 Classificació dels lemes

A) Antropònims

Francés Soler
Na Ginera
Joan Vidal
Marco
Masquefa
Molina

Moquita
Moxent
Nofre Ferrandes
Pere Roís
Roser
Sancho Navarro
En Tordera

B) Topònims

Albatera
Almodòver
Almoradí
Benejús
Benferri
Beniafel
Benisalà
Callosa
Catral
Coix
Favanella
Guardamar
La Daya
La Granja
Múrcia
Oriola
Rafal
Redovà
Xacarella

C) Hagiotopònims

Sant Francés
Sent Bertomeu
Sent Cristòfol
Sent Ginés
Senta Barbera

D) Noms comuns

Allenya
Albufera
Alquibla
Asut

Atalladors
Banc de Ferrar
Carril
Carros
Ceñiola
Cofre
Colmenar
Cornuda
Covatelles
Enmig
Ermosa
Fondons
Font
Foradada
Mar
Mata
Matança
Molí
Murada
Paloma
Partidors
Rabat
Rajolar
Redonda
Salines
Torrejó
Trencat
Vella

E) Vegetals

Alcarchofetes
Algorfa
Figuera
Murtera
Pi
Pinella
Prats
Server
Siscar
Tamaridal

F) Animals

Foja
Llob

G) Colors

Roja
Roig
Verts

H) Numerals

Cinch Alqueries
Tres Aljubs
Tres Atalladors

I) Altres

Alcor
Ambriol
Arneba
Biela
Chicabo
Escorratell
Lozar
Manastalla
Mayayo
Montagut
Mortero
Mosques
Safurdes
Lo Socós
Ufe
Urchello

4. BIBLIOGRAFIA

- ABAD MERINO, M. (1997): "Variación en la escritura del nombre propio en documentos históricos oriolanos", *Actes del IV Col·loqui d'Onomàstica Valenciana*, Ontinyent, Denes, València, pp. 13-20.
- ALCOVER, A. M. i MOLL, F. DE B., (1968): *Diccionari català-valencià-balear*, Moll, Mallorca.
- BARRIO BARRIO, J. A. (1983): "La ganadería oriolana en el siglo xv: la regulación de los pastos", *Investigaciones Geográficas*, 22, Universitat d'Alacant, pp. 247-254.
- BELLOT, P. (1956): *Anales de Orihuela (Siglos XIV-XVI)*, 2 vol., editor Torres Fontes, Publicaciones del Casino Orcelitano, Oriola.

COLOMINA I CASTANYER, J. (1993): "Aproximació a l'antroponímia murciana d'origen català. Un capítol poc conegut de la història de la llengua catalana", *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, pp. 355-383.

COROMINES, J. (1995): *Diccionari complementari i etimològic de la llengua catalana*, Curial Edicions Catalanes, Barcelona.

— (1984): *Onomasticon cataloniae*, Curial Edicions Catalanes, Barcelona.

FERRER MALLOL, M. T. (1988): "Toponímia Medieval d'Oriola", *Miscel·lània d'homenatge a Enric Moreu-Rey*, vol. II, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, pp. 195-211.

FUSTER, J. P. (1827): *Biblioteca Valenciana de los escritores que florecieron hasta nuestros días*, Imprenta y Librería de José Ximeno, València.

GARRIDO I VALLS, J. D. (1999): "Almodòver i Guardamar: història de dos topònims situats a la gola del riu Segura", *Estudis de llengua i literatura catalanes XXXIX. Homenatge a Arthur Terry*, Barcelona, pp. 313-329.

Gran enciclopedia de la Región Valenciana (1973): s. v. Antonio Almunia, t. I, València, pp. 2007.

MAS I MIRALLES, A. (1994): *La substitució lingüística del català. L'administració eclesiàstica d'Elx en l'edat moderna*, Diputació d'Alacant, Alcoi.

— (2002): "Aproximació a la toponímia del terme de Guardamar", *La Rella-15, Anuari de l'Institut d'Estudis Comarcals del Baix Vinalopó*, Elx, pp. 49-70.

— "L'antroponímia en un manuscrit oriola del segle XVII", *Actes del XXXIII Col·loqui de la Societat d'Onomàstica*, (en premsa).

— i B. MONTOYA ABAT (1999): "Use vs desuse of catalan anthroponyms in Elx (1565-1738)", *Catalan Review, International Journal of Catalan Culture*, vol. XIII, pp. 135-154.

MONTOYA ABAT, B. (2006): *Història de la llengua catalana en un territori de frontera: Petrer (Vinalopó Mitjà)*, Universitat d'Alacant, Alacant.

RICO GARCIA, M. (1888): *Ensayo biográfico bibliográfico de escritores de Alicante y su provincia*, ed. 1986, Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert / Diputació d'Alacant, Alacant.

SÁEZ SÁNCHEZ, E. (1973): *Manual Oriolense 1303-1620*, tesina de llicenciatura mecanoscrita, Universitat de Múrcia.

XIMENO, V. (1747): *Escritores del Reyno de Valencia*, Joseph Estevan Dolz, impressor, València.

ELS CANVIS EN L'ESPAI DURANT EL TRIOMF DE L'AGRICULTURA A L'EXTREM SUD VALENCIÀ

Jesús Millan
[Universitat de València]

1. LA ACADÈMIA EN LA CAPITAL HISTÓRICA DEL SUR VALENCIANO

Mi intervención tiene que comenzar con mi agradecimiento por la invitación a dirigirme a ustedes al inicio de estas Jornadas. Además de mi agradecimiento, debo apresurarme a expresar mi calurosa bienvenida y mi más cordial felicitación a la Acadèmia y a los estudiosos que han acudido a su convocatoria, por haber decidido celebrar las sesiones que estamos inaugurando ahora.

No quisiera que se tomase como una bienvenida y una enhorabuena protocolarias. Al fin y al cabo lo que comenzamos no es sólo un acto científico, con ser esto ya muy importante. La presencia de la Acadèmia en la vieja capital de las tierras de *Xixona ençà*, precisamente para estudiar el patrimonio lingüístico de las comarcas valencianas del sur, tiene sin duda un importante significado cultural y ciudadano, en su mejor acepción. Así lo confirman la generosa colaboración obtenida en los actos paralelos que se organizaron a toda prisa y el eco que han alcanzado en la asistencia y en los medios informativos. Así lo confirma también el compromiso de los investigadores, del Aula de Cultura de la CAM, del personal de la Biblioteca Pública del Estado y de las autoridades de la Universidad de Alicante —todos ellos han reiterado su apoyo a la cultura oriolana y valenciana en general—, así como la presencia de los representantes mu-

nicipales de nuestra ciudad en estos actos. Doy las gracias por todos estos respaldos.

¿Por qué es importante esta reunión? A menudo se ha recordado que la actual Comunidad Valenciana es un producto sobre todo de la historia, de la cultura, de la relación común entre zonas muy diferenciadas. No es lo que se podría llamar, en todo caso ingenuamente, un producto de la naturaleza. Lo que nos vincula como valencianos no se entiende sin el recurso al legado compartido y sin la voluntad de proyectar hacia el futuro esos vínculos recíprocos. De Orihuela a Vina-ròs, de Olocau del Rey a Pilar de la Horadada, ocupamos un espacio heterogéneo, un espacio lingüístico repartido entre dos idiomas y con problemáticas dispares, unidos sin embargo bajo la huella de un reino cristiano medieval que alcanzó suficiente entidad y desarrollo en la Corona de Aragón y en el posterior conjunto de una Monarquía Hispánica caracterizada sobre todo por el peso de Castilla. En efecto, *el reino*, a menudo sin más, ha sido durante siglos lo diferente de Castilla en estos confines meridionales del territorio valenciano.

Sin embargo, fuera del ámbito dominado por la capital del antiguo reino, las comarcas al sur de Biar-Busot evolucionaron, a menudo, en un sentido que no se vincula con el canon típico de *lo valenciano*. De ahí, por tanto, que a las instituciones públicas y al mundo de la cultura les incumba en el País Valenciano una función importante, tal vez imprescindible, como

es la de tender puentes entre los espacios lingüísticos que nos definen y constituyen nuestro patrimonio. Evitar, en definitiva, que crezcan en paralelo ámbitos que se vuelvan la espalda, casi siempre en detrimento de la cultura minoritaria. Se trata, por el contrario, de facilitar un conocimiento recíproco que supere el desarrollo en paralelo de culturas que se ignoran. El derecho a la diversidad tiene tanta más importancia cuanto que afecta al patrimonio de una sociedad y éste se corresponde, en gran medida, con una lengua minoritaria. Las instituciones y quienes se dedican a la cultura no deberían refugiarse en los ámbitos que les resulten más cómodos de antemano. Por ello conviene recordar aquí no sólo lo que establece nuestro Estatuto de Autonomía, sino el mismo marco constitucional de la España democrática, cuando apoya la diversidad lingüística como un patrimonio común de todos los españoles, que hay que respetar y proteger de forma especial (Preámbulo-4, art. 3.3).

Para ello, sin duda, no hay recetas fáciles ni únicas. En todo caso, iniciativas como las que hoy representan la Acadèmia Valenciana y el apoyo que le brindan la sociedad y las instituciones alicantinas y oriolanas merecen todo el estímulo para reforzarse y continuar en el futuro. Las dificultades o la necesaria atención a las peculiaridades de cada zona no pueden hacer que perdamos de vista la necesidad de facilitar la presencia regular de la cultura valenciana como parte del acervo de estas tierras. Los grandes nombres literarios del sur valenciano —Azorín, Gabriel Miró, Rafael Altamira, Miguel Hernández— son figuras principales de la literatura en castellano. De ello estamos todos lógicamente satisfechos. Todos ellos, a su vez, mantuvieron una relación próxima y afectuosa con lo valenciano y, desde luego, se entenderían mal sin su vínculo con la cultura valenciana. No percibir esta implicación múltiple llevaría a una consideración estrecha, que sólo puede perjudicar a quienes vivimos en la vieja *Governació d'Oriola*, ya que implicaría olvidar una parte decisiva de nuestra cultura y nuestro patrimonio. No puedo dejar de recordar aquí el alcance incomprensiblemente limitado con que los organismos oficiales conmemoraron hace poco el año del ilustrado Cavanilles, una figura precisamente de alcance europeo, que escribió algunas de las páginas más útiles y esclarecedoras para el conocimiento de nuestra comarca y un personaje, en fin, de los que con mayor provecho e intensidad dirigieron su

atención a todo el ámbito de nuestras tierras. Fue mi compañero el profesor Joan Mateu, también predecesor mío en las anteriores jornadas de la Acadèmia, quien, con el apoyo del CEFIRE y de la CAM, rememoró aquí a una figura tan significativa en el estudio de estas tierras, que, además, constituye un vínculo simbólico entre todos los valencianos. Sería injustificable dejar de recordar aquí al ilustrado y geógrafo, que hizo como muy pocos por conocer el conjunto de nuestro antiguo reino.

Dejar pasar este tipo de ocasiones —y nuestro Ayuntamiento aún tiene pendiente recordar la memoria de *mossèn Cavanilles* en el expansivo callejero oriolano— no es especialmente beneficioso, aunque a corto plazo resulte cómodo dejarse guiar sólo por las manifestaciones que tienen carácter masivo. La suma de estas oportunidades perdidas contribuye a configurar a la larga un panorama unilateral y empobrecedor. Por el contrario, una revisión de la cultura valenciana en las comarcas del Vinalopó, l'Alacantí y el Bajo Segura nos conduce de inmediato a una perspectiva distinta. En ella se incluye el papel insustituible de la ciudad de Orihuela como referente histórico y cultural que contribuye a la personalidad de esta zona, incluyendo especialmente los estudios filológicos y literarios. Esta inserción presta un referente común a estas comarcas y, además, puede ayudar a impulsar aquí actividades novedosas, a aprovechar recursos poco utilizados y favorecer prácticas menos depredadoras, que de otro modo no siempre se abren camino fácilmente. Nuestra ciudad ha llegado al siglo XXI con un patrimonio muy destacado en todo el conjunto del País Valenciano, pero lamentablemente dista aún de ser un ejemplo en la gestión de sus recursos culturales y ambientales. Hace poco, el presidente del Consell Valencià de Cultura se veía obligado a recordar la triste paradoja en que se halla a menudo el patrimonio monumental teóricamente protegido. Probablemente, esta situación de desamparo se hace especialmente poco ejemplar en una ciudad como ésta, en que se contrapone su papel de referente al carácter grave o escandaloso de demasiadas situaciones. Baste citar aquí el río Segura, el abandono de la Torre d'en Vergonyes, el derribo de la casa de la familia Ruiz de Vilafranca y la posible alteración del trazado urbano en torno a la plaza de la Pía o la amenaza sobre la sierra de Escalona. La lista podría continuar

con el prolongado abandono de la iglesia de S. Agustín o de la casa natal de Miguel Hernández, la falta de rehabilitación de las denominaciones populares de las calles o con el tráfico agobiante en el centro histórico. Demasiadas situaciones lamentables y excesivamente prolongadas en el tiempo para una ciudad que debería concentrar tanta atención y que reúne tantos factores para protagonizar actuaciones a la altura de sus grandes posibilidades.

Esperemos que los criterios rentabilistas y a corto plazo se vean corregidos por quienes reclaman otras formas de proyectar el desarrollo. Que se reconozca cada vez más a nuestra ciudad en el ámbito de la cultura valenciana puede ayudar también en este terreno. Y, sin duda, los esfuerzos en este sentido valen la pena y cuentan con sus avales. No todas las comarcas valencianas de lengua castellana presentan la misma problemática. De todas ellas, la nuestra es sin duda la que tiene un mayor peso simbólico y cultural. El distanciamiento en otros terrenos se puede contrarrestar aquí insistiendo en otros factores y en su proyección de futuro. En esta dirección puede inscribirse la aproximación imaginativa al espacio a través de la toponimia y su evolución histórica. A través de ella, podemos ver con otros ojos lo que nos parece una realidad inmóvil y podemos darle también otros sentidos.

2. EL RASTRE DE LA TOPONÍMIA I LA FORMACIÓ DE LA XARXA D'ASSENTAMENTS DURANT EL DESPLAÇAMENT LINGÜÍSTIC

Les nostres comarques han estat terres de frontera també al seu interior. L'empenta agrícola, probablement sobretot al segle XIX, va dur el valencià des de la vora del Vinalopó a l'altra banda del límit amb Múrcia (Limorti, E., Quintana, A. 1998: 8-9; Calatayud, S. *et alii* 1996: 97). En una època anterior, però, els dalta baixos de la població i el conreu s'han barrejat al Baix Segura amb el desplaçament del valencià. La llengua desplaçada es lligava, doncs, a una altra mena d'ocupació de l'espai i d'especialització econòmica, diferents de les que triomfaren quan el castellà, probablement en la centúria posterior a mitjan segle XVII, es féu inequívocament dominant a la comarca. Com a hipòtesi, la definitiva conquesta de l'espai per part de l'agricultura, si fa no fa, se superposà al rumb lingüístic de la comarca.

Des de la nostra experiència actual, un canvi semblant té una gran transcendència. Són processos difícils de conèixer, però que també podem rastrear a d'altres latituds europees. A la vora meridional del Bàltic, per exemple, formen part de la cara més tràgica del nostre món contemporani. En conseqüència, i fins no fa massa, les seues derivacions i conseqüències han estat llargament marginades. Els processos viscuts allà a la mateixa època de la conquesta cristiana de la València medieval han estat motiu de controvèrsia al món dels *estats-nació*. Precisament en un poeta del segle XX, originari dels territoris bàltics, Johannes Bobrowski, he trobat una visió enyoradissa i melancòlica que lliga els noms vells amb el record d'un món natural i el batec espontani de la vida. Bobrowski, prussià de Tilsit que escrivia a l'Alemanya comunista, ens recordava el que massa sovint es viu al món modern amb una mirada freda per damunt del muscle: l'extinció d'una cultura vençuda. Alguns versos seus (Kossert, A. 2007: 29) es podrien traduir així:¹

Els noms parlen de tu,
Poble xafat, els reiguers dels tossals,
Els rius, sovint sense cap glòria
Les pedres i els camins.
En caure el sol, t'esmenten cançons i rondalles,
La remor dels fardatxos
I, com l'aigua a la marjal,
Ara un cant, empobrit davant la queixa.

En el nostre cas, però, la recerca històrica suggereix un quadre diferent. El *món natural* i la llengua desplaçada no s'associen sempre al passat agrícola. D'altra banda, la visió enyoradissa i un tant victimista tampoc és obligada, ni és la que més m'estime de proposar ací.

Comencem per la primera part. ¿En quin espai històric hem d'imaginar l'Oriola i el Baix Segura de llengua catalana, entre la conquesta cristiana i el segle XVIII? D'una banda, hi predominava una considerable concentració d'habitants al nucli urbà (Millan, J., 1984: 67-68; Ojeda, J. 2004: 41-43). D'altra banda, la dedicació agrària se centrava en un

1. L'autor es refereix al substrat de la vella llengua prussiana al territori de Prússia Oriental, on s'havia extingit el segle XVII. La germanització es va completar amb nous assentaments i l'expansió del luteranisme, que havia donat lloc, amb un catecisme, a l'única manifestació escrita de la llengua en vies de desaparició (Kossert, A. 2007: 28, 59-66; Boockmann, H. 1992: 138-146).

radi curt, que deixava molts espais de bosc i marjal, oberts als ramats i a l'aprofitament dels veïns. De manera discontinua, les èpoques de prosperitat afavorien l'alça demogràfica fora d'Oriola i un degoteig d'assentaments menuts, i sovint poc estables, sobre antigues alqueries o finques que es tractaven d'aprofitar millor. En temps difícils, altrament, es reforçava la concentració humana a la ciutat. Tenint en compte l'organització del territori, la petjada del català tingué un caràcter fortament urbà. Això és fàcil de detectar en les diferents maneres com s'ha produït la castellanització d'un mateix mot. Mentre a la ciutat ha sigut la fonètica la que ha dut de *Raval Roig* a *Ravaloché*, a la costa, pràcticament despoblada durant segles, no ha estat la pronunciació sinó l'escriptura la que ens ha transmès una castellanització diferent en el cas del topònim Cap / Cabo Roig.²

Es tractava d'una destacada concentració urbana sobre un radi agrícola important, però més aviat reduït, sobretot si la comparem amb l'amplitud de la resta del districte oriolà, i amb un cert caràcter d'oasi. Les possibilitats agràries del medi absorbien en èpoques de bonança bona part de la població urbana. Això va succeir d'hora amb els musulmans, gairebé absents de la ciutat per a nodrir el veïnat de pobles menuts de la rodalia. L'assentament urbà d'Oriola accentuava el seu caràcter d'oasi si tenim en compte les barreres geogràfiques i els buits humans que reduïen la comunicació amb la resta del territori valencià. Pel nord, la continuïtat dels assentaments es limitava a un corredor estret amb Elx i Alacant, a través d'Albatera i Crevillent, que eren poblacions morisques. També a Elx, l'assentament humà es concentrava a la vora esquerra del Vinalopó, en direcció a Alacant. En els límits entre el Baix Segura i el terme d'Elx, més a llevant de l'eix que duia d'Oriola a Alacant, les marjals de Catral, colonitzades al segle XVIII per Belluga, interrompien la continuïtat dels assentaments entre el Baix Vinalopó i l'horta d'Oriola. Als secans del nord-oest, a prop de la frontera amb Castella, i, sobretot, a la marge dreta del riu no hi haurà cap població estable fins entrat el segle XVIII. El pas del riu cap al sud, com es va dir en fer-se el pont de Benejús, tenia abans com a objectiu, sobretot, els diversos *amprius*: la caça de salvatgines (com se'n diuen en les ordenances municipals del cinc-cents)

o l'aprofitament ramader, forestal i de materials de construcció (Millan, J. 1984: 65-66).

Sens dubte, però, l'Oriola anterior a finals del segle XVII estava fortament influïda, per damunt de tot, pel perllongat buit humà que s'obria a l'altra banda de la frontera amb Castella, en direcció a la ciutat de Múrcia. La conquesta medieval i la incorporació al Regne de València havien diferenciat la part valenciana de la conca del Segura amb un contingent humà que destacava sobre una Múrcia inicialment de pocs habitants i concentrats, a més, fora de l'àrea que s'estén entre aquesta ciutat i la frontera valenciana. Aquesta *terra de ningú* que s'interposava respecte a Múrcia, tot i els processos anteriors que no es consolidaren, no va desaparèixer fins que, a finals del segle XVII, es començà a establir la continuïtat del poblament de l'època contemporània. És una temptació anacrònica, des del punt de vista actual, atribuir la castellanització lingüística a la intensitat dels contactes humans a una banda i altra de la frontera meridional valenciana. Aquesta visió no sols oblidaria la llarga persistència dels buits humans i les dificultats per al trànsit en el camí que portava des de Múrcia al Regne de València (Chacón, F. 1979: 57-63). Implicaria, a més, assignar als segles XVI i XVII unes pràctiques de consum massiu i quotidià, lligades a la publicitat i els mitjans de comunicació, que només s'han fet socialment dominants des de la segona meitat del segle XX. Tot fa pensar, doncs, que els contactes comercials afectaven solament una part de la població i no ocupaven la vida quotidiana de la gent, dominada, però, per l'oralitat i les relacions en l'àmbit local com a dimensions clau. La trajectòria lingüística, diferent en cada cas, d'Asp i Montfort, d'una banda, o de Guardamar, en segon lloc, pot confirmar aquesta advertència contra l'anacronisme.

En el segle XVII, segons reproduïa llavors mossèn Pere Bellot, els límits fronterers amb Castella eren coneguts per un seguit de topònims catalans.³ A la meitat meridional

2. Raval o Arrabal Roig ha estat la denominació escrita habitual fins al segle XX.

3. Això no exclou que hi haguera també topònims castellans, com potser el *cabeço Gordo* que s'esmenta al segle XV com a límit dels bovalars d'Oriola, tal vegada a prop de la frontera amb Castella (Culiáñez, M. 2007: 235). Les fonts parlen al segle XIV i primer terç del següent d'una minoria castellana (del Regne de Múrcia, segons mossèn Bellot), els anomenats *mancheños*, que probablement acabarien assimilats o emigrarien més tard. El fet que se n'esmenta la importància precisament a Guardamar pot anar en aquesta direcció. La importància dels immigrants per a l'expansió del conreu a l'horta queda ben confirmada (Bellot, P. 2001: vol. I, 113, 123; vol. II, 174-175; Ferrer i Mallol, M. T. 1990: 7-8).

de la comarca les fites passaven pel *Portitxol d'en Tordera*, la *Penella*, l'*Escalerola*, la *Seviola* i el *Ginebral*, ja a tocar el mar en la *Foradada*. Relativament a prop quedaven indrets de noms evocadors, com el *puig d'Arbres*, potser evolucionat fins l'actual *Pujàlvarez*, i un de ben peculiar, el *Vol del Ruc*, que ens podria fer pensar en les figures oníriques de l'empordanès Salvador Dalí (Bellot 2001: vol. II, 207-208, 210). Els canvis posteriors han capgirat gairebé del tot aquesta toponímia. El *Mos del Bou*, que ens ha arribat a l'actualitat, es troba relativament lluny de la frontera. A la reduïda àrea d'agricultura més intensiva —val a dir, a l'horta del sud-oest de la ciutat— la parcel·lació primeirenca no ens va transmetre gaires noms de finques.

Al llevant de la ciutat, en canvi, el panorama era prou distint. A mitjan segle XVII tota aquesta àmplia àrea s'inclouïa en el peribà camí d'Almoradí i en una *partida de l'Asseit*, nom de clars arrels àrabs, on la població es feia ja molt escassa. Ací finques molt més grans, que s'apropaven al mig centenar d'hectàrees de regadiu, han arribat fins a la segona meitat del segle XIX. L'assentament posterior de població permanent ha transmès fins hui en dia un grapat abundant de topònims d'arrels catalanes: la *Caseta*, el *Praet d'Almoradí*, la *Campaneta*, *Guardalacapa*, el *Palomaret*, el *Cabeçol*, el *Tell* (un arabisme amb grafia catalana), el *Olmet*, *Cantallops* (Cantalobos) o *Jacarilleta*. El nom d'una de les grans finques que, a inicis del segle XVIII, donaren lloc al nou poble de Bigastre, *Alpatern de Pedrós*, es pot rastrejar en el topònim actual *Apatel* (Millan, J. 1986).

Al voltant del nucli urbà i del seu radi d'agricultura intensiva, hi havia un cercle d'espais ramaders, els noms dels quals s'han conservat parcialment: la *Matança*, l'*Arcaxofar*, *Salines*, *Pergamisa* i *Rabat*. En el curs més baix del Segura, els assentaments urbans eren més escassos i estaven envoltats d'espais ramaders, que es reservava la Corona. També ací trobem noms desapareguts en part: la *Mata*, *Genibralet*, el *Molar*, *Benjòfar* i el *camp d'Almoradí*. Pot ser interessant comprovar que a la segona meitat del segle XVII, a aquesta zona sovint inundada es consolidà una àmplia privatització de caràcter ramader, al voltant d'una pleta, que seria coneguda amb el castellanisme de la *Maixada Vella* (Millan, J. 1984: 84-85, 101). A partir de la gran transformació del paisatge en el segle XVIII, el nou poble de Dolores serà conegut precisament com la *Majada*. Però abans de la definitiva expansió de l'agricultura,

la toponímia comarcal es caracteritzava per les formes catalanes. A finals del segle XVI, el mapa del Regne de València fet per Ortelius, amb l'ajuda d'informants de la capital, només incloïa la forma castellana d'*Orihuella*, oblidada fins i tot en un altre lloc del mateix mapa, allà on s'assenyalava l'*Albufera d'Oriola*. Les denominacions en castellà, fins i tot en el cas de Favarella —*Abanilla*, feia temps incorporada a Múrcia—, hi estan pràcticament absents.

Alguns indicis ens poden fer pensar que a principis del segle XVII, quan la fase expansiva s'esgotava anys després de l'expulsió dels moriscos, el 1609, la diferència lingüística havia de ser prou notable a un costat i l'altre del límit amb Múrcia. En aquella conjuntura es va colonitzar al Baix Segura el senyoriu de *Rafal*, que mantingué aquest topònim. A l'altra banda de la frontera amb Múrcia, però, el mateix arabisme es consolidaria en la forma castellana *El Raal*. De la mateixa manera, la documentació oriolana es refereix persistentment com a *camí de Beniafet* al que duu al lloc murcià de *Beniel*.

És versemblant que el mecanisme del desplaçament lingüístic es covés a la ciutat, que reunia el nucli dels efectius humans de la zona. La seua demografia havia crescut molt a la segona meitat del cinc-cents, cosa que havia afavorit la segregació dels reialencs de Callosa i Almoradí.⁴ El dinamisme constructor de la ciutat s'afegiria a la demanda laboral, sempre insatisfeta, que procedia dels conreus de la morera i la vinya, que en part cobria una creixent població morisca. Aquesta trajectòria gradual conduiria a una dinàmica nova en el terreny lingüístic, cap a l'inici del segle següent. En les dècades inicials del segle XVII es van combinar la reducció dels espais buits en l'àmbit fronterer, un perllongat flux migratori que la decadència de la Castella interior enviava cap a Múrcia (Pérez Picazo, M. T. 1979: 40, 66; Chacón, F. 1979: 144, 63) i, de manera sobtada, l'impressionant buit demogràfic que va provocar a la part valenciana de la conca l'expulsió dels moriscos, el 1609. Hi ha un fet excepcional que pot ser significatiu respecte a la possible alteració dels grups lingüístics a Oriola. El 1639, quan la ciutat hagué de

4. Segons els censos locals (Ojeda 2004: 41), la ciutat d'Oriola hauria passat d'unes mil cases, en 1500, a les dues mil quatre-cents de vora 1609. Hi ha pocs topònims castellans (*Charco*, *Madriguera*) en la delimitació del nou terme de Callosa de Segura, en els segles XVI-XVII, mentre que hi apareixen el *tossalet de l'Armarchal*, *Molinel-lo*, el *Portitxol* o la *senda d'Ametller* (Navarro, A. J. 2001: 144-157, 233-234).

reclutar amb urgència deu soldats, va recórrer a pregonar una crida en castellà, en una mesura que fins aquell moment no té paral·lelisme conegut.⁵ Aquest fet es repetiria pocs anys més tard (Abad, M. 1994: 323).⁶

En un municipi que, simultàniament, mantenia criteris rígids a favor de l'ús públic del català, aquest fet pot suggerir que el nucli de la població laboral jove no s'havia assimilat a la llengua que s'havia parlat a Oriola des de la conquesta. Tenint en compte els destinataris d'aquella crida, és versemblant plantejar que serien les generacions nascudes vint anys enrere les que haurien crescut a Oriola amb el castellà com a llengua pròpia. Aquesta cronologia, que ens fa destacar la dècada de 1620 com a una conjuntura clau, remet a l'època en què trobem, en efecte, els darrers testimonis explícits del català com a llengua dels oriolans, no sense algun matís irònic que en subratlle també la forta castellanització. Seria el cas de l'anònim autor del *Vexamen* poètic a València i de mossèn Miquel Pons a Oriola, el 1625. Ja abans es poden comprovar indicis de canvi lingüístic respecte al clar predomini català de

finals del segle anterior.⁷ També a partir del primer quart del sis-cents es pot apreciar que el castellà guanyava espais en els usos administratius menys solemnes o públics, tant de l'administració civil com de l'eclesiàstica. Es consolidaria així una

5. La crida, pregonada el 5 de juliol, s'acordà el dia d'abans, sense fer esment de la llengua: "Determinà lo dit Illustre Consell que [...] es llançàs bando". La crida conté trets del català: "Oyt que us hasen saber", "su Magestat". Conclou, en català, amb el testimoni d'"haver preconisat la damunt dita crida y pregó en les quatre plases públiques de la present Ciutat en presència de moltes gens". Uns tres mesos després d'aquesta crida, per tal de cobrir l'abastiment de la carn, la ciutat envià Melcior Garcia perquè "acçedexa als llochs de Castella y hon sia necesari y convinga y compre lo ganado llanar de moltons y ovelles", el que justificava que l'acord es redactés excepcionalment en castellà: "Y per quant la dita substitució ha de ser per a els Regnes de Castella Provehexen que axí aquella com los demás actes es verteixen de llengua valenciana en castellana", Arxiu Municipal d'Oriola (AMO, dipositat a l'Arxiu Històric d'Oriola, AHO), *Llibre contestador*, 1639, A-121, fs. 130, 419, 236-241. Uns anys abans, la ciutat discutí en català la concòrdia amb els dominics sobre la Universitat, conveni que es va redactar en castellà, llengua que feia temps havien adoptat aquests religiosos, Id., 1632, A-117, fs. 7-10v.

6. En 1642, el secretari dels Estaments valencians, Marc Antoni Ortí, signava en català el document general, però tot seguit feia una nota específica sobre els soldats corresponents a Oriola i la seua rodalia en castellà. La ciutat envià en castellà als pobles del Baix Segura, incloent-hi Guardamar, l'anunci d'aquesta lleva, AMO, *Llibre contestador*, 1642, A-124, fs. 253-254, 256-260. La crida pels carrers oriolans es féu en castellà. Ara, en un castellà amb menys interferències ("Oid que os ago a saber", però hi apareix un "antigo"), llengua que s'emptra també en el testimoni final (f. 262). En haver de fer la lleva, forçosa, la ciutat ho comunica als pobles de la rodalia —escrits com a *Benchúser* o *Grancha*— en català, però rep totes les respostes en castellà. Dues noves crides per reclutar soldats es van pregonar el mateix any en castellà a Oriola (fs. 272v-279, 295). L'any següent, per exemple, la crida per la festa del Corpus es féu, com era norma, en català, Id., 1643, A-125, f. 125.

7. Dins del que permeten les fonts, es pot detectar un avanç del castellà en les relacions entre els membres de l'elit oriolana a partir del primer quart del segle XVII, cosa que suggeriria un tomb cap al castellà com a llengua ascendent a escala local cap a la primera dècada del segle XVII. A mitjan segle XVI, Xèrica escrigué en català a Oriola (AMO, *Llibre contestador*, 1553, A-67, f. 384). Llavors el conegut predomini de l'ús del castellà amb autoritats reials, nobles i clergues tenia, amb tot, significatives excepcions a Oriola. En 1584, el municipi adreçava en català un memorial al rei (Id., 1584, A-93, f. 321) o convidava en la mateixa llengua el senyor de la Granja de Rocamora a participar en la festa de les "glorioses santes patrones de aquesta Ciutat de la qual V.M. es tan natural", encara que emprava el castellà amb el comte d'Albatera (f. 239, 230). En la correspondència de la ciutat de 1599, fan servir el català: el jurat oriolà Vicent Ferrer, en un escrit expressiu sobre problemes seus particulars (AMO, *Llibre contestador*, 1599, A. 94, f. 530, entre d'altres), els cavallers Ramiro de Espejo (f. 555) i Joan Benefa (fs. 613-617) o les autoritats municipals d'Alacant, Callosa, Elx, Oriola i Xàtiva (fs. 561, 576, 579v, 574, 599, 601). El castellà domina les comunicacions amb les autoritats, però Oriola escriu en català al Fiscal reial a València, f. 606. El 1602 la tònica és semblant. El català és la llengua de la correspondència d'Oriola amb Guardamar, Almoradí o Alacant (Id., 1602, A-96, fs. 460, 465, 547v). També la de l'advocat Lluís Gomes, qui sovint recorda la seua condició de fill d'Oriola (f. 502, 513, 548), la dels cavallers oriolans Joan Masquefa o Josep Orumbella (fs. 471, 476, 491, etc.) o la que la ciutat fa servir sovint quan escriu al pavordre de la seu oriolana (fs. 450, 454v, 585), tot i que aquest, de València estant, li respon en castellà (fs. 444, 550-557, 613). Potser ja és significatiu que don Luis Togores i la ciutat s'escrigueren en castellà (f. 472). Les actituds semblen comparables el 1609. Membres de l'oligarquia oriolana fan servir predominantment el català per a comunicar-se amb la ciutat quan es troben a Madrid o Múrcia, situació viscuda per Nicolau Viudes (Id., 1609, A-100, fs. 408, 434-435v, 439-440v, 512, 514, 516). També s'expressa en català, escrivint des d'Oriola estant, el noble oriolà Pero Maça de Liçana (f. 474), així com els municipis d'Almoradí, Guardamar o Alcoi quan escriuen a la capital del sud valencià. D'altra banda, Jayme Rossell, senyor de Benejússer, i Ramiro de Espejo, oriolà, segons indica, fan servir ara el castellà (fs. 375, 403, 500). El canvi es fa més apreciable el 1613, quan la ciutat i Pedro Masquefa, d'una família oriolana de relleu, s'escrivien en castellà —fins i tot sobre la sobtada malaltia de sa mare (f. 436) —, llevat de les instruccions oficials. També en castellà escriu el senyor de Coix, però la ciutat es comunica en català amb Diego Liminyana (Id., 1613, A-103, fs. 440-447v, 500, 498v-499). En anys posteriors, en la correspondència menys institucional predomina clarament el castellà. Tot i que la que es conserva no és tan representativa com abans, Ginés Tribes, de Callosa de Segura, escriu en català a Oriola en 1624 (Id., 1624, A-111, f. 405). Potser, les ciutats de València i Alacant van començar a escriure en castellà a la d'Oriola en 1643 (Id., 1644, fs. 502, 505), com continuaran fent després (els registres municipals de València reproduïxen cartes en català a Oriola durant tot el segle XVII, Arxiu Municipal de València, p.e., *Lletres de la ciutat*, 1619-1634, G3-59, fs. 69, 130, però aquesta font potser no és ben representativa, ja que conté cartes en català a municipis de Castella i Aragó o, fins i tot, al de Marsella). Per aquelles dates, don Antonio Togores Masquefa, capità dels soldats oriolans i senyor de Xacarella, escriu a Oriola des de Tortosa en castellà, Id., 1642, A-124, f. 346. També la ciutat adreça llavors en castellà escrits de caire no marcadament oficial a Francisco Còrdova, un dels darrers advocats del municipi proclius a l'ús del valencià, Id., 1643, A-125, fs. 188v-189v. Així, sembla que les generacions governants a Oriola entre 1620 i 1640 van consumir l'arrelament del castellà com a llengua vehicular interna, en la comunicació menys oficial i corporativa.

dinàmica que, a llarg termini, acabaria inclinant clarament el predomini lingüístic a favor del castellà, probablement entre la segona meitat del segle XVII i l'inici de la centúria següent (Montoya, B. 1987; Pitarch, V. 2001)

Aquesta cronologia apunta, doncs, que la dinàmica definitiva del desplaçament lingüístic prendria força precisament durant la davallada de la crisi del segle XVII, no, com vaig suposar inicialment, a partir de la catàstrofe que arribaria a mitjan segle, amb l'espectacular epidèmia de 1648. Podem imaginar, des de la dècada de 1620, una Oriola abocada a la crisi, habitada sobretot per una base de població precària i econòmicament inestable, que en els censos apareixia sense dedicació o només com a *treballadors*. Cal pensar que les reclutes en castellà de 1639 i 1642 s'adreçaven a aquesta mena de gent.⁸

Però també era aquest precari món del treball urbà el que responia a la demanda de braços i d'habitants que, durant generacions, experimentaria la comarca després de l'expulsió dels moriscos. El perllongat flux de població oriolana cap als llocs repoblats i, més tard, cap als nous pobles de colonització preocupà llavors les autoritats i és comprovable en els registres parroquials.⁹

És interessant observar que, en aquests casos, l'assentament rural posava en marxa, a més, una poderosa dinàmica demogràfica a la comarca, que contrasta fortament amb la imatge que ofereixen les parròquies d'Oriola. L'empta de-

mogràfica fou especialment forta als llocs de colonització recent, com Benejús, o allà on proliferava una certa *economia natural*, com succeïa a Catral abans que les colonitzacions de Belluga en transformassen decisivament el paisatge (Millan, J. 1984: 33-41). Crida l'atenció, sobretot, la taxa perllongadament baixa dels matrimonis a Almoradí i les de matrimonis i baptismes a Sant Jaume, la parròquia del Raval Roig oriolà, que devia acollir població en bona part treballadora. Encara en la dècada de 1680 els matrimonis ací eren la meitat dels que havien sigut sis dècades abans, el que remet a l'atonía de les oportunitats econòmiques per als sectors laborals dins l'àmbit urbà. Indirectament, això és congruent amb la imatge d'un barri popular, abans ben poblat, que no hauria retengut el mateix nivell de població quan l'agricultura s'intensificava a la comarca a finals del segle XVII.

Potser, doncs, el català oral es mantingué parcialment viu més temps en alguns dels nuclis urbans. En coneixem testimonis als processos judicials de l'Oriola de finals del segle XVII (Montoya, B. 1987). Eren carrers nous i perifèrics els que, poques dècades abans, el públic havia batejat com a *Maria de Pau, de la Fusta o dels Pouets* (Ojeda, J. 2007: 53-54). Aquesta hipòtesi atorgaria algun fonament al que es desprén de l'anècdota, procedent segurament de mitjan segle XIX, en la qual un oriolà catalanòfon, anomenat *Tio Pàmies*, afirmava que "en Oriola sempre s'ha parlat valencià" i que el contrari eren només "*moes d'ara*" (Oriola, Referent 2007: 56). En la mateixa línia d'aquesta idea, es podria apuntar el que s'observa a Catral. En aquest indret prou perifèric de l'horta, la recuperació dels matrimonis i naixements fou especialment forta i primerenca, ja en la dècada de 1660, el que potser que s'explique per l'existència propera d'importants aprofitaments naturals. Precisament a la parròquia de Catral el castellà s'imposà des de 1656, és a dir dos anys abans que a la de la catedral d'Oriola i vora vint anys abans que a la d'Almoradí, demogràficament poc dinàmica. A la darrera dècada del segle, la pressió demogràfica acumulada a Catral es reflectí en l'intent, frustrat, de fundar un poble que no va arribar a rebre nom. La majoria dels colons —15 de 32— vivien a Catral i, de manera sorprenent, l'acta notarial està tota sencera en castellà. Que la normativa que regulava el conreu i la

8. La identificació entre els homes reclutats per a la guerra amb França i la mà d'obra agrícola de la zona fou reiterada pel municipi. Oriola exposava al rei que "esta totalmente exausta de gente de tal suerte que estamos en [sic] las cosechas de seda y trigo entre manos, y con excesivos salarios no se allan jornaleros que los recojan, asi por no auer gente como porque la poca que queda amedrentada, no osa parecer ni trabajar", Id., 1640, A-122, f. 598 (12-V-1640). L'any 1624, Jayme Bastida, natural d'Oriola, escriu des de la repoblada Albatera en castellà, en contrast amb el veí de Callosa esmentat a la n. anterior (Id., 1624, A-111, f. 423). Sobre el desplaçament de població urbana als llocs repoblats en 1609 (Millan, J. 1984: 57). Un plantejament general sobre les comarques valencianes de llengua castellana en Soler, V. 1977.

9. Els immigrants recentment de Castella, per tant, no serien decisius, sinó que es tractaria d'una redistribució per l'àrea rural dels segments relativament precaris, predominantment de llengua castellana, establerts ja prèviament a Oriola. Les poques xifres d'immigrants a mitjan segle XVII no mostren un corrent aclaparador procedent de Castella, encara que aquest flux hagué de ser prou més important al segle XVI (Millan, J. 1984: 29). A Benejús, en 1663-1673, els nuvis castellans, en general, són un 53% dels nuvis forasters, cosa que equival al 15% de tots els cònjuges. A la parròquia oriolana de Sta. Justa, en 1651-1655, aquestes taxes són el 56% i el 15%. A la primera meitat del segle XVIII el pes minoritari dels colons extracomarcals es confirma en els matrimonis de Benijófar (Millan, J. 1984: 40, 146; Millan, J. 1988).

vida del poble es redactés en castellà pot suggerir que la majoria dels pobladors —tot i que n’hi havia set d’Elx i sis de Crevillent— no eren capaços d’entendre bé els detalls expressats en valencià. Potser val la pena recordar que fou precisament en valencià com es van redactar les actes d’altres fundacions posteriors, com les de Molins, Benijòfar i Bigastre, on els pobladors oriolans podien tenir un pes més gran o, fins i tot, decisiu.¹⁰

3. LA PETJADA DEL VALENCIÀ EN LA IDENTITAT D’ORIOLA

Un darrer aspecte és el relatiu a les reaccions suscitades entre els coetanis pel desplaçament lingüístic. El viscut a Oriola va afectar un espai amb una certa càrrega simbòlica, com era el de la capital del sud valencià. Però va transcórrer en un context, en molts sentits, aliè a la càrrega que diversos nacionalismes posteriors atorgarien a processos semblants, per exemple a l’Europa central i oriental (Glotz, P. 2004; Judson, P.M. 2006). Dir això, amb tot, obliga a matisar que no és gens fàcil d’esquematitzar a hores d’ara el paper d’aquest factor identitari en la vida pública de l’Oriola de llavors.

De vegades s’ha donat per suposat que el caràcter fortament oligàrquic del municipi reforçaria sistemàticament la castellanització. Aquesta perspectiva, però, resulta massa unilateral. Si tenim en compte els usos lingüístics que s’imposaven a la capital del regne, d’una banda, i, d’una altra, el probable procés de difusió del castellà entre la població del Baix Segura, el que crida l’atenció és el predomini de la llengua catalana en usos comunicatius per part dels membres de l’oligarquia fins entrat el segle XVII. No pot ser valorat d’altra manera, per exemple, que el jurat en cap, residint a València durant l’estada de la cort reial de Felip III, n’informara els seus companys d’Oriola en una carta on el castellà

apareix només per reproduir una frase dita pel rei.¹¹ Dècades abans, en decidir fer una sumptuosa porta de la ciutat en el nou estil renaixentista, el municipi trià el valencià per a deixar-ne el record.¹² En el primer quart del sis-cents, juristes i lletraferits casolans o nouvinguts, com Antoni Almúnia i Lluís Ocaña, s’adreçaven en català al govern de la ciutat, tot al·ludint a la llengua que esmerçaven com a *nòstron parlar*.¹³ Mossèn Bellot féu servir un castellà farcit de catalanismes, però no s’estigué de reproduir llargs textos en català, tot remarcant-ne “la gràcia” o reivindicant respecte per als que la parlaven. En algun concurs literari, a mitjan segle XVII, el valencià era reconegut precisament per a glossar símbols locals. Per damunt de tot, el que mereix més atenció és el fet que la ciutat es presentara públicament en català davant dels oriolans —amb l’excepció de la recluta urgent de soldats—, a través de crides i bans. En estos els pares de la pàtria local feien avinents els veïns de tota mena de notícies —de vegades, traduïnt del castellà el missatge que adés havien rebut de Múrcia— i d’instruccions importants per al desenvolupament de la vida quotidiana de la gran majoria.¹⁴ És cert, però, que simultàniament la ciutat mantenia una correspondència en castellà cada vegada més intensa i que d’altres ciutats valencianes escrivien des de mitjan segle XVII a Oriola en castellà.

En un context de forta castellanització social, però, el municipi va mantenir algun reducte significatiu, en el terreny simbòlic i social, a favor del valencià. Tot i el trasbals demogràfic, probablement operat generacions enrere, això va poder mantenir el coneixement passiu i una certa familiaritat amb el valencià que, en determinats contextos, es podia activar, fins i tot, quan el castellà havia esdevingut l’única llengua oficial.

10. AHO, *Protocol de Josep Carrover, 1691*, s.f., 6 de maig de 1691. Dos dels colons de Catral, que apareixen al principi com a Jusep i Andreu Rivera, s’esmenten al final com a *Joseph i Andrés*, mentre que tota la resta tenen noms castellans. A l’acta fundacional de Molins, Íd. *Batiste Ramon, 1696-97*, 2ª part, fs. 395-415v, els colons tenen noms en valencià. Un d’ells, Andreu Vilató, era probablement veí del raval Roig. Pel cap baix, és el que passa també amb el nom de cinc dels setze colons de Bigastre, en 1701, i amb els testimonis de l’acte, que eren llauradors i un ferrer, veïns d’Oriola. Arxiu del Regne de València, *Escrivanies de Cambra*, any 1816, fs. 129v-143v.

11. “Y après de averli donat la embaxada em dix. Yo creo muy bien todo quanto me aueys dicho y me aueys echo muy grande seruicio en ello y me acordaré de esa mi çiudad siempre que haya ocasión. La Reyna nostra señora està en Moluedre y se entetendrá alli fins al dumenge de Casimodo”, el Jurat en Cap, Jaume Togores (València, 6-IV-1599), a la ciutat d’Oriola, AMO, *Llibre contestador*, 1599, A-94, fs. 550v-552.

12. D’altres inscripcions en pedra del segle XVI i primera meitat del XVII, p. e. a la Catedral o a Sant Jaume, estan en llatí.

13. L’obra de T. Martínez (1703) significà un canvi en aquest sentit.

14. P. e., en 1697 una crida comunicà als veïns que una recent sentència manava que el senyor de Xacarella “no impedeixca a la dita Ciutat ni a sos vehins lo us dels herbatjes ni ampidisca cassar y fer lleña de lo terme de dit lloch”, AMO, *Llibre contestador*, 1699, fs. 549-550.

Un cas tal vegada representatiu pot ser el de mossèn Marcel Miravete de Maceres. Aquest il·lustrat i filàntrop oriolà del segle XVIII fou rector de la parròquia de Cardona, a Catalunya, entre 1757 i 1761. No només el nou rector es posà a predicar en català de seguida, tot i declarar que havia fet els seus estudis en castellà i que no parlava valencià. Potser és més significatiu encara que, a la seua mort a finals de la centúria, mossèn Miravete dipositara com a llegat al Seminari oriolà la còpia dels sermons que havia predicat a Cardona, sense traduir-ne al castellà més que una mínima part, amb la confiança que resultarien útils als possibles lectors.¹⁵ Potser, doncs, el reducte identitari que acompanyava la forta consciència local abans de la supressió dels Furs va afavorir una certa familiaritat amb la llengua catalana, que s'hauria transmés generacions enllà de la consumació del canvi lingüístic. De la mateixa manera, dècades després de la Nova Planta, es reclamava a Oriola el coneixement del català per a accedir a determinats càrrecs (Pitarch, V. 2001: 48; Galiano, A. 1999: 93), es mantenia el sermó del dia de Sant Vicent en

valencià o el vincle local amb la monarquia espanyola se simbolitzava sistemàticament amb l'emblema de les quatre barres. Això darrer es mantindrà fins enllaçar amb l'Estat liberal, una vegada superat el parèntesi centralista i oligàrquic del moderantisme, el segle XIX.¹⁶ La identitat local, pilar inexcusable de la identitat espanyola, quedava també indestructiblement lligada al record del passat valencià.

Un llegat complex, doncs, i amb moltes cares alhora, però que no permet parlar de trencament. El canvi lingüístic, en bona mesura exempt de dramatisme, ens ha deixat en d'altres camps prou petjades que, afortunadament, no justifiquen hui una mirada simplement de pèrdua i desfeta.¹⁷ I és en aquest sentit de futur com crec que cal entendre el missatge cívic de les Jornades que hui encentem. El valencià afortunadament ha sobreviscut, per damunt de la marginació imposada i el pragmatisme miop de molts dels que podien fer-lo servir. Ací i allà ens ha deixat prou rastres de la seua presència des de Xixona a la Foradada, que hui són objecte d'estudi. Amb el record d'oriolans destacats que estimaren el valencià i la ciutat on havien nascut, com l'advocat misser Antoni Almúnia, l'historiador mossèn Pere Bellot, el bisbe Joan Garcia d'Artés, l'il·lustrat Miravete de Maceres, l'advocat i escriptor Rafael Blasco, el pintor Joaquim Agrassot o el poeta Miguel Hernández Gilabert, podem dir que és una satisfacció acollir els treballs de l'Acadèmia i contribuir així a la vida i al nivell científic del valencià (*Oriola, Referent* 2007: 55-63). Acollir aquest acte ens duu també a esperar que les autoritats facen tot el possible per a donar a conèixer la nostra ciutat en l'àmbit de la cultura valenciana i consolidar i normalitzar els vincles que hui reforcem.

Hi ha maneres diverses de considerar un llegat. En aquest cas m'estime més la que proposa un poeta actual,

15. Tot i la manca d'obres en català a la biblioteca del Seminari, la confiança de Miravete podia estar fonamentada, si recordem que el rector de Redovà disposava del *Promptuari moral, sagrat y cathecisme doctrinal*, escrit per Pere Salsas i editat en 1754-1757 a Barcelona (Mateo Ripoll, V. 2002: 152-155; *Oriola, Referent* 2007: 54). En l'exposició *Al Lector*, mossèn Miravete explica que "Ban formados con estilo de Pastor, y en èl idioma catalàn, pero no por esso dexaran de serle algo utiles; pues es un catalán claro, y menos repugnante al dialecto castellano, de manera, que quando puntualmente no entiendas las mas de las voces, principalmente si también ignoras la lengua de Valencia, entenderás por lo menos el concepto. Si acaso fueres inteligente en este idioma, disimula algunos yerros en el escribir, maxime en los primeros sermones, pues huve de aprehender esta lengua a fuerza de estudio por precision; y jamás la avia ablado, como ni el valenciano. A dos meses que residí en Cardona, prediqué el primer sermón". L'autor explica la seua parla castellana des d'un punt de vista personal, sense fer esment de la seua condició d'oriolà. En el sermó de sant Tomàs (7-III-1760) es refereix a "un extranger com jo", que hauria d'excusar-se de "parlar a tan sabi concurs en idioma tan divers de aquell, que los estudios castellans des de los anys primers me ensenyaren, pug ab veritat dir que no sé parlar per ser principiant en las difíciles expresiones de esta lengua". De tota manera, cal destacar que Miravete redactà també en català les notes personals que acompanyen aquests sermons, com ara "No està predicat, *ut hic jacet*; lo reduí molt més en altra llibreta; y anyadí otras especies" o "Per averse quedat sens acabar de escriure esta Prédica per lo viatge [...]", Biblioteca del Seminari d'Oriola, *Jesuxto. Predicado. Oraciones panegyricas y morales. Díxolas Dn. Marcelo Miravete de Masseres, cathedrático, y colegial del Seminario del Tridentino de su patria Orihuela, reyno de Valencia*, vols. IV i III, s.f. Agraesc les facilitats donades per Mariano Cecilia per a la consulta. Cal destacar que la parròquia de Cardona fou un favor obtingut de la Cort i que mossèn Miravete coneixia "que como Parrocho he a mi Pueblo de predicar y mas aviendolo de hazer en el idioma del País, que es Catalán". La resta dels seus sermons, entre d'altres, per la Festa a Elx, són en castellà.

16. El jutjat d'aigües d'Oriola, fundat amb nous estatuts a inicis de la dècada de 1840 pel moderat Andrés Rebagliato, es compon de castells i lleons, de manera excepcional a la ciutat.

17. No hi fa al·lusió el murcià F. Cascales [1874: 76, 509], qui escrivia el primer quart del segle XVIII, tot i que comenta l'acollida a Jaume II, a finals del segle XIII, per part de la població local ("eran los mas catalanes y aragoneses, y en tan poco tiempo como había pasado de la población acá, no había perdido la vasija el sabor de lo que recibió primero") i que arreplega la creació de la diòcesi oriolana, el segle XVI. Per ara, sembla que el primer a deixar constància que a la comarca es parlava castellà fou Cavanilles, a finals del segle XVIII.

Juan Ramón Torregrosa, fill d'aquestes terres. També ell, nascut al camp de Guardamar —de llengua castellana, a diferència del nucli urbà—, ha pogut recordar en el seu poema "A un món extingit" la vida lenta i a prop de la naturalesa d'un altre temps, amb tota la càrrega de mots:

un parlar sentit, de veu ingènua i sàvia,
olivera, gibrell, companatge,
bòria, tarquim,
prodigi de mirar, sentir, tocar
i creure en el foc i en la nit i créixer

Cap al final, però, el poeta adult es reconeix en una actitud fèrtil:

la bellesa atzarosa, l'entusiasme
infantil de guiar, davall la mirada
protectora d'un déu que assent,
l'aladre que s'enfonsa dins la terra

Torregrosa, company meu del Batxillerat a Oriola, traslladà el seu poema al valencià per a ser publicat en un *Llibret cultural* a Gandia. Encarar cap al futur aquesta herència és una tasca que forneix prou estímuls per a millorar el nostre present d'una manera positiva, aliena a la simple enyorança immòbil. En una versió moderna del vell Ausiàs March es diu precisament que "Aquell amor que a la nostra carn hi ha / no fica al cor el cuc infatigable".

Regidors municipals, acadèmics, investigadors, senyores i senyors: que un ànim semblant ens acompanye ara i per molts anys.

BIBLIOGRAFIA

- ABAD, Mercedes (1994): *El cambio de lengua en Orihuela*, Caja Rural Central, Oriola.
- ARCHILÉS, Ferran i MARTÍ, Manuel, (2005): "Una nació fracassada? La construcció de la identitat nacional espanyola al llarg del segle XIX", *Recerques*, 51, pp. 141-163.
- BELLOT, Mossèn Pedro (2001): *Anales de Orihuela (siglos XIV-XVI)*, Real Academia Alfonso X el Sabio / Inst. J. Gil-Albert, Múrcia/Alacant.
- BOOCKMANN, Hartmut (1992): *Ostpreußen und Westpreußen*, Siedler, Berlín.
- CALATAYUD, Salvador *et alii* (1996): "La noblesa propietària en la societat valenciana del segle XIX. El comte de Ripalda i la gestió del seu patrimoni", *Recerques*, 33, pp. 79-101.
- CASCALES, Francisco (1874): *Discursos históricos de la muy noble y muy leal ciudad de Murcia y su reino*, 3ª ed., M. Tornel, Múrcia.
- CULIÁÑEZ, Manuel C. (2007): *Benijófar. Historia de un municipio del Bajo Segura*, Ayuntamiento de Benijófar, Benijófar.
- CHACÓN, Francisco (1979): *Murcia en la centuria del quinientos*, Universidad de Murcia, Múrcia.
- FERRER i MALLOL, Maria Teresa (1990): *Organització i defensa d'un territori fronterer. La Governació d'Oriola en el segle XIV*, Institut Milà i Fontanals / Consell Superior d'Investigacions Científiques, Barcelona.
- GALIANO, Antonio L. (1999): *Joseph Claramunt Vives de Alulayes y Lillo, un canónigo oriolano del siglo XVIII*, Colegio Oficial de Peritos e Ingenieros Técnicos Industriales, Alacant.
- GLOTZ, Peter (2004): *Die Vertreibung. Böhmen als Lehrstück*, Ullstein, Berlín.
- JUDSON, Pieter M. (2006): *Guardians of the Nation. Activists on the Language Frontiers of Imperial Austria*, Harvard University Press, Harvard (Mass.)/Londres.
- KOSSERT, Andreas (2007): *Ostpreu en. Geschichte und Mythos*, Pantheon, Munic.
- LIMORTI, Ester, QUINTANA, Artur (1998): *El Carxe. Recull de literatura popular valenciana de Múrcia*, Inst. J. Gil-Albert, Alacant.
- MARTÍNEZ, Thomas (1703): *Recopilacion de los estatutos, privilegios, y otros reales ordenes dados a la muy noble, y muy leal Ciudad de Orihuela para su gobierno [...] por el doctor [...]*, Jayme Mesnier, Oriola.
- MATEO RIPOLL, Verónica (2002): *El clero y los libros. Catálogo de la biblioteca del Seminario de San Miguel de Orihuela (siglos XV-XVI)*, Inst. J. Gil-Albert, Alacant.
- MILLAN, Jesús (1984): *Rentistas y campesinos. Desarrollo agrario y tradicionalismo político en el sur del País Valenciano, 1680-1840*, Inst. J. Gil-Albert, Alacant.
- (1986): "Agricultura y propiedad de la tierra en la colonización señorial. Bigastro, 1770-1826", *Revista de Historia Contemporánea. Anales de la Universidad de Alicante*, 5, pp. 9-46.

- (1988): "Expansión y crisis demográfica en el Bajo Segura rural: Benejúzar, siglos XVIII-XIX", *Estudis sobre la població del País Valencià*, vol. I, Alfons el Magnànim / Inst. J. Gil-Albert / Seminari d'Estudis sobre la Població del País Valencià, València/Alacant, pp. 469-480.
- MONTOYA, Brauli (1987): *Variació i desplaçament de llengües a Elda i Oriola durant l'edat moderna*, Inst. J. Gil-Albert, Alacant.
- NAVARRO, Antonio J. (2001): *Creación y consolidación del municipio de Callosa de Segura en tiempos de fueros*, Inst. J. Gil-Albert, Alacant.
- OJEDA, José (2004): "Oriola, cabeza de gobernación desà Sexona, en 1604", *Revista del Vinalopó*, 6-7, pp. 39-64.
- (2007): *La ciudad de Orihuela en la época de auge foral (siglos XVI-XVII)*, Ayuntamiento de Orihuela, Oriola.
- Oriola, Referent (2007): *Oriola, referent de la història i la cultura valenciana. Exposició bibliogràfica i documental. Biblioteca Pública de l'Estat Fernando de Loazes d'Oriola*, Acadèmia Valenciana de la Llengua / Biblioteca Pública de l'Estat F. de Loazes / Universitat d'Alacant, València/Oriola/Alacant.
- PITARCH, Vicent (2001): *Llengua i església durant el Barroc valencià*, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, València.
- SOLER, Vicent (1977): "Les comarques de parla castellana: una qüestió oberta", dins Pere Sisé, *Raons d'identitat del País Valencià ("pèls i senyals")*, E. Climent, València, pp. 49-69.

LA TOPONÍMIA DE GUARDAMAR DEL SEGURA. LA PROBLEMÀTICA DE LA NORMALITZACIÓ

Joan-Lluís Monjo i Mascaró
Miquel-Àngel Flores i Abat
Lluís-Xavier Flores i Abat

Amb el present treball volem donar un balanç del procés de normalització lingüística de la toponímia del terme de Guardamar del Segura, la localitat més meridional en què es parla català, dins de la comarca de l'Horta d'Oriola.

Amb la concessió d'una beca d'estudis atorgada per l'Ajuntament de Guardamar, vam poder dur a terme l'*Estudi de toponímia de Guardamar del Segura (noms de llocs, camins i sistema hidràulic)*, en 2006. Es tractava de fer un inventari de tots els topònims del terme, transcrits segons criteris normatius, amb la intenció de fixar-los oficialment. S'hi tenien en compte elements molt diversos. Per un costat, la toponímia rural (partides, paratges, sistema tradicional de reg) i la urbana (carrers, places), els orònims, els hidrònims i el sistema viari; però també els neotopònims (platges, urbanitzacions, càmpings). I per un altre costat, es feia una relació d'uns quants elements d'interés amb la intenció de preservar-los, com ara, cases de camp, restes arqueològiques, arbres protegits; i també d'una sèrie d'edificis destacables, que constaven cartogràficament.

Aquest no era el primer estudi que es dedicava al terme de Guardamar, ja que existien uns precedents dignes de tenir en compte.

En 1993 David Garrido Valls, becat per l'Ajuntament de Guardamar, va referir-se a l'origen del topònim major *Guardamar* en època medieval en un treball malauradament

encara inèdit: *Guardamar medieval. Des dels temps islàmics fins al segle xv. Origen i història d'una comunitat cristiana de nova planta a la gola del riu Segura*. Posteriorment va publicar-ne un extracte: "Almodòvar i Guardamar: història de dos topònims situats a la gola del riu Segura" (1999).

En 1995 Rosalino Zaragoza Verdú se centrava en el sistema tradicional de regadiu, del qual dóna a conèixer alguns hidrònims: *Juzgado privativo de Aguas de Guardamar del Segura, 1985-1995, 10 años mejorando nuestra huerta*.

En 2002 Antoni Mas Miralles feia una "Aproximació a la toponímia de Guardamar". És la primera temptativa de sistematitzar tota la realitat toponímica d'aquesta localitat meridional valenciana.

En 2004 s'edità *El parlar de Guardamar (Un estudi del valencià meridional fronterer)*, que inclou un apartat dedicat a la toponímia. És el resultat d'un treball d'investigació becat per l'Ajuntament de Guardamar en 1992 i dut a terme per Vicent Beltran, Joan-Lluís Monjo i Vicent-Josep Pérez.

L'*Estudi de toponímia de Guardamar del Segura* (2006) suposà que l'Ajuntament de Guardamar declarara oficial la forma dels topònims proposada en aquesta recopilació, en forma catalana, en un ple celebrat el 10 de maig de 2007. Ens referirem, a continuació, als criteris que tinguérem en compte en les nostres propostes formals dels topònims. Així mateix hem de dir que els signants d'aquest treball jun-

tament amb Manuel Espinosa i Josep Pérez col·laborem des de 2006 amb l'Atles Toponímic Valencià, centrats en el terme de Guardamar del Segura.

METODOLOGIA

Per a l'estudi de la toponímia guardamarenca s'han tingut en compte quatre tipus de fonts: documentals, cartogràfiques, fotogràfiques i orals.

Hem utilitzat documents dels segles XVI, XVII i XVIII, procedents de l'Arxiu Històric d'Oriola (AHO) i de l'Arxiu Municipal de Guardamar (AMG) per conèixer l'estat de la toponímia a l'època moderna. Es tracta de l'estadi més antic a què s'ha pogut arribar: en aquest sentit són especialment interessants els textos dels segles XVI i XVII redactats en català.¹

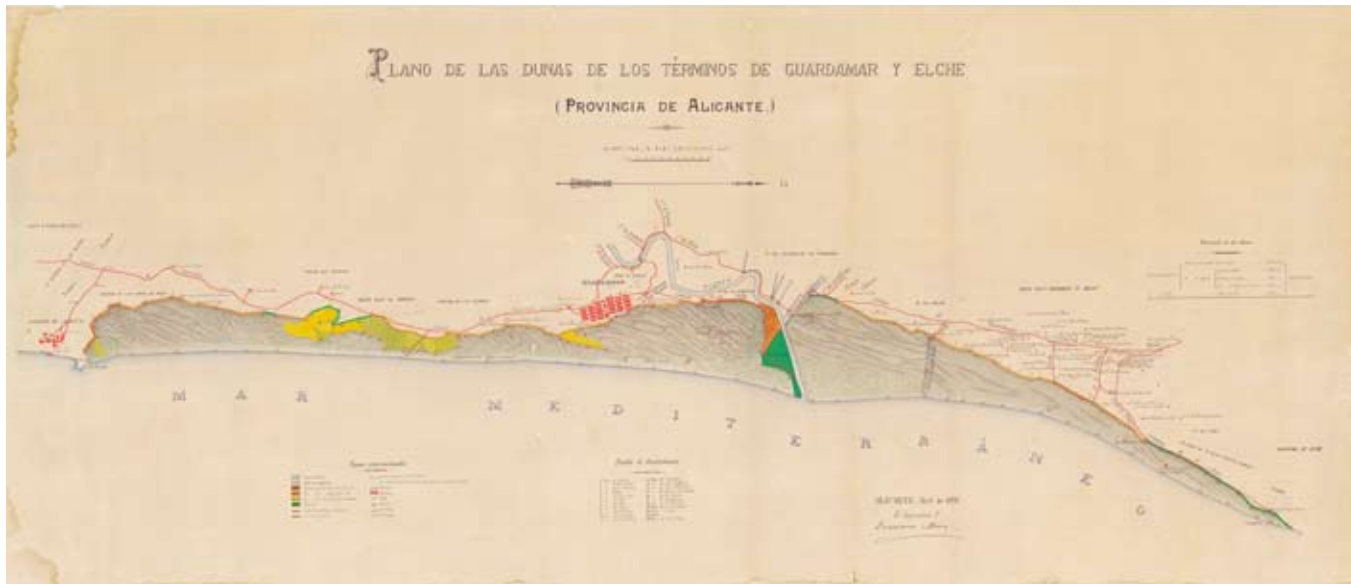
Les fonts cartogràfiques han estat principalment el *Plano inicial de las dunas de Guardamar y Elche*, elaborat per l'enginyer Francisco Mira (1897), el *Mapa nacional Topográfico parcelario. Término municipal de Guardamar* (escala 1: 25.000), editat per l'Instituto Geográfico y Catastral (s. d.) i el *Proyecto de clasificación de vías pecuarias*, editat per l'Institut Nacional per a la Conservació de la Naturalesa del Ministeri d'Agricultura (1974).

Hem comptat també amb el suport de l'arxiu fotogràfic del Museu Arqueològic, Etnològic i Paleontològic de Guardamar.

I sobretot, pel que fa la recopilació de la toponímia viva, hem dut a terme un treball de camp amb informants del Camp i de l'Horta de Guardamar. Cal destacar el fet que els oriünds del Camp siguen tradicionalment castellanòfons i, per tant, és en aquesta llengua en què ens han comunicat els topònims d'aquesta àrea. Agraïm molt especialment la col·laboració d'Antonio Pareja Pérez, *el Rabós*, (1924), de José Pérez Pérez, *el Moreno*, (1925) i de José Torregrosa Macià, *José el de Las Palmeras* (antic alcalde pedani del Camp).²

1. Vegeu, al final, la relació de la documentació consultada.

2. Així mateix volem agrair les aportacions de José Pérez Pérez, tècnic de Medi Ambient de l'Ajuntament de Guardamar, Manuel Espinosa Ballester, encarregat de temes cadastrals, i d'Antonio García Menargues, conservador del Museu Arqueològic, Etnològic i Paleontològic de Guardamar.

Guardamar, 1897

PROPOSTA DE NORMALITZACIÓ

L'objectiu que adoptarem en el nostre treball *Estudi de toponímia de Guardamar del Segura (noms de llocs, camins i sistema hidràulic)*, becat per l'Ajuntament de Guardamar en 2006, era bàsicament l'oficialització dels topònims del terme en la forma valenciana, que és l'original i històrica.

S'havien d'evitar les denominacions errònies, mal grafiades o que donaven peu a confusions i males interpretacions de la nostra toponímia a nivell escrit. Aquest és un fenomen que s'evidenciava fins ara en els documents administratius, però que ja té els seus orígens al segle XVIII, en què la nostra llengua va ser prohibida i relegada als usos orals i no escrits.

Per la vocació turística del poble, calia frenar, per un costat, la deformació de molts topònims actuals utilitzats per a denominar algunes urbanitzacions del terme (com ara, *los Estaños, el Raso*), i per altra, aturar les denominacions alienes a la nostra tradició lingüística local i/o expressades en altres idiomes (principalment en anglés o en castellà; per exemple, *Palm-mar, Campomar, Pinada Beach* o *Balcones al Mar*).

Era especialment important l'ús públic de les denominacions tradicionals, amb la seua grafia normalitzada a través de la senyalització de totes les vies, assagadors,

camins, carreteres, paratges, partides rurals i de qualsevol indret del terme municipal, perquè quedaren identificats i fixats els topònims per a les presents i noves generacions de guardamarencs.

CRITERIS QUE S'HAN SEGUIT EN LA PROPOSTA DE NORMALITZACIÓ

1. Criteri de normalització ortogràfica

Els topònims recopilats s'adapten a les normes ortogràfiques vigents en valencià.

Pel que fa a la fonètica, s'ometen determinades pronúncies del parlar local, malgrat el seu arrelament i el seu valor identificatiu. Ens referim a l'afèresi col·loquial de la *a* inicial (per exemple, *assarb* per *sarb*); a les realitzacions oscil·lants d'algunes vocals (per exemple, *optem* per *tossals* i no *tussals*), a l'obertura en *au* del diftong *ou* (per exemple, *pou* per *pau*) o a l'omissió de la *d* intervocàlica del parlar col·loquial, per exemple, *Marrada* (per *Marrà*), *Redona* (per *Reona*) o *Saladar* (per *Salar*).

Es recuperen els grups consonàntics cultes; com ara la geminació de la *nn* en *Santa Anna* (present encara en els textos dels segles XVII i XVIII) o el grup *pt* en el nom *Baptiste*.

Les voltes del riu desaparegudes de la Marrada en una foto de 1930

Pel que fa als termes procedents d'altres llengües, s'aplica també a aquests casos la normativa ortogràfica valenciana; per exemple: *Leon* < cast. *León*, *Xinelos* < cast. *Chinelos*, *Xàpul·li* < italià *Zapulli*; *Otxando* < basc *Otxando*.

2. Criteri de normalització morfològica

Pel que fa al nombre, es recupera la forma tradicional d'alguns topònims en què s'havia estés una forma escrita contrària a la tradició oral viva. Ens referim, com ara, a *l'Estany*, a *la Rambla* o a *la Perdiguera*.

Es restableix la preposició *de*, sovint elidida per la fonètica sintàctica. Així transcrivim *el Cap de la Séquia* i *assar-*

beta de Ríos i no, per exemple, *Calaséquia* i *(as)sarbeta Ríos*, d'acord amb la tradició documental, que és molt explícita quant a l'etimologia. Així tenim, com ara: *el Cavo de la Asequia* (AMG, 1753) o *azarbeta de Ríos* (AHO, 1754).

Un cas especial està format pels topònims que contenen un antropònim precedit per la partícula *lo* dins de la construcció "*lo de* + antropònim". Potser es tracta d'una forma arcaïtzant, si és que ho considerem una recialla de l'article masculí antic; o potser, una forma castellanitzant, si és percebut com l'anomenat "*lo neutre castellà*". Aquesta fórmula apareix reflectida freqüentment en la documentació històrica, tant en valencià: *lo de Lluna* (AHO, 1625); com en castellà: *lo de Llanos* (AHO, 1733), *lo de Marabeuf* (AMG, 1753), *lo de Soler* (AHO, 1753), *lo de Valero* (AMG, 1753). L'ús oral d'aquest tipus de topònims ha donat lloc actualment a diverses solucions fonètiques en les contrades més meridionals en què aquesta construcció es fa servir: *lo (d)e*, *lo (d)i*, *lo (de)*. La total eliminació de la preposició ha generat uns quants topònims en què a l'article *lo* se suma directament l'antropònim, una construcció que ja es fa present al sud de la comarca de l'Alacantí i arriba fins a Múrcia (per exemple, *lo Morant*, a la ciutat d'Alacant). La nostra proposta va consistir de mantenir la solució viva oralment, ja que es tractava d'un senyal més de la personalitat de la toponímia del sud valencià. La situació de Guardamar, amb casos com, *lo Mores*, *lo Otxando* o *lo Xàpul·li*, està en plena simptonia amb la toponímia dels termes municipals més immediats, tant valencianòfons com castellanòfons.³

3. Criteri de normalització lèxica

La personalitat del camp lèxic dels apel·latius genèrics presents a la toponímia guardamarenca està en consonància amb l'adaptació a un espai definit per una sèrie d'elements com la mar, la costa i una plana al·luvial travessada pel riu Segura. En la nostra recerca documental hem recopilat uns quants dels apel·latius que eren més usats a l'edat moderna per identificar o descriure aquest àmbit geogràfic particular del seu terme municipal:

almarjal	arenal
(as)sarb	assut

3. Segura 1996: 87, García 1991: 438.

bancal	boquera
canyada	camí
camp	fila
(l)androna	lloma
horta	maixadal
partida	peça
portitxol	saladar
salina	secà
senda	séquia
terra blanca	terra campa
terra hortal	terra seca
tros	vinya

Actualment, però, el corpus dels apel·latius genèrics ha experimentat diversos canvis. N'exposem els més usuals, classificats en orònims, elements hidrogràfics i d'altres de generals:

A) Orònims:

Alt. Malgrat el que dóna a entendre, el terme no sempre designa un cim punxegut, sinó un lloc elevat respecte a un altre punt de referència; en altres ocasions designa una unitat orogràfica d'altura variable. A Guardamar tenim escasses mostres documentals d'aquesta paraula: *lo alt del Moncayo* (AMG, 1661), *altico de Palomar* (AMG, 1761). Actualment és present en el nom d'una partida situada al camp, *les Cases de l'Alt*.

Cabeço. Terme d'origen castellà (o mossàrab, segons Coromines, *DECLC*, s. v. *cap*), característic de les comarques meridionals valencianes, amb les variants *cabeç* (Foia de Castalla i Canal de Xixona) i *cabeço* (Alacantí, Vinalopó, Baix Segura). Designa un 'cim de contorns més o menys arredonits'. Pot presentar variants diminutives, si fa referència a una unitat menor (*cabeçol*, *cabeçolet*, *cabeçó*); encara que a Guardamar aquest matís s'explica amb un element qualificatiu (per exemple, *cabeço Xiquico de l'Estany*).

Lloma. 'Elevació de forma planera o arredonida', pròpia del sud de Catalunya i de tot el País Valencià, que juga amb la metaforització de la forma del llom de les persones o animals; equivalent al castellà *loma*. La documentació guardamarenca del segle XVIII ens posa d'evidència un ús

més important antigament, que no pas ara; encara que per als parlants actuals no siga desconeguda com a nom comú. Vegeu exemples documentals dihuïtescs, en castellà: *loma de Moncayo* (1739), *loma de la Orca* (1756), *loma de las Sorras* (1753), *loma de Santa Anna* (1753), *lomica Larga* (1761), *loma de los Moros* (1753). També és nom de partida rural (*les Llomes de Polo*).

Mont(e). En el català actual els apel·latiu *mont* i *munt* són més propis del llenguatge literari. Es conserven vius com a elements fossilitzants en topònims que contenen dos elements, com succeeix amb el Montcaio (altres mostres paral·leles d'altres contrades podrien ser, com ara, Montserrat, Montseny, Montcabrer, Montsant o Montsec). Tanmateix, seguint el model castellà, els parlants actuals de Guardamar fan servir el terme *monte*, que no es desconegut tampoc en altres indrets valencians amb l'accepció de 'terreny incult i poblat de vegetació salvatge' (Domingo 1997: 29-30). Així podem sentir expressions com *el monte de les Raboses*, que als documents del segle XVIII apareix com a *loma de las Rabosas* o *loma de las Sorras*.

Tossal (pronunciat *tussal*). És un dels termes més usuals en català, sobretot occidental, per a designar les elevacions del terreny, sobretot les mitjanes i menudes; encara que també, en algunes poblacions, s'aplica també a cims eminents. A Guardamar, en canvi, designa les dunes de la franja litoral, enteses com a elevacions menors. La pronunciació local guardamarenca, *tussal*, reapareix en diverses localitats de la Marina Baixa i de l'Alacantí.

B) Termes hidrogràfics:

Assarb. Arabisme característic de Múrcia, Oriola i del valencià de Guardamar i d'algunes partides d'Elx. Significa 'canal per a desaiguar'. Generalment sol pronunciar-se amb afèresi de la *a-* inicial: *sarb*, *sarbata*.

Assut. Arabisme d'ús general en català. Designa una 'reclosa feta en un riu per a l'extracció d'aigua'.

Boquera. Derivat de *boca*. Designa una 'obertura d'una séquia'. N'hi ha de dues modalitats: unes són de reg i altres, de desaigüe.

Canal. A diferència del sistema de reg tradicional que canalitzava l'aigua a través de séquies, files i assarbs, la cons-

trucció moderna del canal per la Compañía de Riegos de Levante (1923) introduí un nou sistema, en què l'aigua discorria per un canal principal i era elevat per un sistema de motors (com ara, el de la Pipa). Amb aquesta introducció també començà a fer-se servir el terme *canal*.

Co(l)la. Castellanisme per *coa*, una forma que també és viva en el parlar guardamarenc per a designar 'part posterior del cos del peix o de l'ocell'. *Coa* és el derivat primari del llatí CAUDA, atestada al Baix Vinalopó, a la Marina Alta, a les Illes Balears i al català occidental, amb les variants *cova* o *coga* (la variant *cua*, és un derivat secundari atestat en extenses zones dialectals valencianes i catalanes orientals, molt difòs en el model escrit). A Guardamar té també l'accepció 'extrem d'una séquia que mor'.

Fila. Terme equivalent a la forma *fillola* o *séquia fillola*, usual en altres contrades, o *braçal*, que té el valor de 'séquia secundària'. A la documentació del segle XVIII, redactada en castellà, apareix amb les variants *hila* i *hijuela* (per exemple, *ila Comuna de los Frayles*, *ila de la Capitana*, *cola de la ila de la Media Legua*, *ila de las Arenetas*, *ila de Torner* o *ijuela de la Casita Blanca* [AMG, 1753, AHO, 1739]).

Nyora. Arabisme. Resultat de la forma *na'ura* paral·lela al castellà *noria* i al català antic i dialectal *nora* o el dialectal actual *nàfora*. La forma palatalitzada *nyora* és característica de Múrcia, Oriola i Guardamar, en què es distingeix la 'sénia que roda per la força del riu' (*nyora*) i els mecanismes *de sang*, que funcionen amb la força animal (*sénia*) o amb la força humana (*bombillo*).⁴ A Guardamar ja existeixen proves documentals de l'ús de la paraula *nyora*, almenys des del segle XVII. Per exemple:

Don J. Ga. y Don Lope Roiz, canonges de la p[re]s[ent] església de Oriola, en nom de marmesors queredors de herència de el q[uondam] Pere Mas, que fa a fer una ñyora q[ue] dita herència té en Guardamar, en quant est[ima] de noranta lliures reals de Val[ència], la qual haja de donar feta p[er] quinze de giner del año MDCXXXV, la qual ñora tinga obligació de fer nova y com convé. (AHO, protocols 741, 1628)

Séquia. Arabisme d'ús general en català (amb les variants *síquia*, *sèquia*, *seclla*).

Vista antiga de la gola del riu Segura amb el llit vell i el nou del riu. Al fons, la Marrada; a l'esquerra, el Saladar. Arxiu del Museu Arqueològic, Etnològic i Peleontològic de Guardamar

Designa un 'canal de conducció de l'aigua de reg'.

Tot seguit ens referirem a alguns termes generals de descripció de l'entorn:

Gola. Al parlar guardamarenc la paraula *gola* designa exclusivament 'desembocadura del riu', que és una accepció comuna en català. En canvi, per a fer referència a la part del cos, es fa servir normalment la forma dialectal *galillo*.

Canyada. A banda de l'ús relacionat amb l'existència de canyes (dit altrament, *canyar*) o la presència d'un camí ramader,⁵ la paraula *canyada* designa més habitualment diversos paratges del Camp, tradicionalment, explotacions agrícoles de secà situades en una elevació (a voltes, també en una depressió) i que són identificades a través de l'antropònim —nom, cognom o sobrenom— del seu amo (per exemple, *la Canyada del Sord* o *la Canyada de Vives*). Ja al segle XVII era un nom comú habitual, amb el

4. Guillén 1974: 133-134, Oliver 1993: 63-64; Beltran-Monjo-Pérez 2004: 41.

5. Cal dir que a Guardamar es desconeix actualment el terme assagador. És d'ús popular el topònim Canyada Reial, que designa una via pecuària que travessa el terme municipal.

sentit especial que expliquem; per exemple, vegeu aquestes cites documentals:

una cañada de terra blanca seca que yo tinch e poseexch en lo camp de la p[rese]nt vila de Guardamar en la partida del Aljub que seran sinquanta tafalles poch més o meñys (AHO, protocols, 741, 1625),

la cañyada del camp senbrada de forment, sivada y barella (AHO, protocols, 741, 1626).

Aquesta accepció especial reapareix en pobles immediats, com ara a Crevillent, en què fa referència a un 'terreny de secà situat en una zona d'altura mitjana en què sol haver una caseta de camp per a passar l'estiu'.

Mota. Es tracta d'una 'elevació artificial disposada a la vora d'un riu per a defensa de les avingudes d'aigua'. Podem trobar aquestes construccions en el curs vell del riu, fetes de muntons d'arena, recobertes de canyar; en canvi, al curs nou s'ha fet servir el sistema nou de murs de pedra.

Saladar (pronunciat *salar*). Més que l'accepció més comuna que trobem definida com a 'fons d'una depressió tancada, sense vegetació i coberta de sals, en una zona àrida' (DLC, s. v. *saladar*), al parlar guardamarenc designa, tanmateix, un 'terreny d'horta erm, no treballat, cobert de malesa'. Vegeu, si no, un exemple extret d'una conversa amb un informant: "el bancal de Fulà s'ha queat de salar".

En uns quants casos la toponímia ha fossilitzat apel·latius genèrics que antigament eren usuals en el parlar guardamarenc i que ara, però, només es coneixen com a topònims, és a dir, com a noms propis. Ens referim a:

Estany. Del llatí *STAGNUM*, designa una 'massa d'aigua estancada en una depressió'. Respon a l'entorn marjalenc de l'antiga àrea de la desembocadura del Segura, posteriorment, en gran manera, bonificada i rompuda per a l'explotació agrícola.

Ginebral. Col·lectiu de *ginebre*, nom d'arbre (derivat del llatí *JUNIPERUS*).

Marjal. Arabisme. En àrab *marj* designava un 'prat' i també un 'terreny d'aiguamolls' (la segona accepció és característica de l'àrab dialectal andalusí i magribí). En valencià *marjal* és un apel·latiu i un topònim molt viu, amb les variants *la Marjal* (Pego, Oliva), *l'Almarjal* (Guardamar, Algemesí, Corbera), *les Asmarjals* (Almudaina). La forma *Almarjal* conserva l'article àrab com a prefix: *al-marj*.

Molar. En algunes poblacions de parla catalana occidental, concretament la Ribagorça, i en algunes de septentrionals, concretament l'Albera, la paraula *molar* significa 'vessant de muntanya cobert de roques'; en altres indrets, també de l'àrea occidental, equival a 'pedra' (Domingo 1997: 153). A la nostra contrada devia designar una 'elevació de terreny coberta de runars'.

Raiguer. Segons Coromines (*DECLC*, s. v. *arrel*) és un derivat del llatí *RADICE* 'arrel', utilitzat per a designar el 'peu de muntanya' (a Mallorca, es *Raiguer*; a Oriola i a Tortana, el *Raiguer* / el *Reiguer*; a Barbastre, el *Radiquer*); encara que també un 'lloc menor en terra muntanyenca i aspra' (*els Reguers*, topònim registrat amb aquest sentit en diverses poblacions del Maestrat, com Culla, Cervera o la Salzedella, i a Tortosa) o una muntanya (es documenten diversos orònims amb el component *reguer* a Catalunya occidental, per exemple, la *balma del Reguer*, a Gósol, la *serra del Reguer*, a Lloberola de Biosca, l'*obaga de Reguers*, al Pallars Sobirà, o el *bosquet de Reguers*, a Tornafort). L'evolució *raeguer* > *raiguer* > *reguer* està ben documentada en català, i el resultat *reguer* no té res a veure amb el sistema de reg. A Guardamar actualment conviuen les variants *raier*, *raiero*, *reiero* i *reguero*; derivades d'un *raiguer* que la documentació del segle XVIII, en castellà, transcriu com a *Rayguero*/*Raiguero* (AMG, 1753). Es tracta d'un terme arcaïtzant conservat al Baix Segura.

Ras. Paraula derivada del verb *raure* 'afaitar', amb el sentit de 'lloc pelat de vegetació' (*DECLC*, s. v. *raure*). Aquesta accepció s'oposa al sentit que rep la paraula en altres zones, on evoca precisament una cobertura vegetal (per exemple, el *Ginebral* o la *Mata*).

La nostra intervenció ha consistit de desmantellar les formes errònies de l'escrit administratiu de la darrera època, no sempre respectuoses ni amb la tradició viva del poble ni amb les fonts documentals antigues. Eren les resultes de la castellanització que es va generalitzar amb la prohibició de l'ús oficial de la nostra llengua en el segle XVIII i que s'ha perllongat fins a l'actualitat.

En alguns casos l'escrit s'havia adaptat només formalment al castellà, arribant a formes híbrides veritablement curioses. En el quadre de davall donem una mostra de

com en la nostra proposta de recuperació de la toponímia genuïna s'ha buscat l'acord entre les formes vives i la documentació històrica. En cursiva indiquem el cas en què només s'ha pogut documentar una determinada forma en textos redactats en castellà i, per tant, ja deformats. En aqueix darrer cas es dóna preferència a les fonts orals dels parlants nadius guardamarencs.

Forma escrita castellanitzant	Forma històrica documentada	Forma viva	Forma proposada
el Estaño / los Estaños	el Estaño (AMG, 1753)	l'Estany	l'Estany
el Oliverón	l'Oliveró (AHO, 1638)	l'Oliveró	l'Oliveró
el Pallaret	partida del Palleret (AHO, 1630)	el Palleret	el Palleret
Monte de las Rabosas	loma de las Rabosas (AMG, 1753)	monte de les Raboses	lloma de les Raboses

També en el cas que els topònims hagueren estat totalment castellanitzats en l'escrit —traduïts— la nostra proposta buscava la consonància entre la documentació més antiga i les fonts orals.

Forma escrita castellanitzant	Forma històrica documentada	Forma viva	Forma proposada
<i>el Algibe</i>	L'Aljub (AHO, 1625)	<i>el Algibe</i> (Camp)	l'Aljub
<i>el Padre Santo</i>	<i>el Padre Santo</i> (Proyecto de clasificación de vías pecuarias, 1974)	el Pare Sant	el Pare Sant
<i>Malas Noches</i>	<i>Malas Noches</i> (Proyecto de clasificación de vías pecuarias, 1974)	Males Nits	Males Nits
<i>el Raso</i>	lo Ras de les Salines (AHO, 1571) / lo Ras (AHO, 1627)	el Ras	el Ras
<i>la Cruz</i>	la Creu (AHO, 1571) / la Creu Verda (AMG, 1661)	la Creu	la Creu
<i>la Redonda</i>	<i>la Redonda</i> (AMG, 1753)	la Reona	Redona
<i>los Secanos</i>	<i>Los Secanos</i> (AMG, 1753)	els/les Secans	els Secans

Podia donar-se el cas que no es trobara documentació redactada en valencià que atestara una forma autòctona per als topònims; ha calgut acudir exclusivament en aquest cas a les fonts orals. Per a *l'Aljub*, emperò, se'ns presentà el cas contrari. Aquest topònim és conegut actualment per la gent del Camp, majoritàriament castellanòfona, en la seua versió castellana (*el Algibe*), encara que té una presència en determinats documents del segle XVII redactats en valencià amb la forma autòctona: *l'Aljub*. Vegeu, per exemple:

Vull e man que una cañada de terra blanca seca que yo tinch e poseexch en lo camp de la p[rese]nt vila de Guardamar en la partida del Aljub que seran sinquenta tafulles poch més o meñys sia per a Choachim Menargues (AHO, protocols, 741, notari Francisco López, 1625).

Podem comprovar, així, que la nostra proposta de normalització —*l'Aljub*—, lluny de tractar-se d'un topònim artificios, és la forma més antiga.

Per a alguns apel·latius i per a alguns topònims castellanitzats, s'ha proposat també una forma més genuïna, si estava documentada residualment en el parlar local. Per exemple, proposem *coa* i no *cola*, *racó* i no *rincó*, *lloma* i no *monte*, perquè són vives residualment en el parlar local actual. Així mateix proposem *algepsar* i no *calera*, *Lluna* i no *Luna* (cognom), i *raiguer* i no *rai(gu)er(o)* o *reguero*, ajudats per atestacions documentals (*los secanos del Aljesar*, AMG, 1753; *lo de Lluna*, AHO, 1625). O tant per la documentació històrica com per la conservació residual, en el cas de *raiguer*: ja que es documenta efectivament la forma *el Rayguero* (AMG, 1753) en textos redactats en castellà i alguns informants en diuen *el Raier* o *el Raiero*.

L'arabisme *racó* és més conegut en el parlar guardamarenc i de moltes poblacions valencianomeridionals com a *rincó*; i amb altres variants semicastellanitzants com *rencó* o *rancó*. Aquest castellanisme té ja una certa tradició documental; trobem, com ara, *lo Renconet* en un text de l'AHO (1571). Però topa amb la forma genuïna *racó*, viva a la majoria dels indrets de parla catalana, i fins i tot a Guardamar de manera residual, referit, per exemple, a un 'punt marginal d'un bancal'.⁶

6. Per a *coa* i *lloma*, vegeu l'explicació de davall.

Però en altres casos mantenim determinats termes locals o comarcals de caràcter no normatiu, perquè designen realitats difícilment reemplaçades o perquè ja tenen una entitat pròpia, com ara, *cabeço* o *nyora* (vegeu l'explicació que en fem davall) o *xiquico*, que representa un dialectalisme interessant, paral·lel a la forma *xiquet* 'menut, petit' d'altres contrades valencianes.

Tampoc no restituïm algunes solucions fonètiques de tipus popular que han alterat o deformat altres formes, en el cas que ja s'hagen incorporat al patrimoni toponímic guardamarenc i una proposta cultista en suposaria la desfiguració. És el cas, per exemple de *Bentosa* < cognom *Albentosa*, *Pericano* < cast. *Pelicano* o *Sallavera* < cognom *Saavedra*. També és el cas de *Marbú* < cognom *Marabeuf*.

Així mateix respectem els castellanismes lèxics en el cas que es tracte de formes de creació molt tardana o d'equivalent valencià poc clar. Ens referim a *Salidero* (creat al Camp) i a *Ventorrillo* (amb paral·lels en altres poblacions valencianes).⁷ Es respecten també els castellanismes que estan continguts en determinats antropònims (sobrenoms o noms populars). En aquest cas la seua adaptació lèxica al valencià suposaria una desfiguració i una falsificació del referent toponímic (per exemple, *Conde*, *Dosa*, *Leon*, *Lucero*, *Otxenta*, *Palillos*, *Maiaio*, *Manolon* o *Rosalino*). En tot cas se'ls aplica el criteri ortogràfic. Un cas especial pot ser el *cabeço Lucero*, un orònim que conté un segon element de difícil interpretació i que no hem pogut aclarir encara documentalment: podria tractar-se tant d'un antropònim (malnom) com d'un nom comú.

4. Criteri de l'operativitat

Per operativitat ens referim a la solució pràctica que hem tractat de donar a una sèrie de casos problemàtics. Com ara:

- L'existència de diversos topònims per a anomenar un mateix espai.
- La dificultat d'identificació dels topònims per les alteracions de l'entorn vingudes arran de

7. O potser per al segon cas podria proposar-se una forma traduïda com *eixidor*, documentada efectivament en valencià (DCVB s. v. *eixidor*) per a l'accepció 'indret o paratge per on s'ix d'un lloc', encara que siga aliena a la tradició toponímica local.

La canyada Reial tallada per la N-332, actualment desdoblada

determinades obres públiques o privades de construcció moderna.

En sengles situacions s'ha optat per la tria d'un topònim nítid, encara que respectuós amb la tradició local. No s'hi val ací la creació toponímica *de despatx*.

Per exemple, en la canyada Reial que travessa de nord a sud el terme municipal, el tram de camí que va de Guardamar cap avall tenia la doble denominació de *camí de Guardamar* (segons els informants del Camp) i *camí de Cartagena* (segons els informants del poble). Finalment s'ha optat per l'òptica de la gent del poble.

El *camí del Dos* té la particularitat d'anomenar-se *camí del Dos* des del Camp fins al Partidor; però des del poble fins al Partidor és conegut com a *camí del Sord*, perquè servia tradicionalment d'accés a la Canyada del Sord. Hem mantingut les dues òptiques, en considerar els dos trams com a unitats diferents.

En el cas de la doble denominació del *camino de las Cumbres*, un topònim només cartogràfic o conegut exclusivament per parlants influïts per les fonts escrites, i *camí del Camp*, usual encara entre els informants del poble, s'ha preferit, és clar, la forma popular viva.

En alguns casos, veiem que la construcció de determinades obres ha afectat una sèrie de vies de comunicació tradicional, de manera que ja no es pot cartografiar amb el seu nom tradicional més que una part del traçat antic.

Per exemple, la construcció de l'anomenada *torre dels Americans* (en realitat, una antena de comunicacions) va afectar tallant una sèrie de camins. Parlem, com ara, del *camí de la Perdiguera*, que enllaçava el poble amb el Camp. O el *camí de la Pedrera*, que naixia al partidor del Dos i finalitzava a la carretera dels Montesinos, el primer tram del qual es va aprofitar per a accedir a la torre. O, finalment, el *camí de l'Algepsar*, que ja no és viable perquè ha quedat esmicolat.

Per altra banda, la canyada Reial s'ha vist molt afectada i molt desfigurada per diverses intervencions: la construcció de la carretera N-332 (i actualment, el seu desdoblament), la creació del polígon de Santa Anna, l'aparició d'urbanitzacions i el traçat del nou llit del riu. Consegüentment, la seua cartografiació actualment té moltes dificultats.

Així mateix, el camí antic que enllaçava la Mata amb Oriola, que hi ha al Camp, ha desaparegut en part per la construcció de la urbanització del Ras i per l'expansió física de les salines de la Mata, però també per l'abandó dels seus usuaris en trobar altres vies alternatives. Actualment ja no es pot cartografiar.

CONCLUSIONS

Cal destacar, en primer lloc, la situació geogràfica extrema del terme de Guardamar, en una comarca castellanòfona, el Baix Segura, i envoltada en la seua major part per pobles de parla castellana, i fins i tot amb una part del seu terme castellanitzada: el Camp. I malgrat tot, ha mantingut una riquesa en el seu fons toponímic català, amb una fesomia que ve donada per la conjunció d'arcaïsmes (com ara, *estany*, *raiguer*), d'alguns particularismes comarcals (per exemple, *assarb*, *canyada*, *nyora*) o fins i tot locals (com ara, *fila* 'braçal', *tossal* 'duna'), i en què no manquen els castellanismes (com ara, *cabeço*).

Una proposta de normalització seriosa havia de tenir en compte sobretot les fonts documentals, contrastades amb les orals, que són en definitiva la garantia de la vitalitat

Un indicador que ja fa servir la toponímia normalitzada: l'Estany

toponímica. Però en el cas especial de Guardamar, en què una part del seu terme és actualment de població castellanòfona, s'han hagut de recuperar formes autòctones que només eren constatades a la documentació dels segles XVI i XVII (per exemple, l'*Aljub* o l'*Algepsar*).

La toponímia és una manifestació viva de la vinculació de l'home amb un espai concret. És interessant, en aquest sentit, estudiar el camp semàntic dels apel·latius particulars de Guardamar, definidors d'aquesta relació (*assarb*, *canyada*, *coa*, *estany*, *gola*, *lloma*, *mota*, *saladar*, *tossal*).

Resultat de la situació geogràfica i de la història, el parlar de Guardamar s'ha caracteritzat, entre altres coses, per l'assimilació d'uns quants castellanismes, que tenen també un reflex en la toponímia. En unes ocasions en tractava de formes que podien normalitzar-se (com ara, s'ha preferit *racó* a *rincó*, o *lloma* a *monte*). Però en altres casos, s'han hagut de mantenir alguns termes castellanitzants, perquè eren molt característics de la comarca (per exemple, *cabeço* o *xiquico*) o fins i tot generals (com ara, *ventorrillo*), o perquè contenien determinats antropònims locals, generalment sobrenoms (és el cas, per exemple, del *camí dels Palillos* o la *Canyada del Leon*).

Pel que fa a la incidència del treball, hem d'estar molt satisfets amb la bona acollida que tingué la nostra proposta de normalització lingüística per part de l'Ajuntament de Guardamar del Segura, el qual l'aprovà per unanimitat. S'ha donat, per tant, llum verda a la fixació dels topònims

en forma autòctona i ben grafiada, i a la seua difusió pública en l'administració i en la retolació a partir del 2007. Per exemple, ja s'ha posat en marxa la retolació viària del terme totalment en català.

Tanmateix hem d'advertir que algunes de les nostres propostes varen ser alterades abans de la seua aprovació, almenys pel que fa a la toponímia urbana (per exemple, les formes *plaça Porticada* i *carrer del Rosari*, i no *plaça Porxada* i *carrer del Roser*). Suposem que hi devia prevaldre un sentiment localista, per a evitar que la població no s'hi identificara. Tanmateix, en el cas de *les Dunes* la marca turística pareix que s'haja imposat sobre l'apel·latiu popular, *els Tossals*, com havíem proposat. Per altra banda, observem algunes traces de concessions al castellà i de vacil·lacions en determinats indicadors viaris, per exemple, *jutjats / juzgados* (bilingüe), *Torre vieja* (i no la forma autòctona *Torrevel·la*); o possibles errades, com és el cas de *polígon de Santa Ana*.

FONTS DOCUMENTALS

- AHO, protocols notariais, 368, notari: Francisco Saragossa (1571).
 AHO, protocols notariais, 741, notaris: Antonio Clua, Francisco López (1617-1640).
 AHO, protocols notariais, 1633, notari: Antonio Azor (1752-1757).
 AHO, protocols notariais, 1634, notari: Antonio Azor (1758-1761).
 AMG, 1/2, *Salidas de trigo del año 1753 al de 1763*.
 AMG, 1/6, testament de Josep Doménech (1748).
 AMG, 8/2, *Llibre del Consell de la vila de Guardamar essent lloctinent de justícia en lo civil i criminal de la dita vila Ginés Sanç* (1620).
 AMG, 10/1, *Libro capitular de la justicia y regimiento de la villa de Guardamar del año 1732, 1733*.
 AMG, 14/2, *Libro capitular de la justicia y regimiento de la villa de Guardamar del año 1752*.
 AMG, 41/ 7.
 AMG, 71/2.
 AMG: *Libro de privilegios de erección de Villa y demás de Guardamar* (còpia), 1661.

FONTS BIBLIOGRÀFIQUES

- BELTRAN I CALVO, Vicent, MONJO I MASCARÓ, Joan-Lluís, i PÉREZ I NAVARRO, Vicent-Josep (2004): *El parlar de Guardamar (Un estudi del valencià meridional fronterer)*, Curial Edicions Catalanes / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.
- COLOMINA I CASTANYER, Jordi (1997), "La influència del català sobre el castellà del Regne de Múrcia (segles XIII-XVII)", en J. Colomina (ed.), *Llengües en contacte als Regnes de València i Múrcia (segles XIII-XV)*, Alacant, pp. 221-275.
- [DCECast] COROMINES, Joan (1976³): *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*, Gredos, Madrid.
- [DCVB] ALCOVER, Antoni Maria, i MOLL, Francesc de Borja (1926-1968): *Diccionari català-valencià-balear*, Palma de Mallorca.
- [DECat] COROMINES, Joan (1980): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Curial, Barcelona.
- [DLC] *Diccionari de la Llengua Catalana*, IEC, Barcelona, 1995.
- DOMINGO FRANCÀS, Carles (1997): *Els noms de les formes del relleu*, Societat d'Onomàstica / Generalitat de Catalunya.
- GARCÍA SEMPÈRE, Marinela (1991): "Toponímia a la partida de Bacarot", *Actes del XIV Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica (Segon d'Onomàstica Valenciana)*, Generalitat Valenciana, pp. 434-443.
- GARRIDO VALLS, Josep-David (1993): *Guardamar medieval. Des dels temps islàmics fins al segle XV. Origen i història d'una comunitat cristiana de nova planta a la gola del riu Segura*, treball inèdit.
- GARRIDO VALLS, Josep-David (1999): "Almodòvar i Guardamar: història de dos topònims situats a la gola del riu Segura", *Homenatge a Arthur Terry*, III, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, pp. 313-329.
- GUILLÉN GARCÍA, José (1974): *El habla de Orihuela*, CSIC / Instituto de Estudios Alicantinos, Alacant.
- MAS I MIRALLES, Antoni (2002): "Aproximació a la toponímia de Guardamar", *La Rella*, 15, pp. 49-70.
- OLIVER NARBONA, Manuel (1993): *Ecología cultural de la Vega Baja del Segura (Teoría de la Huerta)*, Universitat d'Alacant, Alacant.
- SEGURA LLOPES, Carles (1996): *Estudi lingüístic del parlar d'Alacant*, Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert, Alacant.
- ZARAGOZA VERDÚ, Rosalino (1995): *Juzgado privativo de Aguas de Guardamar del Segura, 1985-1995, 10 años mejorando nuestra huerta*, Juzgado Privativo de Aguas de Guardamar del Segura.

ANNEX: RELACIÓ DE LA TOPONÍMIA NORMALITZADA DEL TERME DE GUARDAMAR

Elements hidrogràfics

Hidrografia artificial

assarb de la Comuna
assarb de la Comuneta
assarb de la Rasga
assarb de la Reina
assarb de la Vila
assarb del Maiaio
assarb del Terç
assarbata de Rios
assarbata del Senyor
assarbata Nova
assarbata de Sant Antoni
canal de la Comunitat
canal de la Pipa
canal de Riegos de Levante
coa de la Capitana
el Ventorrillo
fila de la Capitana
fila de lo Mores
fila dels Xinelos
la Pipa
motor de Pericano
motors de la Pipa
pou d'Aldeguer
pou del Rei
séquia d'Alcúdia
séquia de la Coa d'Alcúdia
séquia dels Horts
séquia d'Illetes

Hidrografia natural

barranc de l'Infern
la Gola
motes del Riu
riu Segura
salines de la Mata

Orografia

cabeço Lucero
cabeço Xiquico de l'Estany
lloma de l'Estany
lloma de la Pipa
lloma de les Raboses
lloma de Santa Anna
el Molar
el Montcaio
el Pepot
els Tossals

Coves

cova de Lluna
cova del Cuito

Partides i paratges

Partides del Camp

l'Aljub
les Cases de l'Alt
la Creu
la Inquisició
les Llomes de Polo
el Montcaio
l'Oliveró
el Palleret
el Ras
el Raiguer
la Rambla
Sant Bru
els Secans

Partides de l'Horta

l'Almarjal
el Cap de la Séquia
la Capellania
la Capitana
Casa Nova
l'Estany
els Frares
el Ginebral

Males Nits
la Marrada
el Molar
lo Mores
el Pare Sant
el Racó de Lluna
la Rasga
el Realet
el Saladar
Sallavera
lo Xàpul·li

Vora el poble
la Redona
Santa Anna

Paratges del Camp
Canyada de la Caseta
Canyada de la Tia Rita
Canyada de Manolon
Canyada de Rosalino
Canyada de Vives
Canyada del Conde
Canyada del Leon
Canyada del Palleret
Canyada del Pare Ginés
Canyada del Pi
Canyada del Sord
Canyada del Tio Blai
el Descarregador
el Mirador
el Salidero (l'Eixidor?)

Paratges de l'Horta
el Campament
la Quadra del Canyar
lo Otxando
lo Otxenta
la Volta del Riu

Vies de comunicació
canal del Tio Baptiste
canyada Reial
antic camí de la Mata a Oriola
camí d'Elx
camí d'Oriola
camí de Cartagena
camí de l'Algepsar
camí de l'Ermita
camí de l'Ermita Vella
camí de l'Estany
camí de la Casa Blanca
camí de la Casa del Ginebral
camí de la Comunitat
camí de la Gola
camí de la Pedrera
camí de la Perdiguera
camí de la Torre
camí de lo Bentosa
camí de Sallavera (o de Casa Nova)
camí del Cap de la Séquia
camí del Dos
camí del Ginebral
camí del Montcaio
camí del Palleret
camí del Racó de Lluna
camí del Raiguer
camí del Ras
camí del Ras Xiquico
camí del Riu
camí del Sord
camí del Xapitel
camí dels Clavells
camí dels Curros
camí dels Palillos
senda del Camp

LA TOPONÍMIA URBANA D'ORIOLA AL SEGLE XVII*

Brauli Montoya Abat

[Universitat d'Alacant]

Fa tres anys, un investigador local, José Ojeda (2004), travessant la línia del temps cap al passat, va concebre —i va dissenyar— un prospecte turístic d'Oriola ambientat en el segle XVII. Es tractava d'una guia per als visitants siscentistes que arribaven a la ciutat en què hom els informava dels principals accessos, dels llocs on hostatjar-se, on menjar i beure, dels mercats, dels llocs de diversió i esplai, de les festivitats i d'altres serveis i adreces d'interès per al foraster. El prospecte, desplegable, contenia un plànol de la ciutat del moment amb la situació dels principals monuments, edificis públics i, allò més important, amb els noms assignats als principals espais urbans inserits als llocs corresponents. El plànol es completava amb un nomenclàtor, més exhaustiu, de les vies públiques classificades per zones: el centre (*Intramurs*, segons Ojeda) i els tres ravals que l'envoltaven (Sant Joan, Sant Agustí i el raval Roig). La idea era original, i així sembla que ho va entendre l'Ajuntament de la ciutat, que va editar el prospecte *siscen-tista*. Però la idea era també suggestiva, perquè mostrava un camp obert de recerca que podia il·lustrar la reconstrucció del passat lingüístic oriolà.

Personalment, ja havia intentat ajudar-me de les denominacions del paisatge urbà per a arribar a l'ús popular de la llengua en l'Oriola del sis-cents (Montoya 1986 i 2003), però sempre ho havia fet d'una manera tangencial. Ara, l'avinentesa d'aquesta jornada científica m'ha permès d'enriquir

les dades de què ja disposava amb un nou escorcoll toponímic a l'Arxiu Històric de la ciutat i nova bibliografia (Ojeda 2007; Almúnia 2008) amb vista a la present aproximació a la toponímia urbana de l'Oriola del segle XVII.

No crec que calga insistir en el fet que Oriola va pertànyer al domini lingüístic català fins una època de trànsit al castellà que s'estén entre la mitjanja del segle XVII i els primers decennis de la següent centúria. La darrera ocasió en què podem *sentir* paraules literals d'un oriolà en la llengua que hem seguit parlant els valencians de les comarques limítrofes l'hem de referir, per ara, a l'any 1684. Aquestes paraules es recullen a les actes d'un procés en què es transcriu una frase breu pronunciada per un fadrí de vint i pocs anys al raval de Sant Joan:

Y, entrant per lo camí bulgarment apelat del Arenal, aplegà a lo carrer dels Hostals ab les dites carretes, hon encontrà a sa mercè (...), Jurat en Cap de l'Estament Militar de la present ciutat, el qual demanà (...) de qui era el carbó que portaba en dites carretes y de orde de qui. Y lo dit testimoni respongué:

— Serà de dit Pastor.

Y, en après, lo dit fill de Pastor, que lo testimoni no sap com se diu, digué que lo dit carbó el portaba y que era del

* La present ponència s'ha beneficiat en part del projecte "*Bases para una gramática del catalán antiguo*", dirigit per Manuel Pérez Saldanya, de la Universitat de València (Ministeri d'Educació i Ciència, ref*: HUM2005-03508).

dit capità Pere Limiñana. Y en après, lo dit senyor Jurat embargà lo dit carbó.

Anteriorment ja havíem tingut ocasió de veure paraules transcrits en la mateixa llengua (1676), que havíem d'atribuir a una xiqueta de dotze anys del raval Roig:

A les que serien entre huit y nou hores del maytí li portà a sa casa una chica que es nomena Laura, neboda de Clara Balero, un poch tabaco, que seria poch més de mija lliura de pols y mija de fum, y li digué

– Que diu sa tia que li garde axò.

Y, après, en la nit, a la que serien les huit hores de la nit anaren a cassa de ella, testimoni, lo fill de Pere Monte, y ministres, y em trovaren el dit tabaco que me havia enviat Clara Balero.

El cicle vital normal de les persones citades i el de les altres del seu sector generacional (i social) permet deduir que, com a mínim, fins als anys 30 del segle XVIII hi hauria oriolans que s'expressarien en català. Si més no, als dos ravals on es produïen els fets objecte de processament. Però no és la finalitat d'aquesta ponència filar prim en la datació de la substitució definitiva del català a Oriola ni localitzar-ne els darrers reductes, sinó utilitzar el procés substitutori com a marc en què enquadrar l'estudi dels noms de lloc de la ciutat durant la centúria del sis-cents. Això sí, sense voler dir que aquest estudi no puga resultar útil, al seu torn, per a ajudar a fixar la cronologia i la localització de la pèrdua del català.

Com he dit al principi, Ojeda estableix dues grans zones urbanes a l'Oriola siscentista: el nucli antic i centre urbà de l'època, que ell anomena *Intramurs* pel fet que es trobava encerclat per les primeres muralles de la ciutat, i els tres ravals, que són expansions urbanes a partir de les eixides principals del nucli primitiu (vegeu el plànol al final). Així, el raval de Sant Agustí es desenvolupa ja a l'altra banda del riu, a l'entorn de la porta principal de la ciutat, dita del Pont; el raval Roig ho fa des de la porta de Múrcia, i, per últim, el raval de Sant Joan, el més gran, s'estén a partir de les altres tres portes: la de Crevillent, la porta Nova i la porta d'Elx. En total, doncs, cal parlar de quatre sectors urbans, que són, alhora, residència diferenciada de quatre sectors socials: *Intramurs* acollia l'oligarquia oriolana i els serveis principals de la ciutat; el raval Roig era residència la classe més baixa (no debades, aquest raval era l'únic de la ciutat que havia quedat sense em-

murallar després que els altres dos foren també tancats per murades), i els ravals de Sant Agustí i de Sant Joan hostatjaven les classes treballadores més ben situades socialment (a Sant Agustí, un sector lleugerament més alt, i a Sant Joan, un estrat una mica més baix). En conjunt, els 10.000 habitants de la ciutat es repartien entre el 40% de terreny edificat que contenia *Intramurs* i el 60% dels ravals, entre els quals destacava el de Sant Joan, que arribaria a superar la població d'*Intramurs* (vegeu Ojeda 2004 i 2007). Encara a principis del segle XX es mantenien aquestes quatre demarcacions, denominades per Gisbert (1903: 611), "[distrito] central o casco", "San Juan", "San Agustín" i "Arrabal Roig". Aquest últim, amb una lleu adaptació al castellà, era l'únic districte que encara mantenia el record del seu passat catalanoparlant. I, com a l'edat moderna, encara s'hi aveïnaven els estrats socials més baixos. Actualment és conegut amb el nom, ja més estrefet, de *Rabaloche* i encara manté el mateix caràcter social, juntament amb el *Ravalete*, segons el nom assignat per Gisbert (1903: 621) a la zona alta, i més pobra, del raval de Sant Joan, habitada hui per població gitana. Mentrestant, l'antic raval de Sant Agustí és el que ha donat lloc al desenvolupament modern de la ciutat, al marge dret del riu.

Però tornem al passat i repassem els noms dels espais urbans. De major a menor grandària del referent del topònim, tenim en primer lloc els ravals. Els reproduïsc tal com els he trobat escrits en la documentació històrica del segle XVII:

- Raval de Sent Agostí // Sent Agustí // Sant Agustí // St. Algostí // l'Augustí // raval del Pont
- Raval de Sent Joan // Sent Juan
- Raval Roig // el Raval

L'escriptura ens deixa apreciar una vacil·lació en la vocal àtona del mot *sant* quan funciona com a proclític. Hi predomina l'articulació d'una [e], tal com encara es manté en el parlar alacantí popular que conserven les generacions més ancianes. La vacil·lació s'estén també a *Agustí*, que presenta quatre variants a partir igualment de les vocals àtones que posseïx. A un nivell extralingüístic, observem la denominació doble en el raval de Sant Agustí, que podia ser també del Pont en referència al seu origen, i del raval Roig, que era també conegut com el Raval per excel·lència.

Imatge actual de l'antiga ermita de Montserrat, a la plaça del mateix nom, actualment, *Monsserrate*

Les parròquies (i, fins a un cert punt, també les ermites), com a representatives, en part, de les diferents barriades, també podem considerar-les referides a grans zones de la ciutat:

- Parròquia de Sent Jaume // Sen Jaume // Sant Jaume
- Parròquia de Senta Justa y Rufina // Santes Justa y Rofina // parròquia de Senta Justa
- Parròquia de Sent Salvador // parròquia de la Seu
- Ermites: Monsserrat, Sent Sebastià

Continuem observant l'oscil·lació vocàlica amb predomini de la [e] àtona en la paraula *sant*, que ara veiem estesa al seu format femení (*santa*), on té també pronúncia àtona quan funciona com a proclítica. Mantenim les grafies alternatives de *parròquia* per bé que hem d'advertir que no tenen cap efecte fonètic. En canvi, sí que té aquest efecte el final en consonant oclusiva dental de *Monsserrat* (-t), que serà modificat posteriorment per a permetre una pronúncia castellana (*Monsserrate*). Aquest nom també ens permet adonar-nos de la presència d'una advocació religiosa d'arrel ben catalana, mantinguda fins hui. Respecte a l'assignació de les parròquies i ermites per zones, Sant Jaume, que hui és Santiago, acollia feligresia del raval Roig (que es completava amb l'ermita de Montserrat) i la part pròxima d'Intramurs; Santa Justa i Rufina, del Raval de Sant

Agustí (amb el complement de l'ermita de Sant Sebastià) i el centre d'Intramurs; finalment, a Sant Salvador, la seu o catedral, acudien els parroquians de la zona est d'Intramurs i de Sant Joan.

Oriola, com a ciutat levítica, era plena de tota mena d'edificis religiosos (convents, monestirs, ermites, capelles, etc.) que, per una banda, ajuden a donar punts de referència de la ciutat, com les esglésies parroquials, i, pel que fa als nostres interessos lingüístics, mostren la preponderància de la pronúncia àtona afeblida, com correspon a un català més genuí que hui ha esdevingut arcaic entre els valencians. Transcripció només els noms de sants que no han aparegut encara com a propis de ravals i parròquies i evite també les repeticions en les advocacions dels següents edificis religiosos:

Convents:

- de la Merçè
- de la Santíssima Trinitat
- de Sent *Ginés* (finals del *xvii*)
- de Sent Martí
- de Sent Miquel
- de Sent Pau
- de Senta Lúcia

Monestirs:

- del Carme (fins a finals del *xvi*) / ...del *Carmen* (circa 1620)
- de Nostra Senyora del Remey
- de Santa (sic) *Domingo*
- de Sent Francés
- de Sent Genís (finals del *xvi*)

En primer lloc, cal aclarir que el terme *monestir*, recollit per Almúnia en anotacions dels primers anys del segle *xvii*, ja el trobem en una forma acastellanada (*monasteri*) durant la segona meitat del mateix segle (Montoya 2003: 41). En aquestes dues relacions s'observa, a més, la presència de noms castellanitzats com *Ginés*, *Carmen* o d'altres, com *Domingo*, aquest últim amb una fesomia castellana menys evident per la llarga tradició que té aquest nom en català. Els casos més clars d'evolució són el del monestir del *Carme*, dit així fins a finals del segle *xvi* i registrat com a del *Carmen* el 1620, i el del monestir de Sant *Genís*, que és així fins a la fi del *xvi* i que, en

acabar el ^{xvii}, esdevé el Convent de Sent *Ginés*. Per descomptat, la comparació és sempre entre documents redactats en català, com demostra el genèric que els precedeix (*convent* o *monestir*) o el mot àton *sent*. Cal remarcar finalment, entre els convents esmentats, el de la Mercè, amb una altra advocació religiosa típicament catalana instal·lada a Oriola (com la de Montserrat).

El pas dels edificis religiosos als civils ens permet copsar, com ja demostra Ojeda (2004) en el seu prospecte de l'època foral, que els *serveis* que oferia el Consell d'Oriola als seus conciutadans eren prou variats:

- el Bordell
- la Casa o Corral de Comèdies
- el Castell
- el Colegi del Camí Carril
- al Espital del carreronet que va al riu
- [hospital de] "Bones Dones"
- la Llonja // ...
- la Llongeta de Santes Justa y Rofina
- el Parador (...) de Pissana
- lo Pes del Carbó
- lo Pòssit
- les Preçons Comunes // les Presons Comunes

De la manera de designar els edificis civils es poden deduir dos fenòmens lingüístics. En primer lloc, l'alternança dels articles de masculí *lo* (en el seu format antic) i *el* (en el modern). Observem que la presència d'una o altra forma depèn del context lingüístic previ: *el* sol aparèixer després de les preposicions *de* i *a*: "porta *del* Bordell", "Colegi *del* Carmí Carril", "*al* Espital del carreronet que va al riu", "portaren *al* Parador", mentre que *lo* se sol trobar a continuació de la preposició *en*: "*en lo* Pes del Carbó", "*en lo* Pòssit". El segon fenomen podria ser l'ensordiment del so alveolar sonor [z], a la vista de les grafies *Pòssit*, *Pissana* i *Preçons* (i també *Presons*), però caldrà tenir en compte que l'ortografia, en general, que s'usa al País Valencià durant el segle ^{xvii} mostra una gran desmemòria de les seues fonts medievals. En un sentit no estricte lingüístic, s'observa el contrast entre *llonja* i *llongeta*, referits al mateix edifici, indicatiu potser de la diferent percepció que en tenien els oriolans.

Quant als espais públics de la ciutat que també són referents de la ciutat, per bé que no es concreten en edificacions, heus-ne ací alguns:

- les Adoberies
- les *Alamedes*
- el Riu de Sigura
- la Peña de Sent Miquel
- el Trinquet de Pilota
- Séquies: Almoravit, Escorratell, etc.

Seguim observant el comportament de l'article masculí: ara tenim *el* darrere de la preposició *cap*, "*cap al* Riu de Sigura", on ens crida l'atenció el nom del riu, datat el 1668, que no és encara *Segura*, amb *e*, com hui. Com hem vist més amunt ("carreronet que va al riu"), aquest curs fluvial no solia rebre un nom específic, i en un document tan extens com el del notari Almúnia (2008), *Segura* només apareix referint-se a una serra i un castell que no es troben en territori valencià. Però ací ens ha de merèixer més atenció *Alameda*, que, en cap cas no hem d'atribuir al procés de substitució lingüística que patix Oriola entre aquest segle i el següent, puix que és un topònim molt corrent a tot el País Valencià. Això fa pensar en un procés independent del de la substitució de llengües: el de la substitució d'estructures lingüístiques, encara que a Oriola seran paral·lels ambdós processos. Per contra, els altres topònims recollits en aquest apartat (i sempre que puguem refiar-nos de les grafies que se'ns presenten) mostren característiques del català que són absents en castellà: *Miquel*, la *e* oberta; *Pilota*, la *o* oberta; *Trinquet* i *Almoravit*, les consonants oclusives dentals (–t) en posició implosiva, i *Escorratell*, la lateral palatal en la mateixa posició final (–ll).

Dos espais públics que servien de punts d'encontre a la ciutat, i que estaven relacionats entre si en gran part, eren les places i les portes, ja que algunes places s'havien generat a partir dels reamples immediats que es deixaven per a facilitar el tràfec de persones i carros. No debades, el nom d'alguns d'aquests espais públics palesa bé aquesta relació (com en el cas de les places de la Porta de Múrcia i de la Porta Nova).

- plasa de la Fusta
- plaça Major // la Plaça
- plaça del Pont // plasa Nova

- plaça de la Porta de Múrcia // plaça del Raval Roig
// plasa del Raval // plasa de Monserrat
- plasa de la Porta Nova
- plaça de Santa Justa // plaseta de Santa Justa
- plaseta de l'Augustí // plaça del Raval
- plaseta de Hieroni Rocamora
- plaseta del *Palasio*
- plaseta de la Trinitat

El terme *fusta*, que donava nom a una plaça a la vora del riu on es rebien els troncs que davallaven pel Segura, era lèxicament conservador atès que, ja en la segona meitat del segle XVII, podem datar a Oriola el castellanisme *madera* (Montoya 2003: 41), el qual és hui normal a les comarques del Vinalopó. El castellanisme que sí que apareix en la toponímia urbana és el de *Palasio*, molt arrelat des de ben enjorn en la designació d'aquesta mena d'edificis a causa de la confluència d'un sentit oposat en el mateix mot, també usat com a topònim però a l'àmbit rural, el de *Palau*, que significava 'cabana, barraca'. En la relació de places, per últim, observem alguna referència ambigua (la plaça del Raval podia ser del *raval* Roig o del *raval* de Sant Agustí) i alguna alternança (*plaça* o *placeta* aplicat a uns mateixos espais).

Passem a examinar les portes, portals i *postigos*:

- porta d'Elig
- porta de Múrcia
- porta Nova // porta Nova del Ravalet (extrem nord, aferrat a la serra del Raval de Sant Joan)
- portal de Sant Agustí
- el *Postigo* de Gilart de la Brossa

La ciutat d'Oriola, a l'època objecte d'estudi, va arribar a tenir deu portes, algunes de les quals eren interiors perquè s'havien quedat dins de la ciutat en construir muralles als ravals de Sant Agustí i de Sant Joan (Ojeda 2007: 37). L'única que ens ha arribat fins als nostres dies, amb un llenç de muralla adherit, és la de l'entrada est de la ciutat, que ha rebut diferents noms: de *Santo Domingo*, per la seua continuïtat amb aquest noble edifici; de *Valencia*, segons l'anomena Gisbert (1903: 622), i de la *Olma* o *Callosa* (de Segura), en els autors actuals (Sánchez i Diz, 2004: 41; Ojeda, 2007: 37).

És significativa la reducció de categoria que s'hi ha operat en deixar de ser l'eixida a València i quedar-se en accés per anar a un poble que en el moment d'alçar la porta encara era una dependència municipal d'Oriola. A l'època que estudiem, en canvi, aquest portal iniciava el camí real a València o rebia els visitants d'aquella procedència, tal com es pot deduir del següent fragment:

Tots los caminos reales hixen de la present ciutat axí a Múrcia com a València, Cartagena, Almoradí, Guardamar y los que van al camp y marines (*apud* Ojeda 2004).

Com que ja hi havia una altra porta, pròxima i de menor envergadura, per a donar eixida a Almoradí, aquest portal havia de ser el que duia al cap i casal del Regne. Aquesta porta conté, a més, l'única inscripció pública en català conservada des d'època foral fins hui, on es fa constar quan va ser construïda (1558) i quins jurats manaven a la ciutat en aquell moment. Pel que fa a les altres portes que veiem en la relació, tant la porta d'*Elig* (Elx) com l'anomenada *porta Nova* havien quedat interiors i només servien per a passar de la zona d'Intramurs a punts diferents del raval de Sant Joan; la del Ravalet o Nova donava accés a la part més alta d'aquest raval. La porta o portal de Sant Agustí, en canvi, s'havia convertit en accés per a tota la ciutat des del sud. En l'àmbit estrictament lingüístic, cal fer referència al castellanisme *postigo*, que al·ludia a un portell obert en la muralla (no eren portes oficials, però existia una certa permissivitat del Consell perquè els oriolans feren aquestes obertures per motius pràctics d'estalvi en els desplaçaments). L'ús d'aquest mot en castellà no hem d'atribuir-lo a l'especial situació que vivia Oriola en el procés substitutori del català, sinó que era un castellanisme general, com demostra el nom de *Postigueta*, assignat a la platja urbana de la ciutat d'Alacant, originat segurament a partir d'un portell a la murada alacantina que duia directament a la platja. Fixem-nos, per acabar amb el topònim oriolà, que el nom de persona que el complementa és d'una fesomia ben catalana (Gilart de la Brossa).

Els carrers constitueixen la sèrie més llarga de la toponímia urbana de qualsevol ciutat i, com no podia ser d'altra manera, aquest repertori conté el major volum d'informació lingüística. Segons Ojeda (2007: 52-53), els noms

dels carrers no estaven fixats amb anterioritat al segle XVII. En les escriptures de compra-venda fins al segle XVI se solia parlar d'un "carrer públich" que se situava en una zona urbana, però rares voltes es detallava el carrer concret amb un nom. Les excepcions eren els carrers principals de la ciutat (*el carrer la Fira, la Corredora, el carrer Major*, etc). Encara al llarg del XVII podem documentar processos de fixació (i/o renovació) de noms:

- carrer del señor Bisbe
- carrer del Coletgi
- carrer del Dr. Joan Cival
- carrer que va a la porta Nova
- carrer enmig que pucha a la peña de Sent Miquel
- carreronet que va al riu
- travesa que pasa pel carrer del Coletgi al carrer de Amunt

Fixem-nos que el primer nom s'aplicava al carrer on tenia la residència el bisbe; el segon era el carrer que conduïa al Col·legi de Sant Domènec; el tercer era on vivia un canonge que es deia Joan Cival, i els quatre últims, amb sengles oracions especificatives, mostren un estat més embrionari amb l'ús de paràfrasis ("que va..., que pucha..., que pasa").¹ En general, però, durant el sis-cents s'assolix un nivell de fixació alt en el nomenclàtor. Malgrat tot, encara quedaran alguns carrerons i *travesses* sense denominar i un nombre regular de carrers oscil·larà entre diversos noms. Això du a Ojeda (2007: 54) a deduir que no devien ser les autoritats les que decidien els noms dels carrers, sinó que es feien ressò de les designacions populars, que, a voltes, variaven en funció dels veïns que vivien en cada moment en un carrer determinat. Serien prova de tal variació els intents de precisió extrets d'actes notariais com els dels següents fragments, en què arriben a donar-se fins a quatre sinònims per a referir-se a un mateix carrer:

- carrer del Partit eo Mancebería eo Bordell eo la Nau
- carrer Nou eo de les Palmeres eo dels Pouets
- carrer de les Viudes eo de Bellot
- carrer de Loaces eo de Joan Pascual

¹ Encara en algun punt de la geografia catalanoparlant, trobem denominacions que recorden aquest estat: a l'illa de Menorca tenim el "Carrer qui no passa" ('atzucac', 'carrer sense eixida').

- carrer apellat de Trigueros eo la Peñeta
- carrer dels Olms eo carrer de Amunt

Altres voltes, com ja hem vist adés en el cas d'alguna plaça, un mateix nom és utilitzat per a diferents carrers. Ojeda (2007: 55) en localitza alguns en punts diferents d'Oriola amb el mateix nom, com ara *Barber* o *Bruxes*. En altres casos, però, queda clar que alguns noms per a designar un carrer han quedat antiquats i han estat substituïts per altres, com certifiquen els notaris:

carrer que hui es diu de mossèn Gallego y antigament lo dit carrer se dia i es nomenava dels Garrons (...)
carrer vulgarment appellat de la Pilota e de pressent nomenat de misser Lloís Ocanya

En aquesta línia trobem evolucions com les següents, en què encara està present durant el segle XVII el nom anterior:

- Alt > la Fira
- Baix > Major
- Barber > Graner (> Àngel, s. XVIII)

Fets aquests aclariments, podem passar a examinar una mostra dels carrers que perviuen durant la major part del sis-cents. La majoria els he pogut documentar personalment i els he contrastat després amb els llistats, més exhaustius, d'Ojeda (2007) i amb la relació procedent d'Almúnia (2008). Només una minoria dels que s'hi inclouen coneixen una sola font. Vegem-los classificats per cadascuna de les quatre zones en què s'estructurava la ciutat.

Intramurs:

- carreró del Almodí
- carrer dels Barbers
- carrer del Carme // del *Carmen*
- carrer de l'Estudi
- carrer de la Fira
- carrer dels Ginjolers
- carrer Major // de la Seu // del Bisbe // de Sancta Maria // de Sen Joan
- carrer de la Mercè
- carrer de la Morera
- carrer dels Moros

- carrer Nou // de les Palmeres // del Pouet // dels Pouets
- carrer de la Peña
- carrer de Pere Mira
- carrer de la Pilota // de Lloís Ocanya
- carrer del Riu
- carrer del Sachriste
- carrer de la Sala // de Joan Barber // del Graner
- carrer de Sent Jaume
- carrer de les Torres

El carrer dels Barbers rep el nom de Joan Barber en Ojeda (2007: 53-55), qui, per tant, considera que es tracta d'un cognom. Això no obstant, la documentació que he consultat en què es parla del *carrer dels Barbers* demostra que el nom tenia un sentit gremial:

en lo carrer apelat dels Barbers, parròchia de les Glorioses Santes Justa i Rufina (1675)

Quant al carrer de la Fira, també té un nom relacionat amb l'activitat que s'hi desenvolupava. Un dels documents en què apareix citat aquest carrer ens indica que ací es trobaven les *presons comunes* i que hi era prop de la plaça de Santa Justa:

Antoni Cortés [...] dix que [...] quant estigué en la plaça de Santa Justa, véu una tropa de gent que venien devés lo carrer de la Fira a les preçons comunes de la present ciutat, en les quals los véu entrar (1615).

Pel que fa al carrer dels Ginjolers, ha donat lloc a l'actual de *Jinjoleros*. *Jinjolero* és un catalanisme del castellà parlat hui pels oriolans que designa un tipus d'arbre o arbust que en castellà estàndard es diu *azufaifo*. Quant al carrer dels Pouets (pou+et), és exponent de la productivitat derivativa de la varietat oriolana del català encara en el moment en què s'iniciava la seua substitució pel castellà.

Raval de Sant Agustí:

- carrer d'Almúnia
- carrer del Bordell // del Partit // de la Mançeveria // de la Nau
- carrer de les Bruxes // de Bruges

- carrer de la Cantereria
- carrer de la Çequia
- carrer de Colom
- carrer de Maria de Pau
- carrer del Molí
- carrer del Mur
- carrer lo Pla del Raval
- carreró del Pòsit
- carrer de Sant Agostí // Sent Agostí
- carrer de Sessília

Dels carrers d'aquest raval destaquem el de *les Bruxes*, que Ojeda (2007: 55) atribueix a un cognom (Bruges > Bruxes), però ell el transcriu amb l'article femení plural davant, cosa que fa pensar més aïna en el nom comú *bruixes* del català.

Raval Roig:

- carrer Alt
- Carril, el
- carrer de Claramunt
- carrer de Ferris
- carrer de la Figuera
- carrer de Montserrat // de los Capuchinos
- carrer de l'Olmè

Dels noms del raval Roig, mereixen comentari el de *los Capuchinos*, que dóna Ojeda (2004) com a sinònim per al mateix carrer de Montserrat, però que actualment és només de *los Capuchinos*. Com que sembla que aquest últim nom data del segle XVII, haurem d'atribuir-lo a la castellanització que ja observem en aquesta època. *La Torreta* no és un nom que tinguem datat en el segle XVII. No sabem si tindria alguna cosa a veure amb el carrer Alt que cita Ojeda (2004) per al mateix barri. En qualsevol cas, si no eren el mateix carrer, eren molt pròxims perquè en ambdós casos designaven vies públiques que s'enfilaven serra amunt.

Raval de Sant Joan (part alta: el Ravalet):

- carrer d'Amunt // carrer de Dalt
- carrer Ample

- carrer del Coletgi
- carrer de Comí
- carrer de les Figueres
- carrer de la Peñeta // de Trigueros
- carrer Talech

El carrer d'Amunt és un dels carrers més antics en la formació del Ravalet (esdevingut després *Ravalete*). El nom devia ser habitual en els nomenclàtors urbans valencians, perquè el 1625 tenim datat a Dénia un altre *carrer d'Amunt* (i el seu paral·lel, d'Avall; veg. Chabás 1882: 20) i en l'actualitat a Castelló de la Plana existixen el carrer d'Amunt i el carrer d'Enmig. El carrer d'Amunt oriolà ha conservat memòria d'aquest nom a través de la traducció literal al castellà, *calle de Arriba*, que encara es recorda però que hui no és oficial, ja que aquesta via pública rep el nom de *Miguel Hernández* en record de la situació urbana de la casa on va viure el poeta oriolà (en una ermita que tanca aquest carrer per un extrem va predicar sant Vicent l'any 1411). Al Ravalet també hi ha altres dos noms de carrers que pugen del carrer d'Amunt a la serra i que s'han mantingut, bé amb traducció literal al castellà (carrer Ample > *calle Ancha*), bé amb una adaptació fonètica (carrer Talech > *calle Taleque*). Actualment hi ha, molt a prop, un corresponent a la *calle Ancha*, que és la *calle Estrecha*, però no ens ha arribat cap documentació d'un hipotètic *carrer Estret* en el XVII. Pel que fa al mot *talec*, que donava nom a l'altre carrer que s'ha conservat lleugerament modificat, significa un saquet que s'usava per a dur diners o alguna quantitat de menjar petita; en castellà caldria haver traduït *talega* i no *taleque*, que no vol dir res en aqueixa llengua. Probablement, l'adaptació amb una -e paragògica, responga al fet que així és com va passar a ser el nom del carrer en el castellà oriolà hereu immediat del català desaparegut, de la mateixa manera que havia ocorregut en altres topònims vistos més amunt (*Montserrat* > *Monserate*, *Ravalet* > *Ravalete*, *Raval Roig* > *Rabaloche*) i d'acord amb el model de *trinquet* > *trinquete*. Però aquesta evolució popular cap al castellà també va emprendre, paral·lelament, una altra direcció: la de la simple elisió de la consonant final, com descobrim en la pronunciació actual dels topònims *Oriolet* (Oriolé) i *Vallet* (Vallé) o dels antropònims *Manolet* (Manolé) i *Ramonet* (Ramoné).

Raval de Sant Joan (part baixa):

- carrer de Barber // de Barbers
- la Corredora
- carrer de la Comare Rodríguez
- carrer Escala
- carrer dels Garrons // de mossèn Gallego
- carrer de Guilabert
- carrer dels Hostals // dels Ostals // dels Hostalets
- carrer dels Negres
- carrer de les Parres
- carrer de Piquer
- carrer de Sent Joan // de Sant Joan
- lo Vall // Vallet

En la part baixa del Raval de Sant Joan ens tornem a trobar amb el nom *Barber//Barbers* per a un carrer. Segons sembla, ara sí que correspondria a un cognom, el de Joan Barber, notari, d'acord amb la cita que aporta Ojeda (2007: 58)

...unes cases ab tres portals y un tros de terra plantat de morerals ab una sènia (...) situades en lo Raval de Sen Joan (...) en lo carrer vulgarment dit lo carrer de Sent Joan (...) los quals afronten ab la dita séquia de Escorratell (...), ab carrer vulgarment dit dels Negres (...) y de altra part ab lo carrer vulgarment dit lo carrer de Joan Barber, notari.

Ara bé, actualment el mateix carrer d'aquest barri que identifica Ojeda com a *Barber*, es diu *Barberos*, cosa que fa pensar en un nom gremial, amb més motiu si tenim en compte que un carrer paral·lel es diu *Cantareros* (el carrer dels canterers). A la vora d'aquest carrer hi ha un carreronet que es diu *Escala*, amb el mateix nom que rebia en el segle XVII. Certament, el mot *escala* és també castellà però amb l'accepció més general que té el català *escala*, que és la d'*escalera* en castellà, i aquest és el significat més probable per a un carrer (encara que en el moment present no s'hi veu cap escala). Curiosament, ja detectem el castellanisme *escalera* en la parla oriolana el 1603, però és probable que compartira el seu ús amb *escala*, que trobem un segle més tard en altres punts de la Governació (Elda, 1705).

Al Raval de Sant Joan hi ha alguns dels carrers exemplificats més amunt: el de Sant Joan, el dels Negres (quin devia ser el motiu d'aquesta denominació?) i el dels Hostals,

BIBLIOGRAFIA

- ABAD MERINO, M. (1994): *El cambio de lengua en Orihuela. Estudio sociolingüístico-histórico del siglo XVII*, Universidad de Murcia / Caja Rural Central de Orihuela, Murcia.
- ALMÚNIA, Antoni (2008): *Libre de tots los actes, letres, privilegis y altres qualsevol provisions del Consell d'Oriola*, [Edició a cura d'Antoni Mas i Miralles], Universitat de València, València.
- CHABÀS, Roch (1882): "Una andana", *Lo Rat-Penat. Calendari llemosí*, [Edició facsímil de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, València, 2006], València.
- ESCOLANO, Gaspar (1610-1611): *Década primera de la historia de Valencia* [Edició facsímil de la Universitat de València, 1972].
- GISBERT, Ernesto (1903): *Historia de Orihuela*, vol. III, Orihuela, pp. 611-637.
- MADOZ, Pascual (1845-1850): *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de Alicante, Castellón y Valencia*, Institució Alfons el Magnànim, 1987, 2n volum, València, pp. 84-93.
- MONTOTOYA, Brauli (1986): *Variació i desplaçament de llengües a Elda i a Oriola durant l'edat moderna*, Inst. J. Gil-Albert, Alacant.
- (2003): "L'oriolà: una varietat siscentista de la llengua catalana", *Actes del Dotzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, vol. III, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, pp. 7-54.
- OJEDA, José (2003-2004): "Oriola, cabeza de gobernación desà Sexona, en 1604", *Revista del Vinalopó*, 6-7, pp. 39-64.
- (2004): *Guía del visitante a la Orihuela foral*, Ayuntamiento de Orihuela.
- (2007): *La ciudad de Orihuela en la época de auge foral (siglos XVI-XVII)*, Ayuntamiento de Orihuela.
- SÁNCHEZ, Mª Carmen i DÍZ, Emilio (2004): *Orihuela. Guía de monumentos y museos*, Asociación Li-Pa. Vega, Orihuela.

TOPONÍMIA ALS DOS AIGUAVESSANTS DE LA SERRA DE CREVILLEN

Maria Jesús Navarro Garcia

[IES Macià Abela de Crevillent]

A Vicent Davó, Salvador Mas, Pepe Navarro i Memòria Poveda que tant saben i tant estimen la serra de Crevillent. I en general, a tots els informadors en el recull de la toponímia.

Abans de tot, voldria expressar la meua gratitud a la professora de la Universitat d'Alacant, Maria Antònia Cano, per haver-me demanat formar part de l'equip que ha estat elaborant l'Atles Toponímic Valencià. Així mateix, vull donar les gràcies a la coordinadora d'aquesta recerca, des de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, Aigües Vives Pérez, per la gran capacitat de treball per portar endavant una obra tan significativa per als valencians i les valencianes, i també per invitar-me a aquestes II Jornades d'Onomàstica a Oriola.

També aprofite aquesta avinentesa per recordar que enguany fa deu anys que ens deixà el lingüista Joan Coromines i retre paraules d'agraïment al nostre mestre, gegant de l'onomàstica. Si bé les primeres recerques onomàstiques a Europa són de la segona meitat del segle XIX, serà a partir de l'any 1938, del Primer Congrés de Toponímia i Antroponímia a París, que es difongué i es consolidà com a ciència internacionalment. De manera semblant, a l'àmbit de la llengua catalana, els primers estudis onomàstics són de Josep Balari i Juvany, l'any 1877, on recull els noms de cims de muntanyes, tot seguint un mètode que va crear escola a casa nostra (Coromines 1965: 10). A partir de 1953, els treballs toponímics van desenvolupar-se a gran escala gràcies a alguns dels científics més prestigiosos en el camp de la lingüística, Antoni M. Badia i Margarit, Enric Moreu-Rey, Francesc de Borja Moll, Manuel Sanchis Guarner... L'estiu de 1963 Joan Coromines,

aleshores professor de la Universitat de Chicago, visità les poblacions i els llogarets del Vinalopó. Tot aquest diligent treball d'investigació i d'erudició que va dur a terme i al qual dedicà gran part de la seua llarga vida brollà devers la dècada dels 70 en la seua obra magna *l'Onomasticon Cataloniae*. Obra que abraça l'onomàstica de més de 3.000 poblacions d'arreu del territori de llengua catalana; un llegat cabdal i una fita per a l'onomàstica romànica i universal.

Per entrar a estudi, l'onomàstica és la disciplina que s'encarrega d'estudiar els noms propis, antics i moderns, i comprèn l'antroponímia, és a dir, l'estudi dels noms propis referits a persones, i la toponímia, que estudia els noms propis de lloc: noms de poblament, indrets, paratges i contrades (com és el cas del present estudi: la serra de Crevillent), noms de naixements, cursos d'aigua o d'estanys, noms d'accidents orogràfics, de masos i d'habitancetes, de coves i de covatelles, de vies de comunicació, de fauna, d'arbres i de cantals renomats, etc. Els topònims, patrimoni cultural i espill del patrimoni natural, ens informen sobre èpoques llunyanes i recents, ens fan conèixer la terra, i també la vida, les activitats i la cultura d'aquella població que abans que nosaltres ja l'habitava. El recull de la toponímia menor és inajornable a causa del procés de substitució lingüística que pateix la nostra llengua i la pèrdua de la cultura oral; els bons informadors orals tenen fi. En part, el procés s'accelera per la davallada, i, fins i tot, la

desaparició dels oficis tradicionals i pel pensament únic que generen l'escola i els mitjans de comunicació.

En el recull de toponímia viva s'ha recorregut a diversos mètodes convergents que es basen en la recollida i contrast d'informació —en algun cas reconstitució— de fonts escrites, cartogràfiques, arxivístiques, bibliogràfiques i, principalment, en treball de camp mitjançant enquestes reiterades a excursionistes i espeleòlegs, en concret, antics socis fundadors del Centre Excursionista de Crevillent, llauradors —i també una llauradora—, pastors, caçadors i guàrdies de camp. Els informadors orals més importants han estat, en la segona recollida de topònims (2004), els/la següents: Vicent Davó, Salvador Mas i Memòria Poveda a Crevillent; José Botella, Tonet Carrasco, Purificació Cremades, David i Paco Flores, Pepe Navarro i Ignacio Varó al Fondó de les Neus, i José Pérez al Fondó dels Frares.

En el nostre cas, hem d'assenyalar que l'àmbit estudiant, els termes municipals de Crevillent, el Fondó de les Neus i el Fondó dels Frares, conté una toponímia abundant —sobretot i en concret, la serra de Crevillent— i, en general, ben conservada on es reflecteixen els diferents estrats, les llengües amb les paraules que han deixat empremta: el substrat preromànic, on destaca l'iberobasc: *Biscaio* 'lloma'; les llengües que actuen com a superstrat on destaca l'àrab: l'*Alguasta* 'el centre' o *la Deula* 'torn o tanda de reg' i les llengües adstrat on destaca el castellà: *el Castellar Colorat* 'vermell' i ja comença l'anglès, urbanització *Family House*.

A més, els parlars dels informadors o de la informadora, així com la resta de les poblacions de les Valls del Vinalopó i del Baix Vinalopó, s'inclouen dins del valencià meridional (Veny 1986) o valencià alacantí (Casanova 1993), varietats que formen part del bloc dels dialectes occidentals de la llengua catalana. Els trets a destacar són:

Fonètica:

- A Crevillent no hi ha harmonia vocàlica: *serra* i *cova*. En canvi, als Fondons tota -a final s'assimila a e oberta i o oberta tòniques: *serre* i *covo*.
- El diftong -ou- s'obri en -au-: *pou* > *pau*, als Fondons, però no a Crevillent: *pou*.

- La o àtona pot esdevenir u: *solsides* > *sulsies*.
- Val a dir que e- inicial es manté i no esdevé a-: *costera de les Encarnelles*.
- Pèrdua de -d- intervocàlica. Però, *rodador* > *rodaó* als Fondons; tanmateix, pèrdua sistemàtica a Crevillent, *rodador* > *roaó*.
- Elisió de la -r final: *runar* > *runà*, *el Castellar* > *el Castellà*.
- Articulació de la palatal fricativa sorda sense iod: *serra de la Caixa* > *Caxa*.
- Distinció b/v: *Crevillent*.
- Pronúncia de la ll: *lloma Llarga* a Crevillent o *ullal del Llances* al Fondó de les Neus.

Morfosintaxi:

- Article plural amb pèrdua de la -l-: *les cases* > *es cases*, *els clots* > *es clots*.

Lèxic:

- Alguns sinònims dialectals: per exemple, *marge*, *co(d)olla* a Crevillent; *riba*, *ca(d)olla* al Fondó de les Neus i *marge* i *ca(d)olla* al Fondó dels Frares.

Pel que fa al **marc geogràfic, econòmic i històric**. Al nord de Crevillent i al migjorn del Fondó de les Neus i del Fondó dels Frares trobem **la serra de Crevillent**, alineació muntanyosa que constitueix el front rectilini del subbètic valencià més meridional, orientada de nord-oest a sud-est, entre la serra de Favarella i el riu Vinalopó, de 12 km de llargada. Els conglomerats i les argiles roges continentals són uns dels glacis o peu de mont més espectaculars del País. La vegetació fou l'alzinar o la carrasca, substituït pel pi carrasc i el bosquina o l'arbust mediterrani: *arborç*, *coscolla*, *ginebró*, *llentiscle*, *margalló*, *romer*, *tomello*, etc. Des de temps immemorials hi hagué pobladors a la serra. Les troballes arqueològiques a la ratlla del Bubo confirmen l'existència de pobladors des del paleolític superior. Des de l'època medieval hi ha notícies d'alimares (Bellot 1954), ermitans i bandejats a la serra de Crevillent, la qual cosa ha donat lloc a llegendes, entre estes la del roder crevillentí Jaume *el Barbut* o Jaume *el de la Serra*, que robava els rics per donar als pobres. I també, la de Manuel

Manchon, *el Català*, a la cova on es refugiava, la cova del Català; conten que tenia un gos que quan ell li feia un senyal li tirava una corda per poder pujar, ja que la porta és, encara a l'actualitat, a una altura considerable.

Crevillent forma part de la comarca del Baix Vinalopó, és el municipi que ocupa el vessant sud-oriental de la serra de Crevillent i una gran part de la plana intermèdia entre els deltes del riu Vinalopó i del riu Segura. Té una superfície de 103,3 km² i la població és de 28.172 habitants de dret l'any 2007 (crevillentins, -ines). Comprèn també els nuclis urbans de Sant Felip Neri, el Realenc, el Barranc de San Gaetà, el Barri de l'Estació, les Casetes i el Racó dels Pablos. Presenta un gran desnivell d'altitud des de la part més alta de la serra de Crevillent, es tracta del vèrtex geodèsic de la Vella, a 835 m, i el més accidentat: el picatxo o puig de Sant Gaetà, a 817 m, on trobem el Parc de Muntanya de Sant Gaetà. A continuació, el gran pla inclinat que es perllonga per una extensa superfície al·luvial que davalla fins arribar a l'estany compartit amb el municipi d'Elx, el Parc Natural del Fondo, important reserva natural d'aus aquàtiques migratòries. Les rambles que drenen el terme es dissipen a l'entrada del pla al·luvial abans d'entrar a l'estany. Oliveres, figueres, garrofers, vinya, cereals i barrella completaven l'agricultura els segles XVIII i XIX, a més d'una significativa explotació d'horts i palmerars al voltant del nucli urbà, tots estos regats amb l'aigua del *riuaxol* (veg. el topònim *riuaxol* cap al final d'aquest text), i posteriorment de les mines, autèntics *foggara*, com ja descriuí A. J. Cavanilles i R. Altamira: "...Marklam habla en su libro del sistema de alumbrar aguas usado en Crevillente, análogo al del oasis de Oman i al de los incas del Perú...". En l'actualitat, es conreen garrofers, ametlers, cítrics, hortalisses, figueres, magraners i vinya. Així mateix, el regadiu consisteix, més aïna, en una possibilitat legal de reg que sovint no arriba a dos voltes a l'any. Des del segle XX una excepció és l'horta que obté l'aigua de la Societat de Regs de Llevant mitjançant electrobombes que eleven les aigües sobrants del riu Segura. Actualment, amb les aigües del transvasament Tajo-Segura. Malgrat la importància de l'agricultura, sobretot als segles passats, ara la indústria de catifes és l'activitat econòmica principal, que ha substituït la tradicional fabricació d'estores a base de fibres naturals de la serra i de l'estany com són, en gran part, l'espart, el cànem

i el jonc, de la qual Crevillent és el primer productor de tot l'Estat espanyol, amb una producció al voltant del 75% del total, que és exportada arreu del món. D'altres sectors són el del calcer, que ha substituït l'espardenya tradicional, i la fusta, entre d'altres. La venda dels articles, sobretot les catifes, implicava una intensa tragineria, fins i tot a l'estranger: *tapis d'Espagne* segons ho veié J. A. Cavanilles a París i també n'hi ha una mostra al Museu Britànic; activitat itinerant a la qual se sumava estorar cases, palaus i esglésies a l'estiu i també l'orxateria. Hom caça a la serra i pesca al Fondo.

Diferents troballes arqueològiques i paleontològiques testimonien la història de la serra de Crevillent: paleolític superior a la ratlla del Bubo; eneolític i edat del bronze a les Moreres, al pic de les Moreres i a la penya Negra, on cal destacar els motles de fundició trobats en una habitança metal·lúrgica, un dels més importants, en aquesta època, a la península Ibèrica; cultura ibèrica al Castellar i al Forat. D'època romana és el Tresoret dels Catxapets i les monedes descobertes a la fonteta del Sarso, s'ha situat a l'Arquet, al Botx i a la canyada Joana. Dels assentaments romans coneguts més importants són les dues vil·les rústiques localitzades en el pla al·luvial, dedicades a l'explotació agrícola: la canyada Joana, on hi havia una almàssera romana, i la Deula. La presència romana romangué fins a l'arribada de la cultura islàmica: Qirbilyân, segons el geògraf àrab al-Himyari i Muhammad As-Shafra Al-Qirbilyani (Crevillent, 127?-?, 1360) fou el famós metge que consta a la Història de la Medicina per la seua obra més coneguda dedicada al seu fill i que tracta sobre cirurgia, ferides i tumors: *Kitab al-Istiqsa Wa-l-ibram fi ilay alyirahat wa-l-awram*, la qual es conserva a la Biblioteca de Fes al Marroc. La vila medieval es desenvolupà al voltant del castell situat entre els carrers Blasco Ibáñez, el Vall i la Morquera. Crevillent constituïa al segle XIII, una plaça forta islàmica de frontera. Conquerida per Jaume I l'any 1265, fou cedida al seu gendre Alfons X de Castella. El 17 de maig de 1296, amb la Sentència Arbitral de Torrellas-Elx, fou reincorporada definitivament per Jaume II el Just i, així, esdevingué el darrer principat musulmà del Regne de València (1296-1318) i de l'antiga Corona d'Aragó. El poble i castell de Crevillent, la població del qual es mantingué musulmana, fou venut, juntament amb el d'Elx, pel rei Martí l'Humà (que l'havia heretat del rei Pere el Cerimoniós el 1358) a

la ciutat de Barcelona per tal de subvenir les guerres de Sicília. Com a baronia de la ciutat, utilitzà el penó de Barcelona. Els consellers de Barcelona feren refer el castell el 1437, després del saqueig de la població per tropes castellanes. Després del matrimoni d'Isabel de Castella i Ferran d'Aragó, juntament amb Elx, passà al senyoriu dels Gutierre de Cárdenas el 1470. Carles V en confirmà, el 1520, la possessió als Cárdenas, fet que no acceptà mai la població, que s'adherí a les Germanies. Fou conquerida, però, per la força de les armes pel marquès de los Vélez (1521). Tenia 400 focs el 1609, i després de l'expulsió dels moriscos fou repoblat, de manera que el 1646 només tenia 194 focs, bé que fins a la Guerra de Successió mantingué el ritme positiu. En aquesta guerra seguí la causa borbònica, fet que li valgué el títol oficial de vila. El 20 d'abril de 1766 es produí el conflicte social i la revolta contra Esquilache, d'entre els 62 condemnats: Manuel Manchon, *el Català*, que morí el 13 de desembre de 1779 a València. Almanco des del segle xv hi ha documentació de roders, patriotes, carlistes, liberals, etc. que fugen a la serra de Crevillent, escenari de trobada entre les partides enfrontades (Navarro 2004). Part del terme de Crevillent fou inclòs en la colonització del Cardenal Belluga (1715), que hi fundà Sant Felip Neri. El Realenc es fundà a mitjan segle xx.

El Fondó de les Neus i el Fondó dels Frares formen part de les Valls del Vinalopó i ocupen el vessant nord i nord-occidental, respectivament, de la serra de Crevillent. El Fondó de les Neus és entre serres com la de Crevillent al sud, la de l'Algaiat al nord i la de l'Ofra i d'Ors a l'est, i està travessat per la rambla del Tolomó. El terme té 68,9 km² i la població és de 2.501 habitants l'any 2007 (fondoners, -eres). Comprèn dos llogarets: la Canalosa i el Fondó de les Basses —castellanitzat el *Rebalso*. El Fondó dels Frares es troba entre la serra dels Frares al nord i la serra de Crevillent al migjorn, té una extensió de 12,6 km² i la població és de 1.231 habitants l'any 2007 (fondoners, -eres). Cal citar els jaciments de calcàries arenoses que han originat la creació i l'explotació de pedreres que estan a punt d'acabar amb les serres dels Frares, de l'Ofra i d'Ors. Així mateix, són importants les calcàries roses i rogenques de la serra del Rotllo, on existia una pedrera en l'actualitat abandonada. No hi ha aigües continentals de superfície, en l'actualitat. Alguna canalització d'aigua natural com la de

la Mineta, prop de la Boquera, en la rambla del Tolomó, al Fondó de les Neus, allà pels anys 70 s'extingí tot coincidint amb la proliferació dels pous per extraure aigües subterrànies. Per aquest motiu, l'agricultura tradicional de secà ha experimentat una profunda transformació a favor del regadiu, cosa que ha fet créixer l'explotació de vinya de raïm i fruiters on abans hi havia vinya de vi, ametlers i oliveres. El negoci immobiliari cada volta és més present a l'economia.

El Fondó de les Neus al segle xviii, amb el rang de llogaret d'Asp, tenia alcalde pedani i pertanyia al marquesat d'Elx, a l'igual que Asp, Crevillent i Santa Pola. El 1839 es va segregar d'Asp, si bé ja tenia església el 1747. L'any 1841 el Fondó dels Frares se segregà de Redovà, després de la Desamortització, ja que era propietat dels frares dominics d'Oriola, i s'agregà al Fondó de les Neus per decret de Govern fins a 1926.

Pel que fa als **topònims majors** de Crevillent, del Fondó de les Neus i del Fondó dels Frares:

Crevillent: pronunciat /kreβilént/, en regressió en la mateixa població i voltants /klevilén(t)/. Una de les mencions més antigues conegudes és la de la Crònica de Jaume I: *Criuillen* i *Crivilen* (1284). J. Coromines escriu: "De la forma acastellanada (d'alguns — "velis-nolis") *Crevillente*, no tinc dada anterior a Lz. Vargas (c. 1774, *Biblg. y C. Pueblos* I, 101). [...] car fins Boronat en el cens de 1609 escriu *Crevillent*; i Cavanilles, en el curs de la seva informació, rica i experta, relativa al terme d'aquesta vila, posa per tot *Crevillént* (II, 274-80)" (*OnCat* III, 467).

L'etimologia segons Joan Coromines deriva "del llatí CALVILIANUM, derivat de CALVILIUS". Però ens informa, prèviament, que: "[...] impressionat més tard pel gran nombre de balnes i covetes (amb rastres d'habitatge) dels voltants de Crevillent, proposava, després de la meua visita de 1963, i recordant-me d'aquells *Alcudien* i *Almunient*, partir d'un mossàrab *cribeyla*=català *clivella*, posat en plural pels moros: *qribeilani*, -*lain* 'les dues escltxes' (*DECat* II, 763a8-35) [...]" i "[...] no és que aquella hipòtesi *Criveylani* ('les dues escltxes') fos difícil de concebre ni inversemblant en realitat, però l'hem de retirar com a més buscada *ad hoc*, i reprovada pels gentilicis àrabs *Crivileni*/*Qirbiliani*, encara més clarament que pel *Qarbalian* del Himyari" (*OnCat* III, 468). També Joan Veny escriu: "En

alguns noms d'aquesta naturalesa, en contacte amb els musulmans, que en la varietat hispànica del seu àrab practicaven l'anomenada imela o conversió d'una *a* en *e* (PAGU>Pego), el sufix esmentat, a partir de formes arcaïques en *-an*, esdevingué *-en(t)* (Agullent < ACULIANU; Crevillent < CARVILIANU, etc.)" (Veny 2006).

El **Fondó de les Neus**, que rep el nom per la Mare de Déu de les Neus, i el **Fondó dels Frares**, antany el Fondó d'Oriola. El nom actual li ve de l'època que va pertànyer als frares dominics d'Oriola. L'administració provincial a mitjan segle XIX els assignà els noms castellans *Hondón de las Nieves* i *Hondón de los Frailes*. Aquest darrer fou anomenat *Hondón Libre* durant la II República.

En aquest cas, per repetició o sinonímia. Joan Coromines relaciona *al-fundum*, nom d'un cantó (*iglim* segons l'Edrissi —principi del segle XII— i el Himyari —entre els segles XIII i XV—) amb el nom comú de llocs homònims, la vall dels fondons: el Fondó dels Frares, el Fondó de les Basses —nom històric per les basses romanes, castellanitzat es coneix pel *Rebalso*—, el Fondó de les Neus, l'Alguasta —que també és un fondo i en àrab significa 'el centre', l'Ofra a Asp, de l'àrab comú *hufra* 'fossa, fondo'. A Monòver, *el Fondó*; al Pinós i a la Romana, *el Fondonet*, i a Crevillent, *el Fondo*. També en documentació antiga el professor Joaquim Serrano transcriu *Ofrasmuça* (1550-1609) en protocols notariais referits a Crevillent.

Quant a l'etimologia: "Cal, doncs, pensar més en mossarabismes toponímics en aquesta zona, que en castellanismes. Per tant, pogué contribuir-hi una forma arabitzada *fundun* formada amb una desinència plural en àrab, per designar els diversos Fondons veïns" (*OnCat* IV, 242-243).

També, a la primera part del recull toponímic, ja fa uns dotze anys, vaig incloure el llogaret valencianoparlant de més al nord del municipi d'Oriola: **Barba-roja**. Ernesto Galiana hi fou l'informant més important, tenia prop de noranta anys i coneixia fil per randa tot el terme de Barba-roja (Oriola). A banda de la toponímia recollida, caldria remarcar un tret fonètic de la seua pronúncia, ja que la *o* àtona inicial esdevenia *u*: /uriólo/ i no /oriólo/ a Oriola, més o manco com a la vall dels Fondons on Monòver es pronuncia /munóve/ i Novelda, /nuvéilde/. A més, una informació rellevant que sabia per-

què li ho havia comunicat un familiar que ja havia mort era que coneixia on va morir Manuel Sol, un carlista destacat de Crevillent que va morir a la tercera Guerra Carlina en un acte heroic. I a l'Agut vam anar tots plegats per conèixer el lloc acompanyats per l'alcalde pedani de Barba-roja.

Si ens centrem en allò que és la **toponímia menor** estudiada, un poc més de mil topònims entre els tres municipis, pel temps i per l'espai de què disposem només podem fer un tast centrat en la contrada que dona títol a aquest treball: la serra de Crevillent. A grans trets, el recull de **noms comuns o genèrics**, encara que a voltes esdevenen lemes, estudiats són els següents:

algepsar; aljub; alt; altet; alteró; alturó; arquet; arqueta; artiga; assarb; autovia; aqueducte; bancal; bardissa; barraca, barracó; barranc; bassa, bassero; basset; batà; bocamina; ca, casa, caseta; cadolla; calera, calereta; camí; camp, campet, campillo; càmping; canal; cantal, cantalar, canyada; carbonera; carretera; carrilet; castell; catí; cava; cementeri; clevill; clin; clot, reclot; codolla; collado; contraforts; cornial; corral, corralada, corralet; còssil; costera; cova, coveta, covatella; cresta; creu; creuera; depuradora, desmuntat; embassament; era; ermita; estret; falda; finca; foia; fondo, fondó, fondura; font, fonteta; forat; forn; fortí; fossar; granja; habitance; horta; horta; llacuna; llenca; llisos; lloma, llomet; marge; mina, mineta; molí; naixement; oliverar; ombria; oró; palmerar; pantà; partida; pas; pedrera; penya; petillet; peu; picatxo, pico; pla, replà; poblat, poble; polígon; pont, pontet; pou, pouet; presa; puntal; racó, raconet; rafa; rambla, rambleta; ratlla; raval; regallador; riba; rodador; runar; saler; saltador; senda; sèquia; serra, serreta; sima; sòl; solana, solaneta; tallat; tanca; taperal; terme; terraplè; terròs; toll; torre, torreta; toscar; transvasament; túnel; vall; venta; veleta; vereda; vertent; viver; ullal; urbanització; xalet; xossa...

Des de la **clin de la serra de Crevillent**, tal com es diu al Vinalopó, és a dir, la carena de la serra, destaquen els següents noms de lloc (de ponent a llevant):

- el picatxo de Sant Gaetà és la *clin* (817 m) més accidentada de la serra i del terme de Crevillent. Els pescadors de Santa Pola que la visualitzen des de la mar l'anomenen *la Punxosa* (o *Pujosa?*). Parteix tres termes: Crevillent, Albatera i el Fondó de les Neus;
- el balcó i penyes de Santjuri, que va des que acaba el picatxo de Sant Gaetà fins a la costera i serra de Catí. La *clin* parteix el terme del Fondó de les Neus i el terme de Crevillent. L'ombria de Santjuri es diu *Santera* als Fondó de les Neus. L'ermita de Sant Gaetà, a la solana i al peu de les penyes, en el Parc de Muntanya de Sant Gaetà.
- la serra de Catí, la més alta, amb el punt geodèsic de la Vella (835 m) i el puntal de l'Alcúdia, i
- el puntal de Matamoros, a la serra de la Caixa. La davallada continua fins a Taülla i el Castro, des d'on accedim des de les Valls del Vinalopó al Baix Vinalopó i el Baix Segura.

En l'aiguavessant de l'**ombria de la Serra de Crevillent**, terme del Fondó de les Neus, la majoria dels barrancs desemboquen a la rambla del Tolomó, que conflueix amb el Tarafa (passa pel terme d'Asp) fins al riu Vinalopó, després de passar per Novelda.

La major part dels barrancs de la **solana de la Serra de Crevillent** i la rambla del Castellar, com ja s'ha esmentat adés, es dissipen a l'entrada del pla al·luvial abans d'entrar a l'estany del Parc Natural del Fondo. Aquest aiguavessant és molt ric en hidronímia; només per posar un exemple, hem recollit més de 20 mines d'aigua, des de la mina de Sant Gaetà a ponent a la mina del Racó de la Palmereta a llevant. J. A. Cavanilles ja va fer referència a cinc mines: la més coneguda i important, possiblement romana perquè els musulmans ja la denominaven *la Font Antiga*; la de Marxant, on Miguel Francia de Guillem va invertir per tal de reutilitzar-la, i esmenta tres mines més que podrien ser: la de la Cata, que movia nou molins com a mínim, la majoria fariners, i la mina dels Clots, de més recent creació, que es va crear per abastir la part de ponent de la població.

ESTUDI ETIMOLÒGIC D'UNA MOSTRA DE TOPÒNIMS

Certament, un dels aspectes que crida més l'atenció del públic és l'etimologia dels topònims; per exemple, fa poc una companya que pertany al Centre Excursionista de Crevillent em preguntava sobre el significat de Santjuri. El que no es coneix al nostre entorn crea curiositat. Tant és així, que en la roda del temps, davant d'una paraula de significat desconegut, opac, la tendència és fer una etimologia popular o, fins i tot, canviar alguna grafia o pronunciació per tal de donar-li sentit a allò que ens és immediat, el topònim. Per açò, *les Artigues* ha esdevingut en la parla col·loquial *les Ortigues* o *les Ortises*.

Davant l'etimologia popular o la pseudoetimologia, la ciència onomàstica se situa en una altre pla. Així, la geografia, la història i la lingüística constitueixen els tres pilars bàsics en els quals es basa qualsevol recerca sobre els noms de lloc. De la interacció i amb l'ajuda de la lingüística històrica, que és a la base de la toponímia, a partir del segle XIX s'estudià l'evolució de les llengües, fet que afavorí la recerca en arribar a l'etimologia dels mots, és a dir, a la paraula primitiva i a les que se'n deriven. I fou en aquesta disciplina on la toponímia trobà la baula perduda en descobrir l'origen i l'evolució de les paraules.

Així, doncs, analitzarem una mostra classificada de topònims per ordre alfabètic. En cada entrada es parla de la situació geogràfica del topònim i se'n fa una descripció. També es descriu una hipòtesi etimològica que prové, en gran part, de l'*Onomasticon Cataloniae* —obra que globalment estandarditza l'estudi dels dubtes etimològics en llengua catalana— de Joan Coromines.

Alguasta, partida de terra de l'

La partida de l'Alguasta constitueix una depressió semitancada d'1 km², a 370 m d'altitud al nord-oest del terme del Fondó de les Neus, mentre el casc urbà se situa a uns 400 m d'altitud.

Etimologia: Joan Coromines escriu, "De l'arrel àrab *wast* 'ser al mig, al centre', [...]; era també hispànic: *wisata* 'mediatio' i *wasita* 'mediator'" (*OnCat* II, 139).

Almistec, partida de terra de l'

Pronunciat /lamisték/. Al nord del casc urbà del Fondó de les Neus. En l'actualitat hi ha algun pou d'on s'extrau aigua

del subsòl. Erròniament escrit en alguns mapes *Mistex*. Segons ens explica Joan Coromines: "Com que és terminació incompatible amb un femení, cal admetre que és reducció d'un *L'Almistec*, com ho havia oït jo el 1963 a l'enquesta de Crevillent [...]".

Etimologia: Pot derivar de "l'arrel àrab *sqy* 'regar, donar aigua'". "Hauria designat, doncs, algun enginy per regar (o un oratori per demanar aigua a Déu?) Cf. *Mascà* (art. supra) < *masqa* 'abeurador', de la mateixa arrel" (*OnCat* V, 291).

Almudèjar, partida de terra de l'

Tal com consta en protocols notariais, però, pronunciat /almoéjja/. Partida rural en el terme de Crevillent, al nord del casc urbà i al sud de la serra del Castellar. Trobem un duplicat d'aquest topònim al Priorat segons Coromines: *Movéxer* al terme de Tivissa, documentat en el Capbreu d'Entença (1340) com *La Plana de Mouexer* i *Pl. d'en Mouexer*.

Etimologia: "Sens dubte de l'àrab *mubasir* o *-assir* 'precursor', 'que aporta una novetat' o 'que duu una bona notícia, o la Bona Nova', i que també arriba al sign. de 'predicador': és àrab general, també hispànic («evangelista» i «presentare» [...]); també en l'ús africà [...]; i amb tota mena d'accepcions translàtiques: 'intendent', 'administrador', 'ambaixador'" (*OnCat* V, 295).

Artigues, casa i partida de terra de les

Tal com consta en protocols notariais, però, pronunciat *Ortigues* o *Ortises*. Casa i partida situada a la serra Mitjana, a llevant de la serra de Crevillent, entre el tallat de la Monja i la serra de la Caixa. Forma un embut que recull les aigües que van a parar a la Rafa i al naixement del barranc Fort.

Etimologia: Es tracta d'un topònim ben antic, d'origen preromà, de família incerta: 'tros de terra en què han arrabassat les mates i bosc, per conrear-lo' (*DECat* I, 438).

Baion, partida de terra del

Situada a l'oest de l'ombria de la serra de Crevillent en el terme del Fondó de les Neus. Afegim-hi *Baiona*, topònim urbà de Crevillent, *la Baiona Baixa* a Mutxamel i *la Baia* i *el Tabaia* al terme d'Elx.

Etimologia: Tal com assenyalaren Manuel Sanchis Guarnier i Joan Coromines, és un topònim complex. En Manuel

Sanchis Guarnier, referint-se a *la Baia* i *Tabaia* del terme d'Elx, els identificà com a noms ibèrics. En Coromines explica a l'*OnCat* II, 309 que la referida tesi és "[...] tan imprecisa, i no del tot inversemblant, però incertíssima [...]" i "[...] hi ha una etimologia més fundada. El mot hispànic *tàpia* (d'arrel probablement no preromana *DECat*, s. v.) [A l'entrada *tap* o *tapàs* hem trobat: 'cap de terra gredosa, afetgegada fins a consistència quasi pètria', d'on també deriva *taperal*, per exemple] existia també en mossàrab, i des d'aquest s'havia estès a l'hispanoàrab i l'àrab africà (*DECat*)". "El plural seria *tabiyat* en vulgar [...]; i el dual (únic possible) *tabiyan*; de l'un o l'altre sortia fàcilment *Tabaia*, car la *i* de l'àrab (oscil·lant sempre entre la nostra *i* i la *e*) apareix com a *e* en els manlleus; és clar que *a-e-á* esdevenia *a-a-á* (*melgrana* > *magrana*, *bitana* > *bada-na*, etc.)". Continua explicant: "[...] entre els moros valencians abundaven —fins en grans masses— els berebers arabitzats. Havent-hi entre ells tants bilingües berberòfons (o almenys berberognòstics) no pot fer escrúpul admetre que entre els d'Elx en part es vagi deglutinar *Ta-* (pres per article bereber): d'on *Baia* (potser *Al-baia* > *La Baia*); [...]". D'aquesta manera, els nostres *Baiona* i *Baion*: "Sembla que tots dos podrien representar un plural masculí àrab en *-un*" (*OnCat* II, 309).

BARROSA, PARTIDA DE TERRA DE

Troblem aquesta partida a llevant, molt a prop del nucli urbà de Crevillent.

Etimologia: Podria ser un derivat de l'àrab *barr* que era en general 'afores d'una població', 'terreny sec, i sense edificar'.

BATÀ, PARATGE DEL

Situat en el terme de Crevillent, a l'oest del nucli urbà. Altres noms homònims: *el Batà* (partida) a Tibi, i també a Cocentaina; *Albatà* a Torís. Hi havia un molí de picar espart, el *molí de Batà*, venia l'aigua per la sèquia de la Mina de la Cata i en baixar movia el molí. Actualment, a Crevillent, *batà* és el molí per picar l'espart.

Etimologia: Ho confirmà Joan Coromines: "[...] sospito que es tracti de l'àrab *battan*, ètimon del mot català *batan* 'noc, molí batedor de cuiros'". Dos paràgrafs més avall aclareix el significat de topònims d'arrel semblant: "Altres noms més o menys suspectes de tals ètim. aràbigues són *Batòi* te. Alcoi,

lo Basto te. Catí, i la *serra de Bateig* te. de Petrer, muntanya on fóra ben difícil concebre l'aplicació del nom del sagrament, i si el sufix sembla poc aràbic, pot haver-hi afegit mossàrab (com en *Raspeig*, etc.); però més aviat es tracta de l'àrab *battaix* 'valent, actiu, alegre' [...]” (*OnCat* II, 374).

Biscaio, serra del

Lloma que va des del casc urbà del Fondó de les Neus al penyal de l'Ofra.

Etimologia: *Bizkar(ra)* 'lloma, carena'. Aquest i altres mots derivats han estat estudiats “a fons pels bascolegs, des de Schuchardt i Azkue fins a Mitxelena, que ens fa llum fins a la formació del mot proto-basc i ibèric. Alternant sobre un radical comú els elements sufixals -ARR/AI, tal com en *ibarr/ibai* 'ribera' [...]: ací, al costat de *biscarr* hi ha *biskai* 'espalda', d'on, amb l'article -a: *Biskaia/Vizcaya*” (*OnCat* III, 22-23).

Boquera, partida de terra de la

Es troba a l'ombria de la serra de Crevillent, en terme del Fondó de les Neus. Constitueix un barranc que originalment desembocava en la rambla del Tolomó. A hores d'ara hi ha un gran embassament que arreu aplega les aigües extretes del subsòl, d'on reguen els llauradors. També el trobem com a topònim urbà a Crevillent, *la Boquera del Calvari*.

Etimologia: Derivat del llatí *BUCCA*, podria designar 'desaigüe d'un estany o sèquia'.

Botx, barranc i partida de terra del

Es tracta del barranc del Botx que naix a Taüll i la partida del Botx més avall, una de les més grans situada a l'est del terme de Crevillent, terreny d'al·luvió. I, amb tota probabilitat, el podem identificar amb *el Boig* segons consta en protocols notariais referits a Crevillent des de la segona meitat del segle XVI a principis del segle XVII (fins el 1609), en informació facilitada pel Dr. Joaquim Serrano, en la recerca *L'espai històric morisc al Baix Vinalopó*. Trobem *El Boch*, amb ortografia acastellanada, en mapes ja des del segle XIX.

Etimologia: L'origen etimològic no és del tot clar, Coromines assenyalà: “*El Botx*, partida de Crevillent i *Lo Botxo* partida de Garcia, semblen descendents mossàrabs d'ALBUCIUS 'asfòdel, gamó' (*DECat*, s. v. *albissó*)” (*OnCat* III, 104). Però clar,

havent-hi una interposició ortogràfica del castellà, i també si ens situem sobre el terreny, no té massa sentit aquesta primera hipòtesi etimològica. Si seguim els vestigis del topònim de la mà d'en Coromines, tot coneixent l'orografia, podria ser que derivara del llatí vulgar *FOCES* > *FOIX* 'congostos, engorjat' amb pronunciació mixta mossàrab, morisca i catalana. Amb un estudi de camp hi observem des de la capçalera una congostura que forma un barranc entre muntanyes, a més en la part més accidentada —en l'actualitat davall les aigües del pantà de Crevillent— a la documentació castellana rep el nom de la *Garganta*. O si ens fixem en l'antic *el Boig*, a l'entrada de *Bogi-*, *Boj-*, Coromines fa referència a *El Bogiot*, partida de Santa Pola: “[...] deuen venir de l'arrel àrab *bog* 'partir, badar, obrir’” (*OnCat* III, 45). Al nord d'Àfrica, *bog* es refereix a un recipient semblant al morter. I al Vinalopó, el *boix* és el mànec del morter. Per tant, d'entre les tres possibles opcions, dos mossàrabismes i una arrel àrab, aquesta darrera sembla més lògica. Encara que les accepcions estudiades de *Foix* i *Boig* tinguen un significat ben paregut.

Bubo, ratlla i pont del

Nom local del brúfol, *bubo bubo*, l'ocell rapinyaire nocturn més gran i més poderós de tot Europa, amb una envergadura alar pròxima als dos metres, que pot, fins i tot, caçar grans àguiles. Sol nidificar als penya-segats, preferiblement solitaris i poc transitats, de la serra mitjana i alta de Crevillent, principalment al tallat de la Monja. **Ratlla del Bubo**: el Sr. Vicent Davó ens la descriu com “una sima en la serra alta, un regallador en línia recta devers amunt pegat a la roca del juràssic” a la serra i terme de Crevillent. Aquesta zona és rica en arqueologia; als peus de la ratlla del Bubo trobem la capçalera de la rambla del Castellar. **Pont del Bubo**, situat en la part alta dels Llisos de Marxant, terme de Crevillent. En la cresta, l'erosió ha fet una covatella que ix per l'altra banda. A les 8 de la vesprada el sol, abans de pondre's, la travessa i els raigs cauen a molts metres de distància sobre la sèquia de la Cata.

Cafissada, partida de terra de la

Pronunciat /lakafisá/. Està situada al nord del nucli urbà del Fondó de les Neus.

Etimologia: de l'àrab *qafiz* 'mesura de capacitat per a àrids'. *Cafissada*, mesura de superfície [...]: "la terra que un parell de bous acostumen de llaurar en un dia", ll. lugero; per a Cavanilles (1798 I, p. XII) "lo que un par de mulas pueden arar en diez horas; jornal de tierra=6 hanegadas=1200 brazas" (*DECat* II, 394).

Caminanto, casa, partida i serra del

Lloma de doble cim (585 i 545 m d'alt) a l'oest del Fondó de les Neus. A la solaneta de la lloma trobem un gran mas i, enmig, una gran partida de terra d'oliveres antigues fins a l'ombria de la serra de Crevillent.

Etimologia: "nom mossàrab *Caminato*, amb propagació de la nasal" (*OnCat* III, 214).

Canastell, partida de terra del

Situada entre el nord del nucli urbà i l'ermita de Sant Pasqual, a sol naixent de la rambla del Castellar de Crevillent.

Etimologia: del llatí *CANISTELLUM*, diminutiu de *CANISTRUM*. *Canastell*, diminutiu de la forma antiga *canasta*: espècie de panera, cove, cistell. Segons Coromines, es documenta a la Bíblia catalana del segle XV de la Biblioteca Nacional de París: "un canastell de pa alís" (*DECat* II, 468).

Castellar, serra i rambla del

Pronunciat /kasteɫá/. A 467 m d'altura i a 3 km al nord de la vila de Crevillent, la *clin* redona, de roca calcària arenosa, constitueix una plataforma quasi plana d'uns 80 per 100 m amb un rost devers el sud en uns 350 m i voltada de penya-segats per la cara nord, llevant i ponent d'uns 40 m d'altitud. Aquesta serreta rica en arqueologia encara conserva un gran mur de carreus sense desbistar d'uns 7 metres de llarg per 4 d'alt, orientat al migjorn. Paral·lelament a aquest mur, a 3 metres en trobem un altre, però de carreus tallats i ben encaixats. Tota aquesta arquitectura, encara visible, i les troballes arqueològiques són de la cultura ibèrica. Cal fer referència a les llegendes; alguna d'estes ens explica que hi ha grans tresors amagats en aquesta *mntanya mítica* (DAVÓ, V. "El Castellar" a la *Revista de Setmana Santa* de Crevillent, 1985).

Etimologia: Segons J. Coromines deriva: "Del llatí *CAS-TELLARE* 'petit conjunt fortificat o territori agregat a un castell'" (*DECat* II, 625b59-626a5) (*OnCat* III, 309).

Cata, mina de la

Nom de la mina d'aigua d'on es va continuar captant aigua fins la dècada dels 50. Una de les aproximadament 20 mines d'aigua de la serra i terme de Crevillent, segons ens explica Vicent Davó i Memòria Poveda, situada al nord-oest de la vila i al ponent de la rambla del Castellar. Per allí a prop hi ha restes d'antigues pedreres.

Etimologia: Segons ens explica J. Coromines d'aquest nom i derivats: "[...] és, en efecte, una arrel de l'àrab general i de sempre, amb el sentit de 'tallar, retallar, amputar, esmicolar'" i també "amb tota la cohort de derivats: *qit, natqta* "scindere", nom d'acció *qat*, nom d'agent o adj d'hàbit i professió *qatta, qata* "latomus" (162) o sigui 'pedrer, picapedrer, tallador de pedra'" (*OnCat* III, 332-334).

Catí

Topònim que es troba a la serra alta i terme de Crevillent. A tot el domini lingüístic català trobem homònims i parònims del nom, però a la zona nord de Catalunya se sonoritzà la *τ* llatina en *-d-* (*Cadí*), fet que no esdevingué on hi havia substrat mossàrab. A la nostra comarca: la *vall de Catí*, al terme de Petrer. **Casa de Catí**, mas construït fa més de 200 anys en la partida de Catí, amb coves, un forn antic, un aljub, tres corrals per guardar el ramat i dues eres. Es coneix també per *casa del Tio Mariano*. **Costera de Catí**, camí amb molt de pendent, que va devers la serra de Catí i la partida de Catí, passant pel Raig i la Foia. **Partida de terra de Catí**, és una vall a l'ombria de la serra de Catí de terreny de conreu. Es tracta de la terra de conreu a més altitud del terme de Crevillent i amb una vista admirable per la seua vegetació. **Aljub de Catí**, en la Costera de Catí abans d'arribar al coll del Raig. **Serra de Catí**, de tota l'alineació muntanyosa de la serra de Crevillent, aquesta muntanya és la de més altitud, i al seu cim es troba *la Vella*, vèrtex geodèsic de 835 m d'alt.

Etimologia: Coromines escriu: "Del llatí *CATINUS* 'conca, bací, gibrell'. En català, el nom de l'atuell es va convertir en una denominació geogràfica, passant per la idea de 'conca d'aigües'" (*OnCat* III, 176).

Catxapets, partida terra dels

Partida de Crevillent, a l'oest del terme en la carretera a Albatera.

Etimologia: Segons Coromines: "Del català dialectal *catxap* 'conill jove'. Mot d'origen incert" (*DECat* II, 635b54-638a60) (*OnCat* III, 342).

Cavallussa, la

Alturó en la serra Mitjana, a l'ombria de la serra de Crevillent, terme del Fondó de les Neus. A la Cavallussa, pròxim a la Xossa i al Cabeçot, naix el barranc de la Cavallussa, paral·lel al barranc dels Faigs.

Etimologia: Referint-se a la *Cavallussa* del Pinós, Coromines diu: "No sé què pensar del nom d'un veïnat *La Cavallussa* del Pinós de Monòver [...]. Pot ser simplement un derivat català de *cavalls* 'turons' mossàrab, tenint en compte la robusta vitalitat del sufix *-ús, -ussa*, en els parlars de València: a la gent del Canyamel els diuen *barracussos* planyent-los perquè viuen en humils barraques (*GGRV*, Val. i S. Guarner, *Els P.Val. parlen* III, 89)" (*OnCat* III, 346).

Cofer, serra de

Pronunciat /kofé/. Situada a l'extrem nord-oest del terme del Fondó de les Neus—en protocols notariais *serra de Jover*. També trobem la *font de Cofer*.

Etimologia: Escriu Coromines, "de l'arrel *kfr*, de l'àrab de pertot i tots temps, significant 'descreure, negar, abjurar', etc. [...]; especialment *kafor* 'contrari a l'Islam', el qual fa en plural *kuffar* 'descreguts, pagans, renegats' (RMa "infidelis"), noció gens estranya [...] en una comarca com la "cora de Todmir" que trigà a acceptar el credo mahomètic". "Serra de Cofer: ben cert una muntanya on es refugiarien gent suspecte de cristianisme entre els moros d'allà" (*OnCat* VI, 324).

Deula, partida de terra de la

Partida als afores sud-oest de la vila de Crevillent. Interessant testimoni el del Sr. Vicent Davó: "En el cantó del carrer Vall i el carrer Llavador hi havia un partidor de l'aigua, el partidor de la Deula. I d'aquí per avall es deia la Deula, passant per on es troba el teatre Chapí, fins a més avall de la carretera devers Albatera". A Novelda: l'*Èdua*. Segons la informació

facilitada pel professor Joaquim Serrano de la seua recerca *L'espai històric morisc al Baix Vinalopó* (1550-1609), transcriu dels protocols notariais referits a Crevillent: *Alxarris de l'edua i Èdua*, noms que podríem relacionar amb la *Deula* que estudiem.

Etimologia: Segons escriu Coromines: "De l'àrab *dawla* 'cercle', probablement en l'accepció 'torn, tanda de reg'" (*OnCat* IV, 19).

Encarnelles, costera de les

Actualment ha esdevingut carrer, a l'extrem sud-oest de la vila de Crevillent i paral·lel al carrer Portes d'Oriola. Possiblement antic camí entrant a Crevillent des d'Oriola.

Etimologia: Coromines escriu: "Dissimilat de l'àrab *al-qarnella*" (veg. *OnCat* IV, 58) i "[...] derivat de l'*al-qannariya*, comentat, en superlatiu islàmic *al-qanari-él-Lah* 'el magnífic carxofar' -*ancarenella*, amb metàtesi, i -e caduca. Cf. encara *carnerols* 'espècie de xicoires'" (*OnCat* III, 233).

Haima, partida de terra de la

Pronunciat /xájma/, al llevant de la vila de Crevillent, prop de la fita amb el terme d'Elx. Ens informa Vicent Davó que: "És un caseriu antic, actualment desaparegut, on encara es veuen les runes de les cases enderrocades i que té una cova molt antiga on hi vivien. Es diu que és on va nàixer el metge musulmà AL-SHAFRA".

Etimologia: De l'àrab *haima* 'casa'.

Llobera, partida de terra de la

Al nord-oest de la vila de Crevillent. També *serra de la Lopesa* a la serra de l'Algaiat, terme del Fondó de les Neus.

Etimologia: *Llobera*, derivat del llatí *LUPUS* 'llop'. *Lopesa*: és probable la seua filiació al nombrós grup preromà que explica Coromines "[...] dels NLL en *-esa*, que hem estudiat ja i aplegat en els arts. *Manresa, Olesa, Montesa*, etc.; els dos *Olesa*, els tres *Artesa, Albesa, Ardesa*, [...]; seguit, en zones de substrat mossàrab, amb *Utxesa, Gandesa*, continuant també pel P. Val., amb *Artesa d'Alcalatén, Orpesa, Enesa* ('El Puig', art. supra) i *Montesa*; ja documentats en època romana (OCTOGESA, MENT/MENDESA, *Oenesa*). Bloc lingüístic de la Hispània oriental, que li és peculiar quasi exclusivament [...]" (*OnCat* VI, 79-80).

Marxant, partida de terra de

Al nord-oest de la vila, en la solana de la serra i terme de Crevillent.

Etimologia: Nom equivalent a marjal 'paratge pantanós' de l'àrab *marg* 'prat', que en àrab magrebí i hispànic apareix ja amb el sentit català. Segons escriu Coromines: "[...] en el canvi de *marg* en *marjal* pogué influir el fet que aquell s'aplicà també a la barrella, planta d'aiguamolls, i d'altra banda la freqüència de combinacions [...]"; "[...] que conduïa a l'aglutinació de *marj-al-*, alhora interpretat com a derivat col·lectiu de *marg* en el sentit de 'pantà on es fa barrella' (veg. *DECat* V, 491). Quant a l'ensordiment del fonema planteja la hipòtesi: "En algun d'aqueixos NLL (com *Vilamarxant*) és possible que la sorda no sigui posterior a la implantació de l'apitxat" (veg. *DECat* V, 494). En el cas del *Marxant* de Crevillent, segons la informació facilitada pel professor Joaquim Serrano, en la recerca *L'espai històric morisc del Baix Vinalopó*, trobem "L'Almarjal, Marjal i Marchat" (1550-1609) en els protocols notariais referits a Crevillent. Se'n fa ús oral per part dels moriscs dels tres topònims que tractem; ben segur *Marchat* el podríem identificar amb el nostre *Marxant*, amb la qual cosa observem que l'ensordiment ja s'havia pogut consagrar dins l'hispanoàrab.

Palaia, partida de terra de la

Antiga partida, a ponent de la vila de Crevillent. Hi havia una gran bassa d'aigua i una antiga torre amb sostre de volta actualment enderrocada. En documentació antiga, el professor Joaquim Serrano transcriu: *La Palaya* (1550-1609) (veg. Marxant).

Etimologia: Coromines escriu: "Probablement mossarabisme provinent del grecollatí *PLAGIA* que ha donat el nostre *platja*; veg. en *DECat* VI documentació del mot en moss. (Idrissi, Marroc, Màlaga a.1420: 597b52-59); el mot apareix encara aplicat a paratges de l'interior en diversos llocs fluvials (b13-18), esplanada o flanc de serrat en italià antic, en romànic i en dialectes balcànics" (*OnCat* VI, 124).

Ofra, penyal de l'

En la serra mig partida entre el Fondó de les Neus i Asp. En documentació antiga, el professor Joaquim Serrano

transcriu *Ofrasmuça* (1550-1609) (veg. Marxant) en protocols notariais referits a Crevillent. En l'actualitat aquest topònim no el coneixem ni el podem relacionar amb cap altre dels coneguts al terme de Crevillent.

Etimologia: "De l'àrab comú *hufra* 'fossa, vall pregon, clotada, fondo'" (*OnCat* V, 108), i 'vall, fondo de Musà'. *Musà* és un dels noms d'home més corrents entre els àrabs —germà semític del nom hebreu que donà el de Moisés— a Ofrasmuça.

Orons, partida de terra dels

Partida al nord-est de la serra i terme de Crevillent, fita amb el terme d'Asp. Hem oït *els Orons*, *els Prietos* i, darrement, *els Corcons*. En Manuel Pérez, del Fondó de les Neus, ens informa que ja el seu avi, antic propietari d'aquesta partida, li explicava quan ell era petit que *Orons* es referia a les covatelles per guardar les figues, etc. Coromines també escriu: *assarb de Orones*, terme de Crevillent. I al Fondó de les Neus: la *serra d'Ors* que fita amb el terme d'Asp. Entre la partida dels Orons i la serra d'Ors hi ha, relativament, poca distància malgrat pertànyer a termes diferents.

Etimologia: "Es tracta del mot comú *oró*, pròpiament 'espècie de senalla', per tenir-hi gra, posar-hi espart, etc., veg. l'art. del *DECat*; sobretot en el País Valencià s'ha usat en accepcions designant llocs arrodonits; entre elles, 'rodal fondo on neix aigua' [...]". "Més rara era una forma, que sembla ultra-catalanitzada, escapçant la -o: *Serra d'Ors*, al Fondó de les Neus (XXXVI, 82.21)" (*OnCat* VI, 77-78).

Picatxo de Sant Gaetà, puig o

El Picatxo de Sant Gaetà és el cim (817 m) més accidentat de la serra i del terme de Crevillent. Els pescadors de Santa Pola que el visualitzen des de la mar l'anomenen *la Punxosa*. En un mapa del segle XIX trobem la *Senda del Puig* com a topònim d'una senda que va devers aquest cim. Coromines explica: "Encara que l'ús d'aquest mot [Pic] per anomenar els grans cims de muntanya es deu en gran part a una imitació poc recomanable de l'ús francès i castellà, el mot existia també amb caràcter genuí, i no sols en altres accepcions figurades (al pic de l'hivern, de l'estiu, etc.) sinó que sempre es degueren usar per a algunes muntanyes, en lloc de

puig o turó". I continua: "En les terres de substrat mossàrab, més val abstenir-se de citar-hi casos de *Pico* o de *Picatxo*, perquè no hi ha criteri que permeti distingir-hi l'ús tradicional de l'acastellanat de molts guardatermes i pràctics professionals. Però hi ha derivats sense dubte autòctons...". Tot seguit en fa una relació, on no trobem el nostre *Picatxo*.

Etimologia: Derivat de *pic* 'cim de muntanya' (*OnCat* VI, 220-221).

Rafa, partida de terra de la

Situada al sud-oest del nucli urbà del Fondó de les Neus, en la rambla del Tolomó. Trobem un homònim a Crevillent, *la Rafa*, segons informació facilitada pel Salvador Mas Santiago en escriptura notarial a la partida de les Artigues, serra de Crevillent, just al replà anterior a la capçalera del barranc Fort.

Etimologia: De l'àrab clàssic *rahl* (en àrab vulgar *ra-hál*) que significa 'lloc on es fa parada en un camí' 'pleta, jaça' (*DECat* VII, 34b16). Per la situació dels nostres noms podria referir-se al lloc on dorm o reposa l'aigua, al camí d'una rambla o barranc.

Raig, paratge del

Situat en la serra alta i terme de Crevillent.

Etimologia: És més lògic que derive de l'àrab *rais*, *ar-raïs* en català, variant de *ra's* 'cap (humà), etc.', que del verb *rajar*, ja que per veure o beure un raig d'aigua s'havia de davallar per tota la rambla fins a l'ermita de Sant Gaetà, on hi havia, i encara hi ha, un naixement d'aigua.

Raval, partida de terra del

Terreny de conreu al sud-est de la vila de Crevillent, entre l'antic camí de l'Alteró, actual carretera de l'Estació, i l'antic camí a Catral. Al Fondó de les Neus es coneix popularment el *carrer del Raval*, oficialment *carrer sant Josep*. El *Ravalet*, a ponent de Monòver. "A Elx sembla paradoxal: la ciutat es divideix en dues meitats, el raval (que "és l'antiu") i la vila" (Coromines 1963).

Etimologia: "De l'àrab hispànic *rabád*, àrab antic *rabad*" (*DECat* VII, 134-135). Hom designa una barriada adherida a la població o potser també un carrer que s'allarga cap a fora del nucli urbà.

Riatxol, assarb del

Actualment, al migjorn, a l'horta del terme de Crevillent.

Etimologia: Es tracta d'un mossarabisme. Coromines escriu: "Segons el *Llibre de Vàlues* de 1468, s.v. *Castell Vell*: «4 quartons de malcor» (havia escrit primer *marjal*, però hi passà ratlla); i en altres passatges es parla del «Riuatxol del Castell Vell» i del «Riu del Castell Vell»" (*OnCat* VI, 351). Evidentment, els llocs als quals es refereix el nom *Riatxol* i l'altre *Riuatxol* són diferents. Però això ens demostra que alguna volta *riuatxol* ha estat viu a Crevillent i al País Valencià. A Castelló de la Plana: *Riatxol*, partida antiga.

Runar, tanca del

Accident geogràfic; tanca, o tallat d'uns 100 m en un congost obert pel mig a causa de l'aigua de pluja, i runar, en la serra i terme de Crevillent, en el raiguer de la serra de Catí.

Etimologia: "RUNA, 'enderrocs', 'munt de brossa, de calçobre, d'escombraries', mot peculiar del català [...]". "Runar, vivísim en tota la terra valenciana: a tota la zona central (i fins a Morvedre i CastPna.) és el gran mot usual per designar el lloc on es tiren escombraries: mot que temps ha ja s'hauria d'haver generalitzat a tot el domini lingüístic bandejant els vergonyosos i bestials castellanismes *basural*, *escorial*, *basura*, etc.

Del Xúquer cap al Sud apareix en massa en la toponímia, i com a apel·latiu, i nom genèric, sobretot designant vessants de clapiça o tartera en les muntanyes" (*DECat* VII, 533-536).

Santjuri, balcó i penyes de

A la serra allargada que va des de la serra de Catí al Picatxo de Sant Gaetà, a la serra alta i terme de Crevillent. La seua *clin* marca la partició entre els termes del Fondó de les Neus i Crevillent. És curiós que el vessant orientat al migjorn de Crevillent es diu *Santjuri* i el vessant devers al nord, al Fondó de les Neus, s'anomena *Santera*.

Etimologia: D'herència mossàrab, podria designar un santuari, "de temps visigòtics. El que ara comentem deu venir de ORATORIUM SANCTI GEORGII. Nom de sant que ha revestit moltes variants fonètiques en la toponímia dels països veïns; basti

recordar «Sanjurjo»; *Santurio* nom de l'actual «San Jorge», prop de Gijón.

En Terres d'Oc amb fusió de RGI en *ri*, com en el nostre: un *Saint Jory*, Hte. Gar. i dos a Dordogne [...]” (*OnCat* VI, 453-454). També al rus *Jordi* és *Juri*.

Tolomó, partida de terra i rambla del

La rambla del Tolomó travessa gran part del terme del Fondó de les Neus, des de ponent del nucli urbà, passant pel migjorn, devers llevant s'endinsa en el terme d'Asp. La partida del Tolomó fita per llevant amb el terme d'Asp i també s'hi endinsa.

Etimologia: "TORM O TORMO: forma mossàrab d'origen incert, probablement preromà, del qual també provenen *turma* 'tòfona', 'testicle' i *turmell* 'bony del coll del peu': tots ells amb el significat comú, i bàsic, de 'bony'. [...] amb la *l-r* dels moriscos, i amb anaptixi: *Tol-o-mo(n)* (com SALMANTICA < *Salamanca*)” (*OnCat* VII, 303-305). En la toponímia el trobem sovint com a nom d'un 'penyal isolat' que podríem identificar amb el puntal de l'Alcúdia, encara que el nom designe la seua vall.

Per concloure, direm que esta ponència presentada el dia 20 d'octubre de 2007 a Oriola i reflectida i ampliada en aquest mateix text ha tingut la modesta intenció de mostrar pinzellades d'un quadre per acabar. No és meu el mèrit de la recerca toponímica als dos aiguavessants de la serra de Crevillent, gràcies als informadors hi ha estat possible. La finalitat, com a mínim, és mantenir la pervivència de bona part dels noms de lloc, si més no per escrit, per a la posterioritat. Esperem que en un futur, professionals de diferents camps puguem esbrinar tota la riquesa que guarden els topònims i que la destrucció del territori no vinga acompanyada d'una brutal desaparició de mots i de la nostra llengua beneïda, com ja va esdevenir al nucli urbà d'Oriola (segles XIX i principi del XX) —encara que el valencià es manté al llogaret de Barbaroja. Per exemplificar, a la Canalosa i al Fondó de les Basses —terme del Fondó de les Neus— és a punt d'arribar a la seua fi el procés de substitució lingüística, del valencià pel castellà (?). L'estiu passat, amb el professor de la Universitat d'Alacant Vicent Beltran, vam entrevistar els darrers parlants valencians

d'aquestes poblacions, i allí mateix *ca Alcaraz* ha esdevindut una urbanització *Family House* i els Fondons, *Hondon Valley* en un periòdic anglès publicat al Vinalopó i al Baix Segura.

Per finalitzar direm que l'onomàstica és com un aljub-pou sense fons, sempre a punt per pouar, que conté aigua viva de pluja i subterrània. I que ens ajuda a conèixer la llengua que hem mamat més profundament. També, a comprendre i valorar la terra que ens ha vist nàixer, així com a crear lligams i complicitats amb les persones, d'abans i d'ara. Més o menys, així ho interpreta l'escriptor portuguès José Cardoso Pires: "La llengua forma part del paisatge, la llengua és la veu del paisatge."

BIBLIOGRAFIA

- BELLOT, Mosén Pedro (1954): *Anales de Orihuela* (s. XIV-XVI), Estudi, edició i notes del Dr. Juan Torres Fontes, Orihuela, 2 vols.
- CASANOVA, Emili (1991): "Toponímia oronímica i repartició semàntica", *Actes del XIV Col·loqui de la Societat d'Onomàstica* (Alacant, 1989), vol. II, Generalitat Valenciana.
- (1987): "Aproximació a una toponímia d'aigües en català al País Valencià", dins *Aigua i poblament musulmà*, Ajuntament de Benissa, Benissa.
- CAVANILLES, A. J. (1997): *Les observacions de Cavanilles. Dos-cents anys després*. vol. IV, Ed. Fundació Bancaixa, València.
- COROMINES, J. (1991): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Curial, Barcelona. (DECat)
- (1994): *Onomasticon cataloniae*, Curial, Barcelona. (*OnCat*)
- (1965): *Estudis de toponímia catalana I*. *Gran enciclopèdia catalana* (1988), Barcelona.
- Gran enciclopèdia valenciana* (1991), València.
- MOREU-REY, Enric (1982): *Els nostres noms de lloc*, Moll, Palma de Mallorca.
- NAVARRO, Maria Jesús (2004): "El carlisme al Baix Vinalopó. Un estudi del cas: Manuel Sol", dins *La Rella, Anuari de l'Institut d'Estudis Comarcals del Baix Vinalopó*, Elx.
- VENY, Joan (2006): "Cap a les arrels dels nostres noms de lloc", dins *Seminari de Metodologia en Toponímia i Normalització Lingüística*, Universitat de les Illes Balears, Palma de Mallorca.
- (1986): *Introducció a la dialectologia catalana*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona.
- (1978): *Els parlars catalans*, Moll, Palma de Mallorca.

TOPONÍMIA DE PETRER

Francesca Navarro Roman

Sota el títol genèric de "Toponímia de Petrer", pretenem menar-vos per paratges i racons petrerins a través d'un viatge *virtual* perquè pugueu veure alguns indrets interessants, no sols pel paisatge, sinó pel topònim al qual fa referència, a més de veure quin tractament, pel que fa a la conservació, han tingut els topònims petrerins per part d'entitats públiques i privades.

Tots els petrerins coneixem, ni que siga d'oïda, algun topònim del nostre terme. Això és ben natural perquè, tractant-se d'un territori d'uns 104 km², no ens en pot passar desapercebuda l'extensió. Abans, farà uns cinquanta anys, el nostre espai orogràfic era escenari del treball de pastors i camperols, on desenvolupaven el seu treball; després, amb l'abandó del camp per l'auge de la indústria del calcer a la ciutat, la zona rural quedà relegada a una minoria formada per agricultors i caçadors. Quan sorgiren els excursionistes, i amb l'impuls dels esports de muntanya, als anys 80 i 90, el camp era *envaït* de nou, aquesta vegada, però, per persones que no venien a treballar, sinó a gaudir de l'espai. És evident que l'ús del territori ha canviat, i també n'ha canviat la distribució i el paisatge.

Els topònims han experimentat un canvi d'ús o de forma, segons els casos. De tota manera, la seua funció bàsica, situar-se en l'espai, continua intacta.

A la riquesa paisatgística s'afeg la cultural i, a Petrer, fem servir els noms de moltes maneres i en molts usos. En la festivitat de moros i cristians, l'acte que enceta els cinc dies festius, és la desfilada de bandes, seguit per la interpretació i cant del pasdoble *Petrel*, en què podem escoltar topònims de la zona:

[...]
Nuestro Petrel hermoso de sierras
desde el valle de Catí y el Almorchó
con sus bosques y su arena.
[...]
Las aguas de la Almadrava,
Navayol, Caprala y Pusa;
los llanos de Salinetas,
son nostalgia de un ayer.
[...]

Així i tot, els topònims que podeu observar de la cançó estan fixats en ortografia castellana. La música la va compondre Miguel Villar l'any 1969 i la lletra del pasdoble l'escriu Hipólito Navarro Villaplana l'any 1976, en què la fixació ortogràfica dels topònims no s'havia dut a terme encara.

Però la referència dels topònims no queda només en la lletra del pasdoble, coneguda per tots els petrerins; també cantants locals i poetes han omplit les seues creacions dels noms que ens han acompanyat de sempre. La conservació i

el foment dels topònims petrerins, fins ara, han sigut una mateixa cosa.

S'han conservat perquè els hem usat, i l'ús oral, de vegades escrit, ha sigut la forma de conservació dels noms de lloc de Petrer. Els mapes militars, que feien ús d'aquests noms però amb una grafia inadequada i, fins i tot, amb una localització incorrecta, eren els únics testimonis de la fixació dels topònims petrerins abans de la democràcia.

Amb l'aprovació de la Llei d'Ús i Ensenyament del Valencià (23 de novembre del 1984), quedava ben clar quin organisme s'havia d'encarregar de la fixació toponímica: el Consell de la Generalitat Valenciana (punt 1 de l'article 15, capítol segon). En aquell moment, els estudis de toponímia i la seua fixació estaven dirigits per la Conselleria de Cultura.

Per l'any 1990, aquest organisme encarrega un primer estudi de la toponímia petrerina a Vicent Brotons, el qual, a partir del treball de camp dut a terme durant uns anys per Joaquim Navarro Quiles, fixa i situa els noms en els mapes d'1: 10.000. Com que l'estudi encomanat es dedicava als topònims més representatius, l'arregla i fixació es va limitar a 50 noms per mapa, i en el cas que ens ocupa es van reunir vora noranta topònims. Aquell mateix any, Vicent Brotons Rico i Joaquim Navarro Quiles en van publicar uns quants amb la interpretació etimològica en la revista *Festa 90*, en un article que duia per títol "Una aportació a l'estudi de la toponímia de Petrer".

L'Ajuntament de Petrer va usar, doncs, aquestes formes per a la retolació, en aquells anys escadussera. Amb l'increment de l'excursionisme, la senyalització i la retolació locals augmentà, tot i que l'encarregada d'aquesta tasca era la Diputació. Aquest ens polític també ha fet campanyes publicitàries de promoció turística d'aquesta zona d'interior, amb una sèrie de fullets explicatius amb mapes. L'únic defecte que hi trobem és la fixació dels topònims en castellà, quan les formes originàries són valencianes.

A banda de la Diputació, també l'Ajuntament ha publicat mapes sobre la zona. Però la tasca de l'Ajuntament acabava ací, de moment.

A partir de l'aprovació de la Llei de Creació de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua l'any 1998, és aquesta institució la que assumix la funció de "fixar, a sol·licitud de la

Generalitat, les formes lingüísticament correctes de la toponímia i l'onomàstica oficial de la Comunitat Valenciana, per a la seua aprovació oficial" segons el punt b de l'article seté de l'esmentada llei.

És la Secció d'Onomàstica de l'AVL la que dirigix la segona i darrera recopilació toponímica a Petrer. Ens van encomanar de realitzar les enquestes toponímiques al llarg de l'any 2003, i ara per ara estem esperant la publicació del fullet "Toponímia dels pobles valencians" referida a Petrer.

El foment, però, ha restat de moment en l'ús oral i en algunes propostes privades que usen els nostres topònims, com el cas de la publicació *Un paseo por el cielo de Petrer*, que és un llibre de fotos aèries, editat per Alvent Edicions el 2003. El fotògraf Juan Miguel Martínez Lorenzo, pujat en el seu ultralleuger, va realitzar les instantànies de molts indrets petrerins. Com que es tracta d'unes fotografies molt bones i espectaculars, les hem emprades per a il·lustrar aquesta ponència. El mateix any, l'Ajuntament en va sufragar una segona edició, aquesta vegada en català. Aquesta traducció no afectà els topònims, que ja a la primera edició estaven en la forma tradicional valenciana.

Un altre llibre que empra com a contingut bàsic els topònims és *Petrer, tierra y cielo*, del qual encara no han fet la versió en català. També editat per Alvent Edicions, és un conjunt de mapes topogràfics, amb la situació dels molts topònims i la seua fixació, a pesar de no haver seguit un criteri coherent amb les propostes de l'arregla de topònims de l'AVL.

El llibre *Contalles del laberint*, de Leandre Iborra i Polo, editat per l'Ajuntament de Petrer, és un recull de rondalles que s'esdevenen a la zona compresa entre Petrer, Castalla i Agost, o com va dir Enric Valor en una evocació de Petrer publicada l'any 1986 en la revista local *Festa*, "el laberint orogràfic". Leandre Iborra fa ús dels topònims tradicionals de Petrer, entre els quals trobem *Mirabons*, *Catí*, *Puça* i elabora unes propostes didàctiques perquè els escolars coneguen, valoren i estimen els topònims petrerins i aprenguen expressions i mots genuïns.

Més amunt hem esmentat Enric Valor, home que va gaudir dels paratges petrerins. Com que va viure durant uns anys de la seua joventut a Elda, eixia de cacera per les contrades de Petrer. Com a caçador que era, també coneixia molts

topònims de la zona. La seua rondalla *El jugador de Petrer*, arreplegada a Castalla, la va escriure com a "homenatge callat a aquelles terres tan boniques que vaig conèixer en la meua joventut", ens diu Valor en una entrevista que li va fer Vicent Brotons, l'abril del 1990, per a la revista *Festa* del 1991. Hi ubica l'acció del protagonista, Pere Mestre, a les contrades de Petrer.

El conte comença així: "Era en el pintoresc poble de Petrer, aquell que es reclina graciosament en un enlairat tossal, entre les dues grans muntanyes del *Cavall* i de la *Cilla*..." (Valor 1984: 78).

Aquesta és la targeta de presentació de Petrer. Si hi veniu, la primera imatge és la de la serra del Cavall. No podem afirmar fefaentment l'origen d'aquest nom, però la primera cosa que sorprén del paisatge és aquesta muntanya, el nom de la qual podria provenir d'un *cap de la vall*, si l'observem des de l'autovia del Mediterrani, abans camí que venia d'Alacant; des d'aquesta panoràmica, sembla la muntanya més alta i important de totes les de la vall.

La Cilla del Sit és l'altra muntanya que esmenta Valor. Es pensa popularment que l'origen del mot Sit, és el *Cid*, de Rodrigo Díaz de Vivar, personatge que, en una llegenda local, hom li atribueix l'alliberament del poble del domini musulmà, ja que, aidat per Sant Jaume, i assetjat en aquesta penya, va saltar a la serra del Cavall, des d'una distància considerable, muntat amb el seu cavall Babieca. Quan aterrà a l'altra penya, quedaren les petjades del cavall gravades en una pedra, testimoni mut de l'erosió, i amb la qual els petrerins hem volgut explicar el nom de la serra del Cavall. Aquesta història explicaria, doncs, el suposat origen de les dues muntanyes.

Lluny d'aquesta llegenda, la primera teoria científica l'aporta Mikel de Epalza l'any 1990 i que Montoya esmenta en el seu llibre (Montoya 2006:117). Per a Epalza el mot és d'origen àrab, el *sidi* o *sayyid* al qual fa referència la muntanya seria *Ab-Zayd*, l'últim senyor almohade de la zona.

Però seguint unes altres línies d'investigació, Montoya esmenta per al nom del *Sit* dos orígens diferents (o tres, millor dit): indoeuropeu, berber i àrab, que no són incompatibles entre ells. Montoya cita a Román del Cerro, ja que segons ell la forma *Sit* prové d'unes formes [zin] i [zi] comunes iberes i berbers. Els àrabs assimilaren, després, aquest nom a la pa-

raula *sayyid* o *sidi*, 'senyor', és a dir "la muntanya del senyor" o en un altre sentit "la muntanya que senyoreja la vall", si observem la serra des del riu Vinalopó.

Sobre la paraula *Cilla*, que hem decidit deixar en aquesta forma, Brotons i Navarro (1990) comenten la possibilitat d'una feminització de *cill*, una paraula que prové del mateix origen que la paraula *cingle* 'espatat de roca que forma timba o precipici, en la cima o en el pendent d'una muntanya'. Totes dues provenen del llatí *CINGULU*, que vol dir 'cenyit o limitat'. Cal dir que actualment molta gent coneix la serra amb el nom castellanitzat, és a dir, la sierra del Cid o la Silla del Cid.

Montoya (2006:117) aprofita l'avinentesa de la presentació del nom de la muntanya *Sit* per a exposar una altra teoria, en aquest cas sobre el nom del riu Vinalopó. Per a l'autor de la teoria, Bernabé Pons, *Vinalopó* prové de dues paraules d'origen romànic que voldrien dir 'penya' i 'llop'. En aquest cas, el riu prendria el nom de la muntanya, ja que si observem la serra del Sit des d'aquesta panoràmica sembla un animal, en aquest cas el llop, en posició reposada; la Cilla figuraria el cap i els Xaparrals, el llom de l'animal. Per a aquest autor, el riu no havia tingut nom propi fins al segle XIX (a Petrer: *riu de Saix*, a Elda: *riu o río*, i a Novelda: *Rambla*).

Montoya deixa uns interrogants ben suggerents: en quin moment es va traslladar el nom de la muntanya al riu? I si des del s. XVII, com a mínim, sempre ha sigut el *Sit*, per què el riu no era el *Vinalopó*?

Però endinsem-nos en un viatge més intricat pel laberint. En la rondalla valoriana *El jugador de Petrer* el lector es troba amb el personatge principal, Pere Mestre, quasi arruïnat pel joc de cartes. Jugador empedreït, ha malbaratat quasi totes les seues heretats per poder continuar jugant, però tot i així les enyora:

I compraria una altra vegada aquell delitós *Molí de les Reixes*, sempre acomboiat, enmig de es aspres muntanyes,[...] I tornaria a les meues mans aquella beneïda casa de la Foia Falsa, amb el seu bassó voltat de pins gegantints on sempre nien les tórtores, i aquella meravella d'heretat del *Clot de Catí*[...] (Valor 1984: 79-80).

Per poder arribar a la zona que esmenta Valor, ens enfilarem per la rambla de Petrer. Al llarg d'aquesta rambla,

també coneguda com a *riu de Petrer*, perquè durant un temps va portar aigua, ens trobem amb els vestigis d'uns molins que primerament eren de farina i després de pólvora. Segons Montoya (2006:115), aquesta rambla va ser *batejada* en els mapes militars com a *rambla de los Molinos*, que després es traduí per *rambla dels Molins*, en un intent de recatalanitzar alguns topònims. Una mostra d'això és el nom del col·legi que hi ha molt a prop de la rambla (Col·legi Rambla dels Molins), que pren el nom d'aquest accident orogràfic.

A punt d'arribar al molí de les Reixes, com cita Valor, conegut ara com a molí de la Reixa, ens trobem amb un desnivell del terra, amb una volada per on farà vint anys queia un fil d'aigua i on podrem observar les runes d'un molí, el del Salt.

Si seguim per un camí estret que ens duu a la part alta del salt, ens trobarem amb la cova del Salt, lloc de refugi del ramat i que Valor, en "l' Evocació" per a la revista *Festa de l'any 1986*, recorda com "[...] un curiós amfiteatre de penya viva fet sols per la mare Natura [...]".

Continuem caminant i ens trobem amb els vestigis del molí de la Reixa. Tot i l'estat penós del molí, encara es conserva part de la canal per on s'esmunyia l'aigua fins a arribar al dipòsit, també suportant el pas dels anys.

A pesar de l'abundància de molins, s'ha dit tradicionalment *rambla de Petrer* i també *rambla de Puça*, just en el moment en què s'enfila per la zona del mateix nom, l'origen de la qual, segons Brotons i Navarro (1990) és la paraula llatina *PUTEUM*, 'pou'; de fet, a Puça hi ha una sèrie de cavitats en la roca, en forma de passadís estret, que menen cap a una paret final des d'on raja aigua.

En aquesta zona l'aigua ha tingut molt de protagonisme: els molins, els pous excavats... Reprenem la marxa i més endavant ens trobem amb el Pantanet, ara ple de terra, però encara surant aigua de dins. El nom de *pantanet* és ben descriptiu: és un pantà d'unes dimensions reduïdes, construït al segle XVII. Es tracta d'un lloc per on encara discorre aigua que ve del barranc del Badallet i s'enfila per una canal, aigua que serviria per al dipòsit dels molins.

Ens enfilem per la paret fins que pugem dalt i agafem la carretera cap a Catí. Continuem la nostra marxa i ens trobem amb la Cresteria del Flare, també coneguda com la *serra del Flare*. En aquesta foto, es pot observar la forma el·líptica de la serra.

La Cresteria del Flare

En aquest moment, situats en la carretera, ens trobem en un camí que s'estreta, per això, el lloc és conegut com *l'estret de Catí*. Tots dos elements, l'estret i la serra del Flare, són la benvinguda a la vall de Catí, esmentada per Valor. La serra que observem pren el nom del *Frare*, pronunciat *flare* per dissimilació consonàntica, perquè en el pic de la serra hi ha una pedra que sembla tenir la forma d'un frare resant, coneguda també com el *pic del Flare*.

Continuem la marxa i arribem a Catí. Segons Brotons i Navarro (1990), el topònim prové de la paraula llatina *CATINU*, que vol dir 'plat' o 'clot' i la conservació de la *t* és per influència mossàrab. Fixeu-vos que Enric Valor la coneixia com "el Clot de Catí", és a dir 'el clot del clot'. Ací, al fons, a les seues envistes, la penya Foradada. Aquesta zona rocosa i enlairada pren el nom pel forat de la carena. Es tracta d'una penya molt visitada per escaladors de Petrer i de les rodalies.

Nosaltres, però, després de reproduir el passeig que Valor hauria fet en un dia de cacera i després de recordar el conte del *Jugador de Petrer*, ens dirigirem cap a un altre punt, en aquest cas cap al nord-oest del terme. Anirem a un lloc molt conegut i visitat de la comarca: l'arenal de l'Almorxó.

Zona de dipòsit natural d'arena, abans era el lloc predilecte per a passar una vesprada d'un dia de Pasqua, menjant la mona i tirant-se pel vessant suau de la lloma. En aquest moment és un lloc protegit ja que, durant els últims vint anys

L'arenal de l'Almoxó

hi ha minvat la quantitat d'arena, bé per la incursió de camions que se l'emportaven, bé per la presència de motocicletes i bicis que hi pujaven i que acceleraven el procés de degradació del terreny. Segons Brauli Montoya (2006:112), hi ha hagut testimonis sense la *-l-*, tot i que ens fa pensar en una forma amb la consonant per la proximitat d'un tossal, l'Almoxoneta. Continuem endavant i ens trobem amb la zona de Caprala. Es tracta d'una zona boscosa i molt verda, el nom de la qual prové de la paraula llatina *CAPRARUM*, 'terra de cabres', suposem que per la presència d'aquest animal per aquest indret petrerí, que fita al nord-oest amb Saix i al nord-est amb Castalla. Ací trobarem topònims tan interessants i curiosos com l'*Acedor* ('lloc on mengen i beuen els animals'), *la casa de la Bassa* i *el Començari*.

Continuem la marxa, tot enfilant-nos pel pas de l'Estret, i arribem a l'Avaíol. Zona realment inhòspita, molt boscosa i verda, només amb un parell de cases. El topònim *l'Avaíol* ha estat objecte de diverses fixacions: *Navaíol*, la més antiga, segons Brauli Montoya (2006: 114); però hi ha hagut unes altres formes, segons Brotons i Navarro, com *Vallol/Vaiol/Vajol*. Segons aquests autors, si pensem en la forma *Vallol*, 'vall petita', haurem d'explicar el sufix masculí *-ol*, en lloc d'*-ola*, per a entendre la concordança. Probablement pugui venir del llatí *VALLE*. La forma actual fa pensar a Montoya (2006:114) en formes ascendents a Catalunya,

com el poble de *la Vajol* (a la comarca de l'Empordà) i el cognom *Llavallol*, a Barcelona.

Reprenquem ara un nou passeig: tornem al Sit. La primera aturada del nostre passeig són les Cordelleres. A Petrer trobem diversos topònims amb aquest nom, *cordellera*, com la Cordellera Falsa i les Cordelleres. Es tracta d'una deformació popular del castellà *cordillera*.

Només un monticle més alt és el que anomenem *la Cilla*, i la resta, lloc on abunden les coscolles, són els Xaparrals, però anomenats així per un castellanisme derivat de *chaparra*, en comptes d'usar *coscollar*. Entre la part de la Cilla i els Xaparrals, podem trobar coves en la part de cornisa, anomenades *les Covatelles*. És el diminutiu de cova i es tracta d'un topònim que fa referència a les penyes volades que fan cova o abric al barranc. Continuem la marxa i ens trobem un camí estret anomenat *el Comptador*, perquè era per on s'enfilaven les ovelles o les cabres, una a una, i el pastor les comptava. El camí davalla i les vistes són espectaculars.

Un poc més enllà ens trobem el Racó del Xoli, dins del paratge de les Ventetes. El paratge de les Ventetes pren el nom d'unes cases, ara inexistents, que tindrien la funció de ventes o hostals. Al Racó del Xoli hi ha un toll enorme d'aigua, molt visitat, on podem trobar mobiliari d'oci com ara taules i cadires de fusta, unes barbacoes o un refugi. Però els visitants a penes fan servir el nom tradicional del lloc, sinó més aïna *Rincón Bello*; no sabem exactament d'on s'ha tret aquest topònim, si per una suposada traducció del francès *jolie*, que alguns han pogut pensar que era *Xoli*, o bé per una simple invenció. El cas és que actualment és bastant difícil trobar persones que facen servir el topònim *Racó del Xoli*. Segons Brotons i Navarro, *Xoli* provindria de *xoriguer*, ocell que, segons ells, "devia niuar en les penyes d'aquest paratge de forma abundant". La presència d'aquest animal no ha sigut demostrada, i segons Montoya (2006:116) l'acurtament de la paraula *xoriguer* a *xori* sembla estranya. El canvi a *xoli* es produiria per transformació de l'alveolar vibrant [r] en alveolar lateral [l]. De tota manera, aquesta forma és la que s'ha usat tradicionalment i ho verifiquen encara molts parlants ancians. Convindria, doncs, impulsar aquest nom de lloc des de les administra-

cions públiques amb la retolació correcta de la zona, on actualment hi ha un rètol amb un "Racó Bell", traducció del castellanisme *Rincón Bello*.

CONCLUSIONS

Les tres rutes que hem fet al llarg d'aquesta exposició són un petit tast de les excursions que podem fer al terme de Petrer i de l'ús que podem donar als topònims: contar històries, anècdotes, etc. Podem crear més rutes, amb un eix com aquest, el de les històries, però cal fomentar-les per tal que els topònims no romanguen només en el full d'un mapa o en el recull turístic.

A més, amb rutes com aquestes, es poden fer propostes didàctiques per a Primària i Secundària, per tal que coneguen l'entorn i des de ben menuts se'ls inculque l'amor per la natura i per la cultura pròpia. De totes formes, hom hauria de pretendre educar en el respecte cap al medi natural, i també cap al medi cultural, no sols amb les excursions, sinó també amb la correcta fixació del noms de lloc en tots els fullets turístics i informatius, per tal que hom puga conèixer, identificar i estimar els topònims genuïns.

BIBLIOGRAFIA

- BROTONS I RICO, Vicent (1991): "Petrer, per a mi, era com Castalla: un poble valencianíssim", *Festa 91*, Ajuntament de Petrer, Petrer, s. p.
- BROTONS I RICO, Vicent i NAVARRO QUILES, Joaquim (1990): "Una aproximació a l'estudi de la toponímia de Petrer", *Festa 90*, Ajuntament de Petrer, Petrer, s. p.
- IBORRA I POLO, Leandre (2007): *Contalles del laberint*, Regidoria de Cultura i Patrimoni, Ajuntament de Petrer.
- MARTÍNEZ LORENZO, Juan Miguel (2003): *Un passeig pel cel de Petrer*, Alvent Comunicació / Ajuntament de Petrer, Petrer.
- MONTOYA ABAT, Brauli (2006): *Història de la llengua catalana en un territori de frontera: Petrer (Vinalopó Mitjà)*, Universitat d'Alacant / Departament de Filologia Catalana / Centre d'Estudis Locals del Vinalopó / Ajuntament de Petrer, Alacant/Petrer.
- NAVARRO GUILLÉN, Héctor et al. (2005): *Petrer, tierra y cielo*, Alvent Comunicació, Petrer.
- ROMÁN DEL CERRO, Juan Luis i DE EPALZA, Mikel (1983): *Toponimia mayor y menor de la provincia de Alicante. Listado por municipios*, Caja de Ahorros Provincial de Alicante, Alacant.
- VALOR I VIVES, Enric (1984): "El jugador de Petrer", *Rondalles valencianes*, Bullent, Picanya, 2001, pp.78-97.
- (1986): "Evocació", *Festa 86*, Ajuntament de Petrer, Petrer, s. p.

ELS TREBALLS TOPONÍMICS DE L'AVL

Aigües Vives Pérez i Piquer

[Tècnica d'Onomàstica de l'AVL]

L'objectiu d'esta comunicació és donar a conèixer les activitats que du a terme la Secció d'Onomàstica de l'AVL referides especialment a la toponímia de les comarques del sud d'Alacant. Ens centrarem en La Vega Baja (o Baix Segura), el Vinalopó Mitjà, el Baix Vinalopó i l'Alacantí.

Des de la creació de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua correspon a esta entitat, d'acord amb l'apartat b) del títol II de la Llei 7/1998, de 16 de setembre, "fixar, a sol·licitud de la Generalitat, les formes lingüísticament correctes de la

toponímia i l'onomàstica oficial de la Comunitat Valenciana, per a la seua aprovació oficial" i d'acord amb l'apartat c): "Emetre i difondre informes o dictàmens i realitzar els estudis sobre la normativa i l'onomàstica oficial valenciana, ja siga a iniciativa pròpia o a requeriment de les institucions públiques de la Comunitat Valenciana".

De les diferents activitats que du a terme la Secció d'Onomàstica de l'AVL, hui ens centrarem només en dos: la primera és la recollida, normalització i difusió de la toponímia menor, que es concreta en la realització d'enquestes toponímiques per a l'Institut Cartogràfic Valencià i en la publicació de la col·lecció "Toponímia dels Pobles Valencians". La segona activitat de la qual parlaré és la participació de l'AVL en el procés de normalització dels noms dels municipis.

ENQUESTES TOPONÍMIQUES

L'AVL, en compliment del mandat de la seua llei de creació, està realitzant un recull exhaustiu dels topònims de la Comunitat Valenciana. Este recull és continuació del projecte que l'any 1994 encetà la Conselleria de Cultura, la qual inicià l'arreglaga de topònims quan encara no existia l'Institut Cartogràfic Valencià, que es creà el 1997.

Es van enquestar els 542 municipis valencians, que representen una extensió de 23.291 km². El total que es va inventariar va ser de 50.000 topònims diferents, amb una mitja-

na aritmètica de 2,6 topònims per km². Açò va ser possible, en part, per l'existència d'un grup suficient de toponomistes, ja que feia poc que havia acabat el Màster de Toponímia (1990-1991) organitzat per la Universitat de València i la Generalitat Valenciana. Gran part dels alumnes del màster passaren a engrossir el col·lectiu existent de recol·lectors i investigadors de la toponímia valenciana. Els mapes a escala 1:10.000 de l'Institut Cartogràfic Valencià han sigut els destinataris d'esta arreplega i els topònims que figuren en els seus mapes actuals són producte d'esta enquesta.

Ara, l'AVL du a terme un segon recull toponímic de la Comunitat Valenciana amb l'objectiu de revisar els 50.000 topònims de la primera arreplega, corregint els errors que s'hi puguem detectar, actualitzant la informació d'acord amb les transformacions del territori produïdes en estos anys, i també amb l'objectiu de duplicar, com a mínim, la quantitat de topònims. Actualment tenim un 60% de les noves enquestes fetes.

La metodologia utilitzada en este segon recull és semblant a la de la primera arreplega toponímica, si bé ara tenim l'avantatge de disposar d'una informació prèvia de partida mentre que en l'any 1994 començàrem absolutament des de zero. Una altra diferència bàsica entre els dos reculls és que en l'any 1994 prenguérem com a unitat territorial i de treball el mapa, però ràpidament es va comprovar que no era operatiu si es volien aconseguir bons reculls. Les enquestes s'havien de fer per municipis, i així és com treballem actualment.

Sempre que ha sigut possible, si el treball havia sigut satisfactori, l'enquestador del segon recull toponímic és el mateix que havia fet l'arreplega per a la Conselleria de Cultura, per tal d'optimitzar i aprofitar l'esforç fet prèviament. Quan això no ha sigut possible, s'han buscat persones noves, sempre procurant que foren de la zona, o vinculades, i co-neixedores del territori on anaven a treballar. Tots els enquestadors han dut a terme la seua activitat amb unes mateixes instruccions i metodologia.

Cada recol·lector ompli una fitxa per topònim i marca la seua situació en el mapa. En la fitxa s'indica el topònim, tal i com s'arreplega, i amb transcripció fonètica quan cal, el número del mapa, el número assignat a cada topònim per a indicar-ne la situació al mapa i una clau numèrica indicativa

del tipus d'element físic de què es tracta: *foia, font, séquia*, etc. També s'hi anota el municipi o municipis en què es troba el topònim dins de cada mapa i es pot omplir, optativament, una proposta de normalització, així com fer els comentaris que l'enquestador crega convenient.

S'arreplega, de manera equilibrada, tot tipus de topònims, però han de ser actualment vius i referits a llocs físics existents i cartografiats, ja que la destinació primera del recull és la il·lustració de la cartografia.

Quant als criteris lingüístics utilitzats, s'ha analitzat la realitat del territori valencià, amb una zona de predomini castellanoparlant, una altra de predomini valencianoparlant i una zona de contacte lingüístic. Per això, el criteri aplicat ha sigut el de consignar el topònim en la llengua de la zona a què pertany, tant la part denotativa com la genèrica.

Ara bé, este esquema és un punt de partida, però és massa simple per a descriure la realitat del nostre país, on trobem realitats lingüístiques diferents però també interferències importants de l'altra llengua en cada una de les zones esmentades. L'enquesta s'ha fet anotant el topònim tal com és en l'ús oral i aplicant el codi ortogràfic valencià en la zona de predomini lingüístic valencià i el codi ortogràfic castellà en la zona de predomini lingüístic castellà. És el criteri més coherent però també té les seues curiositats, ja que de vegades cal tractar alguns topònims com a manlleus, adaptats gràficament: així trobem a Petrer, valencianoparlant, *els Xaparrals* i a Oriola, *Casa de los Dolces, El Olmet*. No obstant això, també cal tindre en compte la tradició gràfica i la documentació, per això no escrivim *Cabo Roch* sinó *Cabo Roig*.

També hem de dir que s'ha conclòs fa poc una enquesta toponímica, promoguda per l'AVL, en la zona murciana del Carxe, on es pot trobar toponímia valenciana. I, finalment, informar-los que l'AVL està preparant la publicació del *Corpus toponímic valencià* que contindrà els 50.000 topònims del primer recull toponímic.

Situació de les enquestes de l'AVL en les comarques del sud d'Alacant:

la proposta perquè l'aprove. Però ja hem dit que abans el Consell demanarà un informe a l'AVL.

En les comarques en què ens centrem ara, no s'ha produït cap canvi de denominació de municipi castellanoparlant, i els que s'han produït en municipis valencianoparlants han sigut amb l'objectiu de recuperar el nom tradicional valencià. Com a resultat, d'un total de 22, actualment són 20 les poblacions valencianoparlants d'estes comarques que tenen el nom en valencià. Algunes han tingut sempre el nom valencià correcte, però 14 d'estes han hagut de fer el procés de canvi per aconseguir-ho (d'estes, 6 han adoptat la denominació només en valencià i 8 han adoptat el nom bilingüe).

Com veiem, l'opció que dona la legislació d'adoptar el nom en les dos llengües oficials ha estat utilitzada per alguns municipis, però només en la zona valencianoparlant. Cap municipi castellanoparlant s'ho ha plantejat, encara que per a alguns d'ells existix una forma tradicional en valencià. Per a acabar, voldria esmentar eixes denominacions valencianes que tenen alguns municipis castellanoparlants del sud valencià:

Hi ha noms que són igual en castellà i en valencià, alguns tant en la forma escrita com en l'oral:

nom_oficial	nom_valencià
Albatera	Albatera
Algorfa	Algorfa
Almoradí	Almoradí
Catral	Catral
Dolores	Dolores
Formentera del Segura	Formentera del Segura
Montesinos, Los	Montesinos, Los
Rafal	Rafal

D'altres tenen la mateixa forma escrita, però difereixen en la pronúncia:

nom_oficial	nom_valencià	fonètica valenciana
Benferri	Benferri	[ɛ]
Callosa de Segura	Callosa de Segura	[z]
Elda	Elda	[ɛ]

I d'altres tenen formes diferents en castellà i en valencià:

nom_oficial	nom_valencià
Benejúcar	Benejússer
Benijófar	Benijòfar
Bigastro	Bigastre
Cox	Coix
Daya Nueva	Daia Nova
Daya Vieja	Daia Vella
Granja de Rocamora	Granja de Rocamora, la
Jacarilla	Xacarella
Orihuela	Oriola
Pilar de la Horadada	Pilar de la Foradada, el
Redován	Redovà
Rojales	Rojals
San Fulgencio	Sant Fulgenci
San Isidro	Sant Isidre
San Miguel de Salinas	Sant Miquel de les Salines
Torre Vieja	Torrevela
Aspe	Asp
Monforte del Cid	Montfort

TOPONÍMIA DIFUSA. ASSAIG DE MÈTODES

Xavier Terrado i Pablo

[Universitat de Lleida]

1. PRESENTACIÓ D'UNA HIPÒTESI

La hipòtesi fonamental d'aquest treball és la següent: una eina adequada per crear un model teòric sobre la toponímia podria ser la teoria de conjunts difusos creada pel professor Lofti A. Zadeh, que anomena aquest tipus de conjunts *fuzzy sets* (Zadeh 1965 i 2002). En la teoria de conjunts clàssica, un element pertany a un conjunt si compleix una condició determinada. La pertinença s'estableix en termes binaris, segons una condició bivalent: un element pertany o no pertany a un conjunt. En l'interval entre 0 i 1, els dos únics valors possibles són: o bé 0, o bé 1. En canvi, en la teoria de conjunts difusos s'accepta que un element tingui un grau de pertinença a un conjunt. Entre el 0 i l'1 existeix una gradació infinita. Dit d'una altra manera: la toponímia no és el terreny en què les coses són blanques o negres, és el domini de la variada gamma del gris.

Això podria donar raó de:

- a) La classificació objectiva de la toponímia segons criteris filològics.
- b) La percepció subjectiva que el parlant té de la toponímia.

Sense pretendre deixar demostrada la hipòtesi en l'espai limitat d'aquest estudi, penso que és bo avançar algunes idees que puguin dur a aprofundir el tema en el futur.

Vull remarcar que aquest treball és solament un assaig de mètodes sense pretensió demostrativa.

La nostra concepció de la toponímia pot variar si les idees que avanço es demostressin encertades, i això podria tenir conseqüències en la pràctica de la recerca toponímica. Per exemple, a l'hora de planificar la investigació i delimitar-ne l'àmbit geogràfic, per tal com els límits toponímics acostumen a ser també difusos. O a l'hora d'estudiar etimològicament els noms, que no sempre responen a les lleis de la llengua viva. O, fins i tot, a l'hora d'establir la normativa sobre la forma dels topònims, que ha de ser respectuosa amb la realitat dialectal, que és també difusa.

2. GÈNESI DE LA HIPÒTESI

Fa trenta anys vaig assistir a un curset de doctorat sobre toponímia i, per tal d'aplicar-ne els ensenyaments, vaig iniciar l'estudi toponímic d'una part de l'antic comtat de Ribagorça. Vaig freqüentar durant un any la zona, vaig reunir un recull de topònims vius i els vaig mirar d'explicar. El dia que —portant sota el braç un cedulari d'uns pocs milers de fitxes de cartó— vaig haver d'exposar les meves conclusions, em va quedar clar que no era còmode treballar en toponímia. En la meua exposició vaig extraure una fitxa, vaig llegir *La Comella* (terme de Castanesa) i vaig llegir l'explicació de l'evolució fonètica des del llatí CUMBELLA. Vaig continuar passant fitxes i vaig extraure el

nom *La Comiasa* (terme de Castanesa). Vaig llegir l'explicació de l'evolució fonètica des del llatí CUMBELLA i aleshores algú va objectar: "Vostè explica de la mateixa manera dos fets molt diferents. Sàpiguí que fenòmens diferents requereixen explicacions distintes." Jo estava convençut que la meua explicació era correcta, però necessitava algun instrument més poderós per justificar les meves teories. Tot passant cèdules vaig arribar al nom *Cubèsa* (Sopeira) i jo l'explicava pel llatí CUPELLA, com qui diu una *cubella*. Això era ja massa per qui m'escoltava. A un mateix sufix -ELLA jo li aplicava en un cas una llei de tancament de la vocal breu tònica (Com-ella), en un altre postulava la diftongació i endemés per harmonia vocàlica aplicava una apertura al segon moment del diftong (Com-iasa), en un tercer cas defensava el manteniment del caràcter obert de la vocal (Cub-èsa). El delictes interpretatiu era encara més greu pel fet de suposar en el primer cas un tractament palatalitzador de la consonant lateral llarga: *Comella*, enfront d'un tractament assibilador en els altres dos: *Comiasa* i *Cubèsa*. "I per cert —em van dir— en quina llengua es suposa que parlen les persones que li han donat aquests noms?" «En català —vaig respondre—, no hi ha dubte." Algú va concloure: "Vol dir que aquests topònims són catalans? Miri, vagi i pensi-ho una mica més. Perquè hi ha coses que no queden gens clares."

Jo mai m'havia plantejat si aquells noms eren catalans o no. Me'ls havia dit gent que parlava català, i prou. Em va dolre l'estranyesa dels meus interlocutors davant de noms que els semblaven rars. Les explicacions etimològiques podien ser errònies, però els noms no eren imaginaris. Treballava sobre fets empírics. Aleshores, com que ja en l'època de la llicenciatura el professor de lògica m'havia parlat dels conjunts difusos, se'm va acudir que potser per explicar l'onomàstica hauríem d'acudir a una altra mena de lògica. Semblava que ningú em discutia que *Comella* fos topònim català. Em discutien que ho fos *Comiasa*. També em posaven en dubte que ho fos *Cubèsa*, malgrat que solament fos transgressor en un 50%. Què volem dir quan parlem de *topònims catalans*? I quan parlem de *toponímia valenciana* o *toponímia murciana*? Potser caldria explicitar quins són els trets definitoris d'aquests conceptes.

Els toponimistes —siguem geògrafs, lingüistes o historiadors— fingim de vegades treballar amb objectes reals, quan de fet estem servint-nos de models ideals bastits per la

nostra imaginació. Un dels professors amb qui discutia sovint ens deia als investigadors: no busquin triangles en la natura, el triangle solament existeix en virtut de la seva definició. Es clar, potser tampoc existien els complements directes, i potser tampoc els topònims catalans. Hi ha signes verbals que serveixen per referenciar geogràficament la realitat. Que a un signe li puguem aplicar el qualificatiu de *català* dependrà d'allò que definim com a *català*. Portant el tema al terreny suara indicat: podem trobar en la natura topònims catalans o aquests solament existeixen en virtut de la seva definició?

Reconeguem que tots hem treballat bastint categories conceptuals i mirant de fer-hi entrar després els fenòmens empírics. Hem definit el triangle i després hem mirat de fer entrar en aquesta categoria els objectes que, per aproximació, semblaven respondre a aquella idea. Ens hem bastit una pauta del que se suposa que són les mesures d'un topònim català, i allò que no s'hi ajusta ho classifiquem amb l'ajut d'altres motllos. Si un nom del nostre domini no s'ajusta a les característiques de la llengua històrica catalana, aleshores diem que pot ser un *topònim mossàrab*. Si un nom d'aparença indoeuropea no s'explica per la llengua catalana ni per la llatina, mirem d'explicar-lo per una llengua preromana i aleshores parlem d'un *topònim cèltic*. Però si no s'avé amb les regles del cèltic, per exemple pel fet de tenir la inicial *P-*, aleshores diem que és un *topònim sorotàptic*.

Davant d'aquestes classificacions per definició arbitràries, hi ha qui pensa que, demostrant que un topònim no és sorotàptic o mossàrab queda per això invalidat el concepte de *sorotàptic* o de *mossàrab*. No és així. Una cosa és l'objecte real i l'altra la noció virtual o classificatòria. Podem prescindir d'una categoria, si no resulta prou explicativa, però no per raó que deixi d'aplicar-se a un element. Ho sabia prou bé el nostre mestre Joan Coromines, quan explicava la manera com havia arribat a encunyar nocions com *toponímia bascoide* o *toponímia sorotàptica*.

Tornant ara a la noció de *toponímia catalana*, el fet que en el domini català molts topònims no compleixin les regles que suposadament haurien de complir segons la llengua catalana no permet concloure que ja no ens sigui d'utilitat aquesta noció. Potser ens caldrà un mètode que avalui la major o menor proximitat d'un element a la noció ideal. Esdevé

aquí quelcom semblant al que succeeix amb el tir al blanc: els trets queden dispersos a major o menor distància de la diana o punt central. Aleshores, el caràcter gradual de la lògica difusa ens pot proporcionar un mètode aclaridor.

3. LA CLASSIFICACIÓ OBJECTIVA DE LA TOPONÍMIA SEGONS CRITERIS FILOLÒGICS

L'assignació d'un topònim a un conjunt toponímic pot fer-se atenent el compliment d'algunes condicions:

- a) Segons la conformitat amb unes determinades lleis fonètiques.
- b) Segons la conformitat amb unes determinades lleis morfològiques o lexicomòrfiques.
- c) Segons la conformitat amb un determinat repertori lèxic.

De vegades això funciona sense problemes i un topònim com *Comella* s'ajusta a les lleis fonètiques (no diftongació, palatalització de lateral llarga), morfològiques (sufix *-ella*) i lèxiques (existència del mot viu *coma*).

Tanmateix, els casos que entren en aquest supòsit ideal no són tan freqüents com podríem pensar. El que ens trobem sovint és que el topònim contravé alguna llei fonètica o morfològica. O bé es troba construït sobre un element aliè a allò que s'accepta com a lèxic normal d'una llengua. I això és molt comú en algunes zones, com per exemple aquella de la qual us he parlat, la Ribagorça. A partir de les monografies toponímiques municipals que ha publicat l'equip de recerca en el qual m'integro, he volgut comprovar si era elevat el percentatge de topònims que no ofereixen conformitat amb el que se suposa que hauria de ser un topònim català. Certament ho és, però no per això hem de dir que la toponímia en conjunt deixa de ser catalana. Més aviat diria que hi ha graus de transgressió, que procuraré exemplificar tot seguit.

Anem en primer lloc a la fonètica. Podem distingir diversos graus de transgressió.

F.1. *Primer grau*. En molts casos no es tracta de lleis fonètiques estranyes, com l'assibilació de la lateral, sinó d'altres molt properes a la llengua actual. Per exemple, el resultat palatal aproximant en topònims com *Pui* (Areny) o *Puiol* [pu'jol]. Això contrasta amb els catalans *Puig* i *Pujol* (*Putxol*

en l'apitxat de València). En el mateix cas trobaríem la vocalització de la /l/ implosiva: *Seuva* (Areny, Montanyana), en contraposició al normal *Selva*.

F.2. *Segon grau*. La transgressió manifesta l'aplicació d'una llei totalment estranya al que és normal. Aquí es troben la diftongació, el manteniment de vocal *-o* final, la presència de vocal *-i* final, l'assibilació de la lateral geminada (LL > /z/), la palatalització de la lateral agrupada amb una consonant (PL > pλ), l'ensordiment de sibilants (/z/ > /s/). Fins i tot crec que podríem posar la vocalització de la dental agrupada amb la vibrant (TR > ir), que és més aviat fenomen occità.

F.3. *Tercer grau*. La transgressió combina els dos aspectes anteriors. Per exemple l'assibilació de la lateral i la iodització de la fricativa palatal sonora. Un cas el tenim en el topònim *Masimaió* [mazima'jo], nom d'una petita vall que s'obre als peus del llogaret de Claravalls, prop d'Areny. L'ètim sembla ser VALLEM MAIOREM 'vall major' (*OnCat*, V, 200a43). Un altre cas és el nom *Pllanyeso* (llat. PLANELLU), a la zona de Sobrecastell.

Passem ara a la possibilitat de transgredir les lleis usuals en la morfologia de la llengua. Assenyalarem diversos graus de transgressió:

M.1. *Primer grau*. Podem situar aquí l'ús de sufixos que, si no són usuals en tot el domini, han estat força estesos i, fins i tot, romanen com a elements formatius del lèxic residual. És el cas del sufix *-ic*, que apareix en el mot *bonic*, i manté certa vigència al bisbat de Girona, en mots com *pobric* o antropònims com *Manelic*. En terres ribagorçanes el trobem combinat amb el sufix *-ó* en un nom com *Lo Masicó del Farrenou* (Montanyana) o en el nom de casa *Pericó*. Alguna vegada apareix en un nom de casa: *Tunic* (Soperuny). El mateix podem dir del sufix *-ill, -illa*. Es manté en noms com *forquilla* o *faldilla*, i dialectalment en noms com *barranquill, cantill, cordill, vencill*. La toponímia ribagorçana el manifesta repetidament en formes com *Canarill* o *Barranquill*.

També podem pensar aquí en les terminacions de plurals femenins en *-as*, que contrasten amb les formes normals en *-es* pròpies de gairebé tot el domini català. Per defensar que aquest tret solament pot considerar-se gradualment transgressor, pot adduir-se l'exemple dels topònims que es troben entre els poblets de Montanyana i El Pont de Montanyana. El mateixos

noms es pronuncien amb terminació *–as* o *–es* (*Santas Creus* / *Santes Creus*) segons el poble de l'informador.

Pel que fa a l'ús dels articles, cal acudir a l'article salat, en desús a les terres de ponent des de fa molts segles: *Sarroca*, *Sarroqueta*, *Espui*, potser també *Escardamellet* (Berganui). En aquest darrer crec que hem d'interpretar 'el cardamellet' (la *cardamella* és una espècie de carxofa boscana), com en *estre-muncell* hem d'interpretar 'el tremuncell' (el timó, timonet o farigola), equivalent de l'aragonès *tremoncillo*.

Potser també hi podríem afegir els plurals amb article —masculí o femení— *es*: *Es Canemars*, *Es Terres*. En tenim moltíssims ben documentats, de vegades precedits dels articles més correctes: *Los Escanemars* o *Les Esterres*.

M.2. *Segon grau*. Podem tenir elements molt allunyats ja del que seria la sensibilitat d'un parlant no local, com són els participis en *–au*: *Esdornau* (Sarradui), *Moregau* (Beranui), *Tebllau* (Juseu). O bé *–ado*: *Forcassado*, *Trabanado*, *Fossado* (Boí). O bé el sufix *–edo*: el barranc de *Baladredo* (a Tirvia), *Sabulledo* (Cardet) (en lloc de *Baladret* o *Cebollet*). O també de *–eto* en lloc de *–et* diminutiu: *Pioleto* (Pujole), a Cardet. O bé canvis d'ordre que són veritables arcaïsmes: *Fondarriba* (en lloc de *Riba Fonda*), *Cortscastell* (en lloc de *Castell de Corts*).

També poden combinar-se dos trets morfològics, allunyant un mica més el topònim respecte del grau més normal: *Es Estallos* (Boí), on trobem l'article contracte *es* i el plural masculí en *–os*.

És possible que es combinin un tret morfològic i un altre fonètic: *Vinoposedo* (Còll), llat. *VINEU PULLEU* 'plantació de vinya jove', on tenim el sufix *–edo* i l'assibilació de la consonant llarga lateral. O bé *Cllavillados* (Erill) on veiem el tret fonètic dialectal de palatalització (*Cll–*) i el participi en *–ados*.

Si anem ara al terreny lèxic, veurem que hi podem trobar també graus en l'allunyament del que seria esperable:

L.1. *Primer grau*. Situem aquí topònims formats sobre elements poc usuals però coneguts en alguns indrets, encara que mai usats en la resta. *Garanto* (Betsa), *Carant*, *Caranto* (Boí), *Font del Pigall* (Betsa), *Carrer dels Marrucs* (Areny), *Quixigaret* (Monesma), *El Queixigo* (Saraís). O bé elements generals però ja caiguts en desús: *Brocó de Canada* (Soperuny), *Costamadera* (Areny), que d'alguna manera segueixen essent transparents.

L.2. *Segon grau*. Podem contemplar aquí, com un segon grau, els postantroponímics que no s'avenen a les formes esperables en l'antroponímia més usual. Estem aquí en el terreny de la llibertat i de les moltes formes hipocorístiques: *Lo Vedat de Llibòrio*, *La Rourera de Frantxo*. És bastant probable que el parlant reconegui aquí un nom de persona, i fins i tot pot saber que *Frantxo* és equivalent de *Francesc*. Hi podem incloure els hagiònims que no són reconeguts a tot arreu: *Sant Quirc* (equivalent de *Sant Quirze*).

L.3. *Tercer grau*. Estaria format pels elements opacs que provenen de llengües desconegudes per al no especialitzat. Tots els noms pirinencs primitius podrien estar en aquest bloc, i això ofereix un factor de continuïtat espacial, moltes vegades per damunt de fronteres lingüístiques modernes. A la Vall de Boí, els noms de partides grans i de pobles acostumen a entrar en aquest apartat: *Besiberri*, *Erill*, *Taüll*, *Durro*, *Saraís*. En altres llocs, com Areny, podem assenyalar exemples com *Ovarri*, *Suerri*, *Berganui*, *Ovis*, *Benavart*. La major part dels arabismes hauríem de posar-los aquí, malgrat que a la banda de la Ribagorça n'hi ha pocs que no siguin mots comuns, ja acceptats per la llengua general, com *aldea* o *almúnia*.

L.4. *Quart grau*. Tenim també els elements que podem considerar com trasplantats des d'un altre conjunt toponímic. És el que a la Ribagorça s'esdevé amb *Veracruz*, nom d'un municipi. En zones menys tradicionals, com les zones costaneres, és més fàcil exemplificar: *El Gurugú*, *Miami Playa*, *Las Vegas*, *Big Ben*. Dels transports toponímics n'he parlat en una altra ocasió (Terrado 1998).

L.5. *Cinquè grau*. Per fi, crec que caldria fer un lloc als elements que són sentits com clarament manllevats al lèxic d'una llengua aliena però ben identificable. Tenim aquí noms de nova creació: *Camping el Toro Bravo*, *Asador el Cortijo Andaluz* i coses per l'estil.

Aquests 10 graus de dispersió respecte del que seria un topònim arquetípic en català podrien servir per bastir una fórmula senzilla que assignés un índex de desviació. Podríem esquematitzar això de la següent manera:

Desviació = (f + m + l). On f ≤ 3, m ≤ 2, l ≤ 5, i 'f' es refereix a la fonètica, 'm' a la morfologia i 'l' al lèxic.

No hi hauria gairebé desviació en un nom com *Lo Puïol*, per tal com simplement hi ha una variant fonètica di-

alectal no excessivament allunyada de la norma: $(1+0+0) = 1$. La desviació comença a ser considerable en el topònim *Lo Queixigo*, al qual hem d'aplicar el grau segon de transgressió fonètica i el grau primer de transgressió lèxica: $(2+0+1) = 3$. En el cas de *Veracruz*, pronunciat $[\beta\text{'era}'\text{'kr}'\text{'u}\theta]$, la desviació seria $(2+0+4) = 6$, atenent el fet que hi ha un fonema aliè al català /θ/ (F1), si bé present dialectalment, i tenint en compte que es tracta clarament d'un element manllevat d'un altre domini toponímic (L4). Un nom com *Camping el Toro Bravo* aniria encara més enllà en el grau d'estranyesa: $(2+2+5) = 9$, perquè el mot *Bravo* té un final no sentit com català, el sufix *-ing* és també transgressor i, per fi, almenys dos dels elements lèxics se senten com aliens. I si considerem que es pot pronunciar $[\text{'kampin el 'toro '}\beta\text{ra}\beta\text{o}]$, amb vocal tancada en el mot *toro*, que no seria ja sentit com català, aleshores arribaríem al grau superior de transgressió fonètica i obtindríem $(3+2+5) = 10$, el grau més elevat en l'escala de desviació.

4. LA PERCEPCIÓ SUBJECTIVA QUE EL PARLANT TÉ DE LA TOPONÍMIA

L'estranyesa davant de noms que no sabem explicar posa de manifest que hi ha una percepció subjectiva dels topònims. El comentari d'algun lletraferit enfront dels noms pirinencs de les meves primeres investigacions era: "realment són ben rars aquests topònims". Si feia la prova amb la gent no lletrada i preguntava al meu informador: "Què vol dir aquest nom de *Benavart*?", em responien sovint: "No vol dir res. Què me'n sé jo d'això? Però si busqueu noms estranys, al nostre país en trobareu molts." I si acudia a la pròpia introspecció, m'adonava que un nom podia ser molt estrany per a mi, com era el cas de *Carant*, i en canvi perfectament clar per al meu informador, que m'aconsellava beure vi de la seva bóta, perquè l'aigua fa *carants* a la panxa.

Per tal d'esbrinar fins a quin punt la percepció del parlant està pròxima a la percepció del filòleg, que recolza en criteris com els exposats en l'apartat anterior, hem confegit una prova molt senzilla, en la qual es demana a l'informador de classificar els noms segons el grau d'estranyesa. En l'enunciat que es presenta a l'enquestat, se li demana que digui si considera el nom *perfectament normal*, *gens estrany*, o bé si el considera *una mica*, *bastant* o *molt estrany*. Se li dona també

la possibilitat de dir que la forma del nom és *gens esperable*. Ens trobem encara en els inicis de l'aplicació d'aquest procediment experimental, i ens basem en noms de la Ribagorça de llengua catalana. Elaborem qüestionaris amb noms d'un municipi determinat. L'enquesta es pot passar a informadors del mateix municipi, a informadors d'altres municipis ribagorçans o a parlants d'altres zones del domini lingüístic. Més endavant pensem establir qüestionaris que reunixin topònims de distints municipis de la banda oriental de la Ribagorça. Per fi, mirarem de treballar amb noms de la part de llengua aragonesa, perquè això pot donar una idea de la percepció dels noms en una zona de transició lingüística, que presenta una toponímia difusa també en l'espai.

La correspondència entre l'índex de desviació que hem calculat en l'apartat anterior i l'escala de percepció subjectiva que hem obtingut en les enquestes seria la següent: gens estrany, 0; una mica estrany, $[1/2/3]$; bastant estrany, $[4/5/6]$; molt estrany, $[7/8/9]$; totalment estrany, 10. Som conscients que això és reduir la gamma de matisos a 10 punts indicatius, però ens permetem aquesta simplificació solament a títol d'assaig.

Incloem en apèndix, com a mostra, una taula amb un centenar de noms, que va ser utilitzada per fer les primeres proves. Tots els noms són del municipi d'Areny. Vam demanar d'omplir l'enquesta a dos informadors, un del mateix municipi i un altre que, tot i que mai havia estat a Areny, estava familiaritzat amb la toponímia de muntanya, per tal com és natural de la Seu d'Urgell. Aquests dos informadors no es coneixen i l'enquesta es va passar en dies diferents. Podíem contrastar tres punts de vista: el del parlant del país (i1), el de l'informador català (i2), que parla un dialecte distint del que hi ha en el territori estudiat, i el del filòleg (i3), que vol mesurar la desviació partint d'indicadors fonètics, morfològics i lèxics.

Per a l'informador urgellenc hi havia solament un topònim que va semblar *gens acceptable*: *Burrissi*. El natural del país va dir que era *una mica estrany*. El filòleg (jo mateix vaig assumir aquest paper) l'havia marcat amb un índex de desviació de 3.

Per a l'informador (i1) hi havia set noms que semblaven *molt estranys*: *es Agonesos*, *las Neixolas*, *la Romia*, *Salits*, *las Sargas*, *los Sabocs* i *Torturella*. Sembla que l'estranyesa estava unida més aviat a la manca de transparència semàntica. En

els noms assenyalats com *molt estranys* per (i2), l'informador urgellenc, semblava pesar sobretot la distància respecte de la fonètica i la morfologia: *Carllitu*, *los Clletolins*, *la Clluga*, *Sassieso*, *la Turrucesa*. El filòleg havia assignat els índex següents: *es Agonesos* (8), *Carllitu* (5), *los Clletolins* (2), *la Clluga* (2), *la Romia* (3), *Salits* (3), *las Sargas* (2), *los Sabocs* (1), *Sassieso* (6), *Torturella* (3), *la Turrucesa* (5).

Com a *bastant estranys* l'informador (i1) va marcar l'*Aspra*, *la Font del Mort*, *la Font del Pigall*, *la Font Sobirana*, *lo Meano*, *la Pedroga*, *el Romeral*, *la Romia*, *las Salancas*, *Salits*, *la Turrucesa*, *la Turruciasa*. Tampoc aquí va coincidir amb (i2), que va marcar els següents: *es Agonesos*, *las Curnyeras*, *Farrol*, *las Fuevas*, *las Massapieras*, *Puialto*, *la Turruciasa*, *las Salancas*. El filòleg (i3) havia donat valoracions diverses, que solament en dos casos queden dintre de l'interval [4-6] que correspon a la valoració de *bastant estrany*, concretament: *es Agonesos* (8), l'*Aspra* (0), *los Clletolins* (2), *Farrol* (3), *la Font del Mort* (0), *la Font del Pigall* (1), *la Font Sobirana* (1), *lo Meano* (5), *las Neixolas* (1), *la Pedroga* (2), *Puialto* (3), *el Romeral* (0), *la Romia* (3), *las Salancas* (2), *Salits* (3), *la Turrucesa* (5), *la Turruciasa* (7).

En l'apartat una *mica estranys*, l'informador (i1) va fer entrar aquests: *la Baella*, *Bordons*, *Burrissi*, *la Devea*, *la Font del Roll*, *la Cova del Forado*, *lo Nuguerot*, *Ovarri*, *Palomera*, *la Font del Pigall*, *Pllananriu*, *lo Pllanyeso*, *la Riberola*, *la Tremologa*, *la Turrella*, *lo Bassó*, *Sobresoliva*. L'informador (i2) va marcar: *las Arenas*, *Belarta*, *Calabro*, *lo Carant*, *Costamadera*, *la Devea*, *la Deviasa*, *lo Currupàs*, *los Espussos*, *lo Furno*, *lo Musanero*, *la Pedroga*, *Pllananriu*, *lo Pllanyeso*, *lo Queixigo*, *el Sas*, *Suerri*, *lo Meano*, *el Romeral*. És evident que tampoc aquí hi ha acord entre els informadors. I menys encara concorden les valoracions amb les del filòleg. Aquest havia considerat *gens estranys* topònims com *lo Bassó*, *la Font del Roll*, *la Riberola*, *lo Nuguerot*, *lo Romeral*. I en canvi n'assignava altres com *lo Furno*, *lo Musanero* i *lo Pllanyeso* a les categories de *bastant estranys* o *molt estranys*.

La resta dels noms queden assignats pels informadors (i1) i (i2) a la categoria *gens estrany*. Al filòleg li sorprèn que els dos informadors coincideixin a considerar així topònims com *Berganui*, *la Boixoga*, *Buixo*, *la Comiasa*, *Escaldamillet*, *lo Garanto*, *Llaunastra*, *las Llenguaderas*, *las Maçanyasas*, *lo Pusso*, *lo Rigantxo*, *Viuvi*, *Sopui*, *la Carcana*, *lo Puiol*, quan ell esperaria que fossin com a mínim una *mica estranys*. En altres casos l'acord sobre la

qualificació de *gens estrany* va ser unànime: l'*Adreçador*, *lo Barri*, *lo Bassó*, *la Cadolla*, *lo Campament*, *la Creueta*, *lo Cau del Llop*, *la Colomina*, *Ginebres*, *la Molinera*, l'*Oficina*, *la Serreta*, *Teixet*.

La casuística que hem analitzat en aquestes darreres línies no demostra res. Per començar a obtenir dades orientatives, caldria recórrer a una mostra àmplia i representativa d'informadors, elaborada amb criteris sociolingüístics, que tinguessin en compte variables socials, generacionals, culturals i potser també de gènere. A la vista d'aquesta primera prova, la percepció subjectiva i la classificació suposadament objectiva no semblen anar d'acord, però no podem renunciar a esbrinar si pot haver-hi una correlació entre elles. Allò que anomenem *classificació objectiva* té també el seu component de subjectivitat, perquè la formació del filòleg pot influir en els indicadors formals que prengui en consideració i en el pes que assigni a cada un d'ells.

D'altra banda, la percepció subjectiva depèn de factors socials, culturals i generacionals. I també de la proximitat del parlant als noms. Segurament la familiaritat d'un parlant de la muntanya amb els topònims pirinencs acabats en *-o* serà molt més gran que la que pugui mostrar una persona de l'Horta de Lleida. Depèn també de la familiaritat amb altres llengües. Situacions de plurilingüisme afavoreixen el reconeixement com a propis de noms d'una altra llengua. Algun informador indicava que *Camping el Toro Bravo* li semblava d'allò més normal, mentre que *Berganui* li semblava totalment estrany.

5. ALGUNS COROL·LARIS

5.1. La toponímia és el domini de la gradualitat i qualsevol element lèxic es pot integrar en el conjunt de noms de lloc. Objectivament és així: coexisteixen en la toponímia elements que pertanyen a nivells diatòpics, diacrònics i diatràtics distints. Coexisteixen *Comella* i *Comiasa*, *Castell* i *Castieso*, *Torruella* i *Turrucesa*. Això explica la variació del conjunt al llarg de la història. La toponímia és fortament conservadora, però també fortament integradora i innovadora. D'aquí prové la seva diversitat i varietat.

5.2. La percepció de la toponímia accepta també aquesta llei de gradualitat. Per això és fàcil l'acceptació de nous topònims per part de la comunitat lingüística. El conjunt toponímic és una realitat permeable, que accepta manlleus, neologismes i noves creacions. També fenòmens com el transport de topònims.

Però aquest caràcter integrador no hauria de ser una excusa per deixar de respectar aquells signes que ja funcionen dintre d'un espai concret. Un dels nostres informadors de Taüll es queixava que el topònim de nova creació *El Pla de l'Ermita* estava fent oblidar el vell nom *El Plano de Taüll*. Potser en aquest procés de substitució actuava inconscientment un fals prejudici que mira d'evitar els noms acabats en -o. I aquí val a dir que la percepció toponímica varia segons els territoris d'una mateixa llengua.

5.3. Si els parlants d'una llengua usen un topònim, aquest topònim existeix. Un nom pot estar allunyat del que és tipològicament el nucli central del conjunt, però res ens autoritza a excloure'l d'aquest conjunt. Fins i tot la percepció no admet ser formulada en termes binaris, sinó graduals. No és adequat preguntar-se si un topònim es percep o no es percep com a català. Seria acceptable plantejar-se si un topònim es percep com a més o menys català. Les cultures tenen acadèmies i instituts que dictaminen quins mots formen o no part d'una llengua. També s'ocupen de fixar quina forma toponímica és pròpia d'una llengua i quina d'una altra: *Lleida* és la forma pròpia en català i *Lérida*, en llengua castellana. Qui pot dir, però, que un topònim no existeix? Com a molt podem arribar a legislar-ne la forma escrita oficial. Certament, els topònims són allà o no hi són. En podem o no fer ús. Si no els usem, desapareixen. Moltes vegades els substituïm per uns altres. Si ningú ja no esmenta *la Bassa d'en Riera* i la gent immigrant comença a dir-ne *la Charca*, aleshores és probable que el vell nom es canviï en *la Xarca*, i haurem assistit a una substitució. El nom serà tan nostre com l'altre, l'historiador local podrà explicar quines han estat les circumstàncies de la seva adopció i el lingüista hi veurà un fet de *superestrat*. Des d'una perspectiva complementària, podem explicar el mecanisme d'adopció d'un nom previ, d'allò que acostumem a anomenar *substrat*. Si, en un territori de llengua castellana com és avui Oriola, els parlants tenen assumit el topònim *Ravaloch*, aquest element funciona plenament dintre del seu sistema de referències espacials. La primera part del nom és probable que el parlant pugui avui sentir-la a partir de l'arabisme castellà *rabal*, comú amb el català. I, si la segona part roman opaca, estem en una situació comparable a la dels nostres topònims pre-catalans no transparents, com *Suerri* o *Berganui*. És clar que

l'historiador de la llengua detectarà aquí un antic *ravalroche* i veurà clarament els elements catalans *raval* i *roig*, però solament des d'una anàlisi etimològica podrà dir que és un topònim català, no pas des de la percepció del parlant.

5.4. La gradualitat de la toponímia permet la integració de l'antroponímia i de l'hagionímia en el conjunt toponímic. Poden coexistir *Gep*, *Gepolí*, *Gepet*, *Pep*, *Pèpe*, *Josep*. Podem trobar *Manel* al cantó de *Manèlo* i *Manelet* al cantó de *Manelic*, *Frantxo* al cantó de *Sisco* o de *Cesc*. Alternen *Sant Quirc* i *Sant Quirze*, *Sant Sèrni* i *Sant Sadurní* dintre de la toponímia catalana. És cert que aquesta integració pot contribuir a distanciar la toponímia del que són els esquemes típics de la llengua d'ús.

5.5. El caràcter integrador i variable de la toponímia fa que les fronteres en l'espai siguin també imprecises. Els espais toponímics s'imbriquen i no acostumen a formar territoris ben delimitats. Per això és molt normal que les investigacions toponímiques es facin superant fronteres polítiques o geogràfiques i sovint també fronteres lingüístiques.

BIBLIOGRAFIA

- COROMINES, Joan (1965-1970): *Estudis de toponímia catalana*, 2 vols, Barcino, Barcelona.
- (1980): *Toponímia de la Vall de Boí*, BISOC, Barcelona.
- (1980-1997): *Onomasticon Cataloniae*, 8 vols, Curial, Barcelona.
- GENERALITAT DE CATALUNYA (2002): *Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya*, Barcelona.
- MONTOYA, Brauli (1971): "La nativització en castellà de la toponímia autòctona de la ciutat d'Alacant", dins *IV Col·loqui d'onomàstica valenciana*, Ontinyent, Denes, pp. 735-739.
- MOSTERÍN, Jesús (1971): *Teoría axiomática de conjuntos*, Ariel, Barcelona.
- TERRADO, Xavier (1975): *Els noms de lloc de la Vall de Boí*, Pagès, Lleida.
- (1997): "Els topònims i el llenguatge cartogràfic: poètica de la cartografia toponímica", dins *La porta del territori*, Editorial Alpina, Granollers, pp. 43-49.
- (1997): "Toponímia transportada. El cas valencià", dins *IV Col·loqui d'onomàstica valenciana*, Ontinyent, Denes, pp. 1149-1172.
- (2001): *Toponímia de Ribagorça. Municipio de Arén*, Universitat de Lleida, Lleida.
- ZADEH, Lofti A. (1965): "Fuzzy sets", *Information Control*, 8, pp. 338-353.
- (2002): "From computing with numbers to computing with words - from manipulation of measurements to manipulation of perceptions", dins *International Journal of Applied Math and Computer Science*, 12-3, pp. 307-324.

APÈNDIX

ENQUESTA SOBRE EL GRAU DE FAMILIARITAT DELS NOMS DE LLOC

Atenent la forma que seria esperable en un nom de lloc que pertany a la llengua del país on vius, classifica cada un dels 100 noms següents en una de les cinc categories:

Nom de lloc	gens estrany	una mica estrany	bastant estrany	molt estrany	No em sembla del meu país
1. L'Adreçador					
2. Es Agonesos					
3. Las Arenas					
4. L'Aspra					
5. La Baella					
6. Lo Barri					
7. Lo Bassó					
8. Belarta					
9. Berganui					
10. La Boixoga					
11. Bordons					
12. Lo Buigot					
13. Buixo					
14. Burrissi					
15. La Cadolla					
16. Calabro					
17. La Creueta					
18. Lo Campo					
19. Lo Carant					
20. Carllitu					
21. Lo Cau del Llop					
22. Los Clletolins					
23. La Clluga					
24. La Colomina					
25. La Comiasa					
26. Costamadera					
27. Pas de la Craba					
28. Las Curnyeras					
29. La Devea					
30. La Deviasa					
31. L'Escobet					
32. Lo Currupàs					

Nom de lloc	gens estrany	una mica estrany	bastant estrany	molt estrany	No em sembla del meu país
33. Los Espussos					
34. La Font del Roll					
35. Cova del Forado					
36. Fornons					
37. Las Fuevas					
38. Lo Furno					
39. Escaldamillet					
40. Lo Garanto					
41. Ginebres					
42. Llaunastra					
43. Los Llenats					
44. Las Llenguaderas					
45. Las Maçanyasas					
46. Las Massapieras					
47. La Molinera					
48. Monsivalls					
49. Lo Musanero					
50. Las Neixolas					
51. Lo Nuguerot					
52. L'Oficina					
53. Ovarri					
54. Palomera					
55. La Pedroga					
56. Font de la Perdiu					
57. La Font del Pigall					
58. Pllananriu					
59. Lo Pllanyeso					
60. Lo Pui					
61. Puialto					
62. Lo Pusso					
63. Lo Queixigo					
64. Lo Rigatell					
65. Lo Sallant					
66. La Riberola					
67. El Sas					
68. Sassieso					
69. Lo Seix					
70. La Seuva					

Nom de lloc	gens estrany	una mica estrany	bastant estrany	molt estrany	No em sembla del meu país
71. Lo Solà					
72. Suerri					
73. Els Torms					
74. La Tremologa					
75. La Turrella					
76. La Turrucesa					
77. La Turruciasa					
78. Lo Rigantxo					
79. Viuvi					
80. La Salancas					
81. La Serreta					
82. Finestras					
83. Las Sargas					
84. La Font del Mort					
85. Lo Bassó					
86. La Font de Peirot					
87. La Romia					
88. La Font Sobirana					
89. Sobresoliva					
90. Sopui					
91. Salits					
92. Teixet					
93. Lo Meano					
94. Los Sabocs					
95. El Romeral					
96. Lo Campament					
97. La Carcana					
98. Torturella					
99. Lo Puiol					
100. Farrol					

